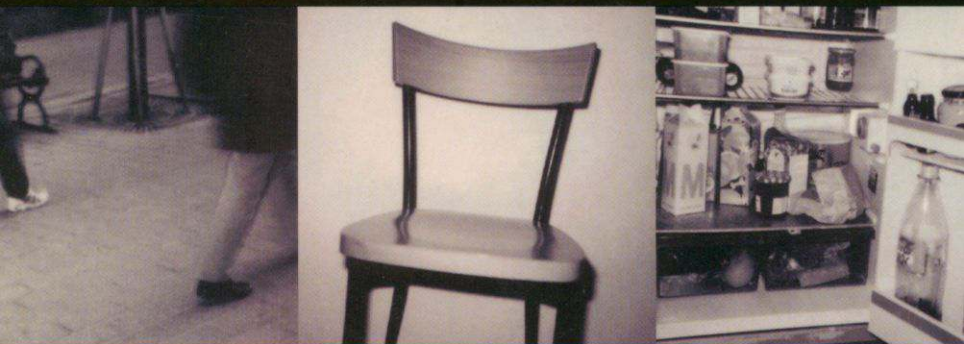

Sosiaalityön TUTKIMUS

Metodologisia suunnistuksia

SoPhi

Synnöve Karvinen, Tarja Pösö & Mirja Satka (toim.)

Synnöve Karvinen, Tarja Pösö & Mirja Satka (toim.)

Sosiaalityön TUTKIMUS

Metodologisia suunnistuksia

SoPhi 48

Jyväskylän yliopisto

Yhteydet:

Olli-Pekka Moisio

JY/YFI

PL 35 (MaB)

40351 Jyväskylä

puh. 014-260 3123, fax 014-260 3101, e-mail olmoisio@cc.jyu.fi

<http://www.jyu.fi/yhtfil/sophi>

SoPheja myy:

Kampus Kirja

PL 377, 40101 Jyväskylä

puh. 014-2603157, fax 014-611143,

e-mail kirjamyynnti@kampusdata.fi

sekä tasokkaat kirjakaupat.

ISBN 951-39-0659-0

ISSN 1238-8025

Copyright © kirjoittajat ja SoPhi 2000

Paino Kopijyvä Oy, Jyväskylä 2001

Kansipaino ER-Paino Ky, Lievestuore

Kansi Tuija Tarkiainen

Taitto Juha Virkki

SISÄLLYS

Maamerkkejä lukijalle 5

Synnöve Karvinen

Sosiaalityön tutkimuksen metodologiset jännitteet 7

I AIKA, MUUTOS, SOSIAALITYÖ

Mirja Satka

Käsitteellistyneet käytännöt sosiaalityön teoretisoinnin välineenä 35

Teppo Kröger

Paikallishistoria sosiaalipalvelujen tutkimuksen menetelmänä 68

II VAIKEAT KOHTEET, UUDET KYSYMYKSET

Riitta Granfelt

Kertomuksia kodittomuudesta ja marginaalista 99

Leena Eräsaari

Sosiaalityötä "linssin" takaa 117

Maritta Törrönen

Lapset arjen subjekteina 146

III AMMATILLISIA KÄYTÄNTÖJÄ ETSIMÄSSÄ

<i>Kirsi Juhila & Tarja Pösö</i> Sosiaalityön toimintakulttuurit	171
<i>Arja Jokinen & Eero Suoninen</i> Rikoksesta resurssi	207
<i>Anna Metteri</i> Sosiaalityön vaikeiden tilanteiden tutkiminen	237
Kirjoittajat	262

MAAMERKKEJÄ LUKIJALLE

Sosiaalityön tutkimus on suunnistanut mielenkiintoisille teille 1990-luvulla. Näitä suuntia on avautunut esimerkiksi eriteltäessä teorian ja käytännön suhteita ja tarkasteltaessa klassisia sosiaalityön kysymyksiä sosiaalityön lähtökohdista käsin.

Nykymerkityksessä sosiaalityön tutkimus on Suomessa suhteellisen nuorta. Maisterikoulutuksen käynnistyttyä 1980-luvun alussa on sosiaalityön tutkimus edennyt reippaaseen tahtiin, mistä näyttönä on 2000-luvulle tultaessa julkaistut kolmisenkymmentä sosiaalityön väitöskirjaa. Syksyllä 1999 käynnistyi jo toinen sosiaalityön valtakunnallinen 12-paikkainen tutkijakoulu. Parasta aikaa ollaan myös luomassa sosiaalityön yliopistollista erikoistumis-koulutusta, ammatillista lisensiaatintutkimusta. Tämän kehityksen myötä sosiaalityön tutkimuksessa on etsitty omaa aluetta, kohdetta ja metodologiaa.

Rajanveto yleiseen yhteiskuntatieteeseen on varsin pitkälle merkinnyt sellaisen uudenlaisen asiantuntijuuden ja tiedon etsimistä, jonka perusta on sosiaalityössä käytännöllisenä toimintana ja sitä rakentavissa prosesseissa sekä niistä nousevassa kokemuksessa ja käytännön tiedossa. Niin käytännön sosiaalityössä kuin sosiaalityön tutkimuksessakin on kaivattu sellaisia analyyttisiä välineitä ja tietoa, jotka mahdollistavat ammattikäytäntöjä rakentavien prosessien näkyväksi tekemisen ja ymmärtämisen, arvioinnin ja kehittämisen. Sosiaalityön asiantuntijuudesta on tullut yhä enemmän refleksiivistä. Tällaisen asiantuntijuuden tarpeellisuus näkyy esimerkiksi siinä, että myöhäismodernin yhteiskunnan arkielämän epäjatkuvuudet – kuten perhesuhteiden uudelleenmuotoutuminen – ovat sosiaalityöntekijöiden työn keskiössä ja nämä tilanteet edellyttävät toimintatapojen muodostamista tässä ja nyt -tyyppisessä tilanteessa. Vastaavasti hyvinvointivaltion uudelleenjärjestämisen myötä korostunut paikallistason ratkaisujen tekeminen vaatii uudella tavalla vastuullista asiantuntijuutta.

Perinteisesti objektiiviseen tieteelliseen tietoon ja tutkimukseen nojaava asiantuntijuus on kyseenalaistunut. Sosiaalityö joutuu 'seisomaan omilla jaloillaan' ja määrittämään itse suhdettaan monimutkaiseen, muuttuvaan ja epävarmuuksien leimaamaan maailmaan. Tätä käytäntösuhdetta ei voi ra-

kentää ulkopuolisen asiantuntijuuden varaan, mutta tämä asiantuntijuus on kuitenkin ratkaisevan tärkeä ammatillisen itseymmärryksen muotoutumisen kannalta. Tarvitaan uudenlaista vastavuoroista, arvioivaa ja kommunikatiivista suhdetta tietämisen erilaisten tapojen välille. Professionaalista ja tieteellistä tietoa ei voi irrottaa toisistaan, vaan ne ovat käytännön prosesseissa toisiinsa kietoutuvia ja erityisesti toimijasubjektien tulkinnoissa ja ratkaisuissa muotoutuvia toiminnan tekijöitä. Juuri toimijasubjektin asema tiedon ja toimintarakenteiden tuottajana on yksi esimerkki klassisesta yhteiskuntatieteellisestä kysymyksenasettelusta, johon sosiaalityössä etsitään vastauksia sen omista lähtökohdista käsin.

Tämän kirjan kirjoittajat ovat niitä toimijoita, jotka tutkimuksen saralla ovat olleet etsimässä sosiaalityön uutta asiantuntijuutta ja raivaamassa tietä sosiaalityön tutkimukselle. Kirjan kirjoittajat muodostavat valikoituneen joukon, eivätkä edusta sosiaalityön tutkimuksen koko kuvaa. Kirjoittajat ovat pääosin väitöskirjansa äskettäin julkaisseita tai sen viime metreillä työskenteleviä tutkijoita, joiden intresseissä on ollut kehittää ja analysoida sosiaalityön tutkimuksen metodologisia kysymyksiä. Näitä tutkimusratkaisuja esitellään artikkeleissa kunkin kirjoittajan omaan tutkimukseen nojautuen. Kirjan eri artikkeleiden yhteisiä teemoja ja tutkimuksen kentän jännitteitä käsitellään omassa artikkelissaan.

Kirjoittajia yhdistävät sosiaalityön tutkimuksen vaikeat kohteet ja niiden tutkimisen kysymykset, ammattikäytäntöjen näkyväksi tekeminen ja metodologiset ratkaisut siinä sekä toimintaympäristön jännitteisyys professionaalisen kentän ja tutkimusmetodologisten ja -poliittisten kysymysten uudelleen muotoutumisen prosessissa. Vaikka kyseessä on tieteellinen puheenvuoro ja yliopistollinen oppikirja, on kirja tarkoitettu myös käytännön kentälle, jossa uudenlaiset tutkimuksen, käytännön ja opetuksen suhteet ovat muodostumassa.

Kirjasta julkaistiin kesällä 1999 englanninkielinen versio, joka oli erityisesti tarkoitettu Helsinkiin kesäkuussa 1999 sosiaalityön Euroopan konferenssiin kokoontuneelle kansainväliselle yleisölle. Myös tämä suomenkielinen laitos on Sosiaalityön tutkimuksen seuran ja Sosiaalityöntekijöiden liiton yhteisjulkaisu. Suomenkielinen laitos on pääpiirteissään sama kuin englanninkielinen, mutta eräät kansainvälisille lukijoille tarkoitetut kuvaukset on poistettu ja monissa artikkeleissa on myös täsmennetty metodologista keskustelua suomalaista oppikirjaa ajatellen.

Samalla kun kirjamme juhlistaa Sosiaalityöntekijäin liiton 50-vuotista taivalta, se on vuonna 1998 perustetun Sosiaalityön tutkimuksen seuran ensimmäinen julkaisu. Sosiaalityön tutkimus on julkaisujenkin kentällä avaamassa uusia polkuja. Tämän kirjan yhteistyön pohjalta on syntymässä uusi

kirjasarja, Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja. Sen tavoitteena on tuoda esiin sellaisia keskusteluja sosiaalityön tutkimuksesta, jotka auttavat suunnistamaan sosiaalityön tutkimuksen metodologisesti vaikeakulkuisessa maastossa.

Helsingissä, Tampereella ja Jyväskylässä maaliskuussa 2000

Synnöve Karvinen & Tarja Pösö & Mirja Satka

Synnöve Karvinen

SOSIAALITYÖN TUTKIMUKSEN METODOLOGISET JÄNNITTEET

Ammattikäytäntöjen ja tieteen suhde

Suomalainen sosiaalityö on 2000-luvulle tultaessa monenlaisten ammatti-, koulutus- ja tutkimuspoliittisten jännitteiden ja muutospaineiden keskellä. Oppi- ja tutkimusalana sosiaalityö on laajentumisen ja uudelleenmäärittelyn vaiheessa. Sosiaalityö etsii paikkaansa omista lähtökohdistaan jäsentyvänä tutkimusperinteenä suomalaisessa ja kansainvälisessä akateemisessa kentässä. Näistä asioista käytävän keskustelun taustalla on ammattikuntien asemaa mullistava hyvinvointivaltion murros ja myöhäismoderniksi luonnehdittu yhteiskunnallinen kehitys. Valtasuhteet professioiden, professionaalista ja tieteellistä asiantuntemusta tuottavien koulutus- ja tutkimusinstituutioiden, työnantaja- ja rahoittajatahojen sekä valtionhallinnon instituutioiden välillä ovat muuttumassa tavoilla, jotka koskettavat erityisesti sosiaalityötä. Myös korkeakoulujärjestelmä tieteellisen ja ammatillisen koulutuksen ja tutkimuksen instituutiona on läpikäymässä syvällistä murrosta. Talous- ja työelämän käytäntöihin liittyvät erilaiset yhteiskunnalliset intressit ovat saaneet entistä merkittävämmän aseman tutkimuksessa ja opetuksessa. (Leonard 1999; Smith & Webster 1997.) Myös sosiaalityössä kehitys on kulkemassa samaan suuntaan, mikä näkyy mm. ammattikäytäntöjen, opetuksen ja tutkimuksen yhteisinä hankkeina ja organisointitapoina (Satka & Karvinen 1999; Yelolly & Henkel 1995). Taustalla on myös markkinoistumisen ja managerismin sävyttämä sosiaali- ja terveyspalvelujen uudelleenjärjestämisen prosessi ja asiantuntijatiedossa tapahtuvat muutokset (Exworthy & Halford 1999; Jones 1999; Clarke & Newman 1997). Tässä tilanteessa sosiaalisen asiantuntemuksesta ja sosiaalityön pätevyysalueesta kilpaillaan ja sitä määritetään uudestaan. Myös asiantuntijatieto ja tutkimus asetetaan uusiin suhteisiin käytännön kanssa. Keskustelua käydään tieteen ja ammatin, teorian ja toimintakäytännön, ajattelun ja toiminnan suhteista. Avainkysy-

mys tässä debatissa sosiaalityön kannalta on tiedon ja työn, asiantuntijuuden ja ammattikäytännön suhde. Tämä suhde on myös metodologisen keskustelun ytimessä haettaessa suuntaa sosiaalityön tutkimukselle.

Tieto-opillisten ja tutkimuspoliittisten keskustelujen jännitteillä on pitkät juuret sosiaalityön oppihistoriassa. Näissä keskusteluissa on määrittely sosiaalityön suhdetta ammattikäytäntönä akateemisiin tieteen- ja oppialoihin. Sosiaalityön paikan hakeminen korkeakoulumaailmassa tapahtuu monien tieto-opillisten, tiede- ja tutkimuspoliittisten ja professionaalisten intressiristiriitojen paineessa. (Karvinen 1996; Mutka 1998.) Tieteen ja ammattikäytäntöjen suhteen muutoksessa sosiaalityössä on keskeinen merkitys ollut sillä yhteiskuntatieteissä käydyllä tiedon olemusta ja tuottamista koskevalla debatilla, joka on kyseenalaistamassa perinteistä akateemista objektiiviseen tieteelliseen tietoon nojaavaa asiantuntemusta. Tämä refleksiiviseksi ja diskursiiviseksi käännteeksi (Delanty 1997, 140-143) luonnehdittu keskustelu tietämisestä ja asiantuntijuudesta tarkastelee juuri sitä, mikä on sosiaalityösäkin oleellista: tiedon ja yhteiskunnan sekä tiedon ja toimijasubjektien suhteita. Tämä kehitys on antanut hyviä välineitä sosiaalityön yrityksille hahmottaa käytäntösuhdettaan luovalla tavalla. Voidaan jopa puhua ”käytäntösuhteen uusista ratkaisuista”, kuten vuonna 1999 järjestettyjen sosiaalityön tutkimuksen ensimmäisten valtakunnallisten päivien otsikko kuului.

Analysoin tässä artikkelissa edellä kuvaamani tieto-opillisia, metodologisia ja tutkimuspoliittisia jännitteitä ja keskusteluja tämän hetkessä suomalaisessa sosiaalityön tutkimuksessa. Käytän pääasiallisena materiaalina tässä kirjassa esitettyjä pohdintoja. Sosiaalityön tutkimus on ollut laajenemassa ja hakemassa omaa paikkaansa, kun ammatin akatemisoituminen ja tutkijakoulutus ovat alkaneet tuottaa hedelmää ja sosiaalityön omista lähtökohdista rakentuville tutkimushankkeillekin on lopulta löytynyt jalansijaa. On tullut mahdolliseksi tutkia ammatin kehitystä ja sen kytkentöjä laajempaan yhteiskunnalliseen kehitykseen, lähteä tekemään ammattikäytäntöjä ja niiden rakentumisen logiikkaa näkyviksi ja purkamaan auki piiloiisiakin ammattikäytäntöjen ja valtarakenteiden prosesseja. Tämä on vaatinut tutkimusmetodologisesti uudenlaisten ratkaisujen etsimistä. Sosiaalityön oma kehittyvä tutkimus on myös avannut mahdollisuuksia tutkimusmetodologisille keskusteluille, jotka tietenkin kietoutuvat aikamme tieto-opilliseen ajatteluun ja tutkimusmetodologisiin innovaatioihin. Sosiaalityöhön liittyy ihmisten yksityiseen arkeen ulottuvan ominaisuutensa vuoksi monia eettis-poliittisia jännitteitä, jotka ovat merkittäviä myös sosiaalityön tutkimuksen kannalta. Tämän kirjan kirjoittajat ovat omilla tutkimuksellisilla ratkaisuillaan hakemassa uutta näkökulmaa sosiaalityöhön yhteiskunnallisena käytäntönä, jonka painopisteenä on ihmisten arkielämässä selviytyminen ja yksilöllisten elämäntilanteiden erityisyys.

Sosiaalityön asiantuntijuuden muutos ja kriittinen reflektiivisyys

Sosiaalityön asiantuntijuuden kehitys näyttää noudattavan muutosta modernista, maailman hallittavuuteen uskovasta professionaalisuudesta epävarmuuteen, joustavuuteen, moniammatillisuuteen ja vaihtoehtoiisiin lähestymistapoihin. Asiantuntijuus näyttää rakentuvan suhteessa aikaan, paikkaan ja erilaisiin olosuhteisiin sekä toimintayhteyksiin kytkeytyneenä. Enää sen ei voi ajatella perustuvan modernin professionalismin käsitystavan mukaiseen universaaliin tietopohjaan. Refleksiivisyys ja oman työn kriittinen analyysi, jotka pohjautuvat sekä henkilökohtaiseen ja ammatilliseen kokemukseen että tieteelliseen tietoon ovat uuden asiantuntijuuden rakennusaineita.

Keskustelu reflektiivisyydestä¹ on muutamana viime vuonna noussut hyvin keskeiseen asemaan sosiaalityön koulutusta, tutkimusta ja ammatillista kehittämistä koskevassa kansainvälisessä keskustelussa (esim. Satka & Karvinen 1999; Yellolly & Henkel 1995). Yleisessä tieto-opillisessa murroksessa ja tieteellisen asiantuntijuuden murroksessa reflektiivisyys on nousemassa jopa koko korkeakouluopetuksen keskeiseksi tavoitteeksi. Koulutuksen tavoitteena on tuottaa kriittisesti reflektiivisiä asiantuntijoita, kriittisesti reflektiivisiä ja uudistavia, transformatiivisia oppijoita (Brockbank & McGill 1998, 48-55.) Kriittisessä reflektiivisyydessä ei ole kyse vain yksittäisen toimijan henkilökohtaisen ajattelun ja kokemuksen erittelystä. Kriittinen reflektiivisyys käsittää ajatteluamme ja toimintaamme ohjaavien käsitteiden, psykisten reagoitintapojen ja näitä muovaavien yhteiskunnallisten, sosiaalisten ja kulttuuristen prosessien tiedostamisen ja arvioinnin. (Mezirow 1981, 11-15; ks. myös Karvinen 1993.) Uudistavan, transformatiivisen oppimisen (käsitteen suomennoksesta, ks. Mezirow 1998) mukaan kriittiseen ajatteluun kuuluu merkitysten ja itsestään selvinä pidettyjen oletusten, asenteiden, myytien ja ajattelutapojen avaaminen, dekonstruktio, ja erityisesti uudelleen hahmottaminen ja käsitteellistäminen, rekonstruktio. (Brockbank & McGill 1997, 49.) Transformatiivisen oppimisen tavoitteena on muutoksen lähtökohtien oivaltaminen, ymmärryksen ja toimintaperspektiivien kehittyminen. Tällöin oppiminen merkitsee sellaista prosessia, että tullaan kriittisesti tietoisiksi siitä, kuinka ja miksi oletuksemme määrittävät sitä tapaa kuinka käsitämme, ymmärrämme ja tunnemme maailmassamme. Se on prosessi, jossa nämä konstruktiot muuttuvat ja joka tarjoaa mahdollisuuden kokonaisvaltaiseen ja eritellympään näkökulmaan. Lopulta se tarjoaa myös toisin toimimisen mahdollisuuden. (Mezirow 1991, 167.) Tällainen refleksiivisyyttä, kehitystä ja muutosta korostava näkemys oppimisesta, ihmisen toimintaa ohjaavan ajattelun muodostumisesta, on mielestäni hyvin merkittävä myös tutki-

musmetodologisessa mielessä. Näkemys tietäjäsubjektin ajattelun kehittymisen ja muuttumisen tavoista on oleellinen silloin, kun tiedon ajatellaan ensisijaisesti rakentuvan yksilöllisten tulkintojen ja niitä rakentavien sosiaalisten prosessien kautta, kuten monissa tämänkin kirjan artikkeleissa tehdään.

Ammattikäytännöt ja se ammatillinen ajattelu, joka ohjaa työntekijän toimintaa ja kokemuksia työstään, ovat ajallisen, paikallisen ja työnjaollisen kehityksen myötä sosiaalisesti muotoutuneita (Abbott 1988; Payne 1997, 1-25). Ammatilliset toimintakäytännöt ovat osaltaan yhteiskunnallisia valta- ja toimintarakenteita. Nämä vallankäyttörakenteet todellistuvat arkipäiväisiltä tuntuvissa rutiineissakin (Giddens 1984; Smith 1990; Unger 1987). Sosiaalityön arkityön rutiineissa muotoutuvista asioista ovat asiakastyön käytännöt ratkaisevan tärkeitä. Näitä käytäntöjä luodaan yksittäisten sosiaalityöntekijöiden arkityön ratkaisuin. Samalla määritellään ihmisten itseohjautuvan ja riippumattoman elämän ehtoja eli normaalikansalaisuuden tai huono-osaisuuden ehtoja. (Mutka 1998.) Ammatilliset toimijat joutuvat näin hyvin oma-kohtaisesti pohtimaan ammatillista valtaa, vastuuta ja etiikkaa. Sosiaalityön tietotuotannolle ja tutkimukselle tämä näkemys ammattikäytäntöjen sosiaalisesta konstruoitumisesta, on yksi syvällistä metodologista pohdintaa herättäneistä haasteista. Refleksiivisyyteen ja transformatiiviseen oppimiseen perustuvan muutoksen ideat ovat keskeisiä sekä sosiaalityön tutkimuksessa että sosiaalityön ammatillisessa työprosessissa. Erityisen oleellista on toimivan subjektin rooli toimintansa ja ajattelunsa ehtoja rakentavana; oman roolinsa oivaltavana toimijana. (Ks. myös Delanty 1997, 113-123.)

Tutkimuksen ja käytännön metodologinen yhteys

Tämän kirjan metodologisista pohdinnoista näkyy läpi käsitys tiedon subjektiivisesta, tulkinnallisesta ja sosiaalisesti konstruoituvasta luonteesta. Kun korostetaan kaiken tiedon subjektiivisuutta, lähtökohdaksi asettuu tutkijan näkökulmasta konstruoitu todellisuus. Lopulta kaikki tieto näyttäytyy kontekstisidonnaisena ja konstruoituna. Kirjan pohdinnat eivät kuitenkaan liiku millään 'äärirelativistisella' alueella (Peile & McCouat 1997, 356). Pikemminkin tällä suomalaisella sosiaaliseen konstruktionismiin sitoutumisella tavoitellaan toimijoiden vuorovaikutuksen ja tulkintojen kautta syntyvien tarinoiden ja käytäntöjen sekä niitä ohjaavien rakenteiden ja rakenteellisten prosessien näkyväksi tekemistä. Mirja Satkan (tässä teoksessa) mukaan kysymys on siitä, miten ja millaisten prosessien tuloksena toimijoiden käsitykset asioista muuttuvat ja millaiset tekijät vaikuttavat tai ovat vuorovaikutuksessa keskenään muutoksen tapahtuessa. Tällöin kiinnostuksen kohteena on tiedon ja käsitteiden merkitys arkisen työn käytännöllisinä välineinä ja toi-

minnan rakenteita tuottavina tekijöinä. Satka pitää toimintaa ja todellisuutta sosiaalisena konstruktiona, jolla voi olla eksistentiaalinen olemuksensa. Hänen mielestään ei ole lainkaan ristiriitaista sanoa tapahtumien, toimintojen ja instituutioiden olevan toisaalta sosiaalisia konstruktioita ja nähdä niillä toisaalta oma eksistentiaalinen todellisuutensa; ne ovat lopulta rakentuneet tietyillä tavoilla ja tietynä aikana, tietyssä paikassa. Tällainen ajattelu merkitsee myös sosiaalityössä suurta muutosta oppihistoriallisesti katsoen. Voidaan puhua jopa epistemologisesta käänteestä (Peile & McCouat 1997, 343). Keskeisin muutos on tapahtumassa siinä, ettei tieteellinen tieto enää ole riippumatonta, vaan jatkuvassa vuorovaikutuksessa muiden tiedon lajien kanssa toimijoiden arkisissa käytännöissä (Satka 1998, 198).

Pohdittaessa tutkimusmetodologisia lähtökohtia joudutaan väistämättä ottamaan kantaa epistemologisiin kysymyksiin – 'kuinka tiedämme, mitä tiedämme ja kuinka tiedämme, ketä olemme', kuten Pozatek (1994) tiedon olemuksen ja tietäjäsubjektin ongelmaa problematisoidessaan. Se puolestaan johtaa tarkastelemaan kysymystä tiedon oikeellisuudesta, validiteetista. Sosiaalityössä tiedon validisuutta ei voi irrottaa käytännöstä. Tiedolla, joka ei tavoita sosiaalityön moniulotteisuutta sen käytännössä, ei ole suurta sovel-lutusarvoa tai selitysvoimaa (Sheppard 1998; Riessman 1994). Toisaalta sosiaalityön tutkimus ja sosiaalityön käytäntö myös muistuttavat laadullisina prosesseina toisiaan. Tätä tutkimuksen ja käytännön yhteyttä ilmaisee esimerkiksi seuraava lainaus australialaisten Queenslandin yliopistossa sosiaalityötä tutkivien ja opettavien Colin Peilen ja Mal McCouatin (1997, 356) artikkelista: "Meillä on edessämme sellaisen tutkimusnäkökulman rakentaminen, joka antaa tilaa sosiaalityön erityisyydelle ja mahdollisuuksille ja joka toisaalta pystyy luovalla ja paneutuvalla tavalla tekemään näkyväksi ja roh-kaisemaan sosiaalityöntekijöiden työssään kohtaamien ihmisten voimavaroja ja kehitysmahdollisuuksia." Näin sosiaalityöntekijät ja heidän asiakkaansa asettuvat inhimillisinä toimijoina yhdessä tutkijoiden kanssa myös tutkimusmetodologisten kysymysten ytimeen tiedon tuottajina, tulkitsoijina ja transformatiivisina, uudistavina oppijoina.

Sosiaalityön tutkimuksessa on tärkeää soveltaa joustavasti useita erilaisia strategioita, lähestymistapoja ja menetelmiä. Tärkeää on, että tutkimusvälineistö on riittävän herkkää tavoittamaan yleisten kehityskulkujen rinnalla ja sijasta sosiaalityön toimintaympäristöihin kiinnittyvät erityisyydet. Niiden tulee tunnistaa myös toimijoiden näkökulma ja asema sekä nojata empiiriseen näyttöön. Tutkimusohjelman pitäisi tavoittaa sekä sosiaalityön toimijat, heidän toimintansa vuorovaikutuksellisuus että toiminnan seuraukset (Riessman 1994 xi-xv; Juhila & Pösö, tässä teoksessa).

Tässä kirjassa esiintyy joukko tutkijoita, joilla on ollut erityinen intressi rakentaa sosiaalityön tutkimusta reflektiivisessä hengessä käytännön ja tut-

kimuksen suhdetta metodologisesti pohtien. He ovat esimerkki suomalaisen sosiaalityön tutkimuksen viime vuosien kehityksestä. Maisteritutkinnon tultua 1981 sosiaalityön pätevyysvaatimukseksi alkoi sosiaalityön vakiintuminen yliopistollisena oppi- ja tutkimusalana. Vuonna 1999 yhteiskuntatieteellisiä tutkintoja koskevaa asetusta (245/94/4a) muutettiin siten, että se vakiinnuttaa ja itsenäistää sosiaalityön akateemisena oppi- ja tutkimusalana suomalaisessa yliopistossa. Kehitykseen on kuulunut lisäksi tutkijakoulutuksen liittäminen sosiaalityöntekijän pätevyysvaatimuksiin sekä tohtoritasoisen ja sen jälkeisen tutkijakoulutuksen ja tutkimushankkeiden laajentuminen. Tämän kirjan kirjoittajista useimmat ovat julkaisseet väitöskirjansa 1990-luvulla sosiaalityön alalta. Joidenkin kirjoittajien väitöskirjat ovat tätä kirjaa tehtäessä valmistumassa. Kirjoittajia yhdistää myös intressi tutkia ja tehdä näkyväksi sosiaalityön ammattikäytäntöjä ja niiden muotoutumisen ehtoja sekä etsiä tähän soveltuvia tutkimusmetodologisia ratkaisuja. Kirjamme artikkelit edustavat valikoitunutta joukkoa, eivät koko suomalaisen sosiaalityön tutkimuksen kenttää. Joukosta puuttuvat mm. kvantitatiivisin tutkimusasetelmin sosiaalisia ongelmia ja hyvinvointivaltion tilaa tarkastelevat tutkijat, joiden tutkimus on sosiaalipoliittisesti orientoitunutta, mutta sosiaalityön kannalta mielenkiintoista. Kirjassamme ei ole myöskään esiteltyä jo eräänlaiseksi empiiriseksi tutkimusohjelmaksi hahmottumassa olevaa arviointitutkimusta (Eräsaari 1999; Suikkanen & Piirainen 1997), vaikka se ristiriitoinen on hyvin tärkeää sosiaalityössä.

Monet sosiaalityön tutkimuksen tieto-opilliset ja metodologiset peruskysymykset ovat yhteisiä arviointitutkimuksessa esiintyvien jännitteiden kanssa. Perusasetelma on jo lähtökohtaisesti se, onko sosiaalityön käytännön oltava ns. tieteellisesti tehokkaaksi ja 'oikeaksi' tulkittun tiedon ja menetelmien soveltamista vai uusien toimintamahdollisuuksien avaamista ja sosiaalisen muutoksen tuottamista? Mietittävänä on ylipäänsä se, mitä ja miten tuotettavaa on se tieto, jolla on merkitystä arvioinnissa ja ammattikäytännöissä.

Käännekohtan tutkijat

Suomalaisen sosiaalityön tutkimuksen voisi luonnehtia olevan eräänlaisessa käännekohtassa. Se on laajenemassa ja etsimässä paikkaansa muutoksessa, joka liittyy hyvinvointivaltion uudelleen organisointiin ja refleksiiviseksi luonnehdittuun yhteiskunnalliseen kehitykseen sekä professionaalisen toimintajärjestelmän uudelleenmäärittelykseen. Tämän kirjan kirjoittajat ovat tässä mielessä käännekohtan tutkijoita, jotka tutkimusmetodologisilla ratkaisuillaan ja tieto-opillisilla kannanotoillaan pyrkivät vastaamaan ajassa olevaan refleksiivisyyden haasteeseen etsimällä vastauksia mm. seuraaviin ky-

symyksiin: Miten ja millaisten prosessien tuloksena toimijoiden käsitykset asioista muuttuvat ja millaiset tekijät vaikuttavat tai ovat vuorovaikutuksessa keskenään muutoksen tapahtuessa? Onko ylipäänsä mahdollista rakentaa jotain yhteistä tietoa tai ymmärrystä? Kuinka tieto asettuu toiminnassamme sitä ohjaavaksi rakenteeksi?

Yhteisen tiedon rakentajat

Kuten Riitta Granfelt (tässä teoksessa) kirjoittaa, tutkijan rooli on keskeinen tulkitsijan rooli: tutkija tuottaa omista lähtökohdistaan käsin tutkimastaan aihepiiristä omanlaisensa tulkinnan ja sen myötä myös tutkimuskohteensa. Granfelt on omassa naisten syrjäytymistä ja kodittomuutta koskevassa tutkimuksessaan pohtinut syvällisesti yhteiskuntatieteellisen tiedon merkitystä ja mahdollisuuksia sen tuottamiseen. Hän muotoilee peruskysymyksensä seuraavasti: keitä löytämäni naiset oikeastaan ovat, mitkä ovat edellytykseni päästä astumaan heidän maailmaansa ja mitkä olisivat oikeat sanat, joilla kirjoittaa heidän elämästään? Granfeltille empiirinen aineisto on kerrottua ja tulkittua elämää. Hän on tutkijana pyrkinyt siihen, että hänen käyttämänsä ja tutkimusprosessin myötä kehittämänsä käsitteet liikkuisivat riittävän lähellä naisten omia sanoja kooten ja pelkistäen naisten kertomusten keskeisiä alueita. Lähtökohtana on ollut se, että naiset ovat kertoneet ja tulkinneet elämäänsä vuorovaikutuksessa tutkijan kanssa. Tutkijan tehtävänä on ollut kutsua kertomuksia, rohkaista naisia astumaan kertojan rooliin. Hän on pyrkinyt intensiiviseen vuorovaikutukseen naisten kanssa siten, että pystyisi eläytymään heidän kertomuksiinsa. Tavoitteena on ollut rakentaa yhteinen alue, joka muodostuu ensisijaisesti naisten kertomasta elämästä, jota tutkija lähestyy omasta kokemusmaailmastaan teoreettisten lähtökohtiensa ohjaamana.

Tutkimuksessa on kysymys tutkimusasetelman hierarkioiden purkamisesta ja yhteisen tietoa alueen luomisesta. Granfelt korostaa lähtökohtanaan olevan koko tutkimusprosessin läpikulkeva subjektiivisuus ja sen kautta avautuvien kokemusten yhtäläisyyksien, mutta myös eroavuuksien tunnistaminen. Hän on yrittänyt päästä mahdollisimman syvälle erityisyyteen ja sitä kautta pyrkinyt löytämään yleisempää. Tällöin voidaan puhua ns. yhdistyneestä tiedosta, jonka muodostamisessa empatialla on keskeinen merkitys: lähtökohdaksi asettuu oma kokemus, jonka pohjalta pyritään toista kuunnellen ja omaa kokemusta hyväksikäyttäen tavoittamaan todellisuus toisen ihmisen tulkitsemana. Ytimenä tässä on kosketetuksi tuleminen. Empatia on Granfeltille tunteiden ja ajattelun dialogia sekä samanaikaista dialogia itsen ja toisen ihmisen kanssa. Empatian avulla tuotettu tieto on yhdistynyttä tietoa. Tiedon yhdistyessä tutkija ja tutkimukseen osallistuja jakavat yhteisen alu-

een, mikä mahdollistaa yhteisen kertomuksen rakentamisen.

Samaa asiaa, ihmisen kuulemista ja näkemistä, katsomista eli 'yhteisen tiedon' löytymistä pohtii Leena Eräsaari (tässä teoksessa) tutkiessaan kuvamateriaalin avulla sosiaalityön arkipraktiikoita. Hän kiinnittää huomion siihen, miten monella tavalla 'opillinen' ja 'metodologinen' puhtaus ja oikeaoppisuus niin tieteessä kuin ammatillisessa toiminnassa etäännyttää, pitää asiakkaan etäällä, etäällä omasta äänestään. Videoitu kuva ja kuvaaminen osoittautui Leena Eräsaaren (1995) tutkimuksessa hyvin voimalliseksi keinoksi antaa tilaa asiakkaiden kertomuksille, elämäntarinoille ja subjektiiviselle kokemukselle. Kuvan käytöstä tuntuukin näin avautuvan yllättäviäkin mahdollisuuksia silloin, kun tutkimuksella on emansipatorisia tavoitteita ja "tutkimuksella haetaan muutosta tai tutkittavien osallistumista, aitoa dialogia". Eräsaari kiinnittää huomion myös siihen, että 'virallinen tiede' ei ole kovin luotettava tiedontuottaja. Hän kirjoittaa mm. sosiaalityön tutkimuksen historiaan (Deegan 1988) vedoten, että "yhteiskuntatieteet ovat metodista ja/tai opillista puhtautta vaaliessaan jättäneet huomiotta tärkeitä yhteiskunnallisen tiedon hankinnan ja muokkauksen välineitä". Eräsaaren mielestä ei ole varmaa, kannattaako yhteiskuntatieteen oppeja ylipäänsä noudattaa. Hän kannattaa sosiaalityön tutkimuksen monipuolisuutta ja tieteidenvälisyyttä.

Sosiaalityön tutkimuksen keskeisenä metodologisena pulmana näyttäisi olleen ennen kaikkea se, kuinka saada ihmisten kokemukset ja arki näkyviksi. Sosiaalitutkimuksessa ohitetaan niin helposti ihmisten kokemus ja toiminta itsenäisinä subjekteina. Tämän vuoksi sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksessa ollaan etsimässä sellaisia viitekehyksiä (Williams & Popay 1999, 157, 164), joissa asiakkaiden subjektiivisuutta ja subjektiivuutta ei pidetä yhteiskunnallisesta rakenteesta irrallisena. Tämä on äärimmäisen tärkeää, koska sosiaalityön käytännöissä tuotetaan ihmisten elämisen ja arjen, jopa koko elämän, rakenteita. Hyvä esimerkki tästä on huostaanotetun ja sijaishuoltoon sijoitetun lapsen elämä. Maritta Törrönen (tässä teoksessa) on joutunut etsimään tähän näkökulmaan soveltuvia metodologisia ratkaisuja tutkiessaan lastensuojelulasten elämää. Ratkaisuisaan hän on nojautunut etnometodologiaan, jolla hän viittaa arkitiedon tutkimukseen ja niiden menettelytapojen sekä ajatuskulkujen tutkimiseen, joilla yhteiskunnan jäsenet ymmärtävät elinolojaan, toimivat niissä ja vaikuttavat niihin (Heritage 1996; Garfinkel 1967). Lähtökohtana on näkemys, jonka mukaan todellisuus on tulkituttua ja konstruoitua. Törrönen kuitenkin hakee kuitenkin myös yleisempää yhteiskuntatieteellistä näkökulmaa nojautuen Anthony Giddensiin. Tällöin sosiaalinen todellisuus ei ole vain puheen konstruktioita, vaan muotoutuu sosiaalisen toiminnan, puheen ja rakenteiden kokonaisuudessa. Esimerkiksi lapset luovat omaa vertaiskulttuuriaan siten, että he ottavat tietoa aikuisilta ja soveltavat sitä luovasti omiin käsityksiinsä. Lapset eivät vain toista vanhaa, vaan

he tulkitsevat yhteiskuntaa ja kulttuuria uudella tavalla. Vastaavasti sosiaalityön asiakkaiden ymmärretään osallistuvan yhteiskunnan toimintaan, olevan osa yhteiskunnallisia rakenteita ja myös vaikuttavan niihin (vrt. Williams & Popay 1999).

Törrösen soveltama reflektiivinen etnografia korostaa tutkijan roolia tulkinnallisena tiedon tuottajana sekä refleksiivistä tiedontuotantoa tutkimuksen keskeisenä lähtökohtana. Tutkija joutuu eri vaiheissa pohtimaan niin kentälle pääsyä, havainnoinnin ja haastattelujen toteuttamista kuin tutkijan roolia ja suhteitaan tutkittaviin. Reflektiivisyys kertoo tutkittavien ja tutkijan välisestä vuorovaikutuksesta ja siitä, miten tutkimusongelmaa tietoisesti kehitetään tutkimusprosessin aikana. Reflektiivisyys ei tukahduta tutkittavien omaa ääntä. Se sallii tutkijan kysymyksen muuntua lähemmäksi tutkittavien esiin nostamia kysymyksiä.

Sosiaalityön perustutkimusta konstruktionistisessa hengessä

Sosiaalityön tutkimuksessa herännyt pyrkimys arkipäiväisten työ- ja elämäntapojen näkyväksi tekemiseen lähestyy eräänlaista sosiaalityön perustutkimusta, jossa ei enää ulkoisesti tutkita, kuvata ja selitetä, mitä sosiaalityö on, vaan kaivetaan toimijoiden kokemuksen ja toiminnan avulla esiin ammattikäytäntöjen 'arkeologian' (vrt. Scheurich 1997, 174-175) olemusta ja peruslogiikkaa, sosiaalityön monimuotoisuutta.

Arja Jokinen ja Eero Suoninen (tässä teoksessa) lähestyvät perustutkimuksen hengessä sosiaalityötä sen arkipäiväisten työkäytäntöjen kautta, koska he näkevät sen rakentuvan sosiaalityöksi nimenomaan näissä käytännöissä. Keskeisimmät näistä käytännöistä elävät sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välisissä kohtaamisissa, joka on heidän tutkimuksensa polttopisteessä. Tämän ammatillisen kohtaamisen keskeinen väline on keskustelu. Sosiaalityön tutkimiseen sovellettuna sosiaalisen konstruktionismin näkökulma merkitsee sitä, että kielellisiä käytäntöjä tarkastellaan sosiaalista todellisuutta tulkitsevana ja merkityksiä rakentavana toimintana. Tutkimuksessaan Jokinen ja Suoninen pyrkivät pääsemään kiinni asiakkaan tilanteen tulkintaan vuorovaikutusprosessissa. Tässä he soveltavat sosiaalisen konstruktionismin viitekehystä ja pyrkivät keskusteluja analysoiden tekemään tämän vuorovaikutuksen näkyväksi. He haluavat tutkia työn arkipäiväisiä käytäntöjä toimijoiden jäsennyksistä ja toiminnoista käsin, jolloin sosiaalityön kohtaamisia ei jäsennetä ulkopuolisista 'selittävästä' teorioista lähtien. He nostavat tarkasteluun asiakkaan kertomukset, narratiivit, paikallisesti tuotettuina vuorovaikutusprosesseina. Erityisesti he haluavat korostaa vuorovaikutustapahtuman olennaisuutta kertomusten tuottamisessa. He paneutuvat siihen, kuin-

ka narratiivien rakentuminen tapahtuu itse tapahtumapaikalla, ihmisten välisessä kanssakäymisessä kuitenkin niin, että ne edustavat samalla sekä elettyä elämää että tulevaisuuden käsikirjoitusta, kuvitelmaa mahdollisesta elämästä. Suoninen ja Jokinen kiinnittävät huomiota siihen, että narratiivien voimaan liittyy myös sosiaalityön kannalta olennainen mahdollisuus: sellaisten uusien kertomusten rakentaminen yhdessä asiakkaan kanssa, jotka avaavat asiakkaalle elämisen arvoisia tulevaisuudennäkymiä ja auttavat laajentamaan hänen toimintamahdollisuuksiaan.

Sosiaalityön olemus näyttäisikin yllättäen löytyvän sen arkipäiväisimmistä käytännöistä ja perustavanlaatuisesta vuorovaikutuksesta asiakkaiden kanssa. Kirsi Juhila ja Tarja Pösö (tässä teoksessa) ovat tutkimuksessaan kaivautuneet sosiaalityön arksimpaan empiriaan, työkäytäntöjen pikkutarkkaan analyysiin tilanteessa, jossa työn muodot näyttävät ulkoisesti määritellyiltä. He tarkastelevat yhdyskuntapalvelun soveltuvuus selvitystä varten tehtäviä asiakashaastatteluja sosiaalisen konstruktionismin periaattein kielellisenä, sosiaalista todellisuutta rakentavana prosessina.

Etnometodologian avaamin mahdollisuuksin Juhila ja Pösö pureutuvat työn arkisiin ja toiminnallisiin rakenteisiin, diskurssianalyysin välinein kielellisen vuorovaikutuksen rakenteisiin ja etnografisin keinoin vuorovaikutuksessa rakentuviin toimintakulttuureihin. Aineistosta toiseen sahaavassa monipolvisessa tutkimusprosessissa tutkijat kasvattavat tulkinnallista kompetenssiaan. Lopulta he pääsevät osallisiksi 'sisäpiiriin', toimijoiden tulkinnallisesta tiedosta. Näin he saavat näkyviin sosiaalityön tulkinnallisuuden, joka ilmentyy erilaisina toimintakulttuureina arkityön samankaltaisissa ulkoisissa muodoissa. Näitä toimintakulttuureja voi pitää osoituksena sosiaalityön tulkinnallisuudesta ja siihen sisältyvästä moninaisen toiminnan mahdollisuudesta: kulttuureissa ovat läsnä yksilöllinen, tilanteittain vaihteleva elementti, mutta myös kollegoiden ja työyhteisöjen jakamat tavat ja tottumukset. Tämä konstruktionistisen ja etnometodologisen tutkimuksen menetelmien soveltaminen on esimerkki siitä, miten tavoittaa toimintaympäristöihin kiinnittyminen ja erityisyys. Tavoitteena ei ole uusien tutkimusmenetelmien luominen, vaan pikemminkin vallitsevien lähestymistapojen luova käyttäminen (vrt. Lyon & Bushfield 1996).

Toimijat, toimintaympäristöt ja rakenteet

Sosiaalityöntekijän ajattelun ja omakohtaisen toiminnan merkitys näyttyy myös laajemmissa toimintakäytännöissä. Sosiaalityöntekijän ja paikallisten toimintakulttuurien rooli voi olla ratkaisevan merkitsevä laajempien toimintapuitteiden kuten koko hyvinvointipolitiikan rakentajana. Teppo Krö-

ger (tässä teoksessa) nostaa esiin hyvinvointipolitiikan toteutumista koskevassa tutkimuksessaan alueellisen ja paikallisen tason toimijat. Hän soveltaa historiallista tapaustutkimusta. Tapaustutkimuksella Kröger tarkoittaa tässä yhteydessä ”sellaisia tutkimusprojekteja, joilla pyritään selittämään kokonaisvaltaisesti tietyn sosiaalisen yksikön tietyn historiallisen vaiheen dynamiikkaa” (Stoecker 1991, 97-98). Tapaustutkimus metodologisena valintana merkitsee Krögerille Stoeckerin (emt.) hengessä tutkimuksellisen kehyksen rakentamista. Tämän kehyksen sisällä voi käyttää erilaisia tutkimus- ja tiedonkeruun menetelmiä ilman, että sitoudutaan vain yhteen ratkaisuun. Tapaustutkimuksen tekeminen merkitsee ennen kaikkea intensiivistä paneutumista ’tapaukseen’, joka on valittu tutkimuksen kohteeksi. Krögerin mielestä sosiaalipalvelujen historian paikalliset tapaustutkimukset voivat tarjota kiinnostavia joko teoreettiseen keskusteluun suomalaisen hyvinvointivaltion kehityksestä, koska niiden avulla voidaan kyseenalaistaa ja kommentoida vallitsevia käsityksiä hyvinvointivaltiosta ja sen historiasta.

Suomalaisen sosiaalityön tutkimuksen ja nykyisen hyvinvointivaltion uudelleenjärjestämisen kannalta tämä on kiinnostavaa, koska pääosa suomalaisesta sosiaalityöstä tehdään edelleen kuntien sosiaalitoimistoissa. Eriytyisesti sotien jälkeisenä aikana koulutetut sosiaalityöntekijät ovat olleet Suomessa kunnallisten sosiaalipalvelujen avainhahmoja. Yhtäältä he ovat harjoittaneet omaa ammattiaan sosiaalihuollon byrokratioiden sisällä, toisaalta he ovat toimineet myös näiden sosiaalitoimistojen johtajina. Sosiaalityöntekijät ovat Krögerin mukaan vastanneet paikallistasolla suomalaisen sosiaalipalvelujärjestelmän luomisesta. Sosiaalipalvelujen ja sosiaalityön tarinat kietoutuvat näin paikallisten toimijoiden tasolla tiiviisti yhteen. Teppo Krögerin tapaustutkimuksellinen näkökulma sosiaalipalvelujen historiaan luo sellaisen tarkastelukehiksen, jota vasten suomalaisen sosiaalityön ammatin ja sen kehityksen erityispiirteitä voidaan ymmärtää. Krögerin näkökulma avaa oivasti ymmärrystä siihen, kuinka yksittäisten toimijoiden subjektiivisetkin ratkaisut ovat luomassa myös toiminnan rakenteellisia ja institutionaalisia ehtoja.

Toimijanäkökulman, kokemuksellisuuden ja sosiaalityöntekijänäkökulman säilyttäminen on ollut Anna Metterin (tässä teoksessa) tutkimuksellisten ratkaisujen lähtökohtana. Hänen oma kokemuksensa sosiaalityöntekijänä oli usein, ettei hänellä ei ole keinoja puuttua asioiden kulkuun, vaikka ymmärrystä ja asiantuntemusta tai ainakin intuitiivisia epäilyjä olisikin. Toisaalta hänellä ei ollut myöskään kieltä ja käsitteitä puolustaa omaa asiantuntemustaan. Ryhtyessään tutkijaksi hän onkin omalla tavallaan pyrkinyt ymmärtämään paremmin sitä, minkä on aiemmin sosiaalityöntekijänä kokenut ymmärtävänsä vajavaisesti. Metteri kuvaa tutkimusaineistoaan eräänlaisena teoreettisena otantana ammatillisessa toiminnassa syntyneiden kysymysten tutkimiselle. Hänen tutkimuskohteensa, sosiaalivakuutusjärjestelmän ratkaisu-

käytäntöjen vuoksi väliinputoajien loukkuun jääneet asiakkaat, on osaltaan hyvinvointivaltion ammattikäytännöissä tapahtuvan huono-osaistamisen tutkimusta. Toisaalta se on hyvin konkreettinen esimerkki arasta tutkimuskohteesta ja asiasta, jota ei sosiaalivakuutusjärjestelmän tutkimuksessa ole haluttu käsitellä. Väliinputoaminen on jollakin tavalla ollut tabu ja vaiettu asia, josta sosiaalityöntekijällä oli usein erilaista tietoa kuin minkä järjestelmän institutionaalinen päätöksenteko pystyi ottamaan huomioon. Metterin tutkimusintressiksi nousi tämän hiljaisuuden ja vaikenemisen kulttuurin murtaminen sekä äänen antaminen niin asiakkaalle kuin sosiaalityöntekijälle. Metodologisena valintana tämä on merkinnyt sellaisen näkökulman hakemista, jolla saa samanaikaisesti kosketuksen sekä yksittäiseen ihmiseen että toiminnan rakenteisiin: se on näkökulma institutionaalisten rakenteiden ja ihmisen toiminnan suhteisiin.

Anna Metterin metodologinen valinta on nojautuu fenomenologiseen perinteeseen, siinä konstruktionistisesti orientoituvaan grounded theoryyn (Charmaz 1990). Hän siis on tutkimassa sosiaalivakuutusjärjestelmän väliinputoajatilanteen ja ihmisen arkisen selviytymisen moniammatillista määrittelyä ja tulkintaa. Hänen aineistonaan ovat asiakkaan ja asiantuntijoiden välinen keskinäinen puhe ja asiakkaiden eri ihmisille kertomat tarinat. Tutkijan lähtökohtana hänellä on sama kuunteleva asenne kuin sosiaalityöntekijällä. Metterin mielestä grounded theoryn ideat tutkimusprosessissa sisältävät samankaltaisia aineksia kuin refleksiivisen, itseään tunnistamaan ja arvioimaan pyrkivän sosiaalityön työskentelyprosessi. Grounded theoryn hypoteeseja ja tulkintoja rakentava, ja aineistosta toiseen testaava luonne, on myös analoginen sosiaalityön työprosessille. Metteri on tietoisesti pitänyt yhtenä metodologisena ratkaisunaan olla irtisanoutumatta sosiaalityöntekijyydestään, vaikka onkin tiedostanut ja tunnistanut hiljaisuuden kulttuurin kahlitsevan otteen, joka voi estää myös tutkijan ennakkoluulottomuuden. Tutkija ja refleksiivisesti orientoitua sosiaalityöntekijä ovat hyvin lähellä toisiaan tavoitellessaan samaa intellektuaalista vapautumista ajattelun, kysymisen, näkemisen ja sanomisen kahleista, hiljaisuuden kulttuurista. Toisaalta tarkastelussa ovat myös toimijoiden subjektiivisten kokemusten ja rakenteellis-institutionaalisten toimintapuitteiden välitykset ja niihin kiinnipääsemisen tutkimusmetodologiset ratkaisut (vrt. Williams & Popay & Oakley 1999).

Tämän kirjan tutkijat ovat pyrkineet Riessmanin (1994) hengessä tekemään sellaista sosiaalityön tutkimusta, joka perustuu ensinnäkin empiriaan sosiaalityön käytännöistä ja toiseksi reflektoi metodisesti ja metodologisesti ratkaisuun ja pyrkii soveltamaan sellaista tutkimusotetta, jolla tavoitetaan sosiaalityön käytäntö arkisimmillaan, ts. työntekijän ja asiakkaan kasvokkain kohtaa-mistilanteena tai asiakkaan, työntekijän ja instituution, toimintajärjestelmän välisenä suhteena. Tässä suuntautumisessa haetaan sosiaalityön tutkimukses-

sa sellaista perustutkimuksellista otetta, missä tutkijat eivät tyydy vain ulkoisesta asemastaan käsin kuvailemaan ja selittämään sosiaalityön asiakaskuntaa ja sosiaalityötä, vaan pyrkivät tavoittamaan sosiaalityön käytäntöjen peruslogiikkaa ja olemusta alan toimijoiden kokemuksiensa ja toiminnan prosessissa.

Sosiaalityön käytännöt diskursiivisina rakenteina

Sosiaalityön tutkimukselle on tärkeä tavoittaa ne sosiaalityön tulkinnalliset käytännöt ja toimintakulttuurit, joissa sosiaalityön olemus rakentuu. Näiden tunnistaminen on erityisen tärkeää postmodernissa tilanteessa, kun sosiaalityöntekijät ovat arkisissa työkäytännöissään luomassa toiminnan uusia rakenteita ja käytäntöjä. Mirja Satka (1999; tässä teoksessa) kiinnittää sosiaalityön historiaa koskevassa tutkimuksessaan huomion sosiaalisten suhteiden dynamiikkoihin, joissa sosiaalityön diskurssit on eri aikoina tuotettu. Hän lähtee toimivista subjekteista ja pyrkii ylittämään käytännön ja teorian eron keskittymällä ajassa ja paikassa toimivien ruumiillisten ihmisten arkisten käytäntöjen ja toiminnan tulkittamiseen yhteiskunnallisesti rakentuneena toimintana. Satka soveltaa tutkimusratkaisuissaan Dorothy E. Smithin (1990) teoreettis-metodologista ajattelutapaa. Lähtökohtana on analysoida yhteiskunnallisia ja sosiaalisia prosesseja toimivan subjektin näkökulmasta ja tulkita tiedon tuottaminen ja käyttäminen hallitsemisen suhteiden ja vallan rakenteiden välineenä. Tavoitteena on ymmärtää ja tulkita kirjoitetun sanan ohella sen käytännöllisiä seurauksia. Diskurssit ovat Satkalle ennen muuta yhteiskunnallisia käytäntöjä, ei vain puhetta tai kirjoitusta. Näin pelkkä diskursiivisen vuorovaikutuksen tutkiminen sosiaalista konstruktionismia edustavien tutkijoiden tapaan ei riitä Satkalle. Hän lähtee sosiaaliteorian ja käytännön toiminnan toisiinsa kietoutuneista prosesseista tarkastellessaan puhetapojen, ideoiden ja diskurssien syntyä ja vaikutuksia sosiaalityön historiassa. Tärkeä kysymys hänelle on se, kuinka meidän tulisi ymmärtää historia voidaksemme orientoitua tulevaan. Satkan lähestymistapa pyrkii modernin aikakauden ja modernisaatioprosessin refleksiiviseen uudelleentulkintaan.

Sosiaalityön tutkimuksen poliittinen asetelma

Sosiaalityön tutkimuksen suunnistukset 1990-luvulla sijoittuvat keskelle hyvinvointivaltion murrosta ja sosiaali- ja terveyspalvelujen uudelleen järjestämistä sekä uusien innovaatioiden ja yhteistyömuotojen kehittämistä. Suuri vastuu tästä muutostyöstä on koulutetuilla sosiaalityöntekijöillä. Tämän professionaalisen vastuun ottaminen sosiaalialan perus- ja erityispalvelui-

den kehittämisestä edellyttää myös toimivaa kokeilu-, seuranta-, arviointi- ja palautejärjestelmää sekä niitä mahdollistavaa ammatillista perus-, jatko- ja täydennyskoulutusta. Vaikka 1980-luvun uudistukset ovat olleet merkittäviä ja luoneet tutkimuksellisesti orientoituvan ja tuotteliaan ammattikunnan, on toimivan sosiaalialan tutkimus- ja opetuskentän rakentaminen vasta edessäpäin. Sen mahdollistavat sekä asiaan sitoutuvat akateemisen työn tekijät että uudelleen määrittyvät suhteet käytännön työntekijöiden, päätöksentekijöiden, asiakkaiden ja tutkijoiden välillä. Tämän uuden yhteisyyden rakentamisen keskeiseksi foorumeiksi on Suomessa kaavailtu sekä yhteisiä kehittämis- ja tutkimushankkeita että alan kehittämisen intresseistä lähteviä yliopistollisia tutkimus- ja kehittämiskeskusiksi. Niiden kehittämistyössä on kiintoisa nähdä, onko tällä tavalla mahdollista löytää käytännön sosiaalityön, tutkimuksen ja koulutuksen yhteisyys alan erityisosaamista kehitettäessä. (Pohjola 1998.) Kaikissa monimutkaisissa suhteissaan asiantuntijuuden ja erityisosaamisen rakentuminen ovat ytimeltään lopulta poliittisia kysymyksiä.

Poliittisuus on oleellinen osa sosiaalityötä ja sen tutkimusta. Malcolm Payne (1997, 1-25) on sitä mieltä, että sosiaalityön käytäntöjen ja teorian muodostuminen ovat poliittinen kysymys, koska ne konstruoidut toimijoiden (sosiaalityöntekijät, asiakkaat, opettajat ja tutkijat) sosiaalisessa toiminnassa. Sosiaalityön teoria on näin myös itsessään politiikkaa. Itse asiassa emme voi välttää sitä päätelmää, että laajassa mielessä koko sosiaalityö on politiikkaa (Hammersley 1995). Itse ymmärrän asian niin, että tiedon ja teorian muodostus ja luonne on palautettava kehitys- ja käyttöyhteyksiinsä – siihen toimintajärjestelmään, jossa tieto elää, ts. toimijoiden ja heidän toimintansa ehtojen rakentumisen prosessiin.

Sosiaalityön teorian ja tutkimuksen politiikan asetelma osoittautuu mielenkiintoiseksi jännitekentäksi ammattikäytäntöjen, professionaalisten toimijoiden, tiede-, tutkimus- ja teoriaperinteen, institutionaalisten ratkaisujen ja ohjenormistojen, päätöksenteon ja professionaalisen kilpailun, siis professionaalisen kentän rakentamisen kokonaisuudessa. Tämän professionaalisen kentän (Konttinen 1991) tai kehittyvän toimintajärjestelmän (Engeström 1987 ja 1995) käsitteiden avulla voi nostaa esiin joitakin tärkeitä tutkimuspoliittisia kysymyksiä. Ensinnäkin, mitä koskevaa tietoa tuotetaan? Millä keinoin ja kenen toimesta? Entä mitä kulutetaan? Millä tavoin tuotettu tieto määrittää/ muuttaa osallisten asemaa ja toimintaa? Mitä vaihdettavaa tutkijoilla on? Minkälaisiksi muodostuvat tutkimuksen ehdot? Toisaalta voi kysyä, minkälaisia intressiryhmiä kentällä liikkuu, ja miten ja miksi yhteistyö rakentuu/ on rakentumatta? On selvää, että tulkintoja löytyy monia ja myös niiden sisältä erilaisia ristiriitoja. Näiden ristiriitojen analyysi auttaa kuitenkin paikantamaan halutun kehityksen suuntaa ja mahdollisuuksia. Tämän artikkelin puitteissa on mahdollista vain nostaa esiin joitakin selvästi näkyviä suun-

tia. Syvällisempi analyysi näistä kysymyksistä edellyttäisi jo omaa tutkimustaan. Kuitenkin esiin nousee joitakin tekijöitä, jotka erityisesti nykykeskustelun valossa näyttäisivät luonnehtivan sosiaalityön tutkimuksen peruskysymyksiä, suuntaa ja jännitteitä.

Yksi sosiaalityön tutkimuksen peruskysymyksiä on sosiaalityön tutkimuksen kohteen jäsentymisen suhteessa ammatilliseen toimintaan ja sen kohteeseen. Ammatillisessa mielessä sosiaalityössä vallitsee varsin selkeä näkemys ja jo vankkaan tutkimustietoon nojaava osaaminen: kysymys on ihmisten elämän tilanteiden ja ehtojen tarkastelusta ja jäsenyyksestä kokonaisvaltaisen ekosysteemisen tai oikeastaan ekososiaalisen näkökulman kautta (ks. esim. Mattaini & Meyer 1995). Se on näkökulma ja toimintatapa, joka ylittää yksilöivyyden tuolle puolen yhteiskunnallistamisen ulottuvuuteen unohtamatta kuitenkin ihmistä näiden prosessien puristuksessa. Kuten Jan Fook (1996, 198) toteaa, lisää refleksiivinen tutkimus tähän 'ihminen toimintayhteyksissään, elämäntilanteessaan' -kokonaisuuteen monimutkaisia ulottuvuuksia. Pelkkä toimintayhteyksien korostaminen ei riitä. Tehtäessä tilanearvioita ja vaikutettaessa subjektiivisiin toimintamahdollisuuksiin ja valtasuhteisiin joudutaan itse asiassa tarkastelemaan moninaisia ja muuttuvia toimintayhteyksiä.

Hieno esimerkki tällaisesta käytäntösuhteen jäsenyyksestä ja myös ainutlaatuisesta sosiaalityön tutkimuksesta on Riitta Granfeltin (1998) väitöskirja *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Tarkastelun kohteena ovat toisaalta yhteiskunnallinen marginalisaatio ja syrjäytyminen ja toisaalta inhimillisesti ainutkertaiset elämänkohtalot ja kohtaamiset niiden puitteissa. Kuten Granfelt (emt., 177) kirjoittaa: "Sosiaalityön eettisyys toteutuu mielestäni kauneimmillaan avuttomuuden, syyllisyyden ja kärsimyksen arkisessa jakamisessa. Sosiaalityö yhteiskuntapoliittisena toimintana ei ole paljonkaan arvoista, ellei sen tekijöillä ole rohkeutta asettua niiden ihmisten puolelle, jotka eivät voi puolustaa elämisoikeuttaan suorituksilla selviytymisellä tai kunniallisella elämäntavalla. Kysymys on oikeudesta elää erilaisen ihmisen elämää sekä mahdollisuudesta saada tukea oman elämäntavan löytämiselle silloin, kun elämässä on tapahtunut merkittäviä menetyksiä. Sosiaalityöntekijän työssä nämä ihmiset arvostivat korkealle sellaisen sosiaalityön, jossa heidän huolensa otetaan vakavasti, jossa heidän tunteillaan ja ajatuksillaan on merkitystä, ja joka ehdottomasti on vailla moralismia, syyllistämistä ja ylemmydentuntoista elämän normittamista."

Edellä lainattuun Riitta Granfeltin kirjoitukseen sisältyvät mielestäni hyvin konkreettisesti ja puhuttelevasti myös postmodernin sosiaalityön pulmat ja mahdollisuudet: parhaimmillaan sosiaalityö on erilaisuutta sallivaa ja mahdollisuuksia avaavaa, monimuotoista ja joustavaa toimintaa. Tämä joustavuus ja monimuotoisuus voivat olla juuri sellaisia laatutekijöitä, jotka ovat

myöhäismodernin yhteiskunnan sosiaalipalvelujen avainsana myös tehokkuuden ja tuottavuudenkin mielessä. Sosiaalityön ja sen tutkimuksen poliittisuus on tässä mielessä erityisesti elämänpoliittista (Eräsaari & Jokinen 1997, 66-79; Roos 1998, 29-32). Tämä näkökohta koskettaa myös sosiaalityön tutkimuksen metodologisia ongelmia. Samalla kun on oltava erityisen herkkä sosiaalityön toimintaympäristöä ja kohdetta, sosiaalista todellisuutta ja ongelmia hahmotettaessa, on myös saatava ote omasta toiminnasta sosiaalityöntekijänä ja mahdollistettava tämän reflektointi ja arviointi.

Havaintoja metodologisista kannanotoista

Sosiaalityön tutkijoiden ratkaistavana on monia metodologisia ongelmia. Pyrkimyksenä on vastata kohteensa, ihmisten muuttuvan elämän, ja ammatikäytäntöjen moninaisuuden tavoittamiseen, ymmärtämiseen ja näkyväksi tekemiseen. Tämä moninaisuus ja epämääräisyys, joka on nykyisen ajattelun mukaan hyväksyttävää, on aiemmin katsottu rasisiteeksi sosiaalityön tieteelliselle tutkimukselle ja teorianmuodostukselle. Postmodernien tulkintojen myötä sosiaalityön reflektiivinen traditio on saamassa oikeutuksensa. Voidaan ajatella, että eräänlaista 'refleksiivistä realismia' (Delanty 1997, 133) voi suorastaan pitää epistemologisena välttämättömyytenä, kun todellisuuden ajatellaan rakentuvan toimijoiden subjektiivisista lähtökohdista ja tulkinnoista käsin. Tällä tavoin tutkimuksen kenttä asettuu hyvin moniulotteiseksi. Kun sosiaalityön asiantuntijuuden luonne ja käytäntöjen toteutuminen muuttuvat ja muuttavat myös eettis-poliittista kysymyksenasettelua, asettuu tutkimus-käytäntösuhdekin uudelleen. Ylhäältä alaspäin suuntautuvan asiantuntemuksen rinnalle muodostuu yhä merkittävämmäksi vaakasuora asiantuntijuus, sosiaalityöntekijä-asiakas-tutkija -kumppanuus. Vaakasuoruus tässä mielessä tarkoittaa asiakas-kansalaisen, sosiaalityöntekijä-asiantuntijan ja tutkija-asiantuntijan välisen suhteen uudelleen määrittelyä, joka koskee myös tiedontuotantoa ja tietokäsityksiä. Perinteisen tieteenalajahjaisen tiedon rinnalle nousee heterogeeninen tiedon tuottamisen malli: monitieteiset yhteisöt ja jatkuvasti muuttuvat toimintakontekstit, rahoituslähteet, tarjotut ongelmat, monialaisuus ja yhteistyö. Samalla tieteen ja ympäröivän yhteiskunnan välille syntyy uudella tavalla vastavuoroinen suhde (Gibbons & al. 1994; myös Mutka 1998; MacCart & Mullen 1995). Keskusteluun nousevat tietysti myös ristiriitaiset kysymykset siitä, mitä tutkitaan, miksi tutkitaan ja kuka tutkii. Sosiaalityöntekijöillä on keskeinen rooli siinä, että he ovat välittävässä asemassa suhteessa eri toimijatahojen kuten asiakkaiden, yhteisöjen, sosiaalipalvelujen tuottajien ja tutkimuksen kentän edustajien kesellä.

Jo tutkimuskohteen raja- ja syvälinen metodologinen ja tieto-opillinen

kysymys. Mistä ja millaista tietoa oikein haluamme tai voimme tuottaa ja mitä tarvitsemme? Sosiaalityössä on hyvin monessa mielessä kyse yhteisen tiedon tuottamisesta (ks. esim. Granfelt tässä teoksessa). Yhteisessä tiedossa on kysymys tiedosta ja kokemuksesta, jota eri kentillä toimivat subjektit (asiakkaat, sosiaalityöntekijät ja moniammatilliset yhteistyöverkostot) rakentavat ja joka heidän pitäisi pystyä jakamaan toimintastrategioiden näkökulmasta. Tämän tyyppisen tiedon tuottaminen edellyttää refleksiivistä metodologiaa, jossa tiedon olemus tunnustetaan tulkinnallisesti ja sosiaalisessa toiminnassa rakentuvaksi. Voidaan puhua epistemologisesta refleksiivisyydestä (Delanty 1997; Scheurich 1997; Sheppard 1998; White 1997) ja standpoint-epistemologiasta. Juuri standpoint-näkökulma nostaa esiin kysymyksen siitä, kuinka tutkijan asema tiedontuottajana on itse asiassa myös tietopillinen ja erityisesti poliittinen kysymys (Liddle 1996, 173). Näyttäisi siltä, että yksi perustelu sosiaalityön omalle oppiaineelle ja tutkimuspolitiikalle on peräti tieto-opillinen, kun asiaa tarkastellaan 'standpoint-epistemologian' kannalta: kysymys on tutkimusintressistä ja tutkimuskohteen rajauksesta sekä yhteisen tietoa alueen rajaamisesta. Kuka tutkii -kysymys on näin sosiaalityössä erittäin tärkeä. Erityisesti se on ajankohtainen Suomessa, jossa nyt ponnistellaan sosiaalityön oman oppi- ja tutkimusalan vakiinnuttamiseksi tiedeyhteisössä (ks. Satka & Karvinen 1999).

Kysymyksiä siitä, miksi ja mitä tutkitaan, ei voi erottaa toisistaan, ja pohdittavana on olemukseltaan laaja eettis-poliittinen kokonaisuus. Tässä yhteydessä ei voi ohittaa sosiaalityön ja sosiaalipolitiikan ominaisuutta. Eettisyys on sosiaalityön käytäntöön ja tietoon sisäänrakennettu, väistämättömästi läsnäoleva ulottuvuus (Jones & Jordan 1996, 261). Tässä mielessä sosiaalityön ja sosiaalipolitiikan tieto ja tutkimus kantaa aina mukanaan strategispoliittisen ulottuvuuden (Leonard 1998, 11, 165). Sosiaalityön ammattikielessä ja tavoitteenasettelussa tästä puhutaan empowermentin, valtaistamisen eli toimintamahdollisuuksien avaamisen käsitteellä. Kysymys ei suinkaan ole poliittisesti asetettujen strategioiden mukaisesta tiedontuotannosta, vaan pikemminkin suuresta joustavuudesta, joka mahdollistaa erilaisten äänien ja näkökulmien rakentumisen. Käytännön toimijan näkökulma on oleellisen tärkeä tässä suhteessa. Kuten Martyn Jones ja Bill Jordan (1996, 267) toteavat, sosiaalityön tiedonmuodostus ei rakennu vain käsitteellisten tietojärjestelmien varaan, vaan teoria ja käytäntö integroituvat käytännön toiminnassa. Näistä käytännön kokemuksista oppiminen on sosiaalityön tutkimuksen oleellinen, joskin nöyryyttä vaativa tehtävä. Tutkittaessa ja pohdittaessa sosiaalityön asiantuntijuuden – tiedon ja sen soveltamisen – mahdollisuuksia törmätään yhä uudestaan asiantuntijuuden rakentumiseen toiminnasta käsin. Tällöin ovat puntarissa myös sosiaalityöntekijän ja sosiaalityön tutkijan identiteetti ja ammatin kehittäminen sekä ammatille esitetyt perustelut:

oman logiikan rakentaminen monimutkaistuvassa maailmassa (Satka 1998, 198). Kun tarkastelemme sosiaalityön asiantuntijuuden muodostumista – siis tiedon hankinnan ja soveltamisen mahdollisuutta –, joudumme toistuvasti kohtaamaan tämän käytäntösidonnaisuuden ja sisäänrakennetun refleksiivisyyden (Fook & Ryan & Hawkins 1997). Sosiaalityön käytännössä elävät kokemuksellisen oppimisen ja luovuuden vaatimukset ovat suuria haasteita myös tutkimusmetodologisessa mielessä (Lyon & Bushfield 1996).

Tutkimusmetodologisia ja -poliittisia haasteita sosiaalityön tutkimuksessa

Refleksiivisyys voi avata uusia mahdollisuuksia erilaisten metodologisten ratkaisujen kehittämiseksi ja luomiselle. Tieto-opillisessa mielessä voisi puhua jopa 'luovasta paradigmasta' (Peile & McCouat 1997, 347), jonka mukaan todellisuus voidaan käsittää luovana tulemisen prosessina, jossa kaikki on kokonaisuuden erilaista ilmentymistä. Tässä luovassa prosessissa, teorian kehittäely, käytäntö ja tutkimus ovat saman prosessin erottamattomia ulottuvuuksia. Tämä on kuitenkin sosiaalityön tutkimusta ajatellen lähes paradoksaalinen ajatus. Sosiaalityössä kyse ei ole niinkään luovien ulottuvuuksien, moninaisuuden puutteesta kuin tutkimusmenetelmällisten kehittäelyjen ja niiden soveltamisen ongelmasta (Padgett 1998, 20). Metodologinen moninaisuus edellyttää tieteellisen järjestelmällisyyden ja uusien, refleksiivisten ratkaisumallien yhdistämistä. Joka tapauksessa kyse on sellaisten paradigmojen kehittamisestä, joiden puitteissa tutkimuksen subjektit, tutkija ja tutkittava, tunnistetaan sekä tiedon että oman elämänsä subjekteina. (Lyon & Bushfield 1996.) Sosiaalityössä tämä tarkoittaa sellaisten tutkimusyhteisöjen ja ohjelmien rakentamista, joilla on mahdollista luoda myös foorumi avoimelle ja refleksiiviselle kumppanuudelle kentän toimijoiden kesken.

Sille, miksi käytännön ja tutkimuksen suhteella on sosiaalityön tutkimuksessa niin tärkeä merkitys, on löydettävissä useita perusteluja. Hyvin ajankohtainen on ensinnäkin sosiaaliseen konstruktionismiin (esim. Jokinen & Juhila & Pösö 1999; Satka tässä teoksessa) ja/tai konstruktivismiin (Delanty 1997; Rodwell 1999, 42-46) nojaavan ajattelun ja tutkimuksen herättämä huoli sosiaalityön tulkinnallisista käytännöistä, jotka kohdistuvat niihin prosesseihin, joissa tuotetaan arkielämän moraalista järjestystä paikallisesti ja ajallisesti. Tulkinnallisten käytäntöjen tunnistaminen ja reflektointi edellyttävät näihin käytännön perustekijöihin pureutuvaa tutkimusta. Konstruktionistisessa tutkimusotteessa oleellinen tutkimusmetodologinen ratkaisu on myös sisällyttää tutkimusprosessin ja -tulosten yhteinen reflektio tutkijoiden ja käytännön työntekijöiden kesken tutkimusprosessiin (ks. Juhila &

Pösö tässä teoksessa). Samalla on kysymys myös tutkimuksen ja käytännön erottamattomuuden näkökulman tunnustamisesta.

Toinen käytännön ja tutkimuksen suhdetta korostava seikka on se, että sosiaalityöntekijöiden on hankittava uskottavuutta oman työnsä arviointiin ja artikulointiin. Heidän on mentävä jopa askelta pidemmälle: otettava asiakkaat mukaan tähän tiedon tuottamisen prosessiin. (McCart & Mullen 1995.) Juuri tämän ulottuvuuden on Anna Metteri (tässä teoksessa) paikantanut ratkaisevaksi sosiaalityön hiljaisuuden kulttuurin murtamisessa. Jos aiomme todella säilyttää lojaalisuutemme asiakkaitamme kohtaan, sosiaalityössä on opittava pukemaan sanoiksi ammatillinen kokemus ja raivattava tilaa tämän kuulluksi tekemiselle. Ratkaisevat tulkinnat työn sisältöjen suuntaamisesta tapahtuvat nimenomaan elävän käytännön prosesseissa ja muutoksissa. Tämä on myös tutkimusmetodologinen haaste, koska juuri tieteellisen tutkimuksen usein ajatellaan olevan uskottavin artikulaation tapa.

Myös ammattikäytäntöjen kehittämiseen liittyvät erilaiset pienetkin projektit ja yksittäiset kokeilut tulevat enemmän säännöksi kuin poikkeukseksi. Niistä on mahdollista kasvattaa varsinainen ammatillisen moninaisuuden vuo, jos toimijat saavat äänensä kuuluviin ja tilaa tehdä työtään näkyväksi. Tarvitaan sellaista systemaattista työmenetelmien kehittämisen ja vaikuttavuuden tutkimusta, jossa tutkijan ja käytännön toimijan kumppanuus on mahdollista.

Sosiaalityössä tarvitaan perustutkimusta. Arkielämän ja -käytäntöjen näkyväksi tekemisen tavoitteet sosiaalityön tutkimuksessa ovat luonteeltaan varsin pitkälle perustutkimusta. Näissä lähestymistavoissa tutkijat eivät tyydy vain ulkoa käsin kuvailemaan ja selittämään sosiaalityön asiakaskuntaa ja sosiaalityötä, vaan pyrkivät tavoittamaan sosiaalityön käytäntöjen peruslogiikkaa ja olemusta alan toimijoiden kokemusten ja toiminnan prosesseissa. Täällä nousevat esiin niin tutkimukseen kuin käytäntöön liittyvän moninaisuuden, luovuuden ja kriittisen reflektiivisyyden ulottuvuudet. Tällainen moninaisuus ja joustavuus ovat tyypillistä sille metodologiselle ajattelulle, 'metodologiselle arkeologialle', jonka James Scheurich (1997, 174-175) hahmottaa postmodernin tiedontuotannon olemukseksi.

Tutkimuspoliittisesti käytännön ja tutkimuksen monimutkaisten mutta erottamattomien yhteyksien varaan rakentaminen merkitsee pienten hankkeiden ja kokeilujen sallimista, mikä voi kuulostaa itsestään selvältä. Tosiasiassa se ei ole sitä lainkaan, vaan kynnys käytännöstä oman työn arviointiin ja sen perusteiden näkyväksi tekemiseen ja tarkasteluun on vielä korkea. Toisaalta tarvitaan laajoja, pitkäjänteiseen perustutkimukseen ja menetelmälliseen kehittämiseen tähtäviä hankkeita. Jo nyt on olemassa monipuolinen valikoima erilaisia tutkimuksellisia ja metodologisia ratkaisuja, jotka voivat kiinnittyä ja avata erilaisia, niin teoreettisen kuin käytännöllisenkin triangulaation

näkökulmia erilaisissa tutkimuksissa. Lisäksi metodologisten ratkaisujen sisältämät oletukset todellisuuden luonteesta, tiedosta ja niitä kontrolloivista valtasuhteista ovat ratkaisevan merkityksellisiä. Voitaisiin puhua jopa metodologian politiikasta (ks. Hammersley 1995; myös Connolly 1996, 186-197 ja Satka 1999). Refleksiivisen tutkimuspolitiikan ituja on jo nähtävissä ja voi vain toivoa, että syntymässä olisi yhä enemmän sellaisia tutkimushankkeita ja -käytäntöjä, jotka mahdollistavat tutkijoiden, käytännön toimijoiden ja kansalaisten välisen dialogin.

Viite

- 1 Käsitteitä reflektiivinen ja refleksiivinen käytetään nykykeskusteluissa usein synonyymeina, mutta tässä viitataan reflektiivisellä lähinnä oppimisteoreettiseen ja refleksiivisellä sosiologiseen keskusteluun. (Ks. myös Karvinen 1996.)

Kirjallisuus

- Abbott, Andrew (1988) *The System of Professions. An Essay on the Division of the Expert Labour*. Chicago: University of Chicago Press.
- Brockbank, Anne & McGill, Ian (1998) *Facilitating Reflective Learning in Higher Education*. Society for Research into Higher Education & Open University Press. London: Open University Press.
- Connolly, Paul (1996) *Doing What Comes Naturally. Standpoint Epistemology, Critical Social Research and the Politics of Identity*. Teoksessa Lyon, E. Stina & Bushfield, Joan (toim.) *Methodological Imaginations*. London: Macmillan Press, 164-184.
- Deegan, Mary Jo (1988) *Jane Addams and the Men of The Chicago School 1892-1918*. New Brunswick: Transaction Books.
- Delanty, Gerard (1997) *Social Science. Beyond Constructivism and Realism*. Buckingham: Open University Press.
- Engeström, Yrjö (1987) *Learning by Expanding. An Activity-Theoretical Approach to Developmental Research*. Helsinki: Orienta-Konsultit.
- Eräsaari, Leena (1995) *Kohtaamisia byrokraattisilla näyttämöillä*. Tampere: Gaudeamus.
- Eräsaari, Risto (1999) *Menestysuniversumia merkitsemässä*. Teoksessa Eräsaari, Risto & Lindqvist, Tuija & Mäntysaari, Mikko & Rajavaara, Marketta (1999) *Arviointi ja asiantuntijuus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Eräsaari, Risto (1998) *The displacement of expertise. The reflexionselite meet with life politics*. Teoksessa Hänninen, Sakari (toim.) *Displacement of social policies*. University of Jyväskylä: SoPhi, 88-116.

- Eräsaari, Risto & Jokinen, Riikka (1997) Refleksioliitit ja elämänpolitiikka. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan työpapereita no. 99. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino.
- Eräsaari, Risto & Lindqvist, Tuija & Mäntysaari, Mikko & Rajavaara, Marketta (1999) Arviointi ja asiantuntijuus. Helsinki: Gaudeamus.
- Exworthy, Mark & Halford, Susan (1999) Professionals & Managers in a Changing Public Sector: Conflict, Compromise and Collaboration. Teoksessa Exworthy, Mark & Halford, Susan (toim.) Professionals and the New Managerialism in the Public Sector. Buckingham: Open University Press, 1-36.
- Exworthy, Mark & Halford, Susan (toim.) (1999) Professionals and The New Managerialism in the Public Sector. Buckingham: Open University Press.
- Fook, Jan (1996) Making connections. Reflective Practices and Formal Theories. Teoksessa Fook, Jan (toim.) The Reflective Researcher. Social Workers' Theories of Practice Research. Australia: Allen & Unwin, 189-202.
- Fook, Jan (toim.) (1996) The Reflective Researcher. Social Workers' Theories of Practice Research. Australia: Allen & Unwin.
- Fook, Jan & Ryan, Martin & Hawkins, Linette (1997) Towards a Theory of Social Work Expertise. British Journal of Social Work 27, 399-417.
- Gibbons, Michael & al. (1994) The New production of Knowledge. The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies. London: Sage.
- Giddens, Anthony (1984) Yhteiskuntateorian keskeisiä ongelmia. Toiminnan, rakenteen ja ristiriidan käsitteet yhteiskunta-analyysissa. Keuruu: Otava.
- Granfelt, Riitta (1998) Kertomuksia naisten kodittomuudesta. Suomalaisen-kirjallisuuden Seuran Toimituksia 702. Helsinki.
- Granfelt, Riitta & Jokiranta, Harri & Karvinen, Synnöve & Matthies, Aila-Leena & Pohjola, Anneli (1993) Monisärmäinen sosiaalityö. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto.
- Hammersley, Martyn (1995) The Politics Of Social Research. London: Sage.
- Heritage, John (1996) Harold Garfinkel ja etnometodologia. Jyväskylä: Gummerus.
- Jackson, Sonia & Preston-Shoot, Michael (toim.) (1996) Educating Social Workers in a Changing Policy Context. London: Whiting & Birch Ltd.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Pösö, Tarja (toim.) (1999) Constructing Social Work Practices. London: Ashgate.
- Jones, Chris (1999) Social Work; Regulation and Managerialism. Teoksessa Exworthy, Mark & Halford, Susan (toim.) Professionals and the New Managerialism in the Public Sector. Buckingham: Open University Press, 37-49.
- Jones, Martyn & Jordan, Bill (1996) Knowledge and Practice in Social Work. Teoksessa Jackson, Sonia & Preston-Shoot, Michael (toim.) Educating Social Workers in a Changing Policy Context. London: Whiting & Birch Ltd, 254-268.
- Karvinen, Synnöve (1996) Sosiaalityön ammatillisuus modernista professionaalisuudesta reflektiiviseen asiantuntijuuteen. Kuopio University Publications E, Social Sciences.

- Konttinen, Esa (1989) Harmonian takuumiehiä vai etuoikeuksien monopolisteja? Jyväskylän yliopiston sosiologian laitoksen julkaisuja 45. Jyväskylä.
- Konttinen, Esa (1991) Perinteisesti moderniin. Profiisoiden yhteiskunnallinen synty Suomessa. Tampere: Vastapaino.
- Leonard, Peter (1997) Postmodern Welfare. Reconstructing an Emancipatory Project. London: Sage.
- Liddle, Mark A. (1996) Gender, Power and Epistemology: Can Men Know Feminist Truths? Teoksessa Lyon, E. Stina & Bushfield, Joan (toim.) Methodological Imaginations. London: Macmillan Press, 164-184.
- Lyon, E. Stina & Bushfield, Joan (1996) Introduction. Teoksessa Lyon, E. Stina & Bushfield, Joan (toim.) Methodological Imaginations. London: Macmillan Press, xi-xviii.
- Lyon, E. Stina & Bushfield, Joan (toim.) (1996) Methodological Imaginations. London: Macmillan Press.
- McCart Hess, Peg & Mullen, Edward J. (toim.) (1995) Practitioner – Researcher Partnerships. Building Knowledge from, in, and for Practice. Washington: NASW.
- Mattaini, Mark A. & Meyer, Carol H. (1995) The Foundations of Social Work Practice. Washington DC: NASW.
- Mezirow, Jack (1991) Transformative Dimensions of Adult Learning. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Mezirow, Jack (1981) A Critical Theory of Adult Learning and Education. Adult Education, Vol. 32, No 1, Fall 1981, 3-24.
- Mezirow, Jack & al. (1998) Uudistava oppiminen. Kriittinen reflektio aikuiskoulutuksessa. Helsingin yliopisto Lahden tutkimus- ja kehittämiskeskus. Oppimateriaaleja 23.
- Mutka, Ulla (1998) Sosiaalityön neljäs käänne. Jyväskylän yliopisto: SoPhi.
- Padgett, Deborah K. (1998) Qualitative Methods in Social Work Research. London: Sage.
- Payne, Malcolm (1999) Social Construction in Social Work and Social Action. Teoksessa Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Pösö, Tarja (toim.) (1999) Constructing Social Work Practices. London: Ashgate.
- Payne, Malcolm (1997) Modern Social Work Theories. Second Edition. London: Macmillan.
- Peile, Colin & McCouat, Mal (1997) The Rise of Relativism: The Future of Theory and Knowledge Development in Social Work. British Journal of Social Work 27, 343-360.
- Pohjola, Anneli (1998) Sosiaalityön yliopistollisen koulutuksen kehittäminen. Opetusministeriön koulutus- ja tiedepolitiikan osaston julkaisu 52:1998.
- Pozatek, Ellie (1994) The Problem of Certainty: Clinical Work In The Postmodern Era. Social Work/Volume 39, Number 4/July 1994, 396-403.
- Riessman, Catherine Kohler (1994) Preface: Room for Diversity in Social Work Research. Teoksessa Riessman, Catherine Kohler (toim.) (1994) Qualitative Studies in Social Work. London: Sage, vii-xx.

- Riessman, Catherine Kohler (toim.) (1994) *Qualitative Studies in Social Work*. London: Sage.
- Rodwell, Mary K. (1998) *Social Work Constructivist Research*. New York & London: Garland Publishing.
- Roos, J.P. (1998) Mitä on elämänpolitiikka? Teoksessa Roos, J.P. & Hoikkala, Tommi (toim.) (1998) *Elämänpolitiikka*. Helsinki: Gaudeamus, 20-33.
- Satka, Mirja (1999) Sosiaalityöntekijä – katutason intellektuelli. Teoksessa Filppa, Virpi & Kempainen, Tarja (toim.) *Käytäntösuhteen uusia ratkaisuja. Sosiaalityön tutkimusliite 1/1999. Sosiaalityöntekijä-lehti/ Sosiaalityön tutkimuksen seura*, 37-39.
- Satka, Mirja (1998) Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön uudelleenorganisointuvista suhteista. *Janus* 6, 192-199.
- Satka, Mirja (1995) *Making Social Citizenship. Conceptual Practices from The Finnish Poor Law to Professional Social Work*. Jyväskylä: SoPhi.
- Satka, Mirja & Karvinen, Synnöve (1999) The Contemporary Reconstruction of Finnish Social Work Expertise. *European Journal of Social Work*, Vol 2, No 2, 119-129.
- Scheurich, James J. (1997) *Research Method in the Postmodern*. London: Falmer Press.
- Sheppard, Michael (1998) Practice Validity, Reflexivity and Knowledge for Social Work. *British Journal of Social Work* 28, 763-781.
- Smith, Dorothy (1990) *The Conceptual Practices of Power. Feminist Sociology of Knowledge*. Boston: Northeastern University Press.
- Stoecker, Randy (1991) Evaluating and rethinking the case study. *The Sociological Review* (39) 1, 88-112.
- Suikkanen, Asko & Piirainen, Keijo (1997) Osallisuudesta osallistumiseen – evaluaatiotutkimus Suomessa. *Janus* 4/1997, 426-430.
- Törrönen, Maritta (1999) Lasten arki laitoksessa. Elämistila lastenkodissa ja sairaalassa. Helsinki: Yliopistopaino.
- Unger, Roberto (1987) *Social Theory: Its Situation and Its Task*. Cambridge: Cambridge University Press.
- White, Susan (1997) Beyond Retroduction? — Hermeneutics, Reflexivity and Social Work Practice. *British Journal of Social Work* 27, 739-753.
- Williams, Fiona & Popay, Jennie (1999) Balancing Polarities: Developing a New Framework for Welfare Research. Teoksessa Williams, Fiona & Popay, Jennie & Oakley, Ann (1999) *Welfare Research. A Critical Review*. London: UCL Press, 156-183.
- Williams, Fiona & Popay, Jennie & Oakley, Ann (1999) *Welfare Research. A Critical Review*. London: UCL Press.
- Yellolly, Margaret & Henkel, Mary (toim.) (1995) *Learning and Teaching in Social Work. Towards Reflective Practice*. London & Bristol: Jessica Kingsley Publishers.

I

AIKA, MUUTOS, SOSIAALITYÖ

Mirja Satka

KÄSITTEELLISTYNEET KÄYTÄNNÖT SOSIAALITYÖN TEORETISOINNIN VÄLINEENÄ

Esittelen suomalaisen köyhäinhoidon, sosiaalihuollon, sosiaalipalveluiden ja sosiaalityön historian tutkimuksissa kehittämäni lähestymistapaa ja metodologiaa. Tutkimukseni kohdistuvat aikaan, jolloin köyhäinhoito ja sitä seuranneet toiminnot muuttuivat vapaaehtoisten kansalaisten paikallisen tiedon varassa tekemästä työstä palkattujen ammattilaisten kirjaviisauden varaiseksi ammattityöksi. Tavoitteena on ollut tehdä näkyväksi myöhemmin sosiaalialaksi kutsutun toimintaketän käsitteissä ja käytännöissä tapahtunutta muutosta ja erityisesti sitä prosessia, jossa suomalainen sosiaalityö syntyi. Se tapahtui suunnilleen 1950-luvun loppuun mennessä, joskin erot maaseudun ja kaupunkien sosiaalityön kehityksessä olivat huomattavat.

Kun aloitin suomalaisen sosiaalityön historian tutkimisen yli kymmenen vuotta sitten, se oli varsin vähän tutkittu ja tulkittu kohde. Sosiaalityön opettajana ja tutkijana pidin tärkeänä sellaista metodista lähestymistapaa, joka johtaisi modernin sosiaalityön opin kompastuskiveksi osoittautuneen teorian ja käytännön jaon ylittämiseen. Tarkoitukseni ei ollut kirjoittaa perinteistä aatehistoriaa vaan historiaa, joka sisältää myös käytäntöjen kehityksen ja kertomuksen siitä, kuinka suuret aatteet, diskurssit ja sosiaalialan käytännön toiminta ovat kietoutuneet keskenään ja välittyneet toisikseen suomalaisen yhteiskunnan modernisoitumisessa. Tämä artikkeli¹ perustuu pääosin väitöskirjaani (Satka 1995) kuvaten siinä kehittämäni yhteiskuntatieteellistä lähestymistapaa sosiaalityön historiaan. Se on yksi mahdollisuus avata ja tulkita sosiaalityön moniulotteista historiaa ja jäljittää teksteissä muotoiltujen ideoiden välittymistä ammatillisiin käytäntöihin. Historian lisäksi lähestymistapaa voi soveltaa erilaisten institutionaalisten nykykäytäntöjen tutkimukseen (esim. Campbell & Manicom 1995; de Montigny 1995; Swift 1995), jossa monet sen perusideoista ovat saaneet alkunsaakin.

Miten teoretisoida sosiaalityötä?

Tutkimukseni keskeisenä kohteena ovat suomalaisten sosiaalityön pioneerien kirjoitukset ja elämä. Lähtökohtanani oli tulkita pioneereja toimijoina aikansa yhteiskunnallisissa suhteissa. Lähestymistapaa voi pitää yhtenä yrityksenä vastata sosiaalitieteiden ajankohtaiseen haasteeseen rakentaa teorian ja käytännön suhteita välittäviä yhteyksiä. Sosiaalityönä tutkimuksessa ei riitä, että tähän haasteeseen vastataan vain nykykäytäntöjä koskevassa empiirisessä tutkimuksessa. On vähintäänkin yhtä tärkeää, että myös teoreettinen ja historiallinen tutkimus tarttuu teoriaa ja käytäntöjä välittäviin teemoihin. Sosiaalityön tutkijan tehtävä on ymmärtää ja tulkita maailmaa toimivana, ei niinkään sellaisena kuin se ilmenee teksteissä tai sitä kuvaavissa teorioissa. Viimeksi mainittua varten meillä on jo olemassa omat tieteenalansa.

Arvioidessaan tutkimustani ruotsalaista sosiaalityön aatehistoriaa tutkinut Haluk Soydan (1996, 144) kirjoittaa: "Satka pyrkii ratkaisemaan sosiaalityön teoriaa ja käytäntöä koskevan dualismin. Minusta hänen vaatimustasonsa on asetettu liian korkealle." Hän jatkaa argumenttiaan kysymällä, mitä oikeastaan tarkoitan, kun sanon pyrkiväni teorian ja metodologian tasolla välttämään sosiaalityössä perinteiseksi muodostunutta teorian ja käytännön erottamista ja toiseksi, mitä tarkoitan, kun puhun metodini tuottamasta ontologisesta siirtymästä (*ontological move*, Satka 1995, 4) sosiaalityön tutkimuksessa.

Haluk Soydan (e.g. 1993a; 1993b) lukee ja tulkitsee sosiaalityön teorian ja käytännön suhdetta toisin kuin minä. Sosiaalityön aatehistorian tutkimuksessaan (Soydan 1993b, 204) hän kirjoittaa: "Pidän sosiaalityötä ammatillisena käytäntönä ja tieteenalana. Tämä ei ole ongelmaton lähtökohta, mutta se lienee ainoa mahdollinen." Tästä lähtökohdasta seuraa, että hän erottaa aatehistorian käytäntöjen historiasta sosiaalityön ideahistorian tutkimuksessa. Hänen mukaansa olennaista on paljastaa sosiaalityön opin yhteydet klassisiin sosiaalitieteisiin, jotta sosiaalityö voisi rakentaa tieteenalansa identiteetin yhtenä niistä (Soydan 1993b, 213). Mutta miksi sosiaalityön suhde klassisiin sosiaalitieteisiin on tärkeämpi kuin sen suhde pitkiin käytännöllisiin juuriinsa? Miksi rouvasväen hyväntekeväisyys tai vaivaishoidon hallinnointi ei ole yhtäläillä tärkeää sosiaalityön tieteenalaidentiteetille? Miksi tämä käytännön toimijoiden unohtaminen? Mitä seurauksia käytännön toimijat unohtavalla kertomuksella historiasta on esimerkiksi tämän päivän sosiaalityöntekijöiden ammatti-identiteettien rakentamiseen?

Tutkimuksessaan suomalaisen sosiaalityön neljännessä käänteestä Ulla Mutka (1998) osoittaa, kuinka modernin sosiaalitieteen ajattelutavalla on ollut haitallisiakin vaikutuksia viimeaikaiseen sosiaalityön kehitykseen. Sosiaalityön asiantuntijoiden haastattelujen valossa Mutka päätyy puhumaan hiljaisuuden kulttuurista 1990-luvun sosiaalityölle ominaisena piirteenä. Hän

viittaa käsitteellä tilanteeseen, jossa teoreettisen tiedon ja käytännöstä peräisin olevan tiedon välillä vallitsee hierarkkinen jako siinä määrin, että käytännön tietoa pidetään merkityksettömänä alan teoreettisen ajattelun kehittämisessä ja toissijaisena jopa ammatin tietoperustan rakentamisessa. Miten tällaiseen tilanteeseen sitten päädyttiin?

Sosiaalityön koulutus akatemisoitiin 1980-luvulla ja pian sen jälkeen teorian ja käytännön erillään pitäminen ja eri tiedonlajien hierarkisoinnin ylläpitäminen osoittautui toimivaksi akateemisen demarkaatiostrategian välineeksi sosiaalipoliitikkojen intressien puolustamisessa eli miesten hallitseman järjestyksen ja etäisyyden pitämisessä sosiaalityöhön ja sosiaalityöntekijöihin. Tavoitteena oli perinteisten tiedemaailman valta-asemien säilyttäminen tiedeyhteisössä. Yksi sosiaalityön koulutuksen 1980-luvulla tapahtuneen akatemisoimisen tarkoittamaton seuraus näyttäisikin olevan vaikenneet sosiaalityöntekijät, jotka eivät pidä tapanaan kirjoittaa työstään, saati osallistua alan teoreettiseen keskusteluun. Mutta miten tällainen, todellisuuden eri tasot toisistaan irrottava lähestymistapa sopii sosiaalityössä meneillään oleviin muutoksiin?

Sosiaalityön mahdollisia tulevaisuuksia pohtivassa artikkelissaan Risto Eräsaari (1995, 82; käännös ms) kuvaa esiin astumassa olevan sosiaalisen elämän piirteitä seuraavasti:

"Me kaikki olemme havainneet, että lähes kaikki se, millä oli tapana olla vakaata ja paikoillaan pysyvää, on nykyolosuhteissa muuttunut vaihtelevaksi ja liikkuvaksi. Olemme myös todenneet miltei pakonomaisesti kasvavan tarpeen suhtautua refleksiivisesti asioihin, joita aikaisemmin saatettiin pitää ainoastaan luonnollisina... asiat ovat tulleet konkreettisemmiksi samalla kun niiden ideologisuus on vähentynyt. Olemme aiempaa valmiimpia hyväksymään idean yksilöstä eräänlaisena muukalaisena – fyysisesti läheisenä, mutta sosiaalisesti etäisenä, 'naapurina sosiaalisen ulottumattomissa'. Emme siis voi paeta sitä tosiasiaa, että elämäntyylyissä ja elämisen muodoissa on tapahtunut jotakin ratkaisevaa, joltain mikä minun mielestäni on perustavanlaatuisia ajatellen myös sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen sisältöjä ja uusintamista."

Lainaus paljastaa, kuinka muutamat perhe-elämän arjen keskeiset elementit, joita vielä äsken pidettiin sosiaalityön teoriassa selvinä ja vakaina, ovat muuttuneet liikkuviksi ja vaikeiksi ennustaa. Aiemmin tuntemattomat ja jopa hämmennystä herättävät elämäntyyli eivät ole sosiaalityön asiakkaiden elämässä poikkeuksia, vaan pikemminkin tavanomaisia urbaanin, keskiluokkaisen sosiaalityöntekijän työssä. Arkielämä ei sosiaalityöntekijän omalla kohdalla ole enää niin ennustettavaa kuin oli laita vielä parikymmentä vuotta sitten. Tällä arkielämän muutoksella on monia seurauksia sosiaalityölle tut-

kimusalana ja ennen kaikkea sille, kuinka sen tulisi ymmärtää teorian ja käytännön suhde.

Kun käytännöissä toimitaan yhä enemmän liikkuvissa olosuhteissa ja muuttuvissa elämisen ehdoissa, on epätodennäköistä, että tulevaisuudessa-kaan voitaisiin kehittää teorioita, jotka kattaisivat kaikenlaiset työssä eteen tulevat ongelmatilanteet. Sosiaalityöntekijä on yhä uudestaan sellaisten tilanteiden kanssa kohdakkain, joiden ainoa käsittelytapa on rakentaa työn tavoitteet ja tietoperusta tapaus tapaukselta. Totuuden tai oikean menettelytavan kertovia teorioita tai eettisiä periaatteita ei ole yksinkertaisesti mahdollista konstruoida, vaan käytännön työntekijän vastuulle ja tehtäväksi jää sen neuvottelemisen ja ratkaisemisen miten kussakin tilanteessa toimia. Tällainen toimintatapa korostaa sosiaalityöntekijän henkilökohtaista kykyä eettiseen reflektioon sekä kykyyn löytää kuhunkin tilanteeseen toimivat teoreettiset käsitteet ja metodi. (esim. Mutka 1998.)

Tiedontuotannon muutoksia analysoiva tutkimus on viime aikoina lisääntynyt. Esimerkiksi Michael Gibbons ym. (1994, 36-38) kuvaavat tutkimuksessaan uusia tieteen ja yhteiskunnan välisen kommunikaation muotoja. Heidän mukaansa käytännön asiantuntijat liittoutuvat toisten alojen käytännön asiantuntijoiden kanssa tai kolmannen sektorin aktivistien kanssa, ja näin yhdistämällä erilaiset tietopääomansa he kykenevät täyttämään tutkimustiedossa olevia aukkoja tai esittämään sen kritiikkiä. Monimutkainen post-moderni maailma ei toimi ilman vastavuoroista, eri tiedonlajien edustajien käymää arviointia ja keskustelua. On kuitenkin liian yksinkertaista olettaa, että modernin sosiaalitieteen ongelmat olisivat ratkaistavissa vain rakentamalla uusia teorian ja käytännön linkkejä. Sosiaalitieteellisen tiedon soveltamis- ympäristössä ja olosuhteissa viime vuosikymmeninä tapahtuneet muutokset ovat olleet siinä määrin rajuja, että ne ovat ajaneet sosiaalitieteet kiinnostumaan kommunikaation ja diskurssin problematiikasta – ja yleisemminkin teorian ja käytännön välittymisen kysymyksistä (esim. Delanty 1997, 143).

Teoreettinen kehys ja metodologia

Suhteita ja realismia korostava metodologia

Viimeaikaisessa tutkimuksessa toimijat ovat nousseet tärkeiksi tiedontuottajina ja -uusintajina. Tämä on ainakin osittain tapahtunut sosiaalitieteellisestä teoriasta riippumatta. Minulle lähtökohta, joka kiistää käytännöt ja ruumiilliset käytännön toimijat sosiaalityön ideoiden kehittäjinä ja sosiaalityön opin identifioitumiskohteina, edustaa yhtä versiota modernista sosiaalityön teoriasta, jolle käsitteelliset jaot eli dualismit kuten teoria vs. käytäntö ovat olen-

naisia. Tällaisen rajoittuneen lähestymistavan yksi seuraus voi olla se, että ajattelu sosiaalityöstä ja sosiaalityössä tulee jakojen kahlitsemaksi ja tulemme huomaamattamme uusintaneiksi esimerkiksi käytännön ja siitä teoretoimimisen erillään pitämisen. Epäilen sellaisen ajattelun pätevyyttä olosuhteissa, joissa sosiaalityön käytäntöjen yhteiskunnallinen toimintaympäristö on muuttunut rajusti ja uusin sosiaalitieteellinen keskustelu on problematisoinut sen, missä määrin sosiaalitieteiden rakentamat tulkinnat meitä ympäröivästä sosiaalisesta todellisuudesta ovat lainkaan päteviä (esim. Delanty 1997; Sayer 1997; Stones 1996). Siksi juuri nyt tulisi työskennellä sellaisten tutkimusmetodien ja -metodologian kehittämiseksi, jotka ulottaisivat modernissa tietoisuudessa tapahtuneen refleksiivisen käänteeseen (Delanty 1997,142) myös sosiaalityön tutkimuksen käytäntöihin. Oletettavasti vain siten tutkimus kykenee vastaamaan muuttuneen arkielämän haasteisiin.

Sosiaalialan historiankirjoituksen kehitys osoittaa jokaisen aikakauden toimijoiden kirjoittavan, ja ilmeisesti siis myös tarvitsevan, oman tulkintansa toiminta-alansa menneisyydestä. Kunkin tulkinnan lähtökohdat ovat sen omissa käsityksissä sosiaalisesta todellisuudesta ja tietämisen tavoista. Aikakauden oman historiatulkinnan tai -tulkintojen merkitys lienee siinä, että ne auttavat toimijoita rakentamaan aikaan ja paikkaan sopivan itseymmärryksen ja identiteetin sekä toimijoita yhdistävän ideologian ja metanarratiivin (ks. Satka 1988). Modernin professionalismin kukoistuskaudella sosiaalityössä kirjoitettiin profession kehityshistorioita, joissa tavoitteena oli profession aseman pönkittäminen. Se tapahtui esimerkiksi ylistämällä professionaalistumisen myötä tapahtuneita saavutuksia. Siten ei ole mitenkään yllättävää, että myöskin sosiaalityön tieteellistämisen vaihe, joka oli samalla sen modernisoimisen viimeinen episodi (ks. Mutka 1998), kaipaa identiteettiään ja asemaansa tukevaa tarinaa historiastaan. Oma tulkintani sosiaalityön menneisyydestä ei kuitenkaan edusta tätä lajityyppiä. Tutkimukseni lähtökohtana on kysymys siitä, kuinka meidän tulisi ymmärtää historia voidaksemme orientoitua tulevaan? Toisin sanoen lähestymistapani tavoittelee modernisaatioprosessin uudelleentulkintaa refleksiiviseen modernin lähtökohdistä.

Näen sosiaalityön tulevaisuuden monilta ratkaisevilta osin erilaisena kuin sen moderniin aikakauteen sijoittuvan menneisyyden. Oppihistorian kannalta keskeisin muutos on tapahtumassa siinä, ettei tieteellinen tieto enää ole riippumatonta, vaan jatkuvassa vuorovaikutuksessa muiden tiedon lajien kanssa toimijoiden arkisissa käytännöissä. Siitä nousee kiinnostava kysymys: miten ja millaisten prosessien tuloksena toimijoiden käsitykset asioista muuttuvat ja millaiset tekijät vaikuttavat tai ovat vuorovaikutuksessa keskenään muutoksen tapahtuessa? En siis ole aatehistoriassani kiinnostunut käsitteistä tai teorioista vain ideoiden tai tekstien tasolla. Olen sen sijaan kiinnostunut niistä käytännöllisinä välineinä jäsentää arkista työtä ja tuottaa järjestys-

tä arjen kaaokseen ja tässä mielessä sitoudun lähtökohdissani sosiaaliseen konstruktionismiin. Pidän toimintaa sosiaalisena konstruktiona, jolla on myös eksistentiaalinen puolensa. Minun on helppo olla samaa mieltä Rob Stonesin kanssa, joka kirjoittaa, ettei ole lainkaan ristiriitaista sanoa tapahtumien, toimintojen ja instituutioiden olevan sosiaalisia konstruktioita. Niillä on oma eksistentiaalinen todellisuutensa; ne ovat rakentuneet tietyillä tavoilla ja tietynä aikana ja tietyssä paikassa. Realistisesti orientoituneen sosiologin tavoitteena on päästä mahdollisimman lähelle niitä kyetäkseen kuvaamaan niiden rakentamisen tapoja ja pystyäkseen mahdollisimman totuudenmukaisesti kertomaan 'miten asiat olivat' (Stones 1996, 32).

Sosiaalityön teksteihin ikuistetut käsitteet ja teoriat toimivat professionaalisen ja hallinnollisen vallan välineinä, mutta valta ei minun ymmärryksessäni ole peräisin pelkästään prosesseista, joissa merkityksiä rakennetaan. Tavoitteenani on tarkastella todellisuutta toisin eli tutkia käsitteitä ja teorioita yhteydessä aikakauden käytäntöjä jäsentäneisiin rakenteisiin. Tutkin käsitteitä ennen kaikkea ammatillisia käytäntöjä organisoivina ja ihmisten elämään kohdistuvaa vallankäyttöä tai sääntelyä koordinoivina elementteinä (vrt. Smith 1999, 97-99). Siitä seuraa, että tarkastelen tekstejä yhtenä ammatillisten ja hallinnollisten organisaatioiden toiminnan ulottuvuutena.

Lähtökohtani auttaa katsomaan teorian ja käytännön suhdetta toimijan näkökulmasta, ja samalla se ohittaa teorian ja käytännön suhteen ontologisen pohdinnan. Olen kutsunut tätä ontologiseksi siirtymäksi, koska lähestymistäpani sosiaalityön historiankirjoituksen teoriaan ja metodiin ylittää teorian ja käytännön jaon. Pidän tätä siirtymää suorastaan välttämättömänä kuvattua tulevaisuutta ajatellen. Se ei kuitenkaan tarkoita, että pyrkisin ratkaisemaan länsimaisessa tieteellisessä ajattelussa olevan ikuisen filosofis-ontologisen teorian ja käytännön dilemman (vrt. Soydan 1996, 145). Tarkoitukseni ei ole viedä keskustelua filosofian tasolle, koska en ole filosofi vaan yhteiskuntatieteilijä. Olen tutkimukseni kohteena olevan tiedon uusintaja ja uudistaja ja samalla sosiaalityön tulevaisuudesta huolta kantava oman aikakauteni sosiaalityön tekstien kirjoittaja.

Käsitykseni ympäröivästä sosiaalisesta todellisuudesta on erilaisten suhteiden läpituokema. Tutkimukseni lähtökohdasta käsin historiallisen toimijan yhteiskunnallinen oleminen rakentuu toisaalta määräytyissä yhteiskunnallisissa suhteissa ja toisaalta samat suhteet ovat heidän toimintansa edellytyksenä. Heidän toimintansa tapahtuu paikallisten yhteiskunnallisten suhteiden² sekä esimerkiksi sellaisten rakenteiden kuin sukupuoli ja ikä määrittämänä. Siksi ne eivät myöskään ole selitettävissä pelkästään diskursiivista vuorovaikutusta tutkimalla, kuten monet sosiaalisen konstruktivismiin edus-

tajat nykyään uskovat. Tulkintani pyrkii murtamaan sosiaaliteorian ja käytännön toiminnan vastakkainasettelua ja etsimään vastausta siihen, miten ne mahdollisesti kietoutuivat toisiinsa modernisoitumisen kuluksa. Tavoitteeni on tulkita mennyt todellisuus toimivana ja sellaisena, jossa toimijat olivat vuorovaikutuksessa keskenään. Tulkitsen myös asioille annettujen merkitysten ja toiminnan aineellisten puitteiden muutoksia vuorovaikutuksellisten suhteiden tuloksena. Pidän sosiaalista todellisuutta kommunikatiivisesti ja samalla kausaalisesti rakentuneena.

Rakentaessani teorian ja käytännön ylittävää historiankirjoituksen metodia erityisen käyttökelpoiseksi ja kiinnostavaksi osoittautui kanadalaisen feministisosiologin Dorothy E. Smithin (esim. 1988; 1990a; 1990b; 1999) ajattelu.³ Sen teoreettis-metodinen ote antoi tukea pyrkimykselleni ymmärtää ja tulkita kirjoitetun sanan ohella sen käytännöllisiä seurauksia. Lisäksi se osoitti tietä, kuinka kaiken tämän voisi liittää siihen aikalaiskontekstiin ja yhteiskunnallisten suhteiden dynamiikkoihin, joissa sosiaalityön diskurssit on eri aikoina tuotettu. Selvyyden vuoksi lienee syytä mainita, ettei Smithin metodi sinänsä liity historian tutkimukseen. Se keskittyy ajassa ja paikassa toimivien ruumiillisten ihmisten arkisten käytäntöjen ja toiminnan tulkitsemiseen yhteiskunnallisesti rakentuneina aktiviteetteina. Toiminnan sujuminen mahdollistuu erilaisten kirjoitettujen tekstien, kuten lakien, ammatillisten periaatteiden ja hallinnollisten dokumentointitapojen välityksellä. Smith laajentaa metodinsa myöskin tiedon tuottamisen ja käyttämisen yhteiskunnallisiin suhteisiin sekä sosiaalisissa instituutioissa kehittyneisiin tietoisuuden muotoihin. (ks. Smith 1988, 133-135; Smith 1990a, 68, 92, 97.) Lähestymistapa analysoi yhteiskunnallisia, institutionaalisia ja henkilötasoisia prosesseja toimivan subjektin näkökulmasta. Lisäksi se käsittelee sitä, miten objektivoivat rakenteet välittyvät objektivoiviksi lattiatason käytännöiksi diskurssien, oppien ja lakien sekä dokumentoinnin kautta. Hänen teoriansa mukaan tekstit jäsentävät toiminnassa syntyviä yhteiskunnallisia suhteita (kuten terapeutisia suhteita, markkinasuhteita ja verkkosuhteita), käytäntöjä ja toimijoiden ammatillista tietoisuutta. Havaitsin erityisen käyttökelpoiseksi Smithin teoreettisen ja metodisen tavan tehdä näkyväksi modernia sosiaalista kontrollia eli teksteissä ja teorioissa välittyvää valtaa, joka tuottaa modernien instituutioiden hallitsemisen suhteet, yhtenäistää niiden toimintaa sekä toimijoiden tietoisuutta ja itseymmärrystä. Seuraavaksi tarkoitukseni onkin kuvata ja selittää sitä, miten tämä lähestymistapa teksteihin ja dokumentteihin julkisia instituutioita ja ihmisten arkielämää organisoivina välittävinä tekijöinä, on tarjonnut minulle sosiaalityön tutkijana ammatillista tietoisuuttani avartaneita retkiä historiaan. (myös Satka 1994b.)

Tekstit tutkimusaineistona

Tekstien ilmaantuminen ja käyttäminen on yksi avaintekijä modernin hallinnoimisen⁴ kehityksessä. Sitä, miten tekstien jäsentävä ja ohjaava funktio toteutuu ihmisten arkisissa käytännöissä, on verrattu prismaan, joka kykenee muuttamaan valon suunnan ja värin valon lävistäessä sen. Samaan tapaan tekstien voidaan ajatella toimivan ajassa: tekstin lukeminen tiettyinä aikoina tietyssä toimintatilanteessa ohjaa sitä, mitä tapahtuu sen jälkeen. Tekstit tekevät mahdollottoman mahdolliseksi eli tekstien soveltaminen yhteiskunnallisiin käytäntöihin tuottaa sellaisia merkityksiä (kuten diagnoosi) ja suhteita (kuten hoitosuhde), jotka eivät olisi mahdollisia ilman tekstien välittävää vaikutusta. (Smith 1991, 160.)

Tutkimukseni empiirisenä tavoitteena oli suomalaisen sosiaalityön käsitteellisen ja käytännöllisen historian kuvaaminen ja tulkitseminen sinä ajankaksona, jolloin se muuttui yhteisöllis-paikallisesta toiminnasta moderniksi ja yhä enenevässä määrin kansainvälisten tekstien määrittämäksi ammatilliseksi työksi. Sovelsin edellä esittelemääni lähestymistapaa sosiaalialan oppihistorian keskeisiin alkuperäislähteisiin sekä sosiaalishistorialliseen ja aatehistorialliseen aineistoon 1800-luvun puolivälistä alkaen. Se on ajankohta, jolloin sosiaalialan (siltoisen vaivaistenhoidon ja -holhouksen) yhtenäistäminen ja institutionalisoiminen lakien ja muiden hallinnollisten tekstien välityksellä todenteolla alkoi. Vähitellen hallinnon määräyksiä tehostamaan ja täydentämään ilmaantuivat oppikirjat ja käytännön toiminnasta vastanneille tarkoitetut muut ammattijulkaisut, jotka ovat tutkimusaineistoni ydin.

Olen koonnut analysoimani tekstit siten, että valitsin 1850- ja 1960-lukujen väliltä lukemastani varsin mittavasta tekstimassasta sosiaalityön käytäntöjen käsitteellistämisen kannalta omasta mielestäni keskeisimmät tekstit. Menettelyä en voine perustella juuri muulla kuin sillä, että tukeuduin 1970-luvun alkupuolelta lähtien hankkimaani henkilökohtaiseen diskursiiviseen pätevyyyteen arvioidessani eri tekstiaineistojen soveltuvuutta opastamaan käytännön työtä. Olen hankkinut pätevyyttä sosiaalialan ja sosiaalityön tekstien lukemiseen 1970-luvun alkupuolelta lähtien. Arvioin tämän kokemuksen läpi sitä, mitkä tekstit oli kirjoitettu ohjaamaan ja opastamaan käytännön työtä. Tarkan analyysin kohteeksi kultakin aikakaudelta valikoitui sellainen tekstikokonaisuus, joka välitti uuden opin tai ajattelutavan tai muutti vaikiintuneita tapoja käyttää entisiä käsitteitä. Lisäksi päätöksentekooni vaikutti valitsemani metodi ja sitä kuvaava käsitteellistävän käytännön käsite eli tapani lukea ja tulkita tekstejä instituutioita ja ihmisten arkea jäsentävinä näkymättöminä käsikirjoituksina.

Tutkimukseni metodologisista käsitteistä keskeisin on *käsitteellistyneet käytännöt* (conceptual practices). Miten käsite tulisi suomentaa, ei ole itsestään selvää. Olen käyttänyt eri yhteyksissä analyysin katseeseen ja tarkoitukseen parhaiten sopivaa ilmaisua. Useimmiten näkee käytettävän siitä mainittua suomennosta, jota myös itse pääasiassa käytän, mutta joissakin yhteyksissä tiukka pitäytyminen tässä käännoksessä ei tee oikeutta käsitteen monille innovatiivisille metodisille mahdollisuuksille.

Käytäntöjä organisoivien tai rakenteistavien käsitteiden tuottaminen ja soveltaminen on itsestään selvä mutta usein vähälle huomiolle jäänyt osa modernin hallinnoimisen käytäntöjä (esim. Smith 1990b, 83-104; Smith 1990a, 212-224). Toisin sanoen käsitteellistyneet käytännöt ovat läsnä kaikessa siinä, missä on hallinnoimista, tai ylipäänsä siellä, missä ihmiset osallistuvat järjestyneeseen yhteiskunnalliseen toimintaan. Olen omassa tutkimuksessa käyttänyt käsitteellistyneen käytännön käsitettä lähinnä sellaisista yhteyksistä, joissa määrätty toimijat (kuten ammattityöntekijät, vapaaehtoiset tai luottamusmiehet) tietynä ajankohtana lukevat tai kirjoittavat sosiaalityötä tai vastaavaa toimintaa koskevia tekstejä. Tällöin käsitteellistyneet käytännöt -käsitettä voi soveltaa moniin erilaisiin tutkimuskohteisiin toisistaan paljonkin poikkeavin tavoin. Olen omassa tutkimuksessa analysoinut käytäntöjä jäsentäviä käsitteitä ja käsitteellistyneitä käytäntöjä kohteenani esimerkiksi sosiaalihuollon institutionaalinen ideologia, alan johtavien toimijoiden tietoisuus tai sosiaalityön professionaalinen metodi.

Ankkuroin analyysini ruumiillisiin toimijoihin, eli analysoimieni tekstien kirjoittajiin, jäsentämällä heidät toimijoina aikansa yhteiskunnallisissa suhteissa. Tästä syystä tutkimusaineistoon oli sisällytettävä myöskin mahdollisimman yksityiskohtaista tietoa puheena olevan kirjoittajan henkilöstä ja niistä yhteiskunnallisista suhteista, joissa hänen toimintansa tapahtui. Henkilöitä koskevaa tietoa keräsin monista lähteistä kuten julkaistuista muistelmista, julkaisemattomista arkistoasiakirjoista sekä haastattelemalla yli 20 henkilöä. Haastattaviini kuului analysoimieni tekstien kirjoittajien lisäksi heidän puolisoitaan, ystäviään tai aikalaisiaan. Havaitsin, että haastatteluaineisto tai yksityiskohtainen muistelma-aineisto analysoitavien itsensä kirjoittamana paransi huomattavasti mahdollisuuksiani ymmärtää ja tulkita kirjoittajan tekstiä sekä osana ajan paikallisia että yhteiskunnallisia suhteita. Lopulta se osoittautui edellytykseksi kiinnostavalle analyysille (vrt. Smith 1990b, 11-28). Aikakauden yhteiskunnalliset suhteet olen hahmottanut pääasiassa suomalaisen historian tutkimuksen perusteella. Lisäksi olen käyttänyt komiteamietintöjä, yhdistysten dokumenttiaineistoja, sosiaalityöntekijöiden opetussuunnitelmia, sanomalehtiä sekä tietenkin myös analysoimiani tekstejä ja oppikirjoja.

Olen analysoinut sosiaalialan käsitteellistyneissä käytännöissä havaitsemiani muutoksia sekä niitä kehittäneiden kirjoittajien näkökulmasta että *hallinnoimisen suhteiden* (relations of ruling) näkökulmasta 1950-luvun lopulle saakka, koska silloin alan käytäntöihin ilmaantuivat viimeisetkin modernin ajan merkit: sosiaalihuollon byrokrania sekä kaksi keskenään kilpailevaa ammattia, kuntien huoltotyöntekijät ja klinikoiden sosiaalityöntekijät. Moderni hallinnoiminen edellyttää hallinto-organisaation, toimivan johtamisjärjestelmän, professioita sekä alan tarpeisiin ja tarkoituksiin muokattuja kulttuurisia ja intellektuaalisia diskursseja, jotka vasta yhdessä mandollistavat institutionaalisen ihmisten sääntelyn toimeenpanon. Niissä kontrolloivat ja sääntelevät prosessit kietoutuvat yhteen monimutkaisiksi hallitsemisen suhteiksi ja koneistoiksi, joilla on kyky toimeenpanna hallinnoiminen siten, että niissä toteutuvat toimintapaikasta riippumatta samat muotoseikat, hallinnoimisen suhteet ja toimintamallit. Modernien yhteiskuntien hallinnoiminen tapahtuu ennen kaikkea kirjallisesti, käsitteiden ja symbolien välityksellä. Kansalaisina ja ammattilaisina olemme samaan aikaan sekä hallinnoimisen kohteita että osallisia sen toimeenpanemiseen arkisissa institutionaalisisissa käytännöissä. (esim. Smith 1990a, 23, 212-214.) Hallinnoimisen suhteet ovat siis tekstien väilyksellä toteutuvia erityisiä organisoinnin muotoja, määreitä ja suhteita.

Olen ollut nimenomaisen kiinnostunut niistä tavoista, joilla tietyt tekstit alkoivat järjestää ihmisten suhteita, sekä siitä, miten tämä järjestys muuttui ajan ja hallinnoimisen suhteiden kehityksen myötä siirryttäessä yhdestä opillisesta keskustelusta seuraavaan. Olen jäljittänyt sitä, miten silloiset kirjoittajat sekä kirjoittivat että lukivat tekstejä ja miten heidän paikallisen ja arkisen toimintansa yhteiskunnallinen ympäristö määrittäi näitä aktiviteetteja. Lisäksi olen ollut kiinnostunut siitä, mitä uudelleenmäärittäviä seurauksia heidän työllään oli kehittymässä oleviin moderneihin hallinnoimisen suhteisiin vaivashoitona alkaneessa instituutiossa. Oletin, että opilliset ja hallinnolliset tekstit määrittivät institutionaalisisessa toiminnassa, kommunikaatiossa ja instituutioissa kehittyvän kulttuurisen tietoisuuden muotoutumista.

Sosiaalityön pioneerien työn ja toiminnan tulkitseminen sijoittamalla heidät omiin historiallis-paikallisiin suhteisiinsa tekee mahdolliseksi jäljittää ja tulkita uusin silmin niitä valintoja, arviointeja ja perusteluja, joita he käyttivät teksteissään. Se avaa mahdollisuuden saada elävä kuva siitä, miten tietoa sovellettiin käytäntöön. Se auttaa myöskin ymmärtämään sosiaalityön opillista kehitystä osana aikalaisten toimintaa, paikallista ja kansallista hallintoa, kansallisvaltion kehitystä, ammatillistumiseen liittyviä valtapyrkimyksiä sekä institutionaalista ideologiaa.

Myös tutkijan tulkintakäytännöt tapahtuvat yhteiskunnallisissa suhteissa. Tekstien käytännöllisten suhteiden luoteen kuvaamiseksi Dorothy E. Smith on kehittänyt *sosiaalisten suhteiden* (social relations) käsitteen ja metodologian. Hän kuitenkin käyttää sosiaalisten suhteiden käsitettä toisin kuin useimmat sosiologit, jotka pitävät niitä lähinnä aseisiin tai rooleihin liittyvinä normatiivisina rakenteina tai abstrakteina normeina. Smithin tutkimuksissa sosiaaliset suhteet viittaavat ajassa tapahtuvien toimintasarjojen sisäiseen ja ulkoiseen organisoitumiseen. Käsite osoittaa, kuinka yksilöiden arkiset toiminnot saavat perustelunsa ja jäsenyyksensä yhteiskunnallisesti määrittäneissä makrotasoisissa prosesseissa. Näin ollen sosiaalisten suhteiden käsite mahdollistaa sen, että tutkija voi paikantaa analyysissään tiettyjä polttopisteitä, ikään kuin ottamalla näytteitä niistä yhteiskunnallisista tapahtumasarjoista, joihin monet toisilleen vieraat ihmiset joutuvat osallisiksi (ks. esim. Smith 1990a, 92-97, 221-222; Smith 1990b, 148-151.) Olen omissa tutkimuksissani (esim. Satka 1995) käyttänyt sosiaalisten suhteiden käsitettä samalla tavalla. Olen siis tietoisesti hylännyt sen, että tulkitsisin tekstejä vain niiden kielellisten merkitysten kannalta. Sen sijaan luen ja analysoin niitä sosiaalihuollon institutionaalista kehitystä omalta osaltaan jäsentäneenä tekijänä. Seuraavaksi esittelen vaihe vaiheelta edellä kuvatun analyysin toteuttamista.

Historiantutkimus ei voi sivuuttaa lähdekritiikkiä. Se tarkoittaa yhtäältä sitä, että tutkijan on oltava selvillä siitä, mikä hänen analyysinsa kohteena olevan tekstin alkuperäinen tehtävä oli ja miten teksti suhteutuu aikakautensa kokonaisuuteen. Lisäksi on kysyttävä tekstin sisällön painoarvoa, kysyttävä minkä kokonaisuuden osa tämä teksti on ja mikä sen rooli tai funktio on ollut aineistokokonaisuudessa. Yhden kirjoittajan tekstejä analysoitaessa lähdekritiikki tarkoittaa yksinkertaistettuna sitä, että tutkijan analyysin on luotava jatkuva vuoropuhelu aineiston aikalaiskäsitteiden ja tutkijan käyttämien teoreettis-analyyttisten käsitteiden välille.⁵ Historioitsijat ovat toistuvasti arvostelleet yhteiskuntatieteilijöitä siitä, että he pyrkivät sekoittamaan nykypäivän ajatuskulut menneisyyden kanssa ja päätyvät ajan olosuhteet huomioonottaen mahdottomiin tulkintoihin (esim. Sulkunen 1991). Itse toimin niin, että varsinkin analyysin alkuvaiheessa, kun olin vasta tutustunut aineistoon, pidin aineiston suhdetta teoreettisiin käsitteisiin avoimena. Toisin sanoen päätin käsitteet, joita käytän, vasta sitten kun olin voinut aikakausi⁶ aikakaudelta todeta käsitteeni toimiviksi ilman, että joutuisin tekemään suurta väkivaltaa tutkittavina oleville teksteille tai aikalaisten ajattelutavoille. Tästä periaatteesta on toki monia seurauksia tutkijan omille käsitteille. Juuri siksi esimerkiksi *käsitteellistyneiden käytäntöjen* käsite sai tutkimuksessani monenlaisia ulottuvuuksia ja sisältöjä.

Käsitteellistyneiden käytäntöjen analysoiminen yhteiskunnallisissa suhteissaan

Lähtökohdana suhteisiinsa liitetty teksti

Valitsemani teoreettis-metodologinen viitekehys johdatti tutkimaan tekstejä, käsitteitä ja teorioita osana ammatillisia ja byrokraattisia käytäntöjä siten, että otin analyysini lähtökohdaksi kirjoittavat yksilöt, joilla on jälkikäteen arvioituna ollut merkittävä asema sosiaalialan opillisten perusteiden kehityksessä niin ideoiden kuin käytäntöjenkin tasolla. Tällainen lähestymistapa mahdollisti analysoitavien tekstien liittämisen aikaan ja paikkaan, osaksi hallitsemisen suhteita ja osaksi kyseisen aikakauden yhteiskunnallisia suhteita. Lisäksi tämä liittäminen auttoi pääsemään analyysissä sosiaalialan teksteihin sisältyvän ideologisuuden yli. Tutkijan teoreettis-metodisella näkökulmalla ja tutkimustehtävällä on ratkaiseva osuus myös tekstien analyysissä. Se auttaa tutkijaa suhteuttamaan tekstien moninaiset ilmiöt toisiinsa ja asettamaan dokumenteille kysymyksiä sellaisistakin asioista, joista ne eksplisiittisesti vaikeuvat. Lisäksi alan sisäpuolinen tutkija hyötyy teorian ohjaamasta ajattelusta, koska se auttaa irrottautumaan sellaisesta analysoitavien tekstien diskursiivisesta lukemistavasta, johon tutkijan oma koulutus on hänet sitonut.

Tavoitteenani ei siis ollut kirjoittajien aikalaisymmärryksen jäljittäminen ja kuvaaminen, vaan heidän tekstiensä tulkitseminen osana ajan vallankäyttöä ja yhteiskunnallisia suhteita. Tavoitteenani oli näiden henkilöiden kirjoittamien tekstien tulkinta aikakauden ja toimintapaikan rakenteissa. Olin kiinnostunut siitä, kuinka heidän tekstinsä ovat tulkittavissa osana oman aikansa näkymättömiä hallitsemisen suhteita ja käytäntöjä, jotka eivät sellaisinaan voi olla kenenkään välittömän kokemuksen tavoitettavissa. Ne ovat usein myöskin aikalaisymmärryksen tavoittamattomissa. Asetin tehtäväkseni tulkita sosiaalihuollon ja sosiaalityön opillisia tekstejä yhteiskunnallisina tuotteina ja samalla etsin niitä lävistäviä hallinnoimisen suhteita. Pyrin olemaan empaattinen tutkimuksen henkilöitä ja heidän tarkoituksiaan kohtaan, sillä tarkoitukseni ei ollut kiistää heidän aikalaisymmärrystään, joka on aina omista lähtökohdistaan oikeutettu. (ks. Fentress & Wickham 1992.)

Seuraavaksi kuvaan yksityiskohtaisemmin niitä vaiheita, joita tekstien analysointiprosessiin sisältyi. Sosiaalityön pioneerien tekstejä analysoiva työskentely eteni toisaalta kunkin oppihistoriallisen kokonaisuuden eli aikakauden sisäisenä analyysinä ja toisaalta tutkimuksen kohteena olleiden oppihistoriallisten aikakausien välisenä analyysinä.⁷ Olin valinnut kutakin aikakautta edustamaan yhden, mielestäni oppihistoriallisesti tärkeimmän kirjoittajan tekstit.

Toisiaan seuraavien tulkintojen prosessi

Tarkastelen ensiksi yhden pioneerin tekstien tulkitsemisen analyysia aikakautensa kokonaisuudessa. Käytännössä yhden kirjoittajan tekstien analyysi eteni samanaikaisesti kolmella tasolla: oppihistorian tasolla, instituution tasolla sekä makrososiologisen tulkinnan tasolla. Kuvaan seuraavassa näitä analyysivaiheita yksityiskohtaisesti. Jokainen tulkintaa yhden tekstin tulkitsemisesta aikakausien välisen kokonaistulkinnan rakentamiseen saakka oli keskustelu- ja reflektointiprosessi tarjolla olleen empirian, teoreettisten lähtöoletusten ja siitä johdettujen mahdollisten käsitteiden välillä. Historiallisia prosesseja ja tapahtumia mahdollisimman todenperäisinä analysoimaan pyrkivällä tutkijalla ei voi olla valmiita käsitteitä ennen aineiston perinpohjaista tunteamista. Tutkimukseni teoreettinen viitekehys ja käsitteet 'kypsyivät' tulkintojen edetessä. Lopullisen muodon ne saivat vasta sen jälkeen, kun olin havainnut ne toimiviksi suhteessa tekstieni empiriaan. Derek Layder (1998) kutsuu tällaista etenemistapaa *mukautuvaksi teoretisoinniksi* (adaptive theorizing). Teoreettiset lähtöoletukseni ohjasivat kuitenkin sitä mitä teksteistä etsin. Usein kuitenkin kävi niin, että löysin etsimäni toisaalta kuin olin alunperin oletanut. Analyysin edetessä käsitteellistyneen käytännön käsite rikastui ja se sai monenlaisia sisältöjä. Esimerkiksi Suomen ensimmäisen vaivaishoidon tarkastelijan G.A. Helsingiuksen yksityiskohtaiset muistelmat mahdollistivat sen, että saatoin kuvata hänen tietoisuutensa muutosta hänen siirtyessään kansalaisaktivistista valtion johtavaksi virkamieheksi yhtenä esimerkkinä käsitteellistyneiden käytäntöjen etenemisestä. Tulkinnoistani tuli usein itsellenikin yllättäviä, koska pyrin uuden tiedon tuottamiseen käyttämällä hyväksi teoreettisen lähtökohtani ja historiallisen empiriani välistä jännitettä.

Olin ennen tekstianalyysin aloittamista selvittänyt itselleni tutkimani ajan aatteellisen ilmapiirin, yhteiskunnalliset suhteet ja niissä mahdollisesti meillä olleet muutokset sekä ihmisten arkielämässä tapahtuneet katkokset, joihin sosiaalialan toimijat joutuivat muiden kansalaisten ja virkamiesten ohella reagoimaan (esim. Satka 1994a) käyttämällä lähteinä sekä aiempaa historian tutkimusta että aikalaisdokumenteja. Lisäksi olin perehtynyt huolellisesti kaikkeen kirjoittavasta pioneerista ja hänen henkilöhistoriastaan saatavilla olleeseen aineistoon. Erityisen antoisiksi osoittautuivat pioneerien itsensä kirjoittamat muistelmateokset. Niitä käyttäessä on kuitenkin muistettava, että kuluneen ajan myötä kirjoittajan muistot ja tulkinnat rekonstruoi- tuvat (esim. Martin 1995). Henkilöhistoriaan perehtyäkseen tein myöskin haastatteluja niiden kirjoittajien osalta, jotka olivat elossa ja halukkaita toimimaan informantteinani. Haastattelutietoja koskevat samat varaukset kuin kirjoitettua muistitietoa.

Olen lähtenyt analyysissäni siitä oletuksesta, että kirjoittaja Z on esimerkiksi ammatillisesta asemastaan tai sosiaalisista verkostoistaan johtuen, kirjoittanut tekstinsä määrättyssä tarkoituksessa laajemmalle tai suppeammalle vastaanottajakunnalle. Analyysin alussa kysyin: kenelle tämä teksti on tarkoitettu luettavaksi tai toimeenpantavaksi? Koska olen jo tekstejä valitessani painottanut sellaisia kirjoittajia ja tekstejä, jotka tuottivat uutta sosiaalialan aiempiin käsitteellisiin käytäntöihin ja puhetapoihin nähden, saatoin seuraavaksi ryhtyä erittelemään Z:n tekstien sisältämiä käsitteellisiä innovaatioita. Saatuani käsityksen uuden opin keskeisistä käsitteistä ja niiden suhteista toisiinsa, aloin suhteuttaa niitä aikakauden kokonaisuuteen ja kysyin: mihin näitä käsitteellisiä innovaatioita tarvittiin? Mitä niillä pyrittiin organisoimaan toisin? Samalla yritin saada selvää siitä, mitä uudelleenorganisoivia seurauksia näiden käsitteiden ja koko diskurssin soveltamisella näyttäisi olleen ajan sosiaalityön käytäntöihin eli mikä alkoi pitkällä aikavälillä tarkasteltuna muuttua. Lopuksi yhdistin tutkimukseni tulokset, käsitteellistyneiden käytäntöjen uudelleenorganisoivat jäsennykset aikakauden keskeisinä pitämiini hallitsemisen suhteisiin ja pohdin sitä, onko uudella järjestyksellä mahdollisesti yhteiskunnallisia hallitsemisen suhteita muokkaavia, lujittavia tai purkavia vaikutuksia.

Toinen aikakauden kokonaisuudessa etenevä tekstien tulkittamisen ulottuvuus oli niiden analysointi osana omaa institutionaalista kokonaisuuttaan, kuten osana vaivaishoitoa, köyhäinhoitoa, sosiaalihuoltoa tai sosiaalityötä. Olen lähtökohtanani olevan teorian perusteella olettanut, että teksteillä on instituutioissa sekä opillisia että hallinnollisia tehtäviä. Tekstit esimerkiksi tuottavat ja ylläpitävät omalta osaltaan tiettyä toimintatapaa ja instituution ideologiaa sekä esimerkiksi instituutiolle tyypillistä sukupuolten ja sukupolvien välistä järjestystä, joka on yhteydessä ympäröivän yhteiskunnan vastaviin järjestyksiin. Lisäksi tekstien välittämät diskurssit ohjaavat instituutioissa toimivia tulkitsemaan arjen moninaisuutta instituution näkökulmasta ja sille tyypillisellä kielellä. Tekstit mahdollistavat sen, että toimijoilla on yhteinen katse ja jaetut diskursiiviset tulkinnat ympäröivästä todellisuudesta. Toisin sanoen tekstit uusintavat instituution omaksumaa todellisuuden tulkintakehikkoa. (ks. Kuvio 1). Olen kysynyt analysoimiltani teksteiltä: millaista järjestystä uusi käsitteistö oli tarkoitettu tuottamaan ammatti- tai vapaaehtoistyössä toimivien sosiaalityöntekijöiden ajattelussa? Ja millaisia välineitä teksti, sen käsitteet, tulkintasäännöt, jne. antoivat etenkin uusien arjen ilmiöiden, kuten sosiaalisten ongelmien tulkittamiseen niin, että käytännön toimijat osasivat käsitellä niitä diskursiivisesti suhteessa historiallisesti rakentuneeseen instituution ideologiaan ja instituutioissa vallitsevaan diskursiiviseen järjestykseen, jotka molemmat uusiutuvat hitaasti?

Kuvio 1. Yhden instituution tekstien analysoimisen tasot

I Sosiaalihuollon ideologian taso

johon sisältyy mm.

- * sukupuolijärjestys
- * sukupolvien suhteet
- * kansalaisuuden määrittely ja kontrolli

tekstit jäsentävät mm.
sosiaalihuollon toimintatavan
ja institutionaalisen järjestyksen

II Diskurssien taso

- * käsitteet
- * tulkintametodit
- * toimijoiden kulttuurinen tietoisuus

tekstit tuottavat käsitteitä ja
tulkintakehyksen arjen
yksityiskohtien tulkintaan

III Sosiaalihuollon arkisten käytäntöjen taso

Viimeisenä aikakauden kokonaisuuden tulkinnan vaiheena oli tekstien makrososiologinen tulkinta, jolla tarkoitan sen analysoimista, miten Z:n tekstit olivat osa ajan hallitsemisen suhteita. Sijoitin Z:n huolellisesti ensinnäkin aikaan, paikkaan, yhteiskuntaluokkaan ja sukupuoleen. Samalla perehdyin ja eläydyin hänen henkilöhistoriaansa ja henkilöön. Pysin tietoa ja eläytymistä yhdistämällä ymmärtämään mahdollisimman kokonaisvaltaisesti sen, kuka hän kirjoittajana oli ja millaisia päämääriä hänellä saattoi olla henkilönä, toimijana tietyissä yhteiskunnallisissa suhteissa. Pysin keskustelemaan hänen tekstiensä kanssa. Mitä enemmän käytettävissäni oli henkilön Z ajattelua ja hänen sosiaalisia verkostojaan valottavaa dokumenttiaineistoa, sitä kiinnostavampi analyysistä tuli. Toinen puoli tätä analyysiä oli kirjoittavan pioneerin toiminnan mieltäminen osana aikakautensa makrorakenteita, aikakau-

den luokkasuhteita, sukupuolten ja sukupolvien suhteita sekä suomalaisia hallintosuhteita (kuten valtio-kunta -ulottuvuutta). Näiden kahden tason välityksien miettimisessä ratkaisevana elementtinä olivat kirjoittajien tekstit, joista etsin aikakauden makrorakenteiden ja kirjoittajan omien yhteiskunnallisten suhteiden yhteyksiä tai jännitteitä. Pysin tulkitsemaan kirjoittajan tekstejä osana hänen yhteiskunnallisen toimintapaikkansa suhteita. Seuraava esimerkki yhden sosiaalityön pioneerin tekstien analysoimisesta yhteiskunnallisissa yhteyksissään ja institutionaalisissa suhteissaan kertoo siitä millaisia uusia käsitteitä ja toimintatapoja sekä suhteita hänen tekstiensä analyysi tuotti avun tarvisijasta, työntekijästä ja heidän suhteistaan.

Kansalaisaktivisti köyhäinhoidon kehittäjänä – tapausesimerkki

Konrad Fredrik Kivekäs syntyi 1847 pappissäätyyn. 1870-luvun nuorena ylioppilaana hänestä tuli innokas nationalisti, fennomanian sekä Suomen kielen ja kulttuurin kannattaja. Lisäksi hän oli raittiusliikeaktivisti liikkeen perustamisesta alkaen. Kivekäs oli lehtimies ja kustantaja. Hänen pienellä kustantamollaan oli kansallismielinen sanomalehti, Kaiku. Lehteä on luonnehdittu paikalliseksi kansalaismielisyuden innoittajaksi sekä kulttuurin ja talouden kysymysten keskustelufoorumiksi. Kivekkään toimittajantyössä, kuten fennomaanien piirissä yleisemminkin, sijaa sai kansallismielisten valtion virkamiesten kritiikki. Kieliä osaavana kustannusyhtiön toimitusjohtajana Kivekkään oli helppo perehtyä sosiaalisia kysymyksiä koskevaan eurooppalaiseen keskusteluun ja hänen kustannusyhtiönsä julkaisi suomeksi esimerkiksi eurooppalaista raittiusvalistus-kirjallisuutta.

Vuonna 1894 Kivekäs valittiin Oulun vaivaishoitohallituksen esimieheksi⁸ sillä seurauksella, että hän aloitti sen perinpohjaisen uudistamisen. Vielä samana vuonna hän teki opintomatkan Saksaan Elberfeldin kaupunkiin, joka oli tunnettu innovatiivisesta köyhäinhoitojärjestelmästänsä. 1910 Kivekäs julkaisi matkalta oppimastaan kirjan, *Elberfeldin järjestelmä, sen synty ja kehitys*. Kirjassa esiteltiin saksalaisjärjestelmä yksityiskohtaisesti. Kirja oli tarkoitettu opiksi ja virikkeeksi vaivaishoidon käytäntöjen kehittäjille, hyväntekeväisyysyhdistyksille ja kunnallisille vaivaishoitolautakunnille. Kirjoittaja ei ajatellut että malli olisi sellaisenaan sovellettavissa Suomen oloihin tai että uuden mallin tarve olisi johtunut samoista syistä erilaisessa yhteiskunnassa. (ks. Kivekäs 1910, esipuhe).

Kivekkään elämäkertaa koskevat lähteet mainitsevat rouva Kivekkään avustaneen häntä sekä kirjoittamisessa että toimitustyössä. Tämä on kuvaava yksityiskohta miesten ja naisten päivittäisistä suhteista perheessä sekä myöskin yleisemmällä tasolla sille ajalle tyypillisistä sukupuolten välisistä suhteista, jolloin Kivekäs kehitti myöhemmin monia sovellutuksia saaneen köyhäinhuoltoreformin. (Kansallinen elämäkerrasto 1930, 168-169; Kuka kukin oli 1961, 248).

Mitä uutta köyhäinhuoltamisessa oli?

Vuonna 1894 Oulun vaivashoitohallitus esitti luottamusmies-puheenjohtajansa, Kivekkään johdolla, että paikalliseen vaivashoito-ohjesääntöön tehtäisiin lisäyksiä, joihin oli saatu virikkeitä Elberfeldin köyhäinhuoltojärjestelmästä. Tämä ehdotus on itse asiassa ensimmäinen suomalainen asiakirja, jossa määritellään sellaisen asiakastyöntekijän tehtävät, joka ei ollut vaivashoitohallituksen jäsen, vaan suoritti hallitusta avustavaa köyhäinhuoltajan (*Armenpfleger*) yhteiskunnallista luottamus- ja kunniatehtävää (*Ehrenamt*). Hänen vaatimuksensa ja velvollisuutensa olivat seuraavat:

2 §

Kaupunginvaltuusmiehet, waiwashoitohallituksen esityksestä, walitsewat riittävän määrän köyhäinhuoltajia, joita waiwashoitohallitus jakakoon tasan piirien keskelle piirimiehille apulaisiksi.

Hoitajan wirat ovat tärkeimpiä ja kunniallisimpia kunnan luottamuswirkoja, jotka owat uskottawat niille kaupungin asukkaille, joissa on yhtäkää palawa, walistunut lähimmäisenrakkaus ja lahjoomaton oikeudentunto...

9 §

Hoitajan tulee olla kaikkein hänen hoitokuntaan kuuluvien kunnan apua kaipaawien kansalaisten turwana. Olkoon hän waiwashoidon silmänä, joka pimeissäkin majoissa erottaa waleet ja todet toisistaan, korwana joka ei ainostaan kuuntele waiwaisten walituksia, waan tutkii kurjuuden syntyä ja sywempiä syitäkin, kielenä, joka tosi köyhäin puolesta puhuu, mutta eipä myöskään muitten puolesta, sekä lopulta kätenä, joka hätäisten waralle kootuista waroista antaa tosi tarwitsewaisille hänen tarpeensa mukaisen awun. Näitä kalliita ja jaloja welvollisuuksia täyttääkseen tulee hoitajan ahkerasti käydä hoitolaistensa asunnoissa...

(Kaiku 19.9.1894)

Lisäksi ohjesääntöehdotuksen mukaan köyhäinhuoltajat tuli valita sellaisista miehistä ja naisista, jotka ovat tunnetusti kunnan kansalaisia ja halukkaita

tekemään työtä asuinalueensa köyhien parissa. Toimeen voitiin pitää sopivana henkilöä, jolla oli ”palawa, walistunut lähimmäisenrakkaus ja lahjoomaton oikeudentunto” (Kaiku 19.9.1894). Työ perustui köyhän ja kaitsijan henkilökohtaiseen ystävyyteen, virkamiesmäisyys ja muodollisuudet piti kerta kaikkiaan pitää erossa tästä suhteesta, jonka laatua kuvattiin esimerkiksi sanoilla ”rakkaus” ja ”hoito”.

Käytännössä köyhäin luona vieraileminen merkitsi sitä, että hyvin toimeentulevat kansalaiset tutustuivat alueensa köyhiin. Toimeen kuului köyhien avuntarpeen arvioiminen, arkipäivän asioissa neuvominen sekä köyhän perheen elämäntilanteen seuraaminen pitkällä aikavälillä. Kaitsemisella oli myös toinen, työn kohteelle vähemmän näkyvä puolensa. Siihen kuului mm. avuntarvitsijan olojen ja tarpeiden jatkuva kirjaaminen ja niiden raportointi alueesta vastaavalle vaivahoitohallituksen jäsenelle. Työ kohdistui köyhäinhoidon kotiavustusta saaviin aikuisiin ja lapsiin, potentiaalisiin kansalaisiin (citizen in potentia, vrt. Satka 1995, 27). Kivekäs kuvaa heitä avuttomiksi, verrattavissa viattomiin ja osaamattomiin lapsiin, jotka ovat hyvää tarkoittavan kaitsijan ohjauksen tarpeessa:

”...köyhät, kykenemättömiä omin voimin toimeentulemaan, ovat kuin lapsia, joita tulisi joka askeleella opastaa ja holhoa, ja kuinka he eivät kaipaa yksistään ruumiin ravintoa ja verhoa, vaan muutakin taitavaa kohtelua, neuvomista, nuhtelemista, varottelemista – sanalla sanoen kaiken puolista tukemista...” (Kaiku 4.4.1894).

Yllä kuvattu köyhäinhoitotyön kohde on määritelty kiinnostavasti. Siinä lukijalle, joka todennäköisesti oli joku hyväosainen, esitellään uusi käsite: viaton köyhä. Käsite ei painota köyhän moraalista tilaa, vaan häneltä puuttuvaa valistusta. Sivistyneistön keskuudessa eli uskomus, että kasvatusta ja valistusta oli keino ylittää muiden parantaa köyhien ja rahvaan moraalista tilaa. Kansanvalistuksella uskottiin voitavan auttaa näitä kansanryhmiä niin, että he kykenisivät nostamaan itse itsensä köyhyydestä ja sosiaalisista ongelmista. Viattoman köyhän käsite ei siis jättänyt aikalaislukijaa kylmäksi, sillä sivistyneistöön kuuluvana kunnianarvoisena kansalaisena hän tiesi, että rahvaan sivistäminen kuului juuri hänen yhteiskuntavastuuseensa. Näin viattoman köyhän idea toimi kuin kutsu ylempien luokkien jäsenille ryhtyä köyhän tai vielä todennäköisemmin köyhän perheen oppaaksi ja sivistäjäksi.

Viattoman köyhän ideaa sivistyneistön köyhäinhoitotyöhön sovellettaessa kaikki sen seuraukset olivat kaukana viattomuudesta. Ensimmäinen idea antoi kaitsijalle itsestään selvän auktoriteettiaseman suhteessa köyhään. Sivistymättömät köyhät olivat moraalisesti epäilyttäviä ja siksi sivistyneistön tuli seurata ja ohjata heitä tapaus tapaukselta kohti oikeaa kansalaisuutta. Vain siten

heidän uskottiin omaksuvan suomalaisen ihmisen ihanteet: taloudellisuuden, raittiuden, alkeruuden, totuudellisuuden, äidillisyyden, kodinhoidon ja lastenkasvatuksen oikeanlaiset ihanteet. (esim. Sarlin 1915).

Kivekkään kirjoitukset ajan yhteiskunnallisissa suhteissa

Tässä vaiheessa vaihdan analyysin tasoa. Analyyttinen strategiani perustuu oletukselle, että toimijoiden toiminta tapahtuu sekä paikallisten yhteiskunnallisten suhteiden että sellaisten rakennetekijöiden kuin luokan ja sukupuolen määrittäminä. Analyyttinen katseeni siirtyy tekstien eksplisiittisesti sisältämistä suhteista niihin yhteiskunnallisiin suhteisiin, joissa kirjoittaja tekstinsä laati ja joiden toiminnalliseksi osaksi hän, tietoisesti tai tiedostamattaan, tekstit sommitteli (vrt. Smith 1988, 127-143). Seuraavaksi analysoin niitä yhteiskunnallisia suhteita, jotka jäsentävät Kivekkään tekstejä. Etsin selitystä sille, miten oli mahdollista että hänen luottamusmiehenä ja vapaaehtoistyöntekijänä kehittelemästä köyhäinhoidosta tuli myöskin vaikutusvaltaisten valtion virkamiesten tukema reformi siitä huolimatta että Kivekäs lukeutui lähinnä hallitsevan eliitin vastustajiin.

Tekstit ja eri yhteiskuntaluokkien suhteet

Monissa teksteissään Kivekäs korostaa, että köyhien tulee olla kiitollisia sivistyneistölle, joka puolestaan on velvollinen osoittamaan ystävällisyyttä köyhille. Köyhäinhoidon käsikirjan esipuhe (Kivekäs 1910) paljastaa yhden hänen tavoitteistaan:

”...saadaan ihmeitä aikaan; vaivashoito semmoinen, jossa köyhät ja varakkaat joutuvat mieskohtaisesti tekemisiin toistensa kanssa, tulee kasvatulaitokseksi kaikille, eikä koidu suinkaan yläluokalle vähemmäksi siunaukseksi kuin alaluokalle.”

Hänen toteamuksensa eri yhteiskuntaluokkien vuorovaikutuksesta molempien osapuolten sivistämiseksi osoittaa, kuinka suoraan ajan luokkasuhteet artikuloituivat hänen kirjoittamisessaan. Se panee kysymään, toiko hän Elberfeldin järjestelmän Suomeen vastauksena kärjistyvässä oleviin luokkasuhteisiin. Sen lisäksi Kivekkään yritteliäisyydellä oli yhteyksiä kansallismielisten fennomaanien paraikaa ruotsinkielistä yläluokkaa vastaan käymään valtakäytännön (myös Satka 1990). Sen pyrkimykseen kuului sivistyneistön ja kansan liittoutuminen, jota sivistyneistö johti. (vrt. Alapuro 1994, 309). Valta-

taistelun kuvioihin sopi poliittisten liittolaisten hakeminen jopa niiden ihmisten piiristä, jotka eivät kyenneet täyttämään itse-elatuksen normia ja joiden kansalaiskunto oli siksi epäilyksen alainen. Udistajat olivat valmiita pitämään hädänalaista "etupäässä lähimmäisensä, veljensä ja sisarensa, jota täytyy kärsivällisesti, taitavasti ja rakkaasti kaikin päin tukea ja auttaa" (Kaiku 13.7.1894). Muiden työväenluokan oloihin kohdistuvien reformien ohella, köyhäinkaitseminen sopi hyvin yhteen fennomaanien muiden päämäärien kanssa. Se oli yksi askel kohti suurta päämäärää – saada enemmän valtaa ja tulla osaksi valtaapitäviä ryhmiä (vrt. Alapuro & Stenius 1987, 12-19; Sulkunen 1986, 35-39).

Kaitsijajärjestelmän käyttöönotosta tuli kansallisen köyhäinhuoltoreformin pääsisältö noin 15 vuotta sen jälkeen, kun Kivekäs oli tuonut mallin Suomeen. Kiinnostus järjestelmän hyötyihin lisääntyi ja 1913 tapahtui käänne, jolloin se saavutti suurta julkisuutta ja yleistä tukea. Vuoden alussa Köyhäinhuoltolehti, joka oli alkanut juuri ilmestyä, julkaisi ehdotuksen kunnalliseksi köyhäinhuolto-ohjesäännöksi. Sääntö perustui kaitsijajärjestelmän käyttöönottoon. Sen takana olivat valtion johtavat köyhäinhuollon virkamiehet, jotka myöskin suosittelivat uutta järjestelmää kunnille. Vain muutama kuukausi myöhemmin Helsinkiin kokoontui runsaslukuinen ja arvovaltainen kansallinen Köyhäinhuoltokongressi, joka kutsui jokaista kunnan suomalaista "pelastamaan köyhiä ja langenneita".

Kongressi oli sivistyneistön koolle kutsuma yhdessä kuntien ja valtionhallinnon köyhäinhuollon edustajien kanssa. Järjestäjät kutsuivat kongressiin edustajia johtavista naisyhdistyksistä sekä yliopistomaailman huipulta, kuten Helsingin yliopiston rehtorin ja professorit. Kaitsijajärjestelmä leimasi kongressin ohjelmaa alusta loppuun asti, sillä tapahtuman tarkoituksena oli pidettyjen esitelmien mukaan parantaa vapaaehtoisten ja paikallisten virkamiesten yhteistyötä köyhäinhuollossa. Köyhäinkaitsemisen ja kotitalousneuvonnan lisäksi kongressin keskeisenä keskustelunaiheena oli hyväosaisten kansalaisaktiivisuuden lisääminen teollisuusyhdyskunnissa. Sitä pidettiin tärkeänä sekä köyhäinhuollon kehittämiseksi että suomalaisen rahvaan sivistämiseksi (Suomen yleisen... 1913, 192-204).

Kongressi päättyi julkilausumaan, joka suositti köyhäinkaitsemiseen osallistumista jokaiselle arvonsa tuntevalle suomalaiselle. Niinpä se vapaaehtoistyö, jota Kivekäs sivistyneistön edustajana oli tehnyt omia luokkaintressejään toteuttaen, kiteytyi parempiosaisten "yleiseksi asevelvollisuudeksi sodassa köyhyyttä vastaan", kuten Kivekäs (1910) muotoili asian kirjansa etusivulla. Kongressi muodostui yhdeksi niistä foorumeista, jolla vaivashoidolle luotiin uutta ideologiaa edessä oleviin reformeihin, ennen muuta siihen prosessiin, joka tuloksena syntyi vuoden 1922 köyhäinhuoltolaki. Laki legitimoivat vapaaehtoisten kaitsijoiden käytön koko maassa yhdeksi varteenotettavaksi

tavaksi järjestää kunnallinen köyhäinhoito. Köyhäinhuoltokongressin puheenjohtajan mukaan tapahtuman tärkein tehtävä oli kuitenkin hieman toinen – vahvistaa suomalaista kansaa sen taistelussa olemassaolostaan.

Mutta miksi hallitseva eliitti 1910-luvulla kiinnostui köyhäinhoidosta? Miksi se alkoi näyttävästi tukea kaitisjärjestelmän vakiinnuttamista noin 15 vuotta sen Suomeen tuomisen jälkeen? Mistä syystä se pyrki velvoittamaan kaikki parempiosaiset tähän käytännössä epäkiitolliseen ja hankalaankin vapaaehtoistehtävään? Oletan selitykseksi sen, että kun yläluokan ja köyhiin etujen ristiriidat kävivät yhä ilmeisimmiksi, oli tärkeätä etsiä kaikki mahdolliset keinot, joilla kärjistymässä olevia luokkasuhteita voitaisiin rauhoittaa ja rakentaa luottamusta luokkien välille. Vuonna 1916 köyhäinhoidon-neuvoja Axel Nilsson (1915, 61; vrt. Kivekäs 1910, v) kirjoitti:

"Kuta persoonallisemmaksi ja yksilökohtaisemmaksi köyhäinhuolto työ muodostetaan, sitä pienemmäksi on varmaan supistuva köyhälistön luokkavihakin."

Porvarilliset ryhmät olivat innokkaita rakentamaan yhteiskuntaluokkien välisiä solidaarisuuden verkostoja aivan erityisistä syistä (vrt. Alapuro 1994, 101). Luottamuksen ilmapiiri oli aiemmin ollut yläluokalle tärkeä Venäjältä Suomen autonomiaan suuntautuvan uhkan vuoksi. Nyt yläluokka halusi suojata asemaansa suhteessa köyhiin massoihin. Vuodesta 1907 alkaen kaitisjärjestelmän suosio levisi fennomaanien keskuudesta muihin piireihin, jotka olivat heidän tapaansa huolestuneita omasta asemastaan muuttuvissa poliittisissa suhteissa. Näissä oloissa kaitisjärjestelmästä tuli yksi kenttä ja keino neuvotella suomalaisista luokkasuhteista ja samalla siitä tuli kenttä, jolla neuvoteltiin myöskin miesten ja naisten suhteista.

Köyhäinhoidon sukupuolijärjestys tekstien valossa

Sukupuolten välinen työnjako muotoiltiin jo ensimmäisissä vaivaishoidon dokumenteissa yhteiskunnassa vallinneen sukupuolijärjestyksen mukaisesti, mutta kaitsemiskäytännön laajeneminen merkitsi myös köyhäinhoidon sukupuolijärjestyksen uudelleenmuotoilemista. Uuden järjestyksen muotoilijoina olivat ensimmäiset palkatut, miespuoliset köyhäinhoidon toimitusjohtajat valtion köyhäinhoidonneuvojien tukemana 1909 alkaen. He alkoivat myöskin puhua ja kirjoittaa uuden työnjaon puolesta paikallisessa köyhäinhoidossa. He kehittivät eteenpäin Kivekkään aloittamaa diskurssia tarkoituksenaan saada paikallinen köyhäinhoito luotettavammaksi ja objektiivisemmaksi sekä "todelliseksi köyhiä kasvattavaksi laitokseksi" (esim. Sarlin 1915, 94). Samoissa teksteissä kirjoittajat alkoivat myöskin erottaa toisistaan hal-

linnon ja tapauskohtaisen köyhän kohtaamisen eli köyhäinhoidon persoonallis-vuorovaikutuksellisen ja julkis-institutionaalisen tehtävän (esim. Sarlin 1916, 78-79, 85-86). Heidän mielestään avuntarpeen arviointi sisälsi molemmat funktiot, mutta hallintotyö vain jälkimmäisen. Koska ajan katsantokannan mukaan julkinen oli toimintakenttä, joka oli varattu vain miehille, ratkaisi tällainen erottelu myöskin sen, missä tehtävissä naiset saattoivat toimia.

Näin köyhäinkaitsemisoppi tuli antaneeksi kansalaisjärjestöjen jäsenille sekä virkamiehille käsitteet ja ajattelutavan, jolla he uusinsivat sen rajat, mikä kuului 'vain miehille' ja mikä oli 'sekä miesten että naisten' tehtäväalaa. Lisäksi se auttoi liittämään näihin aloihin vastaavat sukupuolennemukaiset sisältö-määreet ja sukupuolijärjestyksen. Niinpä kaitsijat olivat hierarkkisessa suhteessa ensimmäisessä vaiheessa köyhäinhoitolautakunnan piirimieheen (joka oli luottamustehtävä) ja toiseksi köyhäinhoitolautakuntaan. Kaitsijan työ on yksi esimerkki siitä kuinka naisten köyhäinhoitoon ja 'yhteiskuntaäitiyden' harjoittamiseen osallistuminen normalistettiin toissijaiseksi ja selvästi rajatuksi toimintapiiriksi alalla, jolla miehet olivat jo ehtineet vallata paikkansa julkisessa hallinnossa. Lisäksi se käy esimerkistä siitä, miten sukupuolten välisiä jakoja käytännössä uudelleenmääriteltiin tekstien välityksellä muotoutumassa olevassa institutionaalisessa käytännössä. Köyhäinhoito-oppi uusinsi alan sukupuolijärjestyksen ja instituution ideologian sellaiseksi, että se sopi muuttuneisiin yhteiskuntasuhteisiin, mutta säilytti samalla kaiken olennaisen vanhasta patriarkaalisesta järjestyksestä.

Tulkintojen yhteenveto

Jokaisen yksittäisen kirjoittajan tekstin analyysia voi verrata ikkunaan, josta avautuu rajattu näköala historialliseen maisemaan. Tutkijan vaikein tehtävä on koota tämä kuva kertomukseksi, joka näköalojen kapeudesta huolimatta kertoo jotakin yleisempääkin tästä maisemasta. Toisin sanoen kysymyksessä on eräänlaisen kollaasin ja kokonaiskuvan työstäminen perustuen niihin yksittäisiin näköaloihin, joita hän on tavoittanut maiseman kokonaisuudesta. Kertomus paikantaa eri osien suhteet toisiinsa ja täsmentää sen, kuinka niiden muodostama kokonaisuus muuttuu ajan myötä. Kuvan esittämisen lisäksi tarina pyrkii antamaan vastauksia *miksi*-kysymyksiin. Tutkija joutuu väistämättä tilanteisiin, joissa hän joutuu etsimään puuttuvia tietoja kysymyksiä asettamalla, oletuksia tekemällä ja päätyy niiden kautta määrättyihin argumentaatioketjuihin. Aikakaudesta toiseen ulottuvan kertomuksen rakentamisessa tai aikakausikohtaisten tarinoiden suhteuttamisessa toisiinsa, tutkija joutuu tekemään valintoja sen suhteen, millaisen tarinan kertomista lukijoille hän pitää tärkeänä. Olennaisinta kuitenkin on se, millaisen kerto-

muksen aikakausikohtaiset tulkinnat mahdollistavat. Oman kokemukseni valossa vaihtoehtoja oli enemmän kuin yksi. Ison kertomuksen juonen on joka tapauksessa oltava uskottava, ja ollakseen sitä analyysin ja päättelyketjujen rakentamisen on täytettävä historiantutkimuksen lähdekritiikin vaatimukset. Kirjoitusvaihe muistuttaa ison palapelin kokoamista. Palojen sijasta tutkija vain asettelee kirjoittaessaan yhteen sosiaaliteoreettiset käsitteensä ja argumentaationsa tarkasteltavana olevan ilmiön historiallisesta rakentumisesta. Seuraavassa oman tutkimukseni tuottama kertomus tiivistettynä.

Tutkimukseni pääotsikko, kansalaisuutta tekemässä (*Making social citizenship*), kokoaa hyvin sen mikä osoittautui suomalaisen sosiaalityön ajasta toiseen kestäväksi ytimeksi. Sosiaalityötä on tarvittu köyhien, poikkeavien ja uusiin ihanteisiin sopeutumattomien suomalaisten sosiaalisen ja moraalisen kansalaisuuden arvioimiseen ja sääntelemiseen. Parempiosaisten, kuten kansalaisaktivistien, juristien, opettajien, köyhäinhuollon tavoitteena on ollut koko kansakunnan hyvinvointi ja valtion menestys. Tätä päätelmää tukee myöskin se valtiokeskeisyys, joka piirtyy esiin suomalaisia hallinnoimisen suhteita koskevasta tutkimuksesta. Suomalaisen sosiaalisen intervention kehityksen avaintekijöihin kuuluu valtiokoneiston ja sen virkamiehien kehitys. Toinen maininnanarvoinen seikka on tekstien välittämät murrokset ja käänteet. Tässä ei kuitenkaan ole koko selitys, sillä hallinnoimisen suhteilla on lisäksi oma sisäinen logiikkansa, jossa esimerkiksi sukupuolten ja luokkien suhteet saavat omat merkityksensä.

Jo 1800-luvulla kävi ilmeiseksi, ettei vaivahoidon järjestäminen ilman naisten osaamista ja työvoimaa tulisi onnistumaan. Jo 1888 naimattomille naisille ja leskille – vaan ei rouville, sillä he olivat aviomiestensä edusvallan alaisia ja siksi oikeustoimikelvottomia – annettiin oikeus tulla valituiksi kunnallisten vaivahoitohallitusten jäseniksi. Samaan aikaan kun kunnallisia köyhäinhuoltojärjestelmiä rakennettiin, jatkoi köyhien määrä kasvuaan ja köyhäinkaitsemisesta muodostui hallinnosta erillinen tehtäväala. Tässä prosessissa muotoutui se sukupuolijärjestys, jota olemme näihin päiviin saakka uusintaneet sosiaalialan käytännöissä. Hallinnoimisen suhteiden logiikan mukaisesti naisten toimintapiiriin kuului kenttätyö köyhien parissa ja miesten toiminta-alaan sen lisäksi päätöksenteko ja muut alan julkiseen puoleen liittyvät tehtävät. Siten hallinnoimista koskevien tekstien kirjoittaminen määrittyi miesten tehtäväksi. Samalla miesten tehtäviin alettiin liittää sellaisia määreitä kuin 'järkipörsäisyys', jotka oli tarkoitettu vahvistamaan niiden ja naisten tehtävien eroa. Määreiden merkitykset olivat usein varsin emotionaalishakuisia. Naisten työ oli hierarkkisessa suhteessa miesten työhön. Naisten tehtäväpiiriin ei kuulunut esimerkiksi käsitteiden tuottaminen, vaan niiden soveltaminen käytäntöön.

Kun sosiaalityön käytäntöjen ja oppien historia liitetään elettyihin, konkreettis-historiallisiin hallitsemisen suhteisiin, esimerkiksi ne yhteiskunnalliset suhteet, joissa köyhät, poikkeavat ja sosiaalityöntekijät ovat eri aikoina toisensa kohdanneet, paljastuu suomalaisten hallinnoimisen suhteiden ja sosiaalialan välisistä yhteyksistä mielenkiintoisia yksityiskohtia. Esimerkiksi vuosisadan alkupuoliskolla köyhien ja kaitsijoiden suhteita luonnehti sisaruus ja veljeys, jolla pyrittiin ystävällisten luokkasuhteiden säilyttämiseen. Kansalaissodan jälkeen, kun luokkasuhteet olivat täynnä katkeruutta ja epäluuloa, köyhän ja kaitsijan suhde saatettiin joissakin tapauksissa jopa suoran valtion kontrollin piiriin. 1930-luvulla sama kontrollin idea laajennettiin lailla koskemaan kaikkia köyhiä ja erityisesti poikkeavia kansalaisia. Sotien jälkeen valtion kontrollipolitiikassa tapahtui täyskäännös, kun hyvinvointivaltion rakentaminen alkoi. Se perustui ammattilaisten työlle, jotka toimeenpanivat kansalaisten arkea tukemaan ja ohjaamaan tarkoitettua lainsäädäntöä ja sosiaalipalveluja. Valtio osoitti kiinnostustaan ihmisten arki- ja perhe-elämään sekä ihmisten sopeutumiseen modernin yhteiskunnan järjestykseen. Valtio alkoi ottaa vastuuta niiden sujuvuuden tukemisesta. Samanaikaisesti perheen ja modernin yksilön sääntelyyn kehiteltiin uusi ammattihenkilö nimeltään sosiaalityöntekijä.

Kehittymässä olleiden hallinnoimisen käytäntöjen logiikasta seurasi, että käytännön toimijoita, köyhiä tai kaitsijoita, asiakkaita tai sosiaalityöntekijöitä, ei pidetty opillisesti relevantin tiedon kantajina. Analysoidut tekstit eivät käsittele ruohojuuritaso toimijoiden tietoa; köyhäinhuolto-opin näkökulmasta sitä ei oikeastaan ollut olemassakaan. Opin tärkein päämäärä oli kirjavien, paikallisten käytäntöjen yhtenäistäminen opin omien totuuk-sien mukaisesti. Tässä suhteessa ratkaiseva keksintö oli kaavake tai lomake, jonka uusimmat sovellutukset ulottuvat meidän arkityöhömme tietojen-käsittelyn välityksellä. Kun kaavakkeen käyttö yleistyi, se yhtenäisti avun tarpeen kirjaamisen käytännöt sekä kotikäynnistä laaditun raportin muo-don. Toisaalta, mitä monimutkaisemmiksi käytäntöjä välittömästi järjes-tävät tekstit tulivat, sitä suurempaa diskursiivis-sisällöllistä tietoperustaa se edellytti sosiaalityöntekijältä. Tässä suhteessa 1930-luvun huoltovaltio ja sen huoltolainsäädännön täytäntöönpano muodosti käännekohtan. Tämän juridisen diskurssin täytäntöönpanoksi ei enää riittänyt, että työn-tekijä osasi täyttää ja käyttää kaavakkeita. Köyhien ja poikkeavien kont-rolli modernisoituneella huoltojuridiikalla edellytti yhteisön ulkopuolella diskurssin soveltamiseen oppineen huoltotyöntekijän, joka osasi tehdä lain kirjaimen mukaisia tulkintoja tapaus tapaukselta.

Tutkija työnsä subjektina

Tutkimukseni edetessä havaitsin, että suomalaisen sosiaalityön käsitteellisen kehityksen avaaminen johti minut tilanteisiin, joissa jouduin kritisoimaan niitä käytäntöjä ja oletuksia, joita olin sosiaalityöstä aiemmin omaksunut ja sittemmin työssäni uusintanut. Siitä huolimatta, että tutkimusaineistoni koskivat paljon vanhempaa aikaa kuin mihin henkilökohtaiset kokemukseni ulottuivat, havaitsin omassa työssäni uusintaneeni niiden totuuksia. Tämä perustui tietenkin siihen, että ammatillisilla ja tieteellisillä teksteillä näyttäisi olevan loputon kyky uusintaa sisältönsä (vrt. Smith 1990a, 167-170, 212). Diskurssin rakenteistavat vaikutukset säilyvät, kun tekstejä luetaan, sovelletaan ja uuden sukupolven tekstejä kirjoitetaan entisiin viitaten. Tästä seuraa, että oman aikansa diskurssit omaksunut tekstien analyysoija on samalla sidottu alan perustaksi aikanaan rakentuneisiin itsestäänselvyyksiin (esim. kuinka kirjoittaa yhteiskunnallinen teksteihin, kuinka soveltaa diskursiivista ajattelutapaa yllättävien tapahtumien analysoinnissa), joiden juuret saattavat olla kaukana historiassa. Otan esimerkin omista tulkintakäytännöistäni, joka koski 1930-luvun huoltolakeja. Se oli tutkimukseni yksittäisistä analyysivaiheista kaikkein vaikein ja syyn siihen oletan löytyvän omasta henkilöhistoriastani.

Opiskelin Tampereen yliopistossa sosiaalihuoltajaksi vuosina 1972-76. Eräät vuoden 1936 huoltolaeista olivat vielä voimassa ja iso osa siitä lainsäädännöstä, jota meille opetettiin, perustui samanlaiseen juridiseen diskurssiin. Huoltolainsäädännön opettajat olivat käytännön työssä kannuksensa hankineita päteviä juristeja, joten oletin olevani hyvin perehtynyt analyysini kohteena olevaan tekstityyppiin. Se ei kuitenkaan auttanut minua löytämään analyyttistä lähtökohtaa huoltolainsäädäntöön. Kuvittelin, että ongelmani oli se, etten ymmärtänyt sittenkään riittävän hyvin lakidiskurssin yhteiskunnallista luonnetta. Ongelman ratkaisemiseksi keksin perehtyä naistutkijoiden kriittisiin analyysihin juridisista diskursseista ja toimintatavoista. Naistutkijoiden juridisen diskurssin ulkopuolisesta lähtökohdasta kirjoittama analyysi lisäsi olennaisesti ymmärrystäni juridisen diskurssin voimasta: se kykenee muista riippumatta määrittelemään omat rajansa (esim. mikä on sen piiriin kuuluvaa tai mikä ei ole), sekä sen, että se pitää omia käytäntöjään ja juridisen diskurssin sisällä toimivaa poliittisesti ja moraalisesti neutraalina. Juridinen ajattelu ei tapahdu reaali maailmassa, vaan juridisten käsitteiden luomassa keinotodellisuudessa, jolle ruumiillisten toimijoiden lähtökohta on tuntematon. Tästä seuraa, että lain soveltajat oppivat käsittelemään ihmisten ongelmia vain juridisten käsiteabstraktioiden tasolla (esim. Mossman 1991, 297).

Se valaisi myös ongelmaa, johon olin ajautunut juridisen diskurssin analysoinnissa. Minun oli vaikea luopua siitä lakien lukemistavasta, johon

koulutukseni oli minut valmistanut. Smith (1990b, 76) kuvaa samaa ilmiötä näin:

”... tosiasioihin pitäytyvään lukemistapaan kuuluu se, että kirjoitetun kuvauksen rivien välistä on luettavissa tiettyjä oletuksia siitä todellisuudesta, johon teksti viittaa. Perusoletus siis on, että lukija tietää asiasta enemmän kuin mitä tapausselostus kirjaimellisesti sanoo. Toinen oletus on se, että tapausselostuksen paikkansapitävyys voidaan periaatteessa aina varmentaa suhteessa siihen todellisuuteen, johon se viittaa.”

Lucie E. Whiten (1991, 40-58) kirjoittaman viehättävän artikkelin lukemisesta tuli ajatteluni käännekohta. Hänen analyysiansä toimeentulotukea saavan äidin näkökulmasta lukiessani oivalsin, etten ollut todella koskaan ajatellut juridisesti säännellyn sosiaalityön toimeenpanoa asiakkaan näkökulmasta. Olin oppinut ottamaan ammatillisen paikan suhteessa asiakkaaseen sosiaalihuollon lainsäädännön konstruoimassa keinotodellisuudessa – en asiakkaan elämässä todellisuudessa, tässä ja nyt. Niinpä olin kyvytön erottamaan, mikä lukemisessani oli diskursiivisesti tuotettua, koska raja sen ja ihmisten kokeman todellisuuden välillä oli minulle epäselvä. Vaikka diskurssin analysoiminen sille ulkopuolisesta lähtökohdasta oli yksi metodisia pääperiaatteitani (vrt. Smith 1990b, 45-57, 202-206), olin vaikeuksissa, koska lakidiskurssin lukeminen teki minulle lain ulkopuolisen analyttikon aseman ottamisen mahdottomaksi. Lakiteksti on rakennettu sellaiseksi diskursiivisesti paikaksi, josta minulla ei koulutukseni seurauksena ollut ulospääsyä.

Saadakseni analyysilleni välttämättömän etäisyyden lain keinotodellisuuteen keksin kirjoittaa kuvitteellisen tarinan siitä, kuinka herra X tuli todetuksi alkoholistiksi vuonna 1943. Huoltotyön käsiteltäväksi päätyneistä alkoholisteista oli valtaosa miehiä (Satka 1994a, 312), kuten tämän tarinan päähenkilö. Olen kirjoittanut tarinan siten, että se noudattaa mahdollisimman tarkoin huoltolainopin kirjoissa ja alkoholistilaissa (60/17.1.1936) huoltotapauksista sanottua. Tarinan kirjoittamisessa omat kokemukseni sosiaalityöntekijänä ja sen tekstien tutkijana olivat yksi tärkeä lähde. Muina lähteinä olivat alkoholisti- ja irtolaishuollon oppikirja (Toivola 1943) sekä mainitsemani Whiten (1991) tapusanalyysi.

Huoltotyöntekijä on saanut poliisilta kaksi ilmoitusta juopuneena tavatusta henkilöstä, herra X. Huoltotyöntekijä on lain mukaan velvollinen kutsumaan hänet huoltotoimistoon kuulusteltavaksi. Kutsuminen tehdään juridiset muodot täyttävällä kirjeellä. Muotoseikat ovat erityisen tärkeitä prosessissa siksi, että kaikkea kirjoitettua on voitava käyttää juridisesti pätevänä todisteena. Toisin sanoen kirjoitetun tekstin on oltava käännet-

tävissä evidenssiksi. Juuri sen perusteella rakennetaan se lain ohjeistama keinotodellisuus, johon lakiteksti tapauksen käsittelystä viittaa.

Kuten tavallista, herra X ei tule määräaikana paikalle. Koska kyseessä on lain huoltotyöntekijälle asettama velvoite, on hänen lähetettävä uusi kutsu. Tällä kertaa hän – määräysten mukaan – uhkaa herra X:ää lisäksi poliisilla, ellei hän saavu kuulusteluun.

Ensimmäisen kirjeen saatuaan herra X on hämmentynyt ja häpeissään. Hän ei tunne olevansa minkään avun tarpeessa ja pitää kutsua älyttömänä. Hänestä alkoholistit ovat roskasakkia, joiden kanssa hänellä ei ole mitään yhteistä. Kun tulee toinen kirje, mies tuntee itsensä vihaiseksi, loukatuksi, jopa uhatuksi ja päättää mennä kertomaan virkailijalle totuuden. Toimistoon astuessaan herra X:n mieleen tulee samanlainen tilanne tapaamisesta poliisin kanssa ja se saa hänet tuntemaan itsensä nujerretuksi. Hän hermostuu ilmiselvästi ja hänen omanarvontuntonsa on mennyttä. Tämä kaikki ennen kaikkea siksi, että mies tajuaa sanojensa olevan laiha todiste lain edessä. Hän tiedostaa sen, että hänellä on tuskin mitään kontrollia sen suhteen mitä tuleman pitää (vrt. White 1991).

Virkailijan huoneeseen astuessaan herra X on jo niin peloissaan, että hän tuskin huomaa vastaanottavan virkamiehen ystävällisyyttä. Kun huoltotyöntekijä tarjoaa tupakan, mies menee yhä enemmän hämilleen. Hän tulee yhä epäluuloisemmaksi ja sanoo itselleen: pidä pokkasi, osoita yhteistyökykyä ja todista olevasi ok. Mutta tilanne on kovin monimutkainen! Virkamies antaa herra X:n puhua. Se on vaikeaa, sillä mies ei oikein tiedä mitä sanoa ja mitä ei. Mies tietää, että kaikkea hänen sanomaansa voidaan käyttää häntä vastaan (vrt. White 1991).

Seuraavaksi huoltotyöntekijä aloittaa puhumisen ja viittaa siihen mitä mies juuri sanoi. Ensinnäkin hän on eri mieltä paljosta siitä mitä herra X kertoi itsestään ja perheestään, kuten juopumuspidätysten määrästä ja juomisen haitoista perheelle. Herra X puolustautuu, mutta pian virkailija kumoo hänen totuutensa kirjanpidon määrillä ja kirjanoppineilta kuulostavilla perusteluilla. Seuraavaksi virkamies aloittaa varsinaisen kuulustelun eli niiden tosiseikkojen kokoamisen, jotka ovat edellytyksiä sille, että herra X:ään voitaisiin soveltaa alkoholistolakia. Hän selvittää elämäntilanteen, juomishistorian, elinolot, aviosuhteen toimivuuden, sairaudet, aikaisemmat rangaistukset, jne.⁹

Herra X palaa kotiin ärtyneenä ja sekavassa mielentilassa. Huoltotyöntekijä jatkaa tapauksen valmistelemista huoltolautakunnan seuraavan kokouksen käsittelyyn. Siellä päätetään, onko herra X saatujen todisteiden valossa alkoholisti vai ei. Huoltotyöntekijä kokoaa yhteen kaikki seikat, jotka puhuvat herra X:n syyllisyyden puolesta. Lain metodin ja kirjaimen valossa kaksi juopumuspidätystä osoittautuu keskeiseksi todistusaineis-

toksi. Ne ovat riittävä ja kiistaton todiste. Koska huoltotyöntekijä on tehnyt oman osuutensa lain muotoseikat huomioonottaen huolellisesti, kokouksen yksimielinen päätös on: Herra X todetaan alkoholistiksi, jonka elämäntapaan on syytä puuttua.

Tarinan kirjoittaminen oletetusta asiakkaasta pakotti minut ajattelemaan huoltolakia uudesta lähtökohdasta. Kirjoittaminen mahdollisti analyttisen etäisyyden diskurssiin. Samalla se tuli osoittaneeksi minulle hyvin konkreettisesti kuinka tietämätön asiantuntijatiетoineni olin ja olen niistä tavoista, joilla minun tietämiseni linkittyy osaksi niitä hallinnoimisen suhteita, joita sosiaalihuollon lainsäädännön, sosiaalityön ja sosiaalitieteen tekstit välittävät.

Lopuksi

Tutkimustyölläni on ollut tavoitteena tuottaa sellainen sosiaalityön historia-tulkinta, joka antaisi ajattelun välineitä sosiaalityön ja sosiaalityöntekijöiden tulevaisuuteen orientoitumiselle ja alan seuraavaan kehitysvaiheeseen suuntautumiseille. Tavoite on kuitenkin niin suuri, ettei mikään yksittäinen tutkimus voi olla enempää kuin oven raotus siinä monia uusia avauksia sisältävässä prosessissa, joka sosiaalityössä ja sen tutkimuksessa on 1990-luvulla käynnistynyt (ks. Mutka 1998; Satka & Karvinen 1999).

Monet ammatillisuuden muutoksia tutkineet ja tulkinneet ovat yksimielisiä siitä, että tulevaisuuden ammattilaisten tärkeimpiin ominaisuuksiin kuuluu kyky refleksiivisyyteen, joka on tieteelliseen tietoon ja kokemuseräiseen tietoon perustuvaa oman työn arviointia ja uudelleensuuntaamista muuttuvien työtehtävien ja olosuhteiden edellyttämällä tavoilla. Minulle tämä sosiaalityön toimijoiden reflektiokyvyn parantaminen – tai oikeastaan usko sellaiseen mahdollisuuteen – on ollut perustelu kehittää sosiaalityön oppi- ja aatehistorian tutkimusta ideoita, käytäntöjä ja rakenteita yhdistävästä toimijan lähtökohdasta. Tulevaisuuden asiantuntijuus ja ammatillinen toiminta lienee ennen kaikkea toimimista monimutkaisissa käytännön tiedon ja teoreettisen tiedon välittämisen- ja välityssuhteissa sekä uuden tiedon ja toimintamallien tuottamista siten, että ne ovat ajan tasalla suhteessa kulloiseenkin toimintaympäristöön ja yhteistyötahoihin. Mielestäni ei ole lainkaan yhdentekevää millaiselle käsitykselle oman alan historiasta sosiaalityöntekijän toiminta perustuu. Historiasta johdettu tilannetulkinta nykyisyydestä vaikkapa professiokehityksen lakipisteenä, jota seuraa hajoaminen (esim. Clarke 1993), antaa toimijalle toisenlaiset resurssit suuntautua tulevaisuuteen kuin visio, jossa oma ja edeltäjien toiminta hahmottuu osaksi muuttuvan yhteiskunnan aikalaisprosesseja. Juuri siihen olen etsinyt välineitä ja visioita historiasta.

Toimijoiden vallan ja lähtökohdan huomioonottaminen johti minut opilliset ja institutionaaliset rajat ylittävään tulkintaan. Suomalainen sosiaalityö ei paljastunut ajasta toiseen jatkuvaksi ja itsestään selväksi instituutioksi. Omien teoreettisten ja metodisten valintojeni seurauksena suomalainen sosiaalityö pelkistyi sen sijaan alati muuttuvissa käytännöissä ja yhteiskunnallisissa suhteissa toimivien verkostoksi, jota kirjoitetut opit ja diskurssit alkoivat modernisoitumisen edetessä enenevästi määritellä. Nousevan kehityskaaren sijasta historia on täynnä ristiriitaisia ja ennalta arvaamattomia kehitysprosesseja, joissa toimijat joutuvat tuottamaan uusia merkityksiä yllättäen ilmaantuville ilmiöille. Silloinkin se tapahtuu kuitenkin arkityötä määrittävissä yhteiskunnallisissa suhteissa. Myöskin toimijoiden tietoisuus ja identiteetti rakentuu historiallisesti samoissa yhteiskunnallisissa rakenteissa ja hallinnoimisen suhteissa. Suomalaisen sosiaalityön historian valossa näyttää siltä, että selvä muutos tai katkos hallinnoimisen suhteissa aiheuttaa alan toimijoille suurta epävarmuutta, koska se tekee entiset käsitteet, ongelmanmääritykset sekä toiminta- ja puhettavat vanhanaikaisiksi ja sellaisina pätemättömiksi työn välineinä. Meidän aikamme ei siis ole mitenkään poikkeuksellinen – historian valossa sosiaalityö näyttää taas kerran kohdanneen itsensä uudelleenrakentamisen ajan.

Viitteet

- 1 Artikkelini on kirjoitettu osana Suomen Akatemian rahoittamaa tutkimusprojektia 41439.
- 2 Paikallisilla yhteiskunnallisilla suhteilla tarkoitan sellaisia toistuvia ja etukäteen esimerkiksi laeilla (tai muilla vähemmän eksakteilla teksteillä kuten oppikirjoin) määriteltyjä tai kuvattuja tapahtumien prosesseja, joita monet toisilleen sinänsä tuntemattomat ihmiset tulevat arjessaan toteuttaneiksi olematta välttämättä mitenkään tietoisia esimerkiksi siitä, millaisia ideologioita käytäntöjä tulevat toiminnassaan uusintaneiksi.
- 3 Kiitän Marja Vehviläistä Smithin käsitteiden suomentamista koskeneista keskusteluista.
- 4 Hallinnoimisen käsite tarkoittaa yhteiskunnassa tapahtuvia kontrollin, ohjauksen ja sääntelyn moninaisia prosesseja. Käsite ei kuitenkaan tässä yhteydessä ole lainkaan identtinen Foucaultin *governing* käsitteen kanssa, joka myös on suomennettu hallinnoimiseksi (ks. Hänninen & Karjalainen 1997, 7-13). Foucaultin *governing* on epistemologinen käsite, kun taas Smithin *ruling* on ennenkaikkea sosiologinen käsite. Hänen tutkimusohjelmanaan, toisin kuin Foucaultin, on ollut maailman teoretisointi ja kuvaaminen diskurssin ulkopuolisen toimijan (enimmäkseen naisen) lähtökohdasta.

- 5 Olen oppinut lähdekritiikistä paljon historiantutkijoilta, ennen kaikkea Jouko Jaakkolalta ja Panu Pulmalta, joille siitä kiitokseni.
- 6 Tarkoitin aikakaudella oppihistoriallista kokonaisuutta eli aineiston kautta määrittyvää jaksoa, jonka sisällä ilmaantuu uusi, sosiaalialan käytäntöihin sovellettava ajatusrakennelma tai diskurssi. Nämä aikakaudet seuraavat yleensä poliittis-hallinnollista aikakausijaotusta, mutta usein monien, jopa kymmeneiden vuosien viiveellä.
- 7 Analyysivaiheissa olennainen tutkijan ratkaisuja ohjaava tekijä on se, millaisen ja miten rakennetun tarinan hän pyrkii raportoimaan. Jätän kuitenkin siitä keskustelemisen tämän tarkastelun ulkopuolelle.
- 8 Kivekkään toiminta sijoittuu aikakaudelle, jolloin vaivaishoito oli muuttumassa köyhäinhoidoksi ja siksi käytän tässä näitä termejä rinnakkain. Lainsäädännön osalta elettiin vanhassa terminologiassa vuoden 1922 köyhäinhoitolain voimaantuloon saakka, mutta juuri sellaiset uudistukset, joita mm. Kivekäs oli edistämässä, olivat jo järjestelmän seuraavaa vaihetta eli köyhäinhoitoa.
- 9 Kun kuulustelu alkaa, herra X tulee todellisuudessa ulkopuoliseksi omassa asiassa. Hänen tapauskertomuksensa alkaa elää omaa elämäänsä diskursiivisesti määrittävässä todellisuudessa. Huoltolain dokumenteissa ei herra X:n omille mielipiteille, tunteille tai kokemuksille elämästään ole sijaa. Henkilökohtainen ei yksinkertaisesti kuulu siihen todellisuuteen, jossa hänen tapauselostuksensa kirjoitetaan, luetaan ja toimeenpannaan (vrt. Smith 1990a, 12-51).

Kirjallisuus

- Alapuro, Risto (1994) Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890-1935. Helsinki: Hanki ja jää.
- Alapuro, Risto & Liikanen, Ilkka & Smeds, Kerstin & Stenius, Henrik (toim.) (1987) Kansa liikkeessä. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Alkoholilaki 60/17.1.1936.
- Campbell, Marie & Manicom, Ann (1995) (toim.) Knowledge, Experience, and Ruling Relations: Studies in the Social Organization of Knowledge. Toronto: University of Toronto Press.
- Clarke, John (toim.) (1993) A Crisis in Care? Challenges to Social Work. London: Sage.
- Delanty, Gerard (1997) Social Science. Beyond Constructivism and Realism. Buckingham: Open University Press.
- Eräsaari, Risto (1995) Futures of Social Work. Everything in Human Hands – Handle with Care. Teoksessa Jacobson, Gunbor (toim.): Social Work in an International Perspective. Helsinki: SSKH, Helsingfors Universitet.
- Fentress, James & Wickham, Chris (1992): Social Memory. Oxford and Cambridge: Blackwell.

- Gibbons, Michael & Limoges, Camille & Nowotny, Helga & Schwartzman, Simon & Scott, Peter & Trow, Martin (1994) *The New Production of Knowledge*. Gillford, Surrey: Sage.
- Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko (toim.): *Biovallan kysymyksiä. Kirjoituksia köyhyyden ja sosiaalisten uhkien hallinnoimisesta*. Tampere: Gaudeamus.
- Kaiku 4.4.1894. Kysymys Oulun vaivashoidon uudistamisesta Elberfeldin järjestelmän mukaan.
- Kaiku 2.7.1894. Yleinen asevelvollisuus sodassa köyhyyttä vastaan I.
- Kaiku 13.7.1894. Yleinen asevelvollisuus sodassa köyhyyttä vastaan II.
- Kaiku 16.7.1894. Yleinen asevelvollisuus sodassa köyhyyttä vastaan III.
- Kaiku 19.9.1894. Kysymys n.s. Elberfeldin vaivashoitajärjestelmän toimeenpanosta Oulun kaupungissa.
- Kalela, Jorma (1993) *Argumentaatio ja rekonstruktio tutkimusprosessissa*. Turku: Turun yliopiston Poliittisen historian julkaisuja C:43.
- Kansallinen elämäkerrasto (1930) 3. osa. Porvoo: WSOY.
- Kerkeä, Heikki (1982) *Suomen luokka- ja kerrostumarakenteen kehityspiirteitä 1900-luvulla*. Tampere: Department of Sociology and Social Psychology Research Reports 47.
- Kivekäs, K.F (1910) *Elberfeldin järjestelmä, sen synty ja kehitys*. Oulu: Oman Kannan Kirjapaino.
- Karvinen, Synnöve (1996) *Sosiaalityön ammatillisuus modernista professionaalisuudesta reflektiiviseen asiantuntijuuteen*. Kuopio: Kuopio University Publications E. Social Sciences 34.
- Kuka kukin oli. *Who Was Who in Finland. Henkilötietoja 1900-luvulla kuolleista julkisuuden suomalaisista* (1961) Helsinki & Keuruu: Otava.
- Köyhäinhoitolehti (1913) *Ehdotus köyhäinhuolto-ohjesäännöksi maalaiskunnille, jotka aikovat ottaa käyttöön kaitsijajärjestelmän*. Liite. Köyhäinhoitolehti I, p. 7.
- Layder, Derek (1998): *Sociological Practice. Linking Theory and Social Research*. London & Thousand Oaks & New Delhi: Sage.
- Martin, Ruth R. (1995) *Oral History in Social Work. Research, Assessment, and Intervention*. Thousand Oaks: Sage.
- de Montigny, Gerald (1995) *Social Working: An Ethnography of Frontline Practice*. Toronto: University of Toronto Press.
- Mossman, Mary J. (1991) *Feminism and Legal Method: The Difference it Makes*. Teoksessa Fineman, Martha, A. & Thomadsen, Nancy S. (toim.): *At the Boundaries of Law. Feminism and Legal Theory*. New York & London: Routledge.
- Mutka, Ulla (1998): *Sosiaalityön neljäs käänne. Asiantuntijuuden mahdollisuudet vahvan hyvinvointivaltion jälkeen*. Jyväskylä: SoPhi 27, Jyväskylän yliopisto.
- Nilsson, Axel (1915) *Muutamia mietteitä kaitsijajärjestelmästä*. Köyhäinhoitolehti 3 11, 61-63.
- Sarlin, Bruno (1915) *Avonaisen köyhäinhuollon tarkoituksenmukainen järjestely kunnissamme*. Köyhäinhoitolehti 3 (15 & 16) 85-87 ja 93-94.

- Sarlin, Bruno (1916) Mihin suuntaan olisi avonaisen köyhäinhuollon järjestelmää kaupungeissamme kehitettävä? *Köyhäinhuoltolehti* 4 (13 & 14 ja 15 & 16) 77-79 ja 85-88.
- Satka, Mirja (1988) Historieskrivningen som en spegling av socialarbetets förståelse. *Nordiskt Socialt Arbeta* 8 (2), 24-35.
- Satka, Mirja (1990) Klass och kön som hörnstenar för en förklaring av socialarbetets utveckling. Teoksessa Mäntysaari, Mikko (toim.): *Forskning och socialt arbete*. Institutionen för Social Politik, Tammerfors Universitet. Tampere.
- Satka, Mirja (1993) Hyvinvointivaltion sosiaalityöstä kansalaisten sosiaalityöksi. Teoksessa Karvinen, Synnöve (toim): *Sosiaalityön eettiset jännitteet*. Sosiaalityön vuosikirja 1993. Helsinki: Painatuskeskus.
- Satka, Mirja (1994a) Sosiaalinen työ peräänkatsojämiehestä hoivayrittäjäksi. Teoksessa Jaakkola, Jouko & Pulma, Panu & Satka, Mirja & Urponen, Kyösti: *Armeilaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva*. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 261-339
- Satka, Mirja (1994b). The Construction of Social Work Knowledge in Finland: In Search of a Method. Teoksessa Anttonen, Anneli (toim.): *Women and the Welfare State: Politics, Professions and Practices*. Jyväskylä: Department of Social Policy. Working papers 87. University of Jyväskylä.
- Satka, Mirja (1995) Making Social Citizenship. Conceptual Practices from the Finnish Poor Law to Professional Social Work. Jyväskylä: SoPhi 1, University of Jyväskylä.
- Satka, Mirja (1997) Sosiaalityö ajassa – ydinkysymysten äärellä. Teoksessa Viialainen Riitta, Maaniittu Maisa (toim): "Tehdä itsensä tarpeettomaksi?" Sosiaalityö 1990-luvulla. Helsinki: Stakes. Raportteja 213.
- Satka, Mirja (1998) Sosiaalityön ja sosiaalipolitiikan uudelleenorganisointuvista suhteista. *Janus* 6 (2), 192-199.
- Satka, Mirja & Karvinen, Synnöve (1999) The Contemporary Reconstruction of Finnish Social Work Expertise. *European Journal of Social Work* 2 (2), 119-129.
- Sayer, Andrew (1997) Essentialism, Social Constructionism, and Beyond. *The Sociological Review* 45 (3), 453-487.
- Smith, Dorothy E. (1988) *The Everyday World as Problematic*. A Feminist Sociology. Milton Keynes: Open University Press.
- Smith, Dorothy E. (1990a) *Texts, Facts and Fecinity*. Exploring the Relations of Ruling. Routledge: London and New York.
- Smith, Dorothy E. (1990b) *The Conceptual Practices of Power*. A Feminist Sociology of Knowledge. Boston: Northeastern University Press.
- Smith, Dorothy E. (1991) Writing Women's Experience into Social Science. *Feminism & Psychology* 1 (1), 155-169.
- Smith, Dorothy E. (1999) *Writing the Social*. Critique, Theory, and Investigations. Toronto: University of Toronto Press.

- Soydan, Haluk (1993a) *Det sociala arbetets idehistoria*. Lund: Studentlitteratur.
- Soydan, Haluk (1993b) A study of the history of ideas in social work – a theoretical framework. *Scandinavian Journal of Social Welfare* vol. 2 (1993); 4, 204-214.
- Soydan, Haluk (1996) Kirja-arvio; Mirja Satka, *Making Social Citizenship*. *Nordisk Socialt Arbeid* vol. 16 (2), 143-145.
- Stones, Rob (1996) *Sociological Reasoning. Towards a Past-modern Sociology*. London: Macmillan.
- Sulkunen, Irma (1991) *Retki naishistoriaan*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Sulkunen, Irma (1996) Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin. *Historiallisia Tutkimuksia* 134. Jyväskylä: Suomen Historiallinen Seura.
- Swift, Karen (1995) *Manufacturing 'Bad Mothers': A Critical Perspective*. Toronto: University of Toronto Press.
- Toivola, Osmo (1943) *Alkoholisti- ja irtolaishuolto. Lainsäädäntö ja käytännöllinen huoltotyö*. Porvoo & Helsinki: Wsoy.
- White, Lucie E. (1991) *Subordination, Rhetorical Survival Skills and Sunday Shoes: Notes on the Hearing of Mrs. G. Teoksessa Fineman, Martha, A. & Thomadsen, Nancy S. (toim.): At the Boudaries of Law. Feminism and Legal Theory*. New York & London: Routledge.

Teppo Kröger

PAIKALLISHISTORIA SOSIAALIPALVELUJEN TUTKIMUKSEN MENETELMÄNÄ

Johdanto

Moderniksi yhteiskunnaksi Suomi on myöhäinen tulokas. Teollistuminen pääsi todelliseen vauhtiin vasta 1800-luvulla eikä se silloinkaan välittömästi mullistanut suomalaisen yhteiskunnan perinteisiä agraarisia rakenteita. Vielä toisen maailmansodan aattona yli puolet väestöstä työskenteli maataloudessa. Göran Therborn (1995, 69) onkin osoittanut, ettei Suomesta koskaan tullut teollisuusyhteiskuntaa. Kun Suomi viimein 1960-luvulla jätti maatalousyhteiskunnan vaiheen taakseen, se muuttui suoraan palveluyhteiskunnaksi. Vaikka monet muutkin maat ovat samalla tavoin hypänneet teollisuusyhteiskunnan vaiheen ylitse, tämän yhteiskunnallisen murroksen myöhäisyys ja rajuus ovat nimenomaan Suomen kehitykselle ominaisia piirteitä, joskin joissain Itä-Euroopan ja Aasian maissa kehitys on ollut samantapainen. Myös kaupungistuminen tapahtui Suomessa myöhään. Vasta 1970-luvun alussa kaupunkiväestön määrä ylitti maalaisväestön määrän. 1960- ja 1970-luvut mullistivatkin suomalaisen yhteiskunnan perinpohjaisesti. Kasvavat palveluelinkeinot, mutta myös teollisuus, tarvitsivat kipeästi uutta mies- ja naistyövoimaa. Suomesta kehittyi uudenlainen palkkatyöyhteiskunta, jossa palkkatyöstä tuli niin miesten kuin naisten osa, ja kahden tulonhankkijan perhemalli syntyi.

Nämä kaksi vuosikymmentä tuottivat myös uudenlaisen sosiaalipolitiikan. Vanhat ja residuaaliset toimintamallit vaihdettiin uusiin, jotka kattoivat suuremman osan väestöstä ja heidän jokapäiväisistä aineellisista ja ei-aineellisista tarpeistaan. Samalla sosiaalipolitiikka laajentui sosiaaliturvajärjestelmistä hyvinvointipalveluihin. Perhepoliittiset etuudet saivat oheensa lapsiperheille tarkoitettuja uusia palveluita ja eläkejärjestelmien laajentumista seurasi vanhoille ihmisille suunnattujen terveys- ja sosiaalipalvelujen laajen-

taminen. Kaiken kaikkiaan suomalaisten tapa huolehtia lasten ja ikääntyneiden ihmisten hoidosta koki perusteellisen muutoksen 1960- ja 1970-lukujen aikana. Tänä aikana tehdyt suunnanvalinnat ohjaavat pitkälti edelleen suomalaista hoivapalvelujen järjestelmää.

Sosiaalidemokraatteja on usein pidetty pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden pääarkkitehteinä. Suomessa he kuitenkin rakensivat etuus- ja palvelujärjestelmät yhteistyössä ja kamppailussa keskustalaisten kanssa. Sosiaalidemokraatit ajoivat aktiivisesti etuuksien ja palvelujen residuaalisen olemuksen muuttamista ja niiden laajentamista kattamaan koko työssä käyvän väestön. Toisaalta sosiaaliturvan ja hyvinvointipalvelujen ulottaminen myös palkkatyön ulkopuoliseen väestöön on pitkälti keskustapuolueen pitkään säilyneen poliittisen valta-aseman seurausta. Myös vasemmistososialisteilla oli Suomessa merkittävä välittävä rooli universalismin laajentamisessa heidän pyrkiessään yhdistämään sekä maaseudulla asuvan vähävaraisen väestön että matalapalkkaisen työväestön sosiaalipoliittiset edut.

Tämän artikkelin perusväite on, että etenkin sosiaalipalvelupoliitikan kohdalla näitä historiallisia muutoksia tulee tutkia myös paikallisella, ei vain valtiollisella tasolla. Tälle väitteelle on kaksi perustelua. Ensiksi suomalaisen yhteiskunnan muutosprosessit ovat olleet luonteeltaan eriaikaisia ja fragmentaarisia. Teollistumisen erityisyys oli sen painottuminen metsäteollisuuteen. Tämän tuloksena Suomeen kehittyi 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa "pienien teollisuusyhteisöjen saaristo" (Koskinen 1989, 184). Suuret teollisuuskeskukset, joissa olisi ollut monipuolista teollisuutta, olivat harvinaisia. Pikkukaupungeista ja pienistä teollisuusyhdyskunnista tuli "modernisuuden saarekkeita agraarisuuden meren keskelle" ja niiden asukkaiden elämä poikkesi pitkään maaseudun asukkaiden arjesta. Tällaisessa tilanteessa koko maata ei voida tutkimuksessakaan käsitellä yhtenäisenä kokonaisuutena. Maan eri osien ja eri yhdyskuntatyyppien välinen erilaisuus on otettava huomioon.

Toiseksi sosiaalipalvelut ovat olleet ja yhä ovat pitkälti kuntien järjestämiä. Suomalainen kunnallishallintojärjestelmä perustuu paikallisen itsehallinnon periaatteelle, jonka mukaan kunnat ovat itsenäisiä luomaan ja toteuttamaan toimintalinjansa paikallisten tarpeiden pohjalta. Paikallisen itsehallinnon periaate edellyttää valtion paikalliseen toimintaan kohdistaman valvonnan ja ohjauksen pitämistä minimaalisena. Suomessa käytäntö ei kuitenkaan ole koskaan vastannut täysin tätä ideologiaa. Valtio on aina pyrkinyt jollain tavoin ohjaamaan ja kontrolloimaan kuntien toimintaa. Joka tapauksessa kuntamme ovat kansainvälisesti katsottuna nauttineet harvinaisen laajoista toimintavapauksista (Kröger 1997a & 1997b). Lane ja Ersson (1999, 187) antavatkin Suomelle yhdessä Tanskan, Norjan, Ruotsin ja Sveitsin kanssa korkeimman mahdollisen pistemäärän kehrittelemällään asteikolla, joka ku-

vaa paikallishallinnon mahdollisuuksia käyttää toiminnassaan itsenäistä päätösvaltaa.

Yhteiskunnalliset muutokset ovat siis tapahtuneet eri paikkakunnilla eri tavoin ja eri tahdissa. Sosiaalipalvelujen organisoiminen on ollut kuntien tehtävä, joilla ainakin periaatteessa on ollut merkittävää itsenäistä päätösvaltaa. Tämän tilanteen seuraukset tutkimustyölle ovat selvät. Tutkimuksen on otettava vakavasti se mahdollisuus, että sosiaalipalvelujen muotoutumiseen ovat vaikuttaneet valtiollisten päämäärien lisäksi myös paikalliset intressit. Tutkittaessa sosiaalipalvelujen historiaa tutkimuksen kohdentaminen yksin valtiotason politiikkaan jää tämän johdosta riittämättömäksi. Toisin kuin sosiaaliturvaetusjärjestelmien kohdalla, jotka päätetään valtiotasolla ja pitkälti toimeenpannaan kansallisten sosiaaliturvalaitosten välityksellä, sosiaalipalvelujen kohdalla paikallistason politiikalla voidaan olettaa olevan merkitystä. Sosiaalipalvelujen synnyn ja kehityksen selittämisessä paikallisten päätöksenteko- ja toimeenpanoprosessien analysoiminen on siksi yhtä keskeistä kuin valtiollisen politiikan tutkiminen.

Myös näiden kahden hallintotason väliset suhteet kaipaavat huolellista tutkimista. Tätä voitaisiin periaatteessa tehdä kahdesta eri suunnasta. Valtion keskushallinnon harjoittamia valvonta- ja ohjaustoimenpiteitä voidaan tutkia ylhäältä analysoimalla lainsäädäntöä, rahoitusjärjestelyjä ja keskushallinnon hallinnollisia toimenpiteitä. Tällöin saatava kuva näyttää valtiovallan aktiivisena toimijana. Paikallistaso näyttäytyy sen sijaan keskushallinnon antamien käskyjen toimeenpanijana. Mutta vaikka valtiollinen politiikka vaikuttaa merkittävästi paikallistason toimintaan, kun se avaa mahdollisuuksia yhteen suuntaan ja asettaa esteitä toiseen suuntaan etenemiselle, se ei kuitenkaan määrää kuntien ja muiden paikallisten toimijoiden toimintaa. Valtion toimenpiteiden lisäksi ratkaisevaa on se, kuinka niihin paikallistasolla vastataan. Näitä paikallisia reaktioita voidaan tutkia toisensuuntaisella, alhaalta lähtevällä tutkimusorientaatiolla (Soikkanen 1996, 76). Katsomalla historiaa paikallistasolta myös paikallisiin intresseihin pohjautuvat aloitteet ja niiden pohjalta rakentuneet paikalliset toimintatavat saadaan tutkimuksen piiriin. Tällaista tutkimusta, joka sosiaalipalvelujen kehityksen tutkimuksessa keskittyy paikallisiin menneisyyden prosesseihin sekä paikallisen ja kansallisen tason välillä tapahtuneeseen vuorovaikutukseen, nimitän sosiaalipalvelujen paikallishistoriaksi. Luonteeltaan se on tapaustutkimusta.

Paikallisten hyvinvointipalvelujen historian tutkimus on ollut varsin vähäistä huolimatta siitä, että nämä palvelut muodostavat keskeisen osan suomalaisen hyvinvointivaltion sosiaalipolitiikasta. Paikallisten sosiaalipalvelujen kehitystä kuvataan lähinnä paikallishistorioissa, jollaisen lähes jokainen kunta on kirjoittanut vaiheistaan. Nämä paikallishistoriateokset kattavat yleensä kuntien kaiken toiminnan historian sekä muut paikallismenneisyyden

merkittävät tapahtumat. Yksittäiset osa-alueet kuten sosiaalipalvelut on näissä teoksissa yleensä kuvattu vain pintapuolisesti.

Poikkeuksiakin tästä säännöstä kuitenkin on. Sosiaalihuollon paikallisista kehitysvaiheista on kirjoitettu erilliset tarinat ainakin Helsingissä (Halila 1977), Jyväskylässä (Karjalainen 1990), Raumalla (Niemi 1990) sekä Lahdessa ja Hollolassa (Forsius 1993). Viimeksi mainittu kattaa myös paikallisen terveydenhuollon historian. Tampereen Koukkuniemen vanhainkodin historiasta on kirjoitettu yksityiskohtainen tutkimus (Jaakkola, Kaarninen & Markkola 1986), samoin lasten päivähoiton kehityksestä Turussa (Remmer 1989). Useimmat näistäkin tutkimuksista rajoittuvat tarjoamaan suoraviivaisen kuvauksen historian vaiheista. Kehityksen katkos- ja käännekohdat jäävät osin varjoon eikä paikallisen ja valtiollisen tason välisiä suhteita ja vaikutuksia kunnalliseen palvelutarjontaan juurikaan käsitellä. Sosiaalipalvelujen historian paikalliset tapaustutkimukset voisivat kuitenkin tarjota tärkeitä kiinnekohtia myös teoreettiselle keskustelulle suomalaisen hyvinvointivaltion kehityksestä. Niiden avulla voitaisiin kyseenalaistaa tai ainakin kommentoida hyvinvointivaltiosta ja sen historiasta vallitsevia käsityksiä. Tässä suhteessa aiemmat paikallistutkimukset eivät ole täysin hyödyntäneet teoreettisia mahdollisuuksiaan.

Sosiaalityötä ja sosiaalipalveluja ei Suomessa voi pitää toisistaan erillisinä. Sosiaalityö on ollut perinteisesti sidoksissa kuntiin. Sosiaalityön ammatillinen koulutus käynnistettiin 1940-luvulla kuntien tarpeisiin niiden hallinnoidessa jatkuvasti laajenevaa sosiaalihuoltoa. Jo tätä aiemmin, vuosisadan alkuvuosikymmeninä, ensimmäinen sosiaalihuollon sisällä ammatillista statusta tavoitellut ja ammattiyhdistyksen perustanut ryhmä oli kuntien vanhainkotien johtajat. Sotien jälkeisenä aikana ammatillisesti koulutetut sosiaalityöntekijät ovat olleet kunnallisten sosiaalipalvelujen avainhahmoja. Yhtäältä he ovat harjoittaneet omaa ammattiaan sosiaalihuollon byrokratioiden sisällä. Vaikka nykyisin merkittävä osa sosiaalityöstä tehdään sosiaali- ja terveydenhuollon erityispalveluyksiköissä ja monissa alan järjestöissä, pääosa sosiaalityöstä tehdään edelleen kuntien sosiaalitoimistoissa. Toisaalta sosiaalityöntekijät ovat toimineet myös näiden sosiaalitoimistojen johtajina. He ovat vastanneet paikallistasolla sosiaalipalvelujärjestelmän luomisesta.

Tämä sosiaalityön ammatin ja koko paikallisen sosiaalihuollon läheinen ja monisyinen yhteys merkitsee, että myös niiden tarinat liittyvät monessa kohdin toisiinsa. Suomalaisen sosiaalityön historiasta on vaikea puhua käymättä samalla lävitse kuntien sosiaalihuollon tehtävissä ja organisaatioteknologiaa tapahtuneita muutoksia. Vastaavasti sosiaalipalveluiden kehityksen kuvaukset jäisivät puutteellisiksi, mikäli niissä ei mainittaisi sosiaalityön ja sosiaalityöntekijöiden keskeistä roolia. Tässä artikkelissa keskityn ensisijaisesti sosiaalipalvelujen, en sosiaalityön ammatin historiaan. Taustaotuk-

senani kuitenkin on, että myös tämäntyyppinen tutkimus voi palvella sosiaalityön ammattia sen etsiessä omia historiallisia juuriaan. Sosiaalipalvelujen historian tutkimus tarjoaa kontekstin, jota vasten ammatin historian erityispiirteet tulevat ymmärrettäväksi.

Paikallishistoriallisen tapaustutkimuksen periaatteet ja käytännöt

Valtio ja kunnat ovat molemmat vaikuttaneet sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen kehitykseen. Tämän tuloksena palvelut ovat saaneet sekä kansallisesti yleisiä että paikallisesti erityisiä piirteitä. Sosiaalipalvelujen paikallishistoriallisen tapaustutkimuksen avulla nämä kaksi voidaan erottaa toisistaan. Menetelmä keskittyy paikallisten tapahtumien ja prosessien tutkimiseen, mutta niitä ei analysoida irrallaan kansallisesta kontekstista. Seuraavaksi luonnehdin tutkimusmenetelmän peruspiirteitä.

Tapaustutkimuksesta on tullut hyväksytty ja arvostettu tutkimusmenetelmä etenkin tutkittaessa organisatorisesti ja vuorovaikutuksellisesti kompleksisia tilanteita, joiden analysointi vaatii erityistä tarkkuutta. Tapaustutkimuksen on usein katsottu kuuluvan kvalitatiivisiin tutkimusmenetelmiin. Se poikkeaa selvästi kvantitatiivisesta perinteestä, joka yleensä käyttää laajoja tilasto- ja kyselyaineistoja. Tapaustutkimus jakaa kvalitatiivisen tutkimuksen perusajatuksen siitä, että yksityiskohtaisemman ja syvällisemmän tiedon saaminen edellyttää tutkimuskohteiden lukumäärän rajoittamista.

Monet kirjoittajat ovat kuitenkin kieltäytyneet luokittelemasta tapaustutkimusta kvalitatiiviseksi tutkimusmenetelmäksi. Esimerkiksi Robert Stake (1994, 236) väittää, että tapaustutkimukseen ryhtyminen ei sinänsä vielä merkitse metodologista valintaa vaan pelkästään tutkimuskohteen valintaa. Staken mukaan tapaustutkimusta määrittää kiinnostus nimienomaan yksittäisten tapausten tutkimiseen, ei kiinnittyminen tiettyihin tutkimusmenetelmiin. Tapaustutkimuksessa voitaisiin siten käyttää yhtä hyvin kvantitatiivisia kuin kvalitatiivisiakin menetelmiä. Samaan tapaan Randy Stoeckerin (1991, 99) mielestä väittely kvantitatiivisten ja kvalitatiivisten menetelmien paremmuudesta ei koske tapaustutkimusta, koska se voi käyttää molempia. Tästä asiasta ei kuitenkaan vallitse täyttä yksimielisyyttä ja jopa Staken artikkeli, johon edellä viitattiin, on julkaistu juuri kvalitatiivisten tutkimusmenetelmien käsikirjassa.

Myös siitä on keskusteltu, voidaanko tapaustutkimusta kutsua lainkaan tutkimusmenetelmäksi. Stoecker (1991, 98) käyttää mieluummin *kehyyksen* käsitettä, sillä ”tämän kehyyksen sisällä me voimme tehdä kyselyjä, haastatella, havainnoida, osallistua, lukea, käydä arkistoissa, penkoa roskia tai jopa laskea”. Tapaustutkimuksen tekeminen merkitsee intensiivistä keskittymistä

yhteen tapaukseen tai niihin muutamiin tapauksiin, joka tai jotka on tutkimuksen kohteeksi valittu. Yleensä valituista tapauksista kerätään monenlaisia tietoa useista eri lähteistä. Nämä tutkimusaineistot voivat pitää sisällään mitä tahansa, minkä katsotaan antavan relevanttia tietoa tutkittavista tapauksista. Robert Yin (1984, 20) näkee juuri tapaustutkimuksen kyvyn käyttää monentyyppistä todistusaineistoa sen ainutlaatuisena vahvuutena. Tapaustutkimuksen toteuttamisvaiheen konkreettisilla ratkaisuilla, kuten tapaus-ten ja kerättävien empiiristen aineistojen valinnalla, pyritään maksimoimaan tutkimusongelmien kannalta relevantin tiedon saaminen.

Tässä artikkelissa käsiteltävä tapaustutkimus on luonteeltaan historiallista ja paikallista tapaustutkimusta, paikallishistoriaa. Mitä lisäpiirteitä tutkimusmenetelmän kohdentuminen historiaan ja paikallisuuteen sille antavat? Paikallishistoriallisen tapaustutkimuksen täytyy noudattaa historiatutkimuksen yleisesti hyväksytyjä periaatteita ja pelisääntöjä. Niihin kuuluu huolellinen lähdekritiikki ja ymmärrys niistä olosuhteista, joissa kyseiset lähteet on aikaan luotu. Tutkijan tekemät päätelmät eivät myöskään saa ylittää aineistojen tarjoaman informaation rajoja. Mikäli tutkimustulosten esittelyssä käytetään narratiivista rakennetta, mielenkiintoisen tarinan kertominen ei saa nousta kriittistä analyysia tärkeämmäksi.

Jotkut yhteiskuntatutkijat ovat pitäneet historiatutkimusta rajoittuneena tieteenalana, joka tarjoaa yksityiskohtaisuudessaan ja teoriattomuudessaan ikävyyttäviä kuvauksia menneisyyden yksittäisistä tapahtumista (ks. Levi 1992, 96; Peltonen 1992, 8-10; Skocpol 1984, 362-363; Trimberger 1984, 227). Yhteiskuntatieteen tunnusmerkinä on sen sijaan pidetty käsitteellistä ja jo määritelmällisesti yleisempää ymmärrystä sosiaalisista prosesseista. Myös tapaustutkimukseen on kohdistettu samantapaista kritiikkiä, jonka mukaan tapaustutkimusten tulokset jäävät rajoittuneiksi, koska niitä ei voida yleistää toisiin olosuhteisiin (ks. Stoecker 1991, 91; Yin 1984, 21). Nykyisin tämän-tyyppinen historiatutkimukseen kohdistettu arvostelu on kuitenkin pitkälti vanhentunutta ja perusteetonta, sillä historiankirjoituksessa käsitteelliset ja teoreettiset näkökulmat ovat tulleet keskeisiksi. Sosiaalishistoria ja historiallinen yhteiskuntatutkimus ovat lähentyneet toisiaan siinä määrin, että jotkut (kuten Abrams 1982) väittävät, että historia ja yhteiskuntatiede ovat itse asiassa yksi ja sama asia.

Toinen kysymys on, voidaanko historiatutkimuksista puhua tapaustutkimuksina. Yinin (1984, 23) määritelmän mukaan tapaustutkimus rajoittuu tutkimaan nykyisiä ilmiöitä tosielämän konteksteissaan. Vaikka Stake on lähes kaikesta muusta eri mieltä Yinin kanssa, tästä asiasta he ovat yhtä mieltä. Myös Stake (1994, 245) rajaa historian ulos tapaustutkimuksista. Sen sijaan Stoecker (1991, 97-98) määrittelee tapaustutkimuksen sellaisiksi tutkimusprojekteiksi, joilla pyritään selittämään kokonaisvaltaisesti tietyn sosiaa-

lisen yksikön tietyn historiallisen vaiheen dynamiikkaa. Niinpä hänen mielestään historiatutkimus saattaa hyvinkin täyttää tapaustutkimuksen tunnusmerkit. Tässä asiassa olen Stoeckerin kanssa täysin samaa mieltä. Tätä tukee tavallaan myös C. Wright Mills (1982, 139) väittäessään, että kaikessa yhteiskuntatieteessä on käsitettävä sosiaalisten ilmiöiden historiallinen ulottuvuus ja käytettävä sitä tutkimuksessa hyväksi. Myös Philip Abramsin (1982, 2, 8) mukaan yhteiskuntatieteellinen selittäminen on aina väistämättä historiallista. Viimeksi mainitut näkemykset ovat suorassa ristiriidassa Yinin nähden, joka puhuu ”kuolleesta menneisyydestä”, ja myös Stakeen nähden, joka Yinin tavoin sulkee menneisyyden tutkimisen pois tapaustutkimuksen piiristä.

Kuten jokaisessa historiatutkimuksessa, myös paikallishistoriallisessa tapaustutkimuksessa ilmiöiden kuvaus on keskeistä. Paikalliset tapahtumat ja prosessit raportoidaan kuvaamalla ne ja usein tämä toteutetaan kronologisena narratiivina, jossa tapahtumat kuvataan niiden tapahtumajärjestyksessä. Kyse ei siten olekaan siitä, onko sosiaalipalvelujen paikallishistoria deskriptiivistä vai ei, vaan siitä, millaista kuvausta siinä käytetään. Ollakseen yhteiskuntatieteellistä tutkimusta, paikallishistorian on kysyttävä lähteiltään teoreettisia kysymyksiä ja käytettävä niitä teoreettisten vastausten saamiseen (Stoecker 1991, 101). Englantilaisen historiantutkijan E.P. Thompsonin (1978, 230-231; Trimberger 1984, 227) metodologinen ohjesääntö on tässäkin käytökelpoinen: tulkitaksesi historiallisia prosesseja, keskusteluta teoreettisia ideoitasi todistusaineistojen kanssa.

Paikallisen tapaustutkimuksen tekeminen merkitsee tutkimuksen rajoittamista tiettyyn paikalliseen toimintaympäristöön. Kuten missä tahansa tapaustutkimuksessa, myös sosiaalipalvelujen paikallishistoriassa tutkimuskysymykset voivat olla laajoja ja teoreettisia, mutta niiden vastauksia etsitään tietyssä erityisessä paikallisympäristössä. Clifford Geertz (1973, 20-25) on väittänyt, ettei antropologien tehtävä ole tutkia kyliä vaan tutkia *kylissä*. Giovanni Levi (1992, 95-98) on puolestaan todennut, että sama periaate pätee myös mikrohistorian tutkimuksessa. Mikrohistoriassa havaintojen mittaava on rajoitettu, mutta mikrotason tapahtumien ja prosessien analyysi toimii teoreettisten yleistysten pohjana.

Samaan tapaan poliittista mobilisaatiota 1900-luvun alun Huittisissa tutkinut Risto Alapuro (1994, 15) sanoo, ettei hän pyrkinyt tutkimaan niinkään Huittisten organisoitumista ja mobilisoitumista kuin näitä ilmiöitä kyseisen pitäjän tarjoamassa ympäristössä. Hänelle paikallisyhteisö tarjosi mahdollisuuden tutkia yleistä sosiaalista ilmiötä yksityiskohtaisesti. Paikallishistoriallisen tapaustutkimuksensa perusteella hän kommentoi sitten kriittisesti aiempia teorioita poliittisesta mobilisaatiosta. Samaan tarkoitukseen eli keskusteluun yhteiskuntatieteellisistä teorioista on paikallishistoriallista tutkimusta käyttänyt myös Pertti Haapala (1986). Hän käyttää Tampereen tapa-

usta kritisoidessaan työväenluokan muotoutumista käsitteleviä teorioita. Edellä mainittujen tutkimusten välillä on monia metodologisia eroja, mutta niiden peruslähtökohta on sama: tutkitaan erityisiä paikallisia tapahtumia ja prosesseja, jotta voitaisiin ymmärtää yleisiä yhteiskunnallisia ilmiöitä.

Tapaustutkijoiden välillä on erimielisyyksiä myös siitä, pitäisikö vertailevaa tutkimusta sisällyttää tapaustutkimukseen. Stake (1994, 242) ottaa jyrkän kannan väittäessään, että vertaileva kuvailu on itse asiassa vastakohta ”tiheälle kuvaukselle” (‘thick description’), joka kunnioittaa jokaisen tapauksen ainutlaatuisuutta ja monimutkaisuutta. Hänen mukaansa vertaileva tutkimusasetelma väistämättä kiinnittää huomion vain muutamaan tapausten piirteeseen ja sivuuttaa niiden muut ulottuvuudet. Myös Stoeckerilla (1991, 98) on omat epäilynsä vertailevien tapaustutkimusten suhteen. Hän pelkää, että vertailututkimuksessa tapaus saatetaan redusoida muutamaksi vertailtavissa olevaksi muuttujaksi, jolloin tapauksen kokonaiskuva ja sen erityiset ominaispiirteet menetetään.

Stoecker joka tapauksessa pitää tapausten vertailemistä mahdollisena ja tarpeellisena. Myös C. Wright Mills (1982, 142–144) korostaa voimakkaasti vertailujen tarpeellisuutta yhteiskuntatutkimuksessa. Hänen mukaansa nimenomaan vertailujen avulla yhteiskunnallisten ilmiöiden tutkimisessa voidaan päästä niiden kuvailemisesta eteenpäin. Monet historiaa tutkivat yhteiskuntatieteilijät ovat yhtyneet tähän näkemykseen ja pitävät vertailua menetelmänä, jonka avulla kunkin tapauksen erityiset piirteet vasta kyetään havaitsemaan (Skocpol 1984, 370). On kuitenkin selvää, että käytettäessä vertailevia tutkimusasetelmiä on olemassa merkittävä riski sivuuttaa kunkin tapauksen ainutkertaisuus. Jokaisen vertailututkimuksen, joka haluaa itseään kutsuttavan tapaustutkimukseksi, tulee kiinnittää erityistä huomiota tämän riskin välttämiseen.

Seuraavaksi havainnollistan paikallishistoriallisen tutkimuksen menetelmää tai kehystä esittelemällä kaksi omaa tapaustutkimustani. Molemmat niistä kohdistuvat paikallisten sosiaalipalvelujen historiaan mutta niiden paikalliset kontekstit eroavat merkittävästi toisistaan. Ensimmäinen tapaustutkimus kohdistuu teollisuusyhdyksunnan paikallisen palvelutarjonnan vaiheisiin ja toinen käsittelee sosiaalipalvelujen kehitystä maalaiskunnassa.

Tapaus Säynätsalo: paikallisen työnantajan merkittävä ja valtion vähäinen rooli

Säynätsalo on pieni teollisuusyhdyksunta, joka sijaitsee kolmella Päijänteen saarella vajaan 20 kilometrin päässä Jyväskylästä. Esillä oleva tapaustutkimus kattaa paikallisten sosiaalipalvelujen pääkehitysvaiheet niiden alkuunpanosta 1900-luvun alussa 1990-luvun tilanteeseen. Siinä on käytetty eri aineistoja,

mutta päälähteinä ovat yhteisöstä ja sen teollisuusyrityksestä laaditut aiemmat kirjoitukset ja julkaisut. Niihin kuuluvat useat tehdasyhtiön enemmän tai vähemmän viralliset historiat (Lehtiö 1922; Parviainen 1922; Jokipii 1929; Kuusi 1949; Hoving 1961; Sinkkonen 1990; Vuorenpää 1990), uudehko kattava paikallishistoria (Rautjoki 1994, erityisesti Jussila 1994), erinäiset tutkimusraportit, jotka kuvaavat tiettyä vaihetta tai piirrettä paikkakunnan historiassa (Hassinen 1983; Juurola 1966; Konttinen 1994; Koskimäki 1990; Mäkelä 1980; Rantanen 1976) sekä paikkakuntalaisten muistelmien kokoelma (Rautjoki 1991). Kaiken kaikkiaan Säynätsalon historia osoittautui kohteeksi, joka on kiinnostanut suurta joukkoa säynätsalolaisia ja muita kirjoittajia. Lisäaineistona on käytetty Säynätsalon kunnanarkistoon sisältyviä kunnan vuosikertomuksia vuosien 1925 ja 1992 välillä.

Yhdyskunnan synty

Jyväskyläläinen tehtaanomistaja Johan Parviainen osti asumattoman Säynätsalon saaren kahdelta korpilahtelaiselta maanviljelijältä vuonna 1897. Kauppihana uransa aloittanut Parviainen omisti Jyväskylässä useita tehdaslaitoksia kuten viinatehtaan, nahkatehtaan ja sahan. Hänellä oli Säynätsalon varalle kuitenkin vielä kunnianhimoisia suunnitelmia. Hän halusi rakentaa saaresta upouuden tehdasyhdyskunnan, 'oman valtakuntansa'. Vuonna 1898 Parviainen käynnisti saarella sahan. Hän kuitenkin kuoli vuonna 1900 ehtimättä näkemään muiden suunnitelmiensa toteutumista. Tämän jälkeen hänen poikansa Hugo Parviainen otti yhtiön johtoonsa. Muutaman vuoden sisällä hän laajennutti sahaa, perusti tiilitehtaan ja höyläämön. Hänen kauaskantoisin ratkaisunsa oli kuitenkin perustaa saarelle vaneritehdas, joka käynnistyi vuonna 1914 yhtenä maan ensimmäisistä vanerin tuotantolaitoksista. (Kuusi 1949, 91-122; Parviainen 1922, 43-53; Sinkkonen 1990, 7-11.) Tällä hetkellä vuosituhannen vaihteessa kyseinen tehdas on Suomen vanhin edelleen toiminnassa oleva vaneritehdas.

1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun tehdaslaitokset tarvitsivat suuren määrän työntekijöitä. Näiden ihmisten täytyi voida asua jossain ja heille oli turvattava elämisen muutkin perusedellytykset. Koska Säynätsalon tehtaat sijaitsivat saarella ja harvaanasutun maaseudun keskellä, ainut käytännön mahdollisuus oli majoittaa työntekijät saarelle. Tehtaanomistajan oli rakennettava heille asunnot ja hankittava heille elintarvikkeita. Ensimmäiset saarelle muuttaneet olivat enimmäkseen nuoria miehiä, jotka joutuivat asumaan karuissa oloissa. Vähitellen, etenkin sen jälkeen kun uusi vaneritehdas alkoi työllistää myös naisia, saarella alkoi kuitenkin muodostua myös perheitä ja syntyä lapsia. Huippu saavutettiin vuonna 1925, jolloin syntyvyys oli Säy-

nätsalossa kaksinkertainen muuhun Keski-Suomeen verrattuna. Seuraavana vuonna saaren asukasmäärä ylitti jo tuhannen hengen rajan (Rantanen 1976; Sinkkonen 1994).

Tehdasyhtiö ei pyrkinyt estämään tätä kehitystä. Päinvastoin, Parviaisten perhe, joka yksin omisti yhtiön ja saaren, tuki aktiivisesti yhteisön syntymistä. Talojen ja teiden rakennuttamisen lisäksi yhtiö käynnisti 1910- ja 1920-luvuilla monia yhdyskunnan palveluja. Se perusti esimerkiksi kansakoulun ja poliisiaseman sekä palkkasi lääkärin pitämään saarella viikottaista vastaanottoa (Jokipii 1929; Kuusi 1949, 131-134). Hugo Parviaisen kuoltua vuonna 1920 hänen veljensä Walter jatkoi toimintamallia. Samalla tavoin, Walterin kuoltua vuonna 1925, Johan Parviaisen viimeinen elossa oleva lapsi Hanna Parviainen jatkoi yhtiön roolin laajentamista.

1900-luvun kolmen ensimmäisen vuosikymmenen aikana Säynätsalosta rakentui dynaaminen tehdasyhteisö. Tämä kehitys tapahtui Parviaisten omistajaperheen tiiviissä ohjauksessa. Walter Parviaisen aloitteesta Säynätsalo sai kunnallisen itsenäisyyden vuonna 1924. Sekä tehdasyhtiö että saaren asukkaat olivat olleet tyytymättömiä Muuramen emäkuntaan ja -seurakuntaan, joihin Säynätsalo oli kuulunut. Muurame oli saanut huomattavan osan verotuloistaan Säynätsalosta mutta tarjonnut vastineeksi hyvin vähän palveluja. Kunnallinen jaotus oli tällöin kuitenkin vielä sidottu seurakunnalliseen jaotukseen, joten saavuttaakseen kunnallisen itsenäisyyden Säynätsalon oli ensin muodostuttava omaksi seurakunnakseen. Yhtiö lupasi rakentaa uudelle seurakunnalle kirkon ja tämän lupauksen Hanna Parviainen toteutti vuonna 1926. Muutoinkin Hanna Parviaisen valtakausi oli yhtiön sosiaalisen toiminnan kulta-aikaa (Jokipii 1929; Kuusi 1949, 139-152; Lehtiö 1922; Mäkelä 1980).

Parviaiset osallistuivat yhdyskunnan peruspalvelujen kehittämiseen paitsi yhtiön välityksellä myös suoraan, käyttämällä siihen yksityisiä varojaan. Yhtiön ja perheen varojen välillä ei toisaalta suurta eroa ollut, koska suurin osa perheen omaisuudesta oli peräisin yhtiöltä. Kuitenkin nimenomaan sosiaalipalvelut perustettiin perheen yksityisten lahjoitusten turvin. Vuonna 1924 Hanna Parviainen perusti omilla varoillaan tehtaantyöläisten lapsille lastentarhan. Hän antoi sille nimen "Marjala" äskettäin kuolleen äitinsä, Maria Parviaisen mukaan (Jokipii 1929, 41-45; Jussila 1994, 230-232). Tämä voitaneen ymmärtää merkiksi kyseisen hankkeen henkilökohtaisesta merkityksestä Hanna Parviaiselle, jolla ei ollut omia lapsia. Paikallinen muistitieto jopa väittää hänen vierailleen useammin Säynätsalon lastentarhassa kuin tehtailla. Monet pienten lasten äideistä olivat työssä vaneritehtaalla, joten lasten päivähoitopalvelu oli saarella tarpeen. Lastentarhan ensisijainen päämäärä ei kuitenkaan ollut huolehtia lasten perushoidosta, vaan tarjota heille puolipäiväistä varhaiskasvatusta, joka oli ideologisesti vahvasti kiinnittynyt isänmaal-

lisuuteen ja uskonnollisuuteen. Samoin kuin opetus yhtiön kansakoulussa, myös lastentarhan kasvatustoiminta heijasti lähinnä hallitsevan luokan, ei työväenluokan arvoja. Hyvin pian käynnistämisen jälkeen lastentarha alkoi saada valtionapuna kolmanneksen käyttömenoistaan. Valtionavun ehdoksi asetettiin, ettei lastentarha ottaisi enempää kuin 75 lasta.

Myös varat Säynätsalon vanhainkodin rakentamiseen tulivat Parviaisten perheeltä, lahjoituksena Walter Parviaisen leskeltä. Walter Parviaisen viimeinen hanke oli aikaansaada Säynätsaloon vanhustenhuoltolaitos. Koska saarelle muuttava väestö oli pääosin nuorta, ei vastaavaa laitosta oltu aiemmin vielä kaivattu. Koska melkein 30 vuotta oli kuitenkin jo kulunut Säynätsalon tehdaslaitosten käynnistymisestä, ensimmäiset työntekijät alkoivat tulla vanhoiksi. 1920-luvulla köyhäinhuoltolaki määräsi työnantajat huolehtimaan työntekijöidensä toimeentulosta ja tarvitsemasta hoidosta koko heidän elinikänsä ajan. Tehtaanasunnot oli kuitenkin varattu työssä oleville, jolloin entisten työntekijöiden asumiseen ja hoitoon oli etsittävä muita ratkaisuja. Walter Parviainen oli varsinaiselta koulutukseltaan ja ammatiltaan lääkäri ja hänen päämääränään oli aikaansaada moderni laitos, joka ei nojaisi köyhäinhuollon perinteisiin ajattelumalleihin vaan lääketieteen soveltamiseen. Parviainen kuitenkin kuoli ennen laitoksen rakentamisen käynnistymistä. Hänen leskensä lahjoitti varat hankkeeseen ja hänen sisarensa Hanna huolehti sen toteuttamisesta läheisen ystävänsä Wivi Lönnin piirustusten pohjalta. Vanhainkoti vihittiin käyttöön yhtiön kanssa ja kyseinen päivä, 6. tammikuuta 1927, muodostui Parviaisen perheen valtakauden huipentumaksi Säynätsalossa (Jokipii 1929, 96-103; Jussila 1994, 237).

Parviaisten ja Säynätsalon asukkaiden suhde oli kaksitahoinen. Yhtiöltä omistajaperheen jäsenet kantoivat henkilökohtaista vastuuta yhteisöstä, joka alusta alkaen oli heidän oma luomuksensa. Erityisesti Hanna Parviaiselle työläisperheiden hyvinvointi oli erittäin tärkeää. Toisaalta saaren asukkaiden tarpeet tulkittiin yläluokkaisen ideologian lävitse. Paikallisilla asukkailla ei ollut juuri sanomista siihen, kuinka yhtiö organisoii tarjoamansa palvelut. Näitä palveluja voidaan pitää myös yhtenä yhtiön yhteisössä harjoittaman sosiaalisen kontrollin välineenä. Parviaiset pitivät Säynätsaloa tiukasti käsissään. He hallitsivat työntekijöitään niin työaikana kuin sen ulkopuolella. Äärivasemmistolaisuutta ei saarella suvaittu ja omaehtoisen työväen kulttuurin tukemisen sijasta Parviaiset pyrkivät edistämään kansallismielisen yläluokkaisen kulttuurin leviämistä työväestön keskuudessa. Pauli Kettunen (1986) onkin tulkinnut, että suomalaisten tehdasyhtiöiden laajan sosiaalisen toiminnan takana olivatkin 1920- ja 1930-luvuilla itse asiassa taloudelliset ja poliittiset intressit. Parviaisten perhe onnistui saaren asukkaiden lojaalisuuden saavuttamisessa. Itse asiassa perhe muistetaan Säynätsalossa vielä nykyisinkin saaren asukkaiden hyväntekijänä (ks. Rautjoki 1991 & 1994).

Yhtiön palveluvastuun pitkä kesto

Parviaisten kausi päättyi äkillisesti 1930-luvulla. Maailmanlaajuinen lama iski yhtiöön kovasti. Jo ennen lamaa yhtiön toimitusjohtaja J.V. Snellman oli kritisoinut voimakkaasti Hanna Parviaista yhtiön resurssien panostamisesta liian suuressa määrin sosiaaliseen toimintaan ja liian vähäisessä määrin koneistokannan uusimiseen ja yhtiön taloudellisen perustan vahvistamiseen. Laman myötä aiemmin voittoa tuottaneen yhtiön tulos kääntyi vahvasti tappiolliseksi ja koko yhtiön tulevaisuus ja olemassaolo kyseenalaistui. Vuonna 1931 yhtiön rahoittajapankit ottivat sen hallintaansa ja syrjäyttivät Hanna Parviaisen yhtiön johdosta. Tähän päättyi Parviaisten valtakausi Säynätsalossa. Vuonna 1936 pankit ostivat Hanna Parviaisen lopullisesti ulos yhtiöstä (Kuusi 1949, 160-172; Mäkelä 1980, 16-17; Vuorenpää 1990, 75).

Suomen Pankki aloitti Säynätsalon tehtailla laajan investointiohjelman. Erityisesti sen pääjohtaja Risto Ryti paneutui Säynätsalon tehtaiden tuottavuuden palauttamiseen. Tähän uudistamisohjelmaan sisältyi myös omakotitalopakettien valmistuksen aloittaminen. Uudistamisohjelma osoittautui tulokselliseksi ja vuonna 1947 jälleen voittoa tekevä yhtiö myytiin Enso-Gutzeit Oy:lle (Hoving 1961, 712-725). Joh. Parviaisen Tehtaat Oy sulautettiin tähän kansalliseen metsätalouks konserniin ja se menetti paikallisen luonteensa. Henkilökohtaiset suhteet tehtaanomistajien ja säynätsalolaisten välillä katkesivat. Enso-Gutzeit ei kuitenkaan vähentänyt yhtiön sosiaalista toimintaa nopeasti. Tehtäviä siirrettiin vähitellen Säynätsalon kunnalle, mutta vielä pitkään tehdas kantoi päävastuun paikkakunnan yhdyskuntapalveluista (Juurola 1966, 9, 18).

Lastenhoitopalveluissa Enso-Gutzeit itse asiassa laajensi tehtaan sosiaalista toimintaa. 1920-luvulta lähtien tehtaalaisten asutus oli laajentunut myös kahdelle läheiselle saarelle, Lehtisaareen ja Muuratsaloon. Tämä oli tapahtunut yhtiön myötävaikutuksella, yhtiön luottotyöntekijöilleen myymien edullisten omakotitonttien seurauksena. Vuonna 1938 Muuratsalon saarelle perustettiin pieni lastentarha 25 lapselle. Tarvetta lasten päivähoidolle olikin, sillä 1940-luvulla paikkakunnan asukasmäärä kasvoi nopeasti. 1950-luvun alussa se saavutti 3000 hengen rajan, mikä on varsin lähellä kolmen saaren nykyistä väestömäärää. 1940-luvun lopun ja 1950-luvun alun väestön lisäys johtui osaksi suurten ikäluokkien syntymisestä, mutta osaksi myös tehtaiden kasvaneesta työvoimatarpeesta, mikä aiheutti muuttoliikkeen paikkakunnalle (Sinkkonen 1994).

Vuonna 1951 kolmaskin saari sai oman lastentarhansa. Rakennus tähän tarkoitukseen hankittiin Ruotsista lahjoitetuilla kummikuntavaroilla. Samoihin aikoihin yhtiö pyysi kuntaa jakamaan kanssaan vastuun paikkakunnan lastentarhojen toiminnasta. Vuodesta 1950 lähtien kunta ja yhtiö organisoivat

ja kustansivat yhdessä lastentarhojen toiminnan kolmasosan käyttömenoista tullessa kuitenkin edelleen valtiolta (Jussila 1994, 233–235). Paria vuotta myöhemmin myös ammatillinen sosiaalityö sai Säynätsalossa alkunsa, kun vastaperustetun kunnan sosiaalitoimiston ensimmäinen virkailija aloitti työnsä. Kesti kuitenkin yli vuosikymmenen ennen kuin kyseinen virka täytettiin sosiaalityön koulutuksen saaneella työntekijällä.

1950-luvulla valtio alkoi puuttua aiempaa aktiivisemmin paikallisiin lastenhoitopalveluihin. Vuonna 1957 Muuratsalon lastentarhan valtionapu lopetettiin, koska lasten määrä oli pudonnut alle 25:n ja osaksi myös koska lastentarha ei onnistunut saamaan koulutettua henkilökuntaa. Tämän seurauksena lastentarha lakkautettiin (Jussila 1994, 235). Saman vuosikymmenen aikana kunnan ja valtion viranomaisilla oli erimielisyyttä myös Lehtisaaren lastentarhan toiminnasta. Kunta ja yhtiö päättivät kokeilla Lehtisaarella kokopäivähoidon tarjoamista ja avasivat lastentarhassa kokopäiväosaston. Se koettiin paikallisesti tärkeäksi, koska monet pienten lasten äidit tekivät tehtailä täyttä työpäivää. Valtionhallinnossa kokopäivähoidon ideaa ei kuitenkaan oltu vielä omaksuttu. Vallitseva näkemys piti lastentarhoja puolipäiväistä varhaiskasvatusta yli 3-vuotiaille tarjoavina yksikköinä eikä muunlaista palvelutarjontaa tuettu. Vaikka valtio ei lähtenytkään tukemaan Lehtisaaren kokopäiväosastoa, yhtiö ja kunta pitivät sen toiminnassa.

Vasta vuonna 1973 valtio muutti päivähoitopolitiikkansa ja ryhtyi tukemaan aktiivisesti kokopäivähoidon järjestämistä niin päiväkodeissa kuin perhepäivähoidossa. Tämä suunnanmuutos johti yhtiön ja kunnan pitkäaikaisen yhteistoiminnan päättymiseen lasten päivähoidon järjestämisessä. Yhtiö ylläpiti Marjalan ja Lehtisaaren lastentarhoja yhdessä kunnan kanssa vuoteen 1977 asti, jolloin ne molemmat suljettiin ja pääsaarelle rakennettiin uusi kunnallinen päiväkotikoti. Sen toiminnan rahoittamiseen yhtiö ei enää osallistunut, eikä siihen valtionosuuksien merkittävän kasvamisen jälkeen olisi ollut enää varsinaista tarvetakaan. Suurin osa päiväkodin 110 paikasta oli varattu kokopäiväiseen hoitoon. Muutamaa vuotta myöhemmin Säynätsalon kunta ryhtyi palkkaamaan myös perhepäivähoitajia. 1990-luvun alussa Lehtisaarella avattiin ryhmäperhepäiväkotikoti ja Muuratsalossa pieni päiväkotikoti, mihin perustettiin eri-ikäisten lasten sisarusryhmä (Jussila 1994, 235–236). Näiden uusien hoitomuotojen myötä palattiin 1950-luvun tilanteeseen, jolloin kullakin saarella oli oma päivähoitoyksikkönsä.

Vanhustenhuollosta tuli Säynätsalossa osa kunnallista sosiaalihuoltoa aiemmin kuin lasten päivähoidosta. Vaikka Parviaiset rakennuttivat vanhainkodin ja vaikuttivat merkittävästi sen toiminnan käynnistämiseen, laitos annettiin alusta alkaen kunnan hoidettavaksi. Kun sekä kunnanvaltuusto, kunnanhallitus että kaikki lautakunnat olivat vasemmistopuolueiden hallinnassa, voisi olettaa, että kunnan ja yhtiön väliset suhteet olisivat olleet jännittyneet.

Näin ei kuitenkaan ollut. Pitkään kunta oli pikemminkin tehdasyhtiön laajentuma. Kunnan lähes kaikki luottamushenkilöt olivat yhtiön palkkalistoilla, eikä yhteisössä ollut tilaa yhtiön toimintaan kohdistettavalle voimakkaalle arvostelulle. Toisaalta 1930-luvun lama johti yhtiön ja vanhainkodin suhteen ohenemiseen. Köyhäinhuoltolainsäädännön muutoksella vähennettiin talousvaikeuksissa painivien työnantajien velvollisuuksia ja ne vapautettiin huoltovelvollisuudesta eläkkeelle jääneitä työntekijöitään kohtaan. Joh. Parviaisen Tehtaat Oy, joka oli jo tällöin pankkien hallinnassa, käytti tilaisuutta hyväkseen ja lakkautti entisten työntekijöidensä asumisen ja hoidon kustannusten korvaamisen vanhainkodille, minkä jälkeen kunta oli yksin taloudellisessa vastuussa laitoksen ylläpidosta (Jussila 1994, 237-238).

Vanhainkoti oli pitkään vajaakäytössä. Se osoitti lopullisesti tarpeellisuutensa vasta 1950-luvulla. Kroonisista sairauksista kärsivän ikääntyneen väestön määrä kasvoi tällöin paikkakunnalla nopeasti, minkä seurauksena laitokseen perustettiin erityinen sairausosasto. 1960-luvun alussa vanhainkodille rakennettiin täysin uusi päärakennus. Nämä muutokset toteutettiin paikallisesti ja ilman merkittävää valtion tukea (Jussila 1994, 238).

1950-luvun alussa Säynätsalon kunta aloitti kotipalvelujen järjestämisen. Tämä tapahtui uuden lainsäädännön ohjaamana ja valtionapujen tukemana. Ensinnäkin kodinhoitoapua tarjottiin vain monilapsisille perheille, mutta 1970-luvun alkuun mennessä ikääntyneet ihmiset tulivat palvelun pääkäyttäjiksi. Kotipalvelusta muodostui vanhainkodin rinnalle toinen kunnan vanhustenhuollon peruselementeistä ja se alkoi välittää myös erilaisia tukipalveluja. 1990-luvun alussa kotipalvelu ja vanhainkoti lisäsivät yhteistyötään, minkä näkyvänä merkinä vanhainkodin tiloissa avattiin vanhusten päiväkeskus. Samalla laitos muuttui entistä sairaanhoidollisemmaksi. Laitoksen toimintaprofiiliin muututtua myös sen nimi päätettiin vaihtaa. Uudeksi nimeksi tuli Hoitokoti Hannala, laitoksen alkuperäisen rakennuttajan, Hanna Parviaisen mukaan.

Vuonna 1994 Säynätsalon sosiaalipalvelujen hallinto koki perusteellisen muutoksen. Kunta liitettiin Jyväskylän kaupunkiin ja siten paikkakunnan pienimuotoisista palveluista tuli osa Jyväskylän kaupungin palvelujärjestelmää. Tämä muutos oli verrattavissa vuoden 1931 tapahtumiin, jolloin pankit ottivat tehdasyhtiön haltuunsa. Nytkin päätösvalta yhdyskuntaa koskevat ratkaisut siirtyi sen ulkopuolelle.

Kuntaliitokseen päätyminen taustalla olivat Säynätsalon tehtaiden omistussuhteiden muutokset 1990-luvun alussa. Enso-Gutzeit luopui kaikesta tuotannollisesta toiminnastaan paikkakunnalla ja myi vaneritehtaan Schauman Wood Oy:lle. Uusi omistaja ja Jyväskylän kaupunki asettivat säynätsalolaiset erikoislaatuisten valinnan eteen: joko luovutte kunnallisesta itsenäisyydestänne tai paikkakunnan sydän, vaneritehdas, pysähtyy. Tämän uhkavaatimuksen

taustalla oli se, että Schauman Woodilla oli ennestään Jyväskylän Lutakossa vaneritehdas, jonka sulkemisesta oli päätetty jo aiemmin. Vastineeksi Lutakon tehdasalueen kaavoittamisesta yhtiö oli kuitenkin luvannut kaupungille rakentaa uuden vaneritehtaan sen alueelle. Schauman Wood oli joka tapauksessa päätyneet siihen, että täysin uuden tehtaan rakentamisen sijasta sille olisi edullisempaa ostaa Säynätsalon tehdas ja lisätä sen tuotantokapasiteettia. Tähän sopimuksen toinen osapuoli, Jyväskylän kaupunki, ei kuitenkaan suostunut – jollei Säynätsalosta tulisi osa Jyväskylää. 73 prosenttia paikallisessa kansanäänestyksessä äänestäneistä säynätsalolaisista asetti tehtaan säilymisen kunnallisen itsenäisyyden edelle. Prosessin yksi erikoinen piirre kuitenkin oli se, että Säynätsalon kunnanvaltuusto oli jo ennen kansanäänestystä päättänyt hyväksyä kuntaliitoksen.

Tapaustutkimuksen tulokset

Mitkä tämän paikallishistoriallisen tapaustutkimuksen tulokset ovat? Yhteenvedona Säynätsalon palveluhistoriasta voidaan sanoa, ettei valtiolla ollut merkittävää roolia useimpien paikallisten sosiaalipalvelujen käynnistämisessä ja kehittämisessä. Päärooli kuului tehdasyhtiölle, vuosisadan alussa yhtiön omistajaperheelle. 1920-luvulta lähtien palveluita järjestettiin kunnan ja yhtiön yhteistyössä. Vähitellen yhtiö luovutti päävastuun palveluista kunnalle, mutta lopullisesti tämä toteutui vasta 1970-luvun lopulla. Kunnalla ei ollut vastuun kantamiseen riittäviä taloudellisia ja hallinnollisia resursseja ennen valtionapujen ja -ohjauksen merkittävää laajentumista, mikä tapahtui vasta suomalaisen hyvinvointivaltion laajentumisvaiheessa 1960- ja 1970-luvuilla.

Valtionhallinnolla oli pitkään vain passiivinen rooli Säynätsalon sosiaalipalvelujen kehityksessä. Valtio ei panostanut sosiaalipalvelujen kehittämiseen, minkä seurauksena vastuunsiirto tehdasyhtiöltä kunnalle lykkäytyi usealla vuosikymmenellä. Kun valtio viimein ryhtyi merkittävästi tukemaan kuntia, Säynätsalon kunta käytti uusia valtionapuja ottaakseen vastuulleen tehtaan perustamat ja siihen asti ylläpitämät hyvinvointipalvelut. Tämän jälkeen yhtiön osuus palveluissa kaperi nopeasti ja aiempi yhteistyö kunnan ja yhtiön välillä korvautui kunnan ja valtion viranomaisten yhteistyöllä. Suhteet Säynätsalon kunnan ja valtion välillä säilyivät tässä vaiheessa ristiriidattomina. Keskusvallan ei tarvinnut kohdistaa Säynätsaloon tiukkoja toimenpiteitä, koska Säynätsalossa olivat jo valmiina ne palvelut, joita valtio voimallisesti 1960-luvun lopulta lähtien pyrki kuntatasolla edistämään. Pääosin erimielisyydet hallintotasojen välillä edelsivät hyvinvointivaltion laajenemisvaihetta ja niissä aktiivisena osapuolena toimivat paikalliset toimijat, jotka pyrkivät kehittämään alueensa palveluja.

Tapaustutkimuksen päähavainnot ovat tehdasyhtiön ratkaiseva ja pitkäaikainen rooli yhdyskunnan palvelujen rakentamisessa ja ylläpitämisessä sekä se hidaskäyttöinen prosessi, jonka myötä vastuu näistä palveluista siirtyi yhtiöltä kunnalle. Tässä yhdyskunnassa paikallinen toiminta oli ajallisesti ja ajatuksellisesti edellä valtion toimintaa. Useimmiten paikallistason ja valtiotason roolit on hyvinvointivaltiotutkimuksessa nähty päinvastaisina.

Tapaus Saarijärvi: paikallista vastakkainasettelua ja valtion myöhäistä toimintaa

Tapaustutkimuksista toinen keskittyy kunnallisen päivähoiton syntyprosessiin 1960-luvun lopun ja 1970-luvun alun Saarijärvellä. Runebergin ”Saarijärven Paavo” -runon ansiosta paikkakunta on saanut kantaa lähes myytistä roolia suomalaisen talonpoikaisuuden edustajana. Sen kehityksessä näkyvätkin maaseudun viime vuosikymmeninä kokemat suuret murrokset. Saarijärvi sijaitsee pohjoisessa Keski-Suomessa laajan maaseutualueen keskellä. Suurin osa sen laajasta alueesta on harvaanasuttua. Saarijärven kylät ovat kuitenkin perinteisesti olleet vahvoja sosiaalisen elämän keskuksia. Koko sotien jälkeisen ajan paikkakunnan väkiluku on pysytellyt 10 000 ja 12 000 hengen välillä.

Kyseinen ajanjakso on joka tapauksessa merkinnyt asutuksen keskittymistä kunnan sisällä. Vaikka maa- ja metsätalous menettikin asemansa saarijärveläisten tärkeimpänä elinkeinona lopullisesti vasta 1970-luvulla, maatalouden aseman horjuminen käynnisti jo 1960-luvulla muuttoliikkeen kunnan muista kylistä kunnan hallinnolliseen ja kaupalliseen keskukseseen, kirkonkylään. Toisin kuin muut kylät, kirkonkylä alkoi vetää puoleensa pieniä ja keskisuuria teollisuus- ja palveluyrityksiä. 1960-luvun alussa vain kuudesosa Saarijärven väestöstä asui kirkonkylässä, mutta kahta vuosikymmentä myöhemmin siellä asui jo lähes puolet paikkakuntalaisista (SVT VI C: 103-106). Nämä sosiaalisen rakenteen muutokset eivät kuitenkaan mullistaneet paikkakunnan poliittisia voimasuhteita. Kuten Suomessa yleisemminkin, keskustapuolueen valta ei ole vähentynyt samassa suhteessa kuin palkkatyöväestön osuus on kasvanut. 1960- ja 1970-lukujen Saarijärvellä keskustaa oli suurimpana puolueena paikallispolitiikan keskeisin toimija.

Paikallislehti Sampo ja Saarijärven kaupunginarkiston asiakirjat ovat tämän tapaustutkimuksen keskeisimmät lähteet. Näiden alkuperäislähteiden merkitys korostuu myös sen vuoksi että, toisin kuin Säynätsalon kohdalla, Saarijärven sosiaalipalvelujen historiasta on olemassa hyvin niukalti aiempia julkaisuja. Sampo-lehden kirjoitukset tarjosivat ensikäden tietoa sekä paikallisista tapahtumista ja paikkakunnan rakenteellisesta modernisaatiosta että

paikallisten asenteiden ja ajattelutapojen muutoksesta. Kaupunginarkiston aineistoista käytiin lähinnä sosiaalilautakunnan, kunnanhallituksen ja kunnanvaltuuston pöytäkirjoja sekä valtionhallinnon kanssa käytyä kirjeenvaihtoa, valtion viranomaisten tarkastuskertomuksia ja kiertokirjeitä. Kyseisistä pöytäkirjoista kävin yksityiskohtaisesti lävitse kaikki lasten päivähoitoa koskevat kohdat vuosien 1964 ja 1976 väliseltä ajalta. Muuta arkistomateriaalia käytiin lähinnä lisä- ja taustatietojen lähteenä pöytäkirjoissa käsitellyille asioille. Käytetyt aineistot sisälsivät runsaasti informaatiota paikallisista päätöksentekoprosesseista sekä kunnan ja valtion välisestä vuorovaikutuksesta.

Radikaali aloite

Avaintoimija Saarijärven sosiaalipalvelujen kehityksessä oli kunnan sosiaali-sihtööri Taimi Sarkki. Hän oli sosiaalihuoltajakoulutuksen saanut alan ammattilainen, joka työskenteli pitkäjänteisesti laajentaakseen kunnallisen sosiaalihuollon kenttää huoltoavun perinteisistä menetelmistä – taloudellisesta avustamisesta, sosiaalisesta kontrollista ja laitoshuollosta – kohti yleisempiä ja kattavampia palvelumuotoja. Sarkki ei ollut syntyjään saarijärveläinen vaan tuli virkaansa vuonna 1953 ulkopaikkakuntalaisena. Hän toimi Saarijärven sosiaalisihteerinä 25 vuoden ajan lähes kuolemaansa asti.

Lasten päivähoidon aikaansaaminen Saarijärvellä oli työläs prosessi. 1950- ja 1960-luvuilla lastentarhat olivat maaseudulla suuria harvinaisuuksia. Kaupungeissa ja tehdasyhteisöissä lastentarhat olivat jo yleisiä, mutta sielläkin niiden päämääränä oli enemmänkin toimia ehkäisevän lastensuojelun ja varhaiskasvatuksen menetelmänä kuin tukea niitä perheitä, joissa perheen molemmat vanhemmat (tai ainut vanhempi) olivat palkkatyössä. Maalaiskuntien ja kaupunkien päättäjien asenteissa lasten päivähoitoon oli joka tapauksessa huomattava ero. Kun Taimi Sarkki elokuun 1962 Huoltaja-lehdessä kirjoitti Saarijärven kirkonkylässä tarvittavan jo päiväkotia työssä käyvien äitien lapsille (Sarkki 1962, 498), oli se maaseutuympeiristössä varsin radikaali kannanotto.

Lasten päivähoito esiintyy Saarijärven kunnan virallisissa asiakirjoissa ensimmäistä kertaa vuonna 1964, jolloin Sarkki valtuutettiin osallistumaan Maalaiskuntien Liiton Helsingissä järjestämään seminaariin, jossa käsiteltiin päivähoiton käynnistämistä maalaiskunnissa. Samassa yhteydessä sosiaalilautakunta totesi, että Saarijärvellä päivähoitopalvelujen organisointi oli jo ajankohtaista ja tarpeen. Seuraavana vuonna kunnanvaltuusto nimitti sosiaalilautakunnan aloitteesta erityisen toimikunnan tutkimaan lasten päivähoiton tarvetta ja antamaan asiasta lausuntonsa. Toimikunnan jäseniksi nimi-

tettiin Taimi Sarkki ja kaksi kunnanhallituksen jäsentä. Viimeksi mainitut olivat miehiä, sillä ensimmäisen naispuolisen jäsenenä Saarijärven kunnanhallitus sai vasta vuonna 1975. Päivähoitokysymyksen lisäksi toimikunnan asialistalle kuuluivat myös vanhusten asunto-olot, kodinhoitotoiminnan kehittäminen ja kotiavustukset, mutta toimikunta nosti päivähoidon kiireellisimmäksi asiakseen.

Toimikunnan toteuttaman selvityksen mukaan kirkonkylän alueella asui 32 päivähoidon tarpeessa olevaa alle kouluikäistä lasta. Lasten äidit olivat palkkatyössä ja heillä oli huomattavia vaikeuksia lastenhoidon järjestämisessä. Lasten isistä ei tässä vaiheessa tai myöhemminkään puhuttu mitään. Heidän työssäkäymisensä ymmärrettiin itsestäänselvyudeksi. Toimikunnan mielestä ongelman muodosti nimenomaan lasten äitien lisääntynyt työssäkäynti, minkä nähtiin johtuvan yksinomaan perheiden taloudellisesta ahdingosta. Lasten päivähoito määriteltiin siten yksinhuoltajaäitien ja vähätuloisten pariskuntien ongelmaksi. Toimikunta vieraili keskusomalaisten kaupunkien ja tehdaskuntien lastentarhoissa mutta torjui ne saarijärveläisen päivähoiton esikuvina. Lastentarhojen pedagogisesti suuntautunut puolipäivähoito nähtiin esikoulumaiseksi toiminnaksi, joka ei sopinut Saarijärvellä vallitsevaan kokopäiväisen ja sosiaalihuollollisesti suuntautuneen lastenhoidon tarpeeseen. Toimikunnan pettymykseksi selvisi myös, että vaikka valtio olisi korvannut lastentarhan toimintamenoista kolmanneksen, kokopäivähoiton kustannuksiin se ei tulisi osallistumaan lainkaan.

Toimikunta keskusteli myös mahdollisuudesta ryhtyä maksamaan ”perheenäidin palkkaa”, jolloin pienten lasten äitien ei tarvitsisi käydä ansiotyössä, jolloin vuorostaan päivähoiton tarve poistuisi. Kriteerejä siitä päättämiseen, kenelle tätä tukea maksettaisiin ja kenelle ei, ei kuitenkaan kyetty löytämään. Kustannusten pelättiin nousevan korkeiksi eikä valtiolta ollut odotettavissa tukea tähänkään hankkeeseen. Toimikunta epäili lisäksi, että kotona ollessaan naiset menettäisivät ammattipätevyytensä ja siten mahdollisuutensa sijoittua myöhemmin uudelleen työmarkkinoille. Myös yksityisiin päiväkoteihin toimikunta suhtautui epäillen. Liikeperiaatteen mukaan toimivan päiväkodin hoitomaksujen pelättiin nousevan vähävaraisten perheiden ulottumattomiin ja hoidon tason jäävän silti matalaksi. Järjestönkin ylläpitämisen yksikön kohdalla arveltiin kunnan todennäköisesti jäävän sivuun toiminnan suunnittelusta. Toimikunta päätyikin ehdottamaan kunnan oman päiväkodin perustamista. Ehdotuksen mukaan kunta perustaisi kokopäiväistä hoitoa 1–7-vuotiaille lapsille tarjoavan 25-paikkaisen päiväkodin. Sopiva kiinteistökin oli kirkonkylästä jo tiedossa. Päiväkoti olisi sosiaalihuollollinen laitos, jonka tehtävänä olisi tukea ja auttaa vähävaraisia nuoria perheitä ja yksin lapsistaan huolehtivia äitejä.

Saarijärvellä tämä oli radikaali ehdotus ja se sai ristiriitaisen vastaanoton.

Toimikunta itsekään ei ollut yksimielinen. Toinen sen kahdesta miesjäsenestä ei kannattanut kunnallisen päiväkodin perustamista pelätessään laitoksen kustannusten nousevan niin suuriksi, että ne vaikuttaisivat veroäyrin hintaan. Lisäksi hän katsoi, että päiväkotia hyödyttäisi vain kirkonkyläläisiä ja syrjäkyläläisiä jäisivät ilman vastaavaa etua. Toimikunnan ehdotus hylättiin niukasti sekä kunnanhallituksessa että valtuustossa. Sosiaalilautakunnassa keskustapuolueen edustajat kannattivat päiväkodin perustamista, mutta ylemissä luottamuselimissä sama puolue torjui hankkeen. Sekä sosiaali- että kansandemokraatit tukivat esitystä, mutta kokoomuslaiset vastustivat sitä. Kunnanhallituksessa ehdotus hävisi yhdellä, kunnanvaltuustossa kolmella äänellä.

Päivähoidon läpimurto

Seuraavien vuosien kuluessa toimikunnan miesjäsenen ääneen lausumat kaksi vastaväitettä kunnallisen päivähoitoon käynnistämiseksi toistettiin Saarijärvellä lukuisia kertoja. Vuotta myöhemmin Sarkki ja sosiaalilautakunta lähtivät liikkeelle varovaisemmin ja ehdottivat pienehköä määrärahaa, jolla olisi organisoitu yksityisten perhepäivähoitajien koulutusta sekä tuettu vähävaraisia perheitä näiden hoitomaksuissa. Tällä kertaa ehdotus sai valtuustossa taakseen enemmistön yhdellä äänellä. Jostain syystä valtuusto kuitenkin päätti, että tässä nimenomaisessa tapauksessa ehdotuksen toteuttaminen olisi vaatinut taakseen määräenemmistön.

Seuraavien vuosien aikana Saarijärven kuntahallinnossa käytiin lävitse useita samankaltaisia prosesseja. Sosiaalilautakunta teki monia erilaisia aloitteita ja määrärahaesityksiä päivähoitoon käynnistämiseksi jossain muodossa lähtien kunnallisen perhepäivähoidon aloittamisesta ja päätyen lasten kotihoitoon tai yksityisen päiväkodin taloudelliseen tukemiseen. Kaikki nämä aloitteet kuitenkin torjuttiin kunnanhallituksessa ja valtuustossa. Käytännössä ne kaatoi suurin valtuustopuolue, keskusta. Äänestyksissä kunnanhallitus ja valtuusto halsesivat lähes täysin vasemmisto-oikeisto-jaon mukaisesti.

Vuonna 1972 Taimi Sarkin ja hänen sosiaalilautakuntansa pitkäjänteisyys viimein palkittiin. Kunnan kaikki luottamuselimet hyväksyivät yksimielisesti kunnallisen perhepäivähoidon käynnistämisen Saarijärvellä seuraavan vuoden syksyllä. Kun päivähoito kunnan toimintana oli lopulta saatu hyväksytyä, sosiaalilautakunta päätti mennä vielä pidemmälle. Sarkki lautakuntineen esitti päiväkodin perustamista kunnan keskustaajamaan perustellen esitystä sillä, että perhepäivähoito riittää kyllä muiden kylien muttei kirkonkylän päivähoitotarpeen tyydyttämiseen. Myös tämä esitys hyväksyttiin ja Saarijärven ensimmäinen päiväkotia saattoi avata ovensa lapsille kesäkuussa 1974.

Paikallispolitiikan tulkinnat

Saarijärven paikallisen päätöksenteon prosesseja voidaan analysoida paikkakunnalla käynnissä olleiden rakennemuutosten valossa. 1960-luvulla kunnan perinteisten mahtikylien asema ja tulevaisuus kyseenalaistuivat, kun Saarijärven perinteisen taloudellisen perustan eli maatalouden rinnalle alkoi nousta uusia teollisuus- ja palveluelinkeinoja. Keskustapuolueen paikallisosasto oli pitkälti sivukylien maanviljelijöiden hallinnassa ja he käyttivät puoluetta välineenään pyrkiessään hidastamaan yhteiskunnallisia muutoksia, jotka uhkasivat kunnan sisäistä perinteistä vallanjakoa. Tämän myötä kirkonkylästä rakennettiin kuva muiden kylien uhkana, jolloin keskustapuolueen paikallisosaston yhdeksi päämääräksi asetui keskustaajaman kehityksen jarruttaminen. Lasten päivähoiton kohtalona oli, että sivukylillä sen ymmärrettiin palvelevan ainoastaan keskustaajaman palkkatyöläisväestöä, joiden etuja kunnallispolitiikassa ajoivat lähinnä vähemmistössä olleet vasemmistopuolueet. Vasemmiston ja oikeiston sekä keskustaajaman ja muiden kylien väliset rintamalinjat olivat siten pitkälti yhteneviä, mikä mahdollisti vastakkainasettelun syvenemisen. Ajatus kunnallisesti organisoidusta lasten päivähoitosta naisten palkkatyön mahdollistajana oli lisäksi kulttuurisesti vieras keskustapuolueelle. Monet sitä äänestäivistä naisista kyllä työskentelivät, mutta useimmat perheen omalla maatilalla. Emännän rooliin eivät kuuluneet omat työtulot tai taloudellinen riippumattomuus. Päivähoito uhkasi vakiintunutta vallanjakoa paitsi kunnan sisällä myös perheiden sisällä.

Mikä sitten selittää päivähoiton läpimurron Saarijärvellä vuonna 1972? Mikä tekee sen ymmärrettäväksi? Tälle on mahdollista löytää ainakin kolme erilaista selitysmallia. Ensimmäinen niistä on yksilön, sosiaalishteeri Taimi Sarkin pitkäjänteinen toiminta päivähoiton käynnistämiseksi paikkakunnalla. Hän oli tavallaan edelläkävijä pyrkiessään jo 1960-luvun alussa muuttamaan perinteistä suomalaista sosiaalihuoltoa monimuotoisemmiksi, laajemmille väestöryhmille suunnatuiksi palveluiksi. Valtionhallinto omaksui tämän ajattelun vasta 1970-luvun vaihteessa, joskin siitä oli merkkejä jo vuoden 1966 kodinhoitoapulaissa (ks. Rauhala 1996). Sarkki oli kuitenkin selvästi valtion edellä nähdessään kokopäiväisen lastenhoidon tarjoamisen välttämättömäksi. Hän pystyi vakuuttamaan sosiaalilautakunnan Saarijärvellä vallitsevasta päivähoiton tarpeesta, mutta ylempiin toimielimiin hänen aloitteensa pysähtyivät kuin seinään. Taimi Sarkin toiminta oli päivähoiton paikallisen läpimurron välttämätön, muttei sen riittävä edellytys.

Toinen selitysmahdollisuus korostaa maanviljelijöiden asenteiden vähitäistä muuttamista suhteessa teollisuus- ja palveluelinkeinoihin. Keskustaajaman vahvistuminen alkoi näyttää hyväksyttävissä olevalta muutokselta, kun sen rinnalle asetettiin toinen, hyvin todellinen vaihtoehto: kylien asukkai-

den muutto oman kunnan kirkonkylän sijasta Etelä-Suomen kaupunkeihin. 1960-luvun lopun ja 1970-luvun alun aikana useimmat maalaiskunnat menettivät huomattavan osan työikäisestä väestöstään sen muuttaessa työmahdollisuuksien perässä. Saarijärven keskustalaisillekin kävi selväksi, etteivät maa- ja metsätalous kykene enää jatkossa tarjoamaan elantoa pääosalle saarijärveläisistä. Mikäli kunnan kuihtuminen haluttiin välttää, paikkakunnalle piti saada uusia toimeentulomahdollisuuksia. Maalaiskunnan oli ryhdyttävä aktiiviseksi elinkeinopoliittiseksi toimijaksi (vrt. Rannikko & Pyy 1994, 81).

Tämä saattoi edellyttää jopa kunnallisen päivähoidon järjestämistä, mistä Saarijärvi sai konkreettisen oppitunnin vuonna 1973. Paikallisen tekstiiliteollisuusyrityksen toiminta oli voimakkaassa kasvussa. Se pyrki laajentamaan toimintaansa ja palkkaamaan lisää työntekijöitä. Tässä se kuitenkin epäonnistui ja sillä oli vaikeuksia pitää entisetkin, lähes täysin naispuoliset työntekijänsä. Yritys valitti, että Saarijärvellä naisten tapana oli jäädä kotiin lasten saamisen jälkeen. Pienten lasten äidit olisivat halunneet jatkaa yrityksen palveluksessa, mutta päivähoitopalvelujen puuttuminen teki sen mahdottomaksi. Prosessin lopputuloksena yritys sijoitti tuotannon laajennuksensa toiselle paikkakunnalle ja Saarijärvi jäi vaille uusia työpaikkoja ja verotuloja.

Kolmas maili on kuitenkin luultavasti selitysvoimaisin. Paikallisten prosessien tutkimiseen keskittyvän historiallisen paikallistutkimuksen näkökulmasta voi pitää pettymyksenä sitä, että tämä selitys tulee Saarijärven ulkopuolelta. Kyseessä on valtion päivähoitopolitiikan täydellinen suunnanmuutos. Vuoden 1973 päivähoitolain säätämisen myötä valtio käynnisti voimakkaan kampanjan, jonka päämääränä oli aikaansaada pienten lasten kokopäivähoitoa tarjoava maanlaajuinen palveluverkosto. Tämä toimintapolitiikan muutos oli jo vuonna 1972 hyvin saarijärveläisten päätöksentekijöiden tiedossa.

Valtionhallinto epäili, ryhtyisivätkö maalaiskunnat päivähoitopalvelujen rakentamiseen ilman merkittäviä houkuttimia (Kröger 1996, 64). Kuntien päivähoiton käyttökustannuksiin ryhdyttiinkin myöntämään valtionapua, jonka suuruus sidottiin kantokykyluokitukseen. Maalaiskuntien valtionapu saattoi nousta jopa 80 prosenttiin käyttömenoista. Tämä oli houkutteleva tarjous, sillä valtionosuuden lisäksi maalaiskunnat saivat perheiden maksamat hoitomaksut ja päivähoitohenkilöstön maksamat kunnallisverot. Käytännössä maalaiskunnille tarjottiin palveluja ja työpaikkoja ilmaiseksi. Edes keskustapuolueen Saarijärven paikallisosasto ei voinut vastustaa tällaista tarjouta. Itse asiassa paikallisosasto kirjasi päivähoitopalvelujen käynnistämisen paikkakunnalla yhdeksi vuoden 1973 tärkeimmistä aikaansaannoksistaan.

Tämä tapaustutkimus päättyi siten osin ristiriitaisiin lopputuloksiin. Yhtäältä 1960-luvun alussa Saarijärven sosiaalihuollon viranomaiset etsivät aktiivisesti sellaisia kokopäivähoiton organisointimalleja, jotka soveltuisivat

muuttumassa olevan maalaiskunnan tarpeisiin. Tähän aikaan valtion taholta ei ollut saatavissa toimivia ideoita eikä ammatillista tai taloudellista tukea. Ilman ulkopuolista tukea työssäkäyvien äitien etujen toteuttaminen maalaiskunnassa, jota ohjasivat perinteiset kulttuuriset ajattelumallit ja vastakkainasettelu maatalousväestön ja muun väestön välillä, osoittautui mahdottomaksi. Saarijärveläisperheet joutuivat odottamaan tätä tukea yli vuosikymmenen ajan. Toisaalta kun valtion politiikka viimein 1970-luvun alussa muutti suuntaansa, se antoi ratkaisevan sysäyksen paikalliselle päätöksenteolle. Siitä lähtien kunnan ja valtion viranhaltijat ja poliitikot työskentelivät yhteistyössä saadakseen paikkakunnalle aikaan kattavat päivähoitopalvelut.

Politiikassa vasemmistopuolueet eivät onnistuneet paikallistasolla palvelujen luomisessa ennen kuin ne pystyivät valtiotasolla muuttamaan kansallisen sosiaalipolitiikan suuntaa. Keskustapuolue vastusti julkisen päivähoitojärjestelmän rakentamista, mutta jäätyään valtiotasolla tappiolle, puolue vaihtoi paikallistasolla suhtautumisensa kyseisiin palveluihin myönteiseksi. Kaiken kaikkiaan valtakunnantason ja paikallistason suhteet osoittautuivat tässä tapauksessa keskeisiksi. Tämä pätee niin hallinnon kuin politiikan osalta. Aiemmassa suomalaisen hyvinvointivaltion historian tutkimuksessa nämä suhteet on jätetty pääosin sivuun (poikkeuksena kuitenkin Pulma 1995 ja 1996).

Lopuksi

Paikallishistorialliset tapaustutkimukset voivat joko tukea aiempia yhteiskuntatieteellisiä tutkimuksia ja teorioita tai asettaa ne kysymyksenalaisiksi. Niitä voidaan siten käyttää yleistysten rajojen asettamisessa (Stake 1994, 245). Tapaustutkimusten tärkein tehtävä liittyy kuitenkin luultavasti niiden kykyyn nostaa esiin uusia havaintoja ja ajatuksia teoreettisen työn pohjaksi. Paikallisten tapahtumien yksityiskohtaiset analyysit voivat paljastaa yleisemmällä orientaatiolla tehdyiltä tutkimuksilta havaitsematta jääneitä uusia ilmiöitä tai aiempien tunnettujen ilmiöiden välillä olevia uusia yhteyksiä (Levi 1992, 97-98). Paikallistutkimusten avulla voidaan kyetä saamaan myös kokonaiskuva yhteiskunnan eri tasoja koskettavista monista samanaikaisista muutosprosesseista (Manninen 1988, 77). Näiden tutkimusten tulosten perusteella voidaan muotoilla uusia käsitteitä tai uudelleenmääritellä vanhoja (Peltonen 1992, 9).

Jokainen yksittäinen tapaustutkimus joutuu soveltamaan tapaustutkimuksen menetelmäkehityksen yleisiä periaatteita kyseisen tutkimushankkeen erityisten tutkimuskysymysten ja päämäärien mukaan. Tässä tehtävät valinnat vaikuttavat ratkaisevasti tutkimusasetelmaan avaten joitain mahdollisuuk-

sia, mutta sulkien samalla joitain toisia. Kaksi paikallishistorialista tapaus-tutkimustani ovat erilaisia versioita tutkimusmenetelmän käytöstä. Ne keskittyvät erilaisiin asioihin ja käyttävät erilaisia aineistoja. Tutkinustyön käytäntöjen erilaisuus johti myös esitysten erilaisuuteen. Säynätsalon tapaus-tutkimus kuvaa paikallisten sosiaalipalvelujen kehitystä pitkällä, noin sadan vuoden ajanjaksolla. Paikallisia tapahtumia ei tarkasteltu yksityiskohtaisesti, koska esitys keskittyi historian päälinjoihin ja käännekohtiin Saarijärven tapaus-tutkimus sen sijaan kohdentui huomattavasti lyhyempään, kymmenen vuoden ajanjaksoon. Saarijärvi-tutkimus oli myös toisessa mielessä rajoituneempi. Se kohdentui vain yhteen tiettyyn palveluun, lasten päivähoidon, kun ensimmäisessä tapauksessa kiinnostuksen kohteena oli koko paikallisen sosiaalipalvelukentän kehitys. Tarkemman rajauksensa johdosta jälkimmäisessä tapaus-tutkimuksessa kyettiin yksityiskohtaisempaan tarkasteluun. Ne molemmat ovat joka tapauksessa sosiaalipalvelujen paikallishistoriaa, sillä ne tutkivat menneisyyden sosiaalipalvelupoliittisia päätöksentekoprosesseja sekä paikallis- ja valtiotasojen välistä vuorovaikutusta paikallisesta näkökulmasta. Niiden kohteena ovat yleiset yhteiskunnalliset ilmiöt erityisissä paikallisissa ympäristöissään.

Mikä kahden paikallishistoriallisen tapaus-tutkimukseni teoreettinen anti sitten on? Ensiksikin kyseiset kaksi tutkimusta osoittavat, että paikallisella politiikalla on merkitystä. Suomessa kuten monessa muussakin maassa tutkimus on perinteisesti keskittynyt valtakunnan tason politiikkaan eli kansallisiin poliittisiin prosesseihin, lainsäädäntöön ja sosiaalimenoihin. Tämä lähestymistapa toimii useimpien rahamuotoisten sosiaaliturvaetuksien tutkimuksessa, sillä ne ovat yleensä kansallisia järjestelmiä. Sosiaalipalvelujen kohdalla kansallinen näkökulma on kuitenkin ongelmallinen, koska niiden järjestäminen on paikallisten, ei kansallisten viranomaisten tehtävä. Kunnat ovat olleet vastuussa sosiaalipalvelupolitiikan toimeenpanemisesta ja käytännössä myös osaltaan sen muotoilemisesta. Vaikka keskusvallan päätökset ovat asettaneet politiikan pääsuunnan, paikallisella päätöksenteolla on ollut oma vaikutuksensa käytännön palvelutarjontaan.

Säynätsalon tapaus-tutkimus nosti esiin asian, joka on pitkälti sivuutettu suomalaisten sosiaalipalvelujen historiakuvauksissa: työnantajien järjestämät palvelut, jotka ovat erityisesti tehdasyhdyskunnissa olleet merkittäviä. Sosiaalipalvelujen historiasta on aiemmin puhuttu lähes yksinomaan julkisten sosiaalipalvelujen historiana. Tämän johdosta köyhäinhoitoa pidettiin pitkään nykyisten palvelujen ainoana historiallisena juurena. 1980-luvulla naistutkijat onnistuivat kuitenkin kyseenalaistamaan tämän näkemyksen. Heidän mukaansa hyväntekeväisyysjärjestöt, joista monet ovat olleet naisten vetämiä, ovat itse asiassa modernien hoivapalvelujen todellinen historiallinen edeltäjä (Julkunen 1987, 32-33; Saarinen 1985, 44-86 ja 1995). Nais-

tutkimus toi esille myös sen, että edelleen pääosa hoivatyöstä tehdään "näkyttömän hyvinvointivaltion" sisällä palkattomana epävirallisena naistyönä (Anttonen 1988 ja 1989; Julkunen 1989). Tämän tuloksena epävirallinen hoiva ja vapaaehtoistyö on ollut kattavasti mukana viimeaikaisessa sosiaalipalvelujen historiatutkimuksessa (esim. Satka 1994 ja 1995). Työntantajien järjestämät palvelut ovat kuitenkin sosiaalityön ja sosiaalipolitiikan tutkimuksen piirissä yhä jääneet vaille ansaitsemaansa tutkimuksellista huomiota. Säynätsalon kaltaisilla teollisuuspaikkakunnilla nämä palvelut ovat olleet sosiaalipalvelujen kehityksessä erittäin keskeisiä. Työntantajien palvelujen sisällyttäminen tutkimukseen voisi muuttaa tai vähintäänkin laajentaa käsityksiä suomalaisten hyvinvointipalvelujen historiallisesta alkuperästä.

Toinen tapaustutkimus kuvasi yksityiskohtaisesti lasten päivähoitopalvelujen kehityksen ratkaisevaa vaihetta. Saarijärveläisen päivähoiton syntyminen eroaa suuresti säynätsalolaisen päivähoiton kehityksestä. Suomessa lasten päivähoito on sosiaalipalvelujärjestelmän keskeisin osa, johon kuuluu noin puolet sosiaalipalvelujen kokonaisresursseista. Tapaustutkimus nosti esiin yksittäisen sosiaalityöntekijän toiminnan merkityksen paikallisen päätöksenteon muutoksen aikaansaamisessa. Tutkimuksessa hänen toimintansa kuitenkin nähtiin laajemmassa yhteydessä. Tapaustutkimus nosti esiin paikallisten sosiaalisten rakenteiden käynnissä olleen muutoksen vaikutukset paikallispolitiikkaan, sen kuinka kunnallispolitiikka polarisoitui kamppailuksi keskustaajaman ja toisten kylien välillä.

Paikallishistorialliset tapaustutkimukset rajoittuvat erityisiin paikallisiin konteksteihin ja niissä tapahtuviin erityisiin paikallisiin prosesseihin, mutta niihin sisältyy suuria teoreettisia mahdollisuuksia. Tästä yksittäisestä tutkimuksesta kävi yhtäältä ilmi, että paikalliset sosiaaliset ja poliittiset rakenteet vaikuttavat merkittävästi siihen, toteuttaako paikallistaso keskusvallan suunnitelmat sen toivomassa muodossa. Maalaiskunnatkin ovat ainutkertaisia ja ne ottavat valtiotason politiikkalinjaukset vastaan kukin omalla tavallaan. Toisaalta tämä tapaustutkimus myös vahvisti, että valtion toimenpiteet olivat tarpeen nykyaikaisten sosiaalipalvelujen aikaansaamiseksi maalaiskunnassa, joka eli vielä 1970-luvun vaihteessa agraarisen yhteiskunnan aikaa.

Kaksi tapaustutkimustani kaikkine erilaisuuksineen osoittavat yhdessä edellä käydyn metodologisen keskustelun kanssa sen, ettei paikallishistoriallisessa tapaustutkimuksessa ole kyse niinkään yhtenäisestä tutkimusmenetelmästä kuin perusorientaatiosta yhteiskuntahistoriaan. Tässä suhteessa ei ole eroa sillä, tutkitaanko nimenomaan sosiaalipalvelujen vai yhteiskunnan jonkin muun osa-alueen historiaa. Keskeisenä ajatuksena on katsoa historiaa paikallistasolta, analysoida paikallisia tapahtumia käyttäen paikallisia aineistoja. Paikallisia prosesseja ei nähdä irrallaan muusta yhteiskunnasta vaan kiinteässä yhteydessä sen historiaan. Säynätsalo ja Saarijärvi ovat Suo-

mea siinä kuin mikä tahansa muukin paikkakunta.

Paikallishistorialliset tapaustutkimukset pystyvät osoittamaan paikallisen toiminnan merkityksen sosiaalipalvelujen kehityksessä. Paikallisen toiminnan takana on monia erilaisia paikallisia toimijoita ja usein paikallisen toiminnan saamat muodot ovat tulosta paikallisista valtakamppailuista. Joissain tapauksissa paikallinen toiminta on edistänyt valtiollisen politiikan toteutumista, joissain tapauksissa se on hidastanut sitä. Joka tapauksessa suhteet paikallis- ja valtiotason välillä ovat olleet ratkaisevan tärkeitä. Tämän vuorovaikutuksen seurauksena sosiaalipalvelut ovat saaneet niin paikallisesti erityisiä kuin kansallisesti yleisiä piirteitä. Paikallishistoriallisen tapaustutkimuksen menetelmäkehityksen avulla nämä kaksi voidaan analysoida sekä erillisinä toisistaan että toistensa yhteydessä.

Kirjallisuus

- Abrams, Philip (1982) *Historical Sociology*. Bath: Open Books.
- Alapuro, Risto (1994) Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890-1933. Porvoo: Hanki ja Jää.
- Anttonen, Anneli (1988) Hyvinvointivaltion feministinen kritiikki – lähtökohta uusille sosiaalipolitiikkatulkinnolle. Teoksessa Leila Simonen (toim.) Naistutkimuksen ajankohtaisia ongelmia. Tampere: Tampereen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitoksen julkaisuja sarja C 30, 39-64.
- Anttonen, Anneli (1989) Hyvinvointivaltion feministinen ymmärtäminen. *Sosiaalipolitiikka* 14, 23-35.
- Forsius, Arno (1993) Sosiaali- ja terveydenhuollon kehitys Hollolassa ja Lahdessa vuosina 1866-1985. Vammala: Lahden kaupunki.
- Geertz, Clifford (1973) *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books.
- Haapala, Pertti (1986) Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820-1920. Tampere & Helsinki: Vastapaino & Suomen Historiallinen Seura, Historiallisia Tutkimuksia 133.
- Halila, Aimo (1977) Helsingin kaupungin sosiaalitoimen historia. Helsinki: Helsingin kaupunki.
- Hassinen, Esa (1983) Säynätsalon työväestön elinolosuhteista vuosina 1897-1936. Jyväskylän yliopisto, suomalaisen ja vertailevan etnologian julkaisematon pro gradu -tutkielma.
- Hoving, Viktor (1961) Enso-Gutzeit Osakeyhtiö 1872-1958 I-II. Helsinki: Enso-Gutzeit Oy.
- Jaakkola, Jouko & Kaarninen, Mervi & Markkola, Pirjo (1986) Koukkuniemi 1886-1986. Sata vuotta laitoshuoltoa Tampereella. Tampere: Tampereen kaupunki.

- Jokipii, A.E. (1929) Säynätsalo vuosina 1923-1929. Jyväskylä: Joh. Parviaisen Tehtaat Oy.
- Julkunen, Raija (1987) Miesten vai naisten hyvinvointivaltio? Sosiaalinen aika-kauskirja 81 (2), 31-36.
- Julkunen, Raija (1989) Sosiaalipolitiikan klassikkojen vaietut naiset. Sosiaalipolitiikka 14, 9-22.
- Jussila, Matti (1994) Säynätsalon terveydenhuolto ja sosiaalitoimi. Teoksessa Matti Rautjoki (toim.) Päivät seutuvilla Päijänteellä. Säynätsalolaisten kirja. Jyväskylä: Säynätsalon kunta & Säynätsalon seurakunta & Jyväskylän kaupunki & Säynätsalon kaupunginosavaltuusto, 227-242.
- Juurola, Ulla-Maija (1966) Tehdas ja kunta. Mäntän, Jämsänkosken ja Säynätsalon kunnallishallinnon erityisongelmia. Helsingin yliopisto, hallintotieteiden julkaisematon laudaturtutkielma.
- Karjalainen, Merja (1990) Vaivahoidosta sosiaaliturvaan. Jyväskylän kaupungin sosiaalitoimen historia vv. 1880-1956. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki, Sosiaalikeskuksen julkaisusarja 2/1990.
- Kettunen, Pauli (1986) Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918-1930. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, Historiallisia tutkimuksia 138.
- Konttinen, Esa (1994) Kansalaisyhteiskunnan leimahdus Säynätsalossa. Teoksessa Ari Lehtinen & Pertti Rannikko (toim.) Pasilasta Vuotokselle. Ympäristökamppailujen uusi aalto. Helsinki: Gaudeamus, 116-138.
- Koskimäki, Kaarina (1990) Säynätsalon koulu 1915-1990. Jyväskylä: Säynätsalon kunta.
- Koskinen, Tarmo (1989) Metsäsektori suomalaisen muutoksen veturina ja jarrumiehenä. Teoksessa Pertti Suhonen (toim.) Suomi - muutosten yhteiskunta. Juva: WSOY, 181-190.
- Kröger, Teppo (1996) Policy-makers in social services in Finland: the municipality and the state. *Scandinavian Journal of Social Welfare* 5 (2), 62-68.
- Kröger, Teppo (1997a) Local government in Scandinavia: autonomous or integrated into the welfare state? Teoksessa Jorma Sipilä (toim.) *Social Care Services: The Key to the Scandinavian Welfare Model*. Aldershot: Avebury, 95-108.
- Kröger, Teppo (1997b) The dilemma of municipalities: Scandinavian approaches to child day care provision. *Journal of Social Policy* 26 (4), 485-508.
- Kuusi, Sakari (1949) Toiminimi Joh. Parviainen 1856-1947. Jyväskylä: Enso-Gutzeit Oy.
- Lane, Jan-Erik & Ersson, Svante (1999) *Politics and Society in Western Europe*, 4th edition. London & Thousand Oaks & New Delhi: Sage Publications.
- Lehtiö, E. (1922) Säynätsalo. Piirteitä neljännesvuosisadan varrelta. Jyväskylä: Gummerus.
- Levi, Giovanni (1992) On microhistory. Teoksessa Peter Burke (ed.) *New Perspectives on Historical Writing*. University Park: The Pennsylvania State University Press, 93-113.

- Manninen, Pauli (1988) Paikallishistorian mahdollisuus tieteellisenä yhteiskunta-historiana. Teoksessa Panu Pulma (toim.) Yhteiskuntahistorian vuosikirja. Helsinki: Historiallinen Yhdistys ry. Julkaisuja n:o 4, 76-82.
- Mills, C. Wright (1982) Sosiologinen mielikuvitus. Helsinki: Gaudeamus.
- Mäkelä, Riitta (1980) Hanna Parviainen. Teoksessa Työtä ja tuloksia. Suomalaisia vaikuttajanaisia. Juva: WSOY, 9-23.
- Niemi, Marja (1990) Sosiaalihuolto Raumalla. Yksityisestä hyväntekeväisyydestä lakisääteiseen turvaan. Rauma: Rauman museo.
- Parviainen, Walter (1922) Säynätsalo. Palanen Keski-Suomen teollisuuden kehityskulkua. Jyväskylä: Joh. Parviaisen Tehtaat Oy.
- Peltonen, Matti (1992) Esipuhe. Teoksessa Giovanni Levi: Aineeton perintö. Manaajapappi ja talonpoikaisyhteisö 1600-luvun Italiassa. Helsinki: Tutkijaliitto, 7-17.
- Pulma, Panu (1995) Valtio, vaivaiset ja kuntien itsehallinto. Gustaf Adolf Helsingius valtion ja kuntien välisen suhteen muokkaajana. Teoksessa Virkanyrkit ja muita hallintohistorian tutkimuksia. Helsinki: Hallintohistoriakomitea, Hallintohistoriallisia tutkimuksia 16, 99-125.
- Pulma, Panu (1996) Valtion lainoista VALTAVAAn. Kunnan ja valtion suhde sosiaalitoimen valtionapujärjestelmän kehityksessä 1918-1982. Helsinki: Stakes, Tutkimuksia 60.
- Rannikko, Pertti & Pyy, Ilkka (1994) Hyvinvointivaltion murros ja syjäinen maaseutu. Teoksessa Jukka Oksa (toim.) Syrjäisen maaseudun uudet kerrostumat. Joensuu: Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja 110, 77-91.
- Rantanen, Helena (1976) Säynätsalon perherakenteet 1924 ja 1970. Jyväskylän yliopisto, sosiologian julkaisematon tutkielma.
- Rauhala, Pirkko-Liisa (1996) Miten sosiaalipalvelut ovat tulleet osaksi suomalaista sosiaaliturvaa? Tampere: Tampereen yliopisto, Acta Universitatis Tampereensis A 477.
- Rautjoki, Matti (toim.) (1991) Saarelaiset muistelevat. Säynätsaloläisyyttä etsimässä. Säynätsalo: Säynätsalon kunta.
- Rautjoki, Matti (toim.) (1994) Päivät seutuvilla Päijänteen. Säynätsaloaisten kirja. Jyväskylä: Säynätsalon kunta & Säynätsalon seurakunta & Jyväskylän kaupunki & Säynätsalon kaupunginosavaltuusto.
- Remmer, Satu (1989) Turun lastentarhojen synty ja muotoutuminen vuosina 1868-1973. Turku: Turun yliopisto, Kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja A: 133.
- Saarinen, Aino (1985) Vapautta naisille! Puheenvuoroja naisten historiasta, naisliikkeistä ja teoriasta. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Saarinen, Aino (1995) Kvinnor som frivillig social brandkår. Filantrofi i Tammerfors under senare hälften av 1800-talet. Teoksessa Marja Taussi Sjöberg & Tinne Vammen (red.) På tröskeln till välfärden. Välgörenhetsformer och arenor i Norden 1800-1930. Stockholm: Carlssons, 34-60.

- Sarkki, Taimi (1962) Saarijärven sosiaalihuollosta. *Huoltaja* (15-16), 483-484, 498-499.
- Satka, Mirja (1994) Sosiaalinen työ peräänkatsojamiehestä hoivayrittäjäksi. Teoksessa Jouko Jaakkola et al.: *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 261-339.
- Satka, Mirja (1995) *Making Social Citizenship: Conceptual Practices from the Finnish Poor Law to Professional Social Work*. Jyväskylä: SoPhi.
- Sinkkonen, Riitta (1990) Joh. Parviaisen Tehtaat Oy:n palkka- ja sosiaalipolitiikka Säynätsalossa 1924-1938. Imatra: Enso-Gutzeit Oy. *Historia- ja perinnejulkaisuja* 2.
- Sinkkonen, Riitta (1994) Säynätsalon väestö ja alue. Teoksessa Matti Rautjoki (toim.) *Päivät seutuvilla Päijänteen. Säynätsalolaisten kirja*. Jyväskylä: Säynätsalon kunta & Säynätsalon seurakunta & Jyväskylän kaupunki & Säynätsalon kaupunginosavaltuusto, 40-52.
- Skocpol, Theda (1984) Emerging agendas and recurrent strategies in historical sociology. Teoksessa Theda Skocpol (ed.) *Vision and Method in Historical Sociology*. Cambridge & New York & Melbourne: Cambridge University Press, 356-391.
- Soikkanen, Hannu (1996) Kunta paikallishistoriassa. Teoksessa Mauno Jokipii (toim.) *Paikallishistoria*. Jyväskylä: Gummerus, 71-80.
- Stake, Robert E. (1994) Case Studies. Teoksessa Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln (eds.) *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks & London & New Delhi: Sage Publications, 236-247.
- Stoecker, Randy (1991) Evaluating and rethinking the case study. *The Sociological Review* 39 (1), 88-112.
- SVT VI C: 103-106. Väestölaskennat 1960, 1970, 1975 ja 1980.
- Therborn, Göran (1995) *European Modernity and Beyond: The Trajectory of European Societies 1945-2000*. London & Thousand Oaks & New Delhi: Sage Publications.
- Thompson, E. P. (1978) *The Poverty of Theory and Other Essays*. London: Merlin Press.
- Trimberger, Ellen Kay (1984) E. P. Thompson: understanding the process of history. Teoksessa Theda Skocpol (toim.) *Vision and Method in Historical Sociology*. Cambridge & New York & Melbourne: Cambridge University Press, 211-243.
- Vuorenpää, Pirjo (1990) Johan Parviaisen Tehtaat Oy:n vaneritehtaan toiminta vuosina 1913-1936. Imatra, Enso-Gutzeit Oy, *Historia- ja perinnejulkaisuja* 3.
- Yin, Robert K. (1984) *Case Study Research: Design and Methods*. Beverly Hills & London & New Delhi: Sage Publications.

II

VAIKEAT KOHTEET, UUDET KYSYMYKSET

Riitta Granfelt

KERTOMUKSIA KODITTOMUUDESTA JA MARGINAALISTA

Määrällisesti tarkasteltuna naisten kodittomuus on yhteiskuntapoliittisesti marginaalinen ilmiö. Siinä näkyy kuitenkin erityisen selkeästi syrjäytymisen kovuus köyhän, yksinelävän, psykososiaalisista vaikeuksista kärsivän naisen elämässä. Ilmiö on tutkimuksellisesti ja sosiaalipoliittisesti relevantti silloinkin, kun se kohdistuu lukumääräisesti pieneen joukkoon: marginaali voi olla hyvä näköalapaikka naisten köyhyyteen ja syrjäytymiseen yleisemminkin.

Naisten kodittomuus on monimuotoista. Niinpä sama nainen voi lyhyen ajan sisällä olla eri tavoin koditon. Suomessa naisten kodittomuus ei ole tyypillisesti kadulla tai yömajoissa asustelua. Asunnottomat naiset asuvat enimmäkseen eriasteisesti hoidollisesti suuntautuneissa asuntoloissa sekä sukulaisten, ystävien ja tilapäisten miestuttavien luona eivätkä läheskään aina näy asunnottomuustilastoissa.

Naiset, kodittomuus ja syrjäytyminen on se triangeli, joka mielessäni lähdin asuntoloihin etsimään naisia, jotka kertoisivat minulle elämästään. Tutkimukseeni osallistuneet naiset elivät joko kodittomien asuntolassa tai päihdeongelmaisten hoitokodissa sinä ajankohtana, jolloin keräsin aineistoni. Tutkimukseeni valikoitui naisia, joista suurin osa kamppaili vaikeiden päihdeongelmien, alkoholin ja lääkkeiden, joskus myös huumeiden kanssa. Kodittomuus ja päihdeongelmat kietoutuivat nykyisessä elämäntilanteessa ja usein myös elämänhistoriassa voimakkaasti toisiinsa vaikeuttaen toisiaan ja monimutkaistaen toimivien ratkaisujen löytymistä.

Peruskysymykseksi muodostui jo aivan ensi tapaamisissa, keitä löytämäni naiset oikeastaan ovat, mitkä ovat edellytykseni päästä astumaan heidän maailmaansa ja mitkä olisivat oikeat sanat, joilla kirjoittaa heidän elämästään. Kodittomuus oli näitä naisia yhdistävä realiteetti, mutta he puhuivat myös paljon muusta – lapsista, miehistä, alkoholista, väkivallasta, työstä, unelmistaan ja peloistaan. Jokaisen naisen kertomuksessa kodittomuus sai

omanlaisensa sisällön elämäkokonaisuutta ja kertojan persoonallisuutta vasten.

Useimmat olivat äitejä, joiden lapset oli otettu huostaan. Hyvin monien elämässä oli paljon rikkoutuneita ihmissuhteita, väkivaltaa ja riippuvuutta päihdeongelmallisista ryhmistä. Kodittomuuteen ja kodin menetyksiin liittyivät voimakkaasti ihmissuhteiden repiävyys, särkyminen ja elämän merkityksen kyseenalaistuminen. Kodin menetyksessä oli kyse paljon monitahoisemmasta ilmiöstä kuin pelkästään asunnon menetyksestä. Kodittomien naisten kertomuksissa eri elämänaalueet kietoutuivat toiminnallisesti ja kokemuksellisesti toisiinsa muodostaen monitasoisen kokonaisuuden.

Sanoja etsimässä

Olen kirjoittanut naisten kertomukset uudelleen siten, että olen jäsentänyt niiden sisällön kolmen teeman varaan, jotka ovat Särkyneet äitiys, Väkivallan maailmat ja Juova elämä. Nämä teemat tulevat lähelle naisten omia sanoja tavoittaen kertomusten olennaisimpia sisältöjä. Temaattisia kokonaisuuksia kannattelemassa on marginalisaation käsite, johon sisällytän sosiaalis-taloudellisen huono-osaisuuden, psykososiaaliset vaikeudet ja eksistentiaalisen hädän, mutta myös vähemmistöryhmistä löytyvät luovat selviytymisstrategiat ja valtakulttuurista rikastuttavan viisauden.

Olen ensinnäkin pyrkinyt siihen, että käyttämäni käsitteet liikkuisivat riittävän lähellä naisten omia sanoja kooten ja pelkistäen kertomusten keskeisimpiä alueita. Toiseksi olen liittänyt naisten kertomukset yleisinhimillisiin kysymyksiin – erilaisuuden ja ulkopuolisuuden kokemuksiin, elämän merkityksen katoamiseen, särkyneen, eheytyneen ja huolenpidon teemoihin. Koko tutkimusprosessin ajan kestänyt käsite-etsiskely auttoi minua pääsemään yhä syvemmälle naisten kertomuksiin, jotka puolestaan inspiroivat teoreettis-metodologisia pohdintoja ohjaten kirjallisuusvalintojani suuntiin, joita en alunperin ollut osannut lainkaan ajatella.

Tutkimukseni teoreettinen kehys rakentuu kolmen käsitteen varaan, jotka ovat marginalisaatio, kodittomuus ja kiinnipitävä ympäristö. Käsitteet rakentuivat sisällöllisesti tutkimusprosessin edetessä. Naisten kertomaa olisi voinut jäsentää myös muilla käsitteillä, mutta olen päättänyt valitsemaan käsitteet, jotka ovat avautuneet minulle edesauttaen teoreettista ajattelua ja olleet vuorovaikutuksellisia suhteessa naisten kertomuksiin.

Kaikki valitsemani käsitteet luovat mielikuvia ja ovat teoreettisesti moineen suuntaan avautuvia. Marginaali on reunassa oleva vähäinen, kapea alue. Kodittomuus on pimeässä harhailua, turvattomuutta ja hätää. Kiinnipitävä ympäristö kuvaa välittämistä, huolenpitoa ja rajattua, tuttua tilaa. Kaikesta

tästä ja paljosta muusta naiset kertoivat puhuessaan kodista ja kodin särkymisestä, lastensa huostaanotoista ja lapsiinsa kohdistuvasta ikävästä, väkivaltaisista suhteista, elämästä juovissa porukoissa ja asiakkuudestaan sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmässä.

Kertomuksia rakentamassa

Lähtökohtani on, että naiset ovat kertoneet ja tulkinneet elämäänsä vuorovaikutuksessa minun kanssani. Olemme rakentaneet yhdessä kertomuksia, joiden perusta on kodittomien naisten elämässä. Oma merkitykseni kertomusten rakentamisessa on ollut sekä mahdollistava että rajoittava. Nähdäkseni tutkija ei pysty edesauttamaan kerrontaa sellaisista asioista, joihin hän ei pysty millään tavoin eläytymään. Olen pyrkinyt Susan Chasen (1995, 2-14) ilmaisuja lainaten ”kutsumaan kertomuksia”, toisin sanoen tukemaan naisia ottamaan kertojan roolin ja keskittymään niihin asioihin, joista he todella halusivat kertoa. Toisaalta teoreettiset lähtökohtani ja toisaalta oma elämänhistoriani ovat olleet suuntaamassa vuorovaikutusta ja kerronnan suuntaa. Aineistoa analysoidessani olen kertonut itselleni naisten kertomuksia yhä uudelleen, jolloin he ovat palanneet elämään ja puhumaan mielikuvissani. Empiirinen aineisto on kerrottua ja tulkittua elämää. Sen ja lukemani kirjallisuuden pohjalta olen rakentanut kodittomuuden ja kodin kolmitasoisen kuvan, joka liikkuu elinolojen, sosiaalisten suhteiden ja ihmisen sisäisen maailman alueilla.

Tutkija tuottaa omista lähtökohdistaan käsin kodittomuudesta omanlaisensa tulkinnan ja sen myötä myös tutkimuskohteensa. Kodittomista voi kirjoittaa hyvin eri tavoin painottuneen kertomuksen. Kaikilta, lukuun ottamatta kodittomia ihmisiä, puuttuu tulkintojensa ja kirjoitustensa pohjalta yksi hyvin keskeinen asia, kokemus kodittomuudesta. Siitä ei voi kirjoittaa, elleivät kodittomat kerro elämästään tutkijalle. Olen pyrkinyt intensiiviseen vuorovaikutukseen naisten kanssa siten, että pystyisin eläytymään heidän kertomuksiinsa. Eläytymällä olen halunnut nähdä sen maailman ja ne tilanteet, joista naiset kulloinkin ovat kertoneet. Tavoitteeni on ollut, että saisimme rakennetuksi yhteisen alueen, joka muodostuisi ensisijaisesti naisten kertomasta elämästä, jota minä lähestyn omasta kokemusmaailmastani teoreettisten lähtökohtieni ohjaamana.

Kodittomuudesta kertovia naisia olisi voinut kategorisoida monin eri tavoin. Tätä en kuitenkaan ole halunnut tehdä, vaan olen pyrkinyt kirjoittamaan heistä ja heidän elämästään siten, että naiset eläisivät tekstissä omanlaisinaan persoonallisuuksina omine ajattelu- ja puhetapoineen. Mutta olenko sittenkään ymmärtänyt juuri mitään heidän elämästään? En ole elänyt niissä

paikoissa, jotka ovat heidän tilapäisiä tai pitkäaikaisiakin kotejaan. En voi mitenkään väittää tietäväni, miltä todella tuntuu nukkua veneen alla, pankki-automaatin tuulikaapissa tai yömajassa 16 hengen salissa. Kuvitelmissani ja yrityksissäni eläytyä naisten kertomuksiin on erityisesti katu- ja yömajaelämä tuntunut pelottavalta, jopa kammottavalta. On ollut vaikea kuvitella, kuinka selviytyisin niissä oloissa, jotka ovat monien naisten elettyä ja koettua todellisuutta. Samaa epäilee myös tutkimukseen osallistunut Soile seuraavassa dialogissa:

Riitta: "Olisko sulla mielessä jotain semmosta mitä mä en huomaa kysyä? Mitä sä itse ajattelet että sä voisit kertoa?"

Soile: "Ei kun mä aattelin tällasta näin, että miten sä - pystyisit sä elämään tämmöstä elämää, mitä mä oon eläny? Yks kaks joutusit sellaseen tilanteeseen? Niin että sä menettäisit kaikki himat, menettäisit kotis, menettäisit kaiken, että sä olisit ihan puilla paljailla?"

Riitta: "Niinkun kadulla?"

Soile: "Niin, mä halusin vaan tietää. Se on niin hirveen vaikee - vaikka mä nyt kerron tässä. Niin ei se oo, miten sitä nyt sanotaan, samanlaista, kun sä et oo kokenu sitä itse. Sä et, sä et, sä et tajua sitä. Sä et osaa edes kuvitella, minkälais-ta se voi olla!"

Riitta: "Miten sä noin varmasti voit tietää, etten mä yhtään pysty kuvitteleen?"

Soile: "En mä tiedä. Tuli vaan sellanen mieli tai siis itselleni tuli sellanen mieli-kuva että siis... No ehkä jotenkuten. Miten mä nyt sanosin: ett kadulla eläminen, pummaaminen ja se eläminen siellä, itsensä hengissä pitäminen. Ei, must tuntuu, ett ei sulla oo mitään tajua siitä."

Liz Stanley ja Sue Wise (1993) kehottavat hylkäämään fiktiivisen sympatian, kuvitelman, että muka ymmärtäisimme. He vaativat tutkijaa asettamaan itsensä haavoittuvaksi siten, että tutkimukseen osallistuvat voivat arvioida hänen olettamustensa ja tulkintojensa osuvuutta. Stanley ja Wise ilmaisevat tämän periaatteen kirjoittamalla "emme voi väittää tietävämme, miltä halvaantuneesta ihmisestä tuntuu, mutta sen sijaan voimme kertoa, miltä kuvittelemme itses-tämme tuntuvan, jos se olisi meidän todellisuuttamme". (Mt. 167-169.)

Stanley ja Wise (1993) korostavat kaiken tiedon subjektiivisuutta ja siitä seuraavaa tutkijan oman position eksplikoinnin merkitystä. Lähtökohdaksi tulee tutkijan näkökulmasta konstruoitu todellisuus, eikä tutkija edes väitä ymmärtävänsä, miltä toisesta tuntuu. Sen sijaan hänen tehtävänsä on kirjoittaa oma konstruktionsa tutkittavien kokemuksista. Tutkijan lähtökohdista riippuen jotkut asiat painottuvat korostuneesti, toiset jäävät vähälle huomiolle tai kokonaan sivuun. Näin kaikki tieto näyttäytyy kontekstisidonnaisena ja konstruoituna. Tutkijan käyttämät käsitteet ovat katsomisen ja tulkitsemisen välineitä. Hänen elämänsähistoriansa ja persoonallisuutensa vaikuttavat

käsitteiden tulkintaan, teoreettiseen jäsentämiseen ja siihen, mitä hän kykenee aineistossaan näkemään. (Mt. 167-169; myös esim. Kiiänmaa 1993, 18; Saarenheimo 1997, 27-28.)

Kyse on tutkimusasetelman hierarkioiden purkamisesta: tutkimukseen osallistuvat arvioivat tutkijan käsitysten oikeellisuutta täydentäen ja syventäen sitä omalla kokemusperäisellä tiedollaan. Näin voidaan puhua yhdistyneestä tai täydentyvästä tiedosta, jolloin "tieto lävistää tietäjän", toisin sanoen kyseenalaistaa tutkijan ymmärryksen (Belenky ym. 1997, 115-130). Tällä tavoin tutkija pääsee osalliseksi tutkimukseen osallistuvien maailmaan ja ajattelutapaan. Tiedon yhdistyessä tutkija ja tutkimukseen osallistuja jakavat yhteisen alueen, mikä mahdollistaa yhteisen kertomuksen rakentamisen. Vuorovaikutuksessa konstruoitu tieto ja ymmärrys ei enää palaudu yksiselitteisesti kummankaan kokemuksiin tai tietoon.

Samat ihmissuhdekysymykset, jotka elävät ylipäänsä arjen ihmissuhteissa, aktualisoituvat myös asiakas- ja tutkimussuhteissa. Vaikka ne ovatkin tiettyä tarkoitusta varten rakennettuja, ne eivät sittenkään ole laadullisesti mitenkään erityisiä.

Riitta: "Onko susta tärkeätä, että ympärillä on semmosia ihmisiä, jotka on kokeneet samantapaista?"

Saara: "Kyllä mun mielestä. Kaikki vähän niinkun kokenu noita elämän varjo puolia... Sen näkee siitä ihmisestä, jos juttelee vähän aikaa, ett rupeeko heti tuomitseen tai jotain tommosta, niin silloin saa olla juttelut. Joo, siihen loppui ainakin mun osalta. Kyllä sen huomaa heti, jos joutuu tekemisiin sellaisten ihmisten kanssa, jotka ei ole kokeneet kovia... Se on ihan ihmisestä kiinni. Voi semmosenkin kanssa tulla toimeen, joka on koko ikänsä ollu raittiina. Riippuu niin paljon ihmisestä. Jokaisella on ne omat elämäkokemukset."

Olen yrittänyt toteuttaa ns. standpoint-asetelmaa (Smith 1987; myös esim. Pohjola 1994a, 32; Ruoho 1990, 3-4), jonka keskeinen ajatus on lähteä liikkeelle ihmisten arkielämän kokemuksista ja valita teoreettiset käsitteet näistä lähtökohdista. On tärkeää, että kodittomat naiset ovat tutkimustekstissä läsnäolevia, elämäänsä eläviä, ajattelevia, tuntevia ja toimivia ihmisiä, joiden kertomasta todellisuudesta olen lähtenyt kirjoittamaan tutkimusta. Tutkimuksen keskeisen osan muodostavat tulkinnat, jotka perustuvat naisten kertomuksille. Käsiteanalyysi ja sen pohjalta nouseva keskustelu ei suinkaan ole kaikilta osin aineistolähtöistä, mutta kuitenkin enimmäkseen naisten kertomuksiin kiinnittyvää.

Dorothy Smith (1987) korostaa, kuinka helposti teoriat ja niiden pohjalle rakentuva aineiston analyysi kadottavat paikallisen ja erityisen, oikeastaan kaiken sen, mistä ihmiset voisivat tunnistaa itseään ja elämäänsä. Näin tutkimustekstissä kukaan ei enää ole subjekti, käsitteet vyöryvät eteenpäin

elämästä vieraantuneina ja etäisinä. Olen tavoitellut sellaisia käsitteitä, jotka eivät objektivoisi kodittomia naisia, vaan päinvastoin nousisivat heidän todellisuudestaan ja sanoistaan jäsentämään kertomusten keskeisimpiä sisältöjä. Oikeita sanoja etsien olen pyrkinyt löytämään naisten kertomusten keskeisimmät sisällöt, vivahteet, asioitten ja tapahtumien keskinäiset suhteet. Tutkijan ei ole mahdollista tavoittaa perimmäistä, yksiselitteistä ja ristiriidatonta todellisuuden kuvausta. Sen sijaan näkemykseni on, että naiset kertoivat itselleen merkityksellisistä asioista pyrkien parhaansa mukaan tulemaan ymmärretyiksi.

Tutkimusjoukkoni koostuu lukumääräisesti pienen ryhmän valikoituneesta osasta. Intressini on kaksitasoinen. Ensinnäkin se kohdentuu kodittomuuteen ja marginalisaatioon naisten elämässä. Toiseksi olen halunnut pohtia naisten kertomusten ja lukemani kirjallisuuden pohjalta syrjässä elämistä, erilaisuutta sekä elämän särkymistä ja vähittäistä uudelleenrakentumista sosiaalityön ja elämänkin peruskysymyksinä. Tästä lähtökohdasta olen edennyt ensinnäkin pohtimaan kodittomuutta kolmitasoisena ilmiönä. Toiseksi, olen analysoinut marginalisaation sisältöä paitsi sosiaalis-taloudellisena syrjäytymisenä myös eksistentiaalisiin ja psykologisiin kysymyksiin painottavana kysymyksenä. Aineiston analyysissä olen käyttänyt lisäksi Winnicottin (1971; 1986) kehittämää käsitettä kiinnipitävä ympäristö (holding environment, facilitating environment). Kiinnipitävän ympäristön peruskvaliteetti on kannattelemineen – se on luovuutta, aiemmasta poikkeavaa ajattelua ja uusia näkökulmia mahdollistava tila.

Lähtökohtani on koko tutkimusprosessin läpikulkeva subjektiivisuus. Olen valinnut kohderyhmän, josta välitän ja josta olen kiinnostunut. Tämä on edesauttanut samastumista ja eläytymistä naisten kertomuksiin. Olen tavoittanut kodittomien naisten elämästä voimakkaista eroavuuksista huolimatta myös jotain tuttua. Valitsemani teoreettiset käsitteet kommunikoivat paitsi aineiston myös itseni kanssa. Feministisessä tutkimuksessa korostuu tutkijan sitoutumisen ja yhteisten kokemusten merkitys. Sitoutuminen aktualisoituu myös tutkittaessa syrjäytyneitä ryhmiä nostaten esille tutkijan vastuullisuuden ja yhteisten kokemusten merkityksen suhteessa tutkittaviin. Toisaalta ääriinmillen viety omakohtaisen kokemuksen korostaminen johtaa lopulta tilanteeseen, jossa kaikki muu paitsi omista kokemuksista lähtevä tutkimus joutuu epäilyksenalaiseksi (Matero 1996, 259). Kokemusten yhtäläisyys ei myöskään ole itsestään selvästi tutkimuksellisesti eteenpäin vievää. Se voi päinvastoin aikaansaada ylikorostunutta samastumista ja johtaa tendenssinomaiseen kirjoittamiseen. Tutkimukseen osallistuvia voi olla vaikea nähdä erillisinä ja omanlaisinaan ihmisinä.

Samassa tilanteessa eläminen tai saman ilmiön kokeminen ei siis välttämättä ole avain toisen ihmisen kokemukseen, vaan on tärkeää tunnistaa

yhtäläisyyksien rinnalla myös eroavuudet. Tällöin voidaan puhua ns. yhdistyneestä tiedosta (connected knowledge), jonka muodostamisessa empatialla on keskeinen merkitys: lähtökohdaksi asetuu oma kokemus, jonka pohjalta pyritään toista kuunnellen ja omaa kokemusta hyväksikäyttäen tavoittamaan todellisuus toisen ihmisen tulkitsemana (Belenky ym. 1997, 115-130).

Kertomusten elävä ja tunteva maailma

Olen yrittänyt päästä mahdollisimman syvälle erityiseen ja löytää sitä kautta yleisempää, teoreettisesti kiinnostavaa ja erilaisia ihmisryhmiä koskettavaa. Olen rakentanut yhden kuvakulman naisten kodittomuudesta ja marginalisaatiosta pyrkien olemaan sensitiivinen kertojien keskinäiselle eroavuudelle ja kunkin kertomuksen ainutlaatuisuudelle. Tavoitteeni ei ole ollut konstruoida yhtenäistä kodittoman naisen identiteettiä, vaan rakentaa fragmentaarinen eroista ja samuuksista koostuva kodittomuuden kuva. (Ks. Morell 1994; Pelkonen ym. 1994; Enoranta 1996, 131-142; Rojola 1996, 28-39.)

Sosiaalipoliittisen ja erityisesti sosiaalityön tutkimuksen yksi keskeisimmistä tehtävistä on omalta osaltaan tuoda vaikeassa asemassa elävien ihmisten todellisuutta näkyviin. Keskeiseksi eettiseksi kysymykseksi nousee tällöin se, millainen kuva tutkimuksen kautta konstruoidaan tutkittavista ja heidän todellisuudestaan. Olen miettinyt tätä kysymystä käyttämällä ajatteluni apuvälineinä ilmaisia "Kurjuuden kertomus" ja "Valon kertomus". Kurjuuden kertomusta luonnehtii nimensä mukaisesti kaikkinaisen ja myös kerronnan kohteita leimaava kurjuuden korostus. Valon kertomus sen sijaan luo päivastaisen, idealisoidun ja romantisoidun kuvan tutkimukseen osallistuvista. Idealisaatio tuottaa epäuskottavaa tutkimustekstiä, eikä lukija tällöin tavoita niitä ihmisiä, joista tutkimus kertoo. Pelkästään hyvään päähenkilöön ei voi samastua – sitä paitsi hän on armottoman tylsä.

Tavoitteeni on ollut ymmärtää naisten kertomuksia niin, että pystyisin tekemään niiden pohjalta tulkintoja, jotka ovat mielekkäitä sekä aineistolähtöisyyden että teoreettisen kiinnostavuuden näkökulmasta. Teoreettisella kiinnostavuudella tarkoitan mahdollisuutta löytää mielekkäitä ajatuskulkuja myös yleisemmällä tasolla kuin tämän tutkimuksen ensisijainen tematiikka. Olen pyrkinyt kirjoittamaan empiirisen kuvauksen siitä, mitä on olla koditon nainen suomalaisessa yhteiskunnassa ja toisaalta käsittelemään yleisinhimillisiä kysymyksiä, jotka ovat löydettävissä myös naisten kertomuksista, ainakin implisiittisesti. (Ks. esim. Silverman 1993, 2-3; Saarenheimo 1997, 27-29).

Aineistoa lukiessani olen pyrkinyt eläytymään naisten kertomuksiin ja päässytkin heidän kokemuksiinsa lähelle. Toisaalta kertomuksiin syventyminen on herättänyt ajatuksia ja muistoja omasta elämästäni ja lopulta liittä-

nyt yksittäisten ihmisten elämäkokemuksia yleisinhimillisiin kysymyksiin. Olen lukenut aineistoani yhä uudelleen ja uudelleen. Siitä huolimatta löydän siitä jatkuvasti jotakin uutta, toistuvasti jokin kohta pysäyttää minut, yritän miettiä, mistä voisi olla kysymys. Kertomukset ovat riittävän erilaisia suhteessa omaan elämään viritteäkseen emotionaalisen-älyllisen haasteen. Toisaalta niissä on sen verran tuttua, että saan jostakin päästä kiinni, mikä mahdollistaa eläytymisen. Naisten kertomukset eivät ole tieteellisiä, vaan kokemuksellisia tekstejä, jotka kertomalla kodittomuuden eri ulottuvuuksista inspiroivat samalla teoreettis-metodologisia pohdintoja.

Empatiaan liittyy emotionaalinen kosketetuksi tuleminen ja erillisyyden säilyttäminen, hetkellinen jakaminen, yhteisyyden kokemus ja samanaikaisesti kunnioittava etäisyys, erilaisuuden arvostus. Useat naistutkijat ovat kirjoittaneet empatian merkityksestä ei ainoastaan aineiston keruuvaiheessa vaan koko tutkimusprosessissa (esim. Haraway 1992, 293; Josselson 1995, 28-32; Kaskisaari 1995, 16-22; Aro 1996; Jokinen 1996, 199-204; Vilko 1997, 184-190).

Empatian avulla pyritään etäisyyden ylittämiseen, tavoittamaan toisen ihmisen tapa tulkita elämäänsä ja antaa kertomuksensa tapahtumille merkityksiä. Se ei kuitenkaan ole riittävä ehto tulkinnoille, vaan sen merkitys on lähinnä syventävä ja teoreettista ajattelua täydentävä (Saarenheimo 1988, 262). Vaikka tutkija ei tietoisesti pyrkisi ymmärtävään asennoitumiseen, voi tapahtua samastumista ja syntyä ymmärtämystä tutkimusprosessin aikana jaettujen kokemusten pohjalta. Empatian heräämisessä on tällöin kysymys siitä, että jokin ilmiö, toimintatapa yms. alkaa näyttää ymmärrettävältä kontekstiaan vasten. Tutkija alkaa nähdä ilmiössä uudenlaisia merkityksiä, jolloin hän tekee siitä mielessään aiemmasta poikkeavan tulkinnan. Empatia syntyy ja elää vuorovaikutuksessa, olkoon vuorovaikutuksen toinen osapuoli sitten ihminen, kaunokirjallinen teos, tutkimusteksti, elokuva jne. Liikutaan samastumisen ja erillisyyden raja-alueella, on kyse kosketetuksi tulemisesta siten, että tunteet ja ajattelu havahtuvat. Kosketetuksi tuleminen on ydin.

Empatian tietoinen hyödyntäminen mahdollistuu vasta silloin, kun tutkija ei ole enää tunteittensa vallassa, vaan kykenee käyttämään tunteitaan oman ymmärryksensä vahvistamisen, syventämisen ja selkiennyttämisen välineinä. Empatian kokeminen ei myöskään edellytä mitään tunnekuohuja, vaan voi mahdollistua yksinkertaisesti ajattelemalla jotakin asiaa vähän perusteellisemmin. Ymmärrettävä työskentelyote edellyttää keskittynyttä, tilannetta analyysoivaa ajattelua eikä suinkaan ole palautettavissa ainoastaan tunteisiin. Empatia on tunteiden ja ajattelun dialogia sekä samanaikaista dialogia itsen ja toisen ihmisen kanssa. Sen avulla tuotettu tieto on ns. yhdistynyttä tietoa, joka muodostuu vuorovaikutuksessa. (Belenky ym. 1997, 115-130.)

Tutkija voi oppia ymmärtämään tutkimiaan ilmiöitä, jos ne ihmiset, joi-

den elämässä kyseiset ilmiöt todellistuvat, kertovat hänelle ja hän itse kykenee tarkkaavaisesti ja eläytyen kuuntelemaan kertomuksia. Empaattisen suuntautumisen myötä mustavalkoiset dikotomiat kyseenalaistuvat: kertomukset ovat sisäisesti ristiriitaisia, kuten kokemukset ja ihmisetkin. Näin löytyy tilaa uusille ja keskenään ristiriitaisille tulkinnoille. Ristiriitoja ei tule selittää pois, vaan ne ovat mahdollisuuksia kertomusten jatkamiselle ja siten myös ymmärryksen syvenemiselle. Ehkä ei olekaan niin tärkeää löytää vastauksia ja selityksiä kaikkeen. (Josselson 1987, 28-33; Stanley & Wise 1993, 167-169.)

Tutkija on osa sitä todellisuutta, jota hän tutkii ja hänen tapansa nähdä, ymmärtää ja sivuuttaa asioita on yhteydessä hänen henkilökohtaiseen biografiaansa ja teoreettis-metodologisiin lähtökohtiinsa. Aineiston ehkä hyvin tärkeät asiat jäävät analysoimatta, ellei tutkija tavoita niitä sen enempää henkilökohtaisten kokemustensa kuin teoreettisen ymmärryksensääkään avulla. Tunteitaan ja sitoumuksiaan tutkija ei millään voi sulkea absoluuttisesti tutkimuksensa ulkopuolelle. Tutkijan biografia vaikuttaa tutkimusprosessin kaikissa vaiheissa, vaikka hän ei olisikaan siitä tietoinen. Se myös määrittää kirjoittamisen tapaa ja erilaisia sisällöllisiä ratkaisuja riippumatta siitä, kuinka "objektiiviseen" ja "hygieeniseen" tutkimukseen sitten pyrittäisiinkin. (Stanley & Wise 153-169.)

Donna Haraway (1992, 293) katsoo, että sukulaisuuden ja empatian tuntemus ovat välttämättömiä edellytyksiä sille, että tutkija alkaisi tuntea tutkimaan asioita (myös Jokinen 1996, 199-200). Empatiassa on kyse välittämisestä, jota on mahdollista tuottaa keinotekoisesti. Pakonomainen yrittäminen ja pinnistely tukahduttavat ymmärtämisen synnyn edellytyksiä. Ymmärrys tarvitsee syntyäkseen tilaa ajatella ja tuntea – oikeastaan leikinomaisen pakottoman olotilan (Winnicott 1971, 53-56; 1986, 41). Yhteiset kokemukset suhteessa tutkittaviin voivat edesauttaa ymmärtämistä, mutta ne sisältävät myös riskin nähdä toisen kokemus ikään kuin se olisi oma. Tärkeintä on kuunnella keskittyneesti kertojaa, yrittää asettua hänen tilanteeseensa ja pyrkiä välttämään oman pään sisällön tyhjentämistä toisen kertomukseen. Tätä voi kutsua myös pyrkimykseksi kunnioittaa toisen toiseutta (Myyrä 1993, 54).

Lähes kaikkien tutkimukseeni osallistuneiden naisten kertomuksista on kuultavissa ja luettavissa kärsimystä. Naisten kertomukset tuntuivat ajoittain hyvin järkyttäviltä. Aina en osannut sanoa oikein mitään, omassa mielessäni heräsi vaikeita tunteita, tunsin itseni avuttomaksi ja kömpelöksi. Eriyisesti aineistonkeruuvaiheessa ajattelin naisia ja heidän elämänsä usein silloinkin, kun en ollut heidän kanssaan tekemisissä. Tutkimuksen edetessä analyysi ja kirjoittaminen muuttui vapautuneemmaksi ja avarammin näkökulmia etsiväksi, kun ymmärsin, etten sittenkään kirjoita suoranaisesti juuri näiden naisten elämästä. Tutkimuksessani eivät esiinny elävät ihmiset kokemuksineen, vaan tätä kertomusta kirjoitan minä yhdessä naisten kanssa

muodostamieni kertomusten pohjalta. Pääsin lähemmäs ja syvemmälle naisten kertomuksiin, kun astuin niiden ulkopuolelle ja etäännyin niistä. Ajatteluun ja kirjoittamiseen tuli enemmän sävyjä ja vapautta, kun en enää ajatellut, onko asia juuri näin, vaan mitä tämän kertomuksen pohjalta voin ymmärtää tutkimukseni tematiikasta, siitä mitä tutkimukseni avulla yritän ymmärtää ja tehdä lukijallekin ymmärrettäväksi.

Tutkijan teoreettisesta jäsenyyksestä lähtevät kysymykset saattavat olla esteenä haastateltavan omalle kertomukselle, sille kertomukselle, jonka tämä kaikkein mieluiten kertoisi. Tutkija saa parhaiten kutsutuksi esiin kertomuksia tekemällä yksinkertaisia, selkeitä kysymyksiä, jotka kohdistuvat suoraan elämäkokemuksiin. Olen pyrkinyt haastattelutilanteissa luomaan tilaa mahdollisimman vapautuneelle ja omaehtoiselle kerronnalle. Muunlainen toiminta olisikin ollut järjetöntä, koska koko tutkimus rakentuu varsin pitkälti naisten kertomustensa varaan. Stanley ja Wise (1993, 161) katsovat kaikenlaisen tutkimuksen perustuvan vuorovaikutukselle, tutkijan ja tutkittavien väliselle suhteelle, jopa riippumatta siitä, ovatko tutkittavat ihmisiä, kirjoja, arkistoja jne. Omakin kokemukseni on, että se kirjallisuus, joka on vienyt tutkimustani kaikkein merkittävimmin eteenpäin, on ollut sellaista, joka on ollut vuorovaikutuksellista paitsi suhteessa aineistooni myös itseeni. Nämä tekstit ovat käynnistäneet uusia kertomuksia mielessäni ohjaten näin tutkimuksen suuntaa.

Kertomuksia kuuntelemassa

Käsittääkseni kaikki naiset osallistuivat tutkimukseen omasta tahdostaan, eikä osallistuminen ollut näin ollen kenellekään ainakaan suorastaan vastenmielistä. Haastattelutilanteet olivat antoisia, koskettavia ja ajoittain hyvin hauskojakin. Luullakseni myös naisten kokemus oli suurin piirtein sama. Jotkut kommentoivat tilannetta kokemuksena "saada kerrankin purkaa itseä", "amentaa itsensä tyhjiin". Osalle kokemus hyödyksi ja avuksi olemisesta tuntui olevan hyvin tärkeä.

Tosiasia kuitenkin on, etteivät naiset olleet pyytäneet minulta mitään, vaan päinvastoin minä tarvitsin heitä ja heidän kertomuksiaan. Asetelma kääntyykin oikeastaan päinvastoin: naiset suhtautuivat minuun ja tutkimukseeni hyvinkin empaattisesti. He suostuivat kertomaan henkilökohtaisia, kipeitä ja haavoittaviakin kokemuksia, jotta saisin tutkimukseni tehdyksi. Jotkut ilmaisivat jopa eksplisiittisesti huoltaan niin tutkimuksesta kuin tutkijastakin:

"...että sä saisit siitä mahdollisimman mielenkiintoisen."

"Mikä susta sitten tulee, kun sä saat tän valmiiks, professoriko?"

”Mä sanoin Timolle (sosiaalityöntekijä), että mitenköhän mä voin kertoa niistä asioista mitä mulle on tapahtunut kun se Riitta näytti niin aralta ja hauraalta.”

Naiset olivat hyviä kertojia, heidän kertomuksiinsa oli helppo päästä mukaan. He kertoivat elämästään, minä kuuntelin, kyselin ja näin omissa mielikuvissani heidät siinä elämässä, josta he kertoivat. Haastattelut ovat kuuntelemisen, litteroinnin ja lukuisten lukukertojen kautta muodostuneet kodittomien naisten kertomuksiksi, joissa kertova nainen elää päähenkilönä ja hänen identiteettiään täydentävät kertomuksen sivuhenkilöt. Olen keskittyneellä kuuntelemaan halunnut päästä astumaan kerrottuun todellisuuteen – näkemään mielikuvissani sitä maailmaa ja sitä elämää, jota kertoja puhumalla konstruoi. Etäisyyttä ja läheisyyttä säätelämällä olen pyrkinyt näkemään kerronnan kautta luodussa maailmassa muutakin kuin sen, mitä kertoja itse on nähnyt ja ymmärtänyt. Olen mieltänyt itseni yhteistyökumppaniksi, joka on ollut edesauttamassa kerrontaa, valitettavasti joskus myös sotkemassa huonoilla sanavalinnoilla ja kömpelöillä siirtymillä.

Haastattelutilanteissa naiset tekivät itse tulkintoja elämästään, ja minulla oli mahdollisuus tarkistaa heiltä omia näkemyksiäni. Muutamaa naista haastattelin kaksi tai kolme kertaa, mikä mahdollisti edellisestä haastattelusta tekemiäni tulkintojen tarkistamisen kertojalta itseltään. Aineiston analyysissä naiset eivät enää ole olleet mukana, vaan minä olen keskustellut heidän kanssaan siltä pohjalta kuin he elämäkokemuksineen ovat minulle kertomustensa kautta välittyneet ja muodostanut tältä pohjalta tulkinnot ja temaattisen jäsennyksen.

Naisten kertomukset poikkesivat huomattavasti toisistaan – kaikilla oli tietenkin aivan omanlaisiaan kokemuksia, vaikka ne temaattisesti olisivatkin olleet samoja. Oma elämäni poikkeaa monin tavoin tutkimukseen osallistuneiden naisten elämästä. Tehtäväni ei ole ryhtyä vakuuttelemaan, että sittenkin ymmärsin, että meillä loppujen lopuksi oli yllättäväkin paljon yhteistä. Keskeinen kriteeri on se, pääseekö lukija astumaan näiden naisten maailmaan kertomusfragmenttien ja niistä tekemiäni tulkintojen kautta – välittykö naisten kertomusten koskettavuus ja niiden pienestä ryhmästä ja rajatusta tilanteesta myös yleisinhimilliselle tasolle nouseva merkitys lukijalle.

Lukemani kirjallisuus on vaikuttanut siihen, mitä olen aineistosta löytänyt, mihin olen kiinnittänyt erityisesti huomiota. Samanaikaisesti aineiston lukeminen, naisten elämän miettiminen ja tämän pohjalta nousseet yleisemmät kysymykset ovat ohjanneet kirjallisuusvalintojani, sitä mitä olen kirjoista löytänyt ja miten lukemaani ymmärtänyt. Tutkijalla on suuri valta karsia, tehdä valintoja ja painotuksia niin yksittäisen haastattelun kuin koko aineistonkin osalta. Tutkijan maailmankuva ja tapa hahmottaa asioita tulee osaksi aineistoa vaikuttaen siihen konstruktion, jonka hän aineistostaan

lukijalle rakentaa. Analysoidessaan aineistoaan tutkija luo haastatteluja uudelleen, mikä tekee osaltaan perustelluksi rekonstruoitujen haastattelujen nimeämisen kertomuksiksi. (Ehn 1992, 201-205.)

Haastattelun kautta on turha tavoitella yksiselitteistä ja ristiriidatonta subjektiivista totuutta. Eri tilanteissa, eri ajankohtina ja eri näkökulmista katsottuna sama asia voi saada eri tavoin painottuneita ja jopa toisilleen päinvas-taisiakin tulkintoja. Myös tutkija on omalta osaltaan haastattelutilanteessa konstruoimassa totuuksia. Haastattelutilanteessa vaikuttavat myös psyykki-set puolustusmekanismit: liian ahdistavat asiat suljetaan tietoisuudesta pois tai niistä puhutaan etäännyttävästi, symbolisin termein (Honkasalo 1988, 135-139). Tutkija voi tiedostamattaankin vaikuttaa merkittävästi haastat-telun kulkuun ja painottumiseen. Hän voi myös olla lainkaan sitä itse tajuamatta esteenä joidenkin, haastateltavan elämässä keskeisten, elämäalueiden ja ta-pahtumien esiin ottamiselle. Kömpelöillä ja ymmärtämättömillä siirtymillä voi etäännyttää haastateltavaa hänelle tärkeistä asioista, joita hän on ollut hiljalleen varovasti lähestymässä. Tutkijan kysymykset voivat myös nousta aivan toisesta todellisuudesta tavoittamatta lainkaan haastateltavan kokemus-maailmaa (esim. Granfelt 1992, 23-24; Aro 1996, 136-139).

Haastattelussa voi olla merkittävästi keskinäistä vuorovaikutusta, vaikka tutkija ei kertoisi verbaalisesti juuri mitään itsestään. Non-verbaalinen viestintä ja tilanteessa syntyvät tunteet ovat vuorovaikutusta. Ihminen lähettää koko ajan viestejä tarkoittamattaankin – pelkkä oleminenkin ”puhuu” (Moi-lanen 1986, 37). Haastattelijan keskeinen tehtävä on sellaisen ilmapiirin luo-minen, joka mahdollistaa syventymisen, keskittymisen reflektivoaan kerron-taan. Tällöin mahdollistuu asioiden välisten yhteyksien löytyminen ja haas-tattelun omaehtoinen eteneminen.

Olen pyrkinyt olemaan mahdollisimman keskittyneesti läsnä haastattelu-tilanteissa, kuuntelemaan tarkoin ja osoittamaan kiinnostukseni. Sen sijaan en pitänyt tarkoituksenmukaisena suuremmin esitellä omia näkemyksiäni enkä selostaa omaa elämääni. Vaikka naiset eivät juurikaan esittäneet minulle kysymyksiä, olivat tilanteet mielestäni vuorovaikutuksellisia. Onhan mui-takin tapoja tutustua toiseen ihmiseen ja muodostaa hänestä käsitys kuin esittää yksittäisiä kysymyksiä – vaikkapa havainnot, tunnelma ja yhdessä rakennettu kertomus.

Èettisiä kysymyksiä ja metodologisia ansoja

Laitoksissa tai asuntoloissa elävien ihmisten koti on julkisella alueella, jol-loin tulee erityisen tärkeäksi pitää mielessä, että asuntolan huone on yhtä lailla yksityisyyden aluetta kuin omistusasunto. Vaikka asuntolahuoneen

ovessa ei olisikaan lukkoa, on tutkijan kunnioitettava symbolista lukkoa – ovea ei saa avata ilman lupaa. Ihmisiä ei saa painostaa kertomaan, ei saa urkkia eikä udella, vaan on edettävä heidän ehdoillaan. On yritettävä tavoittaa heidän tapansa kertoa ja ne aiheet, joista he puhuvat mielellään ja sovitettava omat intressit niihin.

Sen sijaan on eettisesti perusteltua tehdä tutkimusta, joka edellyttää ihmisten luokse menemistä ja henkilökohtaista vuorovaikutusta: kodittomuuden kokemuksesta eivät voi kertoa muut kuin sitä itse eläneet. Pieniin marginaaliryhmiin kuuluvat naiset rikastuttavat kertomuksillaan naistutkimusta, ja heidän kertomuksillaan on myös sosiaalipoliittista relevanssia. Syrjäytyneet naiset ovat edelleen liian näkymättömiä niin suomalaisessa naistutkimuksessa kuin köyhyystutkimuksessakin.

Eettiset kysymykset ovat emotionaalisia eivätkä ratkea mekaanisin ohjein (Aro 1996, 57). Antti Karisto (1994, 230) analysoi Zygmunt Baumanin ajattelua luotaavassa artikkelissaan epävarmuutta ja ambivalenssia elämän keskeisinä kvaliteetteina. Niitä on siedettävä, niiden kanssa on opittava tulemaan toimeen, ja juuri tämä voi mahdollistaa eettisen herkkyyden vahvistumista. Ainakin vähän rehellisempi tutkimusote mahdollistuu, kun tutkija ei kuvittelekaan olevansa vain "Hyvän roolissa".

Eettiset kysymykset on ratkaistava jokaisessa vuorovaikutustilanteessa aina uudelleen (Bauman 1993, 78-81; myös Karisto 1996, 255). Se, mikä on eettisesti perusteltua toimintaa yhden haastateltavan kanssa, saattaa olla epäeettistä toisen kanssa. Joillekin ihmisille voi esittää suoraan ja nopeassa tempossa hyvinkin henkilökohtaisia kysymyksiä, kun taas jotakuta toista on lähestyttävä varovasti kuulostellen ja pysyttävä riittävän etäällä. Vaikka olenkin sitä mieltä, että uteleva tungetteleminen on sekä erityisen kammottavaa että epäeettistä, vaanii toisessakin suunnassa eettinen loukku: ylettömän hienotunteinen ja varovainen tutkija ei ehkä kykene auttamaan haastateltavia kerronnan syventämisessä – hän ei ole sen enempää innostava kuin rohkaisevakaan. Pahimmassa tapauksessa haastateltava viritetty samalle tasolle puhuen varovasti ja korrektisti, ettei vain loukkaisi hienovireistä tutkijaa!

Olen päätenyt käyttämään haastatteluista käsitettä "kertomus", koska ymmärrän ne yrityksiksi rekonstruoida elettyä elämää yhdessä minun kanssani. Näissä kertomuksissa kodittomat naiset konstruoivat identiteettiään – rakentavat identiteetikertomustaan. He ovat kertomusten päähenkilöitä, joiden identiteetti rakentuu hiljalleen tapahtumakuvausten, elämänarviointien, heidän omien tulkintojensa ja kerrontatapansa kautta. Tutkimukseeni osallistuneet naiset keskittyivät muistelemaan elämäänsä, kertoivat siitä elävästi, persoonallisesti ja koruttomasti – loivat tunteidensa, ajattelunsa ja puheensa kautta oman kertomuksensa, järkyttävänkin rehellisen ajoittain:

Riitta: "Sä puhut niin rehellisesti."

Raija: "Mitä niitä kaunistelemaan."

Vaikka tutkimuksessa painottuvat surulliset asiat, toivon, että olen pystynyt kirjoittamaan myös naisten kertomuksista välittyvästä elämänvoimasta. Tutkimusaineistoni kertomukset eivät ole kronologisesti eteneviä elämäkertoja, jotka kattaisivat kertojiansa tähänastisen elämänkulun. Tästä huolimatta sijoitan tutkimukseni väljästi ymmärretyn biografiatutkimuksen alle – elämästä ja kertojistahan tässä nimenomaan on kyse. Kertomusta elämästä ei tarvitse ymmärtää ainoastaan lapsuudesta aikuisuuteen eteneväksi elämäntarinaksi. Naisten kertomukset ovat fragmentaarisia, niin kuin elämäkin. Olen käyttänyt tutkimusraportissa aineistoa runsaasti, sekä temaattisina fragmentteina että suhteellisen pitkinä osakertomuksina. Tällä tavoin olen ensinnäkin pyrkinyt perustelemaan tulkintani ja tekemään ne ymmärrettäviksi. Toiseksi toivon tällä kirjoitustavalla mahdollistavani naisten ja lukijan välisen vuorovaikutuksen. Kolmanneksi kertomusten tarkoitus on tuoda marginaalissa elävien naisten kokemus, ajattelu ja sanat osaksi sosiaalityön tutkimusta ja naistutkimusta.

Olen toteuttanut aineiston analyysin muodostamalla naisten kertomuksista tulkintoja, joiden tarkoitus on nostaa esiin keskeistä tematiikkaa. Koska pyrin toteuttamaan hermeneuttista tutkimusotetta, korostuu aineiston keruuprosessin merkitys. Kertomusten takana elävät kokonaiset ihmiset elämäkokemuksineen, tunteineen ja elämänasenteineen. Tutkimuskohteeni on kodittomien naisten kertoma elämä, joka on syntynyt heidän todellisuudestaan.

Tutkimukseeni osallistuneista naisista monet kyselivät, milloin työ valmistuu, ja olivat kiinnostuneita lukemaan sen. Olen tutustunut henkilökohtaisesti kaikkiin tutkimukseeni osallistuneisiin ja aineistoa analysoidessa heistä on tullut kertomustensa kautta tuttuakin tutumpia. Olenkin koko kirjoittamisprosessin ajan, erityisesti aineistoa tulkitessani, miettinyt, mitä osallistuneet naiset tekstistään ajattelisivat. Mahtavatko ajatuskulkuni yhtään vastata heidän tulkintojaan elämästään? Olen kuitenkin päätyneet konstruoimaan tulkinnat itse kysymättä naisten näkemyksiä tulkintojen osuvuudesta. Samaa tekstiä voidaan tulkita lukemattomin eri tavoin, eikä tarkoitukseni todellakaan ole esittää perimmäistä tai ainoaa totuutta naisten kertomuksista. Omasta mielestäni olen tuottanut psykososiaalisesti painottuneen näkökulman naisten kodittomuuteen.

Jotkut naisista ovat puhuneet rohkeasti ainakin omasta perspektiivistäni katsottuna hyvinkin arkaluonteisista aiheista, kuten esimerkiksi omasta väkivaltaisuudestaan tai raskaudenaikaisesta alkoholinkäytöstään. Yritän parhaani mukaan noudattaa kirjailija Märta Tikkaselta kuulemaani eettisesti

kelvollisen kirjoittamisen määritelmää: "Kaikesta saa kirjoittaa, kunhan kirjoittaa hyvin." Hyvin kirjoittamisella ymmärrän kertojaa ja hänen elämäänsä kunnioittavaa lähestymistapaa, joka pyrkii tavoittamaan kertomuksen olennaista sisältöä.

Tutkimuskohteen konstruointi on edennyt aineiston ja käsitteiden keskinäisen vuorovaikutuksen varassa. Tutkimuksesta on muodostunut temaattisista kertomuksista rakentuva Kertomus. En tutki puhetta enkä tekstiä sinänsä enkä suoranaisesti elämääkään. Sen sijaan tutkin kertomuksia naisten elämästä kodittomuuden näkökulmasta. Kertomukset kertovat tulkinnan eletystä elämästä, elämän kertojasta, hänen tavastaan tulkita asioita ja myös siitä, millaista elämää kertoja olisi toivonut. Tämän lisäksi ne kertovat implisiittisesti tutkijasta ja tutkimusprosessin toteutuksesta ja erityisesti vuorovaikutuksesta.

On tärkeää käyttää vaikeista asioista sanoja, jotka eivät yritä keinotekoisesti häivyttää hankalaa todellisuutta. Mukavan neutraalit sanat saattavat peittää näkyvistä ne ponnistelut ja sen kärsimyksen, mitä joidenkin ihmisten on kuitenkin eletty. Neutralisoiva, keinotekoinen kieli kehottaa teeskentelemään, että "kaikki on sittenkin aika hyvin". (Wendell 1996, 77-81.) Pahat, kärsimystä ja kurjuutta sisältävät ilmiöt tahraavat käsitteen toisensa perään – todellistuvat elettyinä ja koettuna kärsimyksenä.

Käsitevalinnoillaan tutkija luo tutkimuskohteestaan tietynlaisen konstruktion. Mitätöivillä, leimaavilla käsitteillä voidaan vahvistaa vääristyneitä stereotypioita ja entisestään vaikeuttaa marginaaliryhmiin kuuluvien ihmisten asemaa. Tutkijan valitsemat käsitteet saattavat olla sellaisia, etteivät tutkittavat voi eivätkä halua niihin samastua, vaan ne voivat kertoa paljon enemmän tutkijasta itsestään kuin tutkimukseen osallistuneista.

Kutsun tutkimukseeni osallistuneita naisia kodittomiksi naisiksi ymmärtäen kodittomuuden kolmelle ulottuvuudelle asetuvaksi ilmiöksi: kodittomuudessa on kyse asumisesta, suhteista ja sisäisestä maailmasta. Ainakin jokin näistä ulottuvuuksista todellistui haastattelujankohtana heidän elämässään. Kodittomuus on tilannesidonnaista, ei essentiaalinen ominaisuus, jonka pohjalta ihminen sijoittuu johonkin erityisten ihmisten kategoriaan. Se, mihin kategoriaan tutkimukseen osallistuvat ihmiset määrittyvät, riippuu kyseisen tutkimuksen näkökulmasta. Konstruoimalla tutkimusongelma konstruoidaan myös tutkimukseen osallistuville identiteettejä.

Tutkimusprosessin aikana olen kohdannut kolme ansaa. Niistä ensimmäinen on joutuminen aineiston vangiksi. Tällä tarkoitan "kertomuksista lumoutumista", ihastumista kertojiin ja sen myötä heidän idealisaatiotaan. Kertomusten välittömään sisältöön jumiutuminen tekee mahdottomaksi kriittisen lukemisen, yleistysten tekemisen ja olennaisuuksien pelkistämisen. Voimakas pyrkimykseni välttää kodittomien naisten leimaamista entisestään tuotti

tu tutkimusprosessin eräässä vaiheessa tekstiä, jossa kirjoitin naisista vain hyvinä ihmisinä. En halunnut nähdä enkä ymmärtää heidän kertomustensa runia ja raadollisia alueita. Tällainen kirjoitustapa köyhdytti naisten kertomuksia eikä sallinut heidän esiintyä tekstissä elävinä, omanlaisinaan ihmisinä.

Toinen ansa on aineiston selittäminen valmiiksi toisten tutkijoiden teksteillä. Valmiiksi selittäminen, tietäminen ja läpiymmärtäminen on hurmaa- vaa – elämää hallitsevan asiantuntijan rooli on houkutteleva (Jaatinen 1996). Aineiston lähiluku, pysähtyminen ja spontaanisti muodostuneiden tulkintojen kyseenalaistaminen osoittautui yllättävän vaikeaksi tehtäväksi. Oli paljon turvallisempaa tukeutua toisten tutkijoiden jo julkaisemiin teksteihin kuin astua esille aidosti aineistolähtöisten, oman ajatteluprosessin kautta muodostuneiden tulkintojen kannattelemana.

Kolmas ansa on emotionaalinen. Kodittomien naisten kertomukset ovat tulleet ajoittain lähelle omaa elämääni, ja tällöin on ollut epäselvää, kenestä ja kenen todellisuudesta käsin oikeastaan kirjoitan. Emotionaalinen ansa ja siitä vapautuminen on osoittanut, kuinka tendenssinomaisesti tietyissä vaiheissa luin naisten kertomuksia. Luulin löytäneeni ja halusin nähdä niissä asioita, joilla ei enkä sittenkään ollut mitään tekemistä kodittomien naisten kanssa. Kriittinen itsereflektio ja etäisyydenotto osoittautuivat eläytymisen rinnalla erittäin tärkeiksi.

Tutkimusprosessin tärkeä opetus on ollut sen ymmärtäminen, kuinka vaativaa on rakentaa sellainen kodittomuuden kuva, jossa yhteiskuntapoliittisuus, ihmissuhteet ja sisäinen maailma eivät erkaannu toisistaan irrallisiksi ulottuvuuksiksi, vaan yhdessä muodostavat särkyneen ja eheytyvän, hauraan ja kodikkaan kuvan.

Kirjallisuus

- Aro, Laura (1996) Minä kylässä, identiteettikertomus haastattelukertomuksen folklorena. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 650.
- Bauman, Zygmunt (1993) *Postmodern Ethics*. Oxford: Blackwell.
- Belenky, Mary Field & Clinchy, Blythe McVicker & Goldberger, Nancy Rule & Tarule, Jill Mattuck (1986/1997) *Women's Ways of Knowing. The Development of Self, Voice, and Mind*. New York: Basic Books.
- Chase, Susan E. (1995) Taking Narrative Seriously. Consequences for Method and Theory in Interview Studies. Teoksessa Josselson, Ruthellen & Lieblich, Amia (toim.) *Interpreting Experience. The Narrative Study of Lives. Volume 3*. London and New Delhi: Sage Publications, 1-25.

- Ehn, Billy (1992) *Livet som intervjukonstruktion*. Teoksessa Tigerstedt, Christoffer & Roos, J.P. & Vilkkö, Anni (toim.) *Självbiografi, kultur och liv. Levnads-historiska studier inom human- och samhällsvetenskap*. Stockholm/Skåne: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 199-219.
- Enoranta, Teija (1996) *Satumainen subjekti*. Nicole Brossardin integraali ilman nainen. Teoksessa Kosonen, Päivi (toim.) *Naissubjekti ja postmoderni*. Tampere: Gaudeamus, 131-150.
- Granfelt, Riitta (1992) *Asuntolan naisen elämää*. Helsingin yliopisto, sosiaalipolitiikan laitos, tutkimuksia 1/1992.
- Granfelt, Riitta (1998) *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 702.
- Haraway, Donna (1992) *Primate Visions. Gender, Race, and Nature in the World of Modern Science*. London: Verso.
- Honkasalo, Marja-Liisa (1988) *Oireiden ongelma*. Sosiaalilääketieteellinen tutkimus oireista, niiden esiintymisestä ja merkityksestä kahta tutkimusmenetelmää käyttäen. *Kansanterveystieteen julkaisuja M 101*, Helsingin yliopisto.
- Jaatinen, Jaana (1996) *Terapeuttinen keskustelutodellisuus*. Diskurssianalyttinen tutkimus alkoholiongelmien sosiaaliterapeuttisesta hoidosta. *Stakes. Tutkimuksia 72*. Jyväskylä: Gummerus.
- Jokinen, Eeva (1996) *Väsinyt äiti. Äitiyden omaelämäkerrallisia esityksiä*. Tampere: Gaudeamus.
- Josselson, Ruthellen (1995) *Imagining the Real. Empathy, Narrative, and the Dialogic Self*. Teoksessa Josselson, Ruthellen & Lieblich, Amia (toim.) *Interpreting Experience. The Narrative Study of Lives. Volume 3*. London and New Delhi: Sage.
- Karisto, Antti (1994) *Kevytmielisyyden aika?* *Tiede & Edistys* (19) 3, 226-238.
- Karisto, Antti (1996) *Pirstoutuvan elämän politiikka*. *Janus* (4) 3, 242-259.
- Kaskisaari, Marja (1995) *Lesbokirja*. Tampere: Vastapaino.
- Kiianmaa, Antero (1993) *Tapaustutkimus, kertomus, ymmärtäminen*. *Psykoterapia* 4/1993. *Therapeia*, 13-23.
- Matero, Johanna (1995) *Tieto*. Teoksessa Koivunen, Anu & Liljeström, Marianne (toim.) *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino, 245-269.
- Moilanen, Olavi (1987) *Elämän puhuteltavana*. Tutkimus ahdistuksen käsitte-lystä herännäisyyden alkuvaiheissa ja tämän vuosisadan Kainuussa. *Paltamo: Therapeia-säätiön julkaisusarja 2*.
- Morell, Carolyn M. (1994) *Unwomanly Conduct. The Challenges of Intentional Childlessness*. New York and London: Routledge.
- Myyrä, Johannes (1993) *Toiseuden lahja*. *Psykoterapia* 3/1993. *Therapeia*, 45-56.
- Pelkonen, Marja & Villberg, Mella & Järvinen, Rita & Markkio-Palenius, Pirjo (1994) *Vaillinaisesta kokonaiseksi*. Kääntöpiiri Oy.

- Pohjola, Anneli (1994a) Elämän valttikortit? Nuoren aikuisen elämänkulku toimeentulotukea vaativien tilanteiden varjossa. Acta Universitatis Lapponiensis 5. Lapin yliopisto. Rovaniemi.
- Rojola, Lea (1996) Me kumpikin olemme minä. Leena Krohmin vastavuoroisuuden etiikasta. Teoksessa Kosonen, Päivi (toim.) Naissubjekti ja postmoderni. Tampere: Gaudeamus, 23-43.
- Ruoho, Iiris (1990) "Naisnäkökulman" ongelmia. Yhdysvaltalaisista standpoint-teorioista ja postmodernista feminismistä. Tampereen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, Naistutkimusyksikkö. Julkaisuja nro 3/1990. Sarja N. Tampere.
- Saarenheimo, Marja (1997) Jos etsit kadonnutta aikaa. Vanhuus ja oman elämän muisteleminen. Tampere: Vastapaino.
- Saarenheimo, Marja (1988) Elämäkertamethodi kokemuksellisuuden tutkimisessä. Gerontologia (2) 4, 261-272.
- Silverman, David (1993) Interpreting qualitative data. Methods for analysing talk, text and interaction. London: Sage.
- Smith, Dorothy E. (1987) The Everyday World as Problematic. A Feminist Sociology. Boston: Northeastern University Press.
- Stanley, Liz & Wise, Sue (1993) Breaking Out: Feminist Consciousness and Feminist Research. London: Routledge & Kegan Paul.
- Vilkko, Anni (1997) Omaelämäkerta kohtaamispaikkana. Naisen elämän kertonta ja luenta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Wendell, Susan (1996) The Rejected Body. Feminist Philosophical Reflections on Disability. New York and London: Routledge.
- Winnicott, D.W (1971): Playing and Reality. London and New York: Tavistock Publications,
- Winnicott, D.W. (1986) Home Is Where We Start From. Essays by a Psychoanalyst. London: Penguin Books.

Leena Eräsaari

SOSIAALITYÖTÄ ”LINSSIN” TAKAA¹

U seilla antropologeilla on ollut tapana palata eri tavoin yhä uudestaan takaisin kentälleen, symbolisesti ja konkreettisesti. Joskus he kertovat kokonaan uusia kertomuksia kentiltä, toisinaan jo aikaisemmin kerrottuja – toki myös julkaistuja – toisinaan he painattavat päiväkirjansa, vertaavat jonkun tietyn ihmisryhmän parissa tehtyjä havaintoja toisen ryhmän parissa tehtyihin jne. Motiivit näihin kentälle palaamisiin, konkreettisiin ja symbolisiin, ovat monet. Ensiksikin on niin, että kvalitatiivista tutkimusta tekevät yhteiskuntatieteilijät, jollainen lähinnä olen vaikka vertaankin itseäni tässä antropologiin, joutuvat jättämään tutkimustekstiensä ulkopuolelle paljon hyviä tarinoita, monia kiinnostavia näkökulmia, suuren määrän metodisia, eettisiä ja poliittis-ideologisia pohdintoja, jotka ovat heillä mielessä raporttia kirjoittaessaan. Toiseksi uudenlaiset yhteiskunnalliset tilanteet tekevät ajankohtaiseksi pohdinnat, jotka eivät olleet kirjoittamishetkellä tärkeitä tai ajankohtaisia. Muuttuvat tilanteet saattavat innoittaa tutkijaa katsomaan aikaisempia löydöksiään tai havaintojaan uudesta näkökulmasta, uudenlaisin painoituksin.

Monet tutkijoita itseään koskevat aiheet, jotka ovat olleet tutkimuksellisesti tabuja, ovat tulleet keskustelun pariin, joten ajatuksellinen paluu entisille kentille tulee uusien teemojen myötä ajankohtaiseksi. Esimerkiksi keskustelut tutkimuksen reflektiivisyydestä, etnografian kirjoittamisesta ja feministisestä tutkimuksesta ovat nostaneet esille uusia teemoja ja tapoja esittää tutkimuksia. Eräs näitä kolmea suuntaa yhdistävä ajatus on, että humanistinen ja yhteiskuntatieteellinen tutkimus on tekemisen ja raportoinnin tasolla pyrkinyt saamaan aikaan ”objektiivisuuden lumeen” ja samalla vastaavasti häivyttänyt tutkija-kirjoittajan oman roolin. Näin siis siitäkkin huolimatta, että humanistinen ja yhteiskuntatieteellinen tutkimus on pohjimmiltaan subjektiivinen ryhtymys. 1990-luvulle saakka vallinnut kirjoittamisen tapa, ulkokohtainen raportointi, on muuttunut ei vain epämuodikkaaksi vaan myös ei-legitiimiksi. Jos ja kun yhteiskuntatieteissä myönnetään, että tutkimus on

tutkijan erilaisten valintojen tulosta, tulisi tämän tosiasian tavalla tai toisella välittyä myös tutkimustekstistä. Sanalla sanoen ennen 1990-lukua hankituista kenttäkokemuksista tai myös valmiiksi raportoituista tutkimuksista ei nykyään legitiimisti voi kirjoittaa samalla tavalla kuin aiemmin on kirjoitettu. Kirjoittamisen konteksti, kuka tai kutka ovat kirjoituksen sisäislukijoita – todellisia tai toivottuja lukijoita – vaikuttaa sekin lopulliseen tekstiin. Väitöskirjaa kirjoitetaan pääasiassa oman kentän portinvartijoille, alan professoreille, tämän kirjoituksen lukijaksi kuvittelen ensisijaisesti sosiaalityötä opettavan tai opiskelevan (nais-)henkilön. Aivan toinen asia on toki onnistun-ko puhuttelemaan kuvittelemaani lukijaa. Mainitsemistani motiiveista monet ovat kirjoituksessa läsnä, muitakin toki. Osa motiiveista kuuluu tiedostamattomiin, osa puolestaan on niin sopimattomia, että niitä ei ole tapana myöntää julkisesti.

Kvalitatiivista yhteiskuntatieteellistä tutkimusta tekevällä tutkijalla on periaatteessa käytössään kaksi tapaa kerätä aineistoa – havainnointi ja haastattelu. En pyri kiistämään valmiiksi olemassa olevien dokumenttien käyttöä, kuten valokuvien, byrokratian tai oikeuden käyttöön laadittujen asiakirjojen, kirjeiden, päiväkirjojen jne., vaan pohdin kentältä hankittavaa primaari-aineistoa. Havaintoja ja haastatteluja on vanhastaan tehty omiin silmiin ja korviin luottaen ja havainnot on kirjoitettu tutkimusta koskeviksi muistiinpanoiksi. Nykyään haastattelut suurelta osalta äänitetään, mutta yhteiskuntatieteilijät ovat vieroksuneet valokuvaamista dokumentoinnin tapana, olipa kyse aineiston hankinnasta tai tulosten raportoinnista (Ball & Smith 1992).

Esikuvien ja traditioiden puute visuaalista informaatiota dokumentoitaessa ja raportoitaessa merkitsee tutkijalle sekä ongelmia että onnea. Puhun visuaalisen informaation dokumentoinnista, koska havaintoja ja haastatteluja tehdessään tutkija jatkuvasti hankkii mm. silmiensä välityksellä myös visuaalista informaatiota. Toisinaan tämä informaatio päättyy myös kirjoitetuksi kuvaukseksi tutkimuspaikoista, esineistä ja ihmisistä. Sosiologit ovat erityisen painokkaasti pitäneet kiinni havaintojen sanallisista kuvauksista, antropologit ja etnologit ovat humanistien joukossa kaikkein innokkaimmin käyttäneet sanan ohella kuvia havainnollistamaan kuvauskohteitaan. Ennen valokuvauksen keksimistä esimerkiksi kansatieteilijät piirsivät kuvia erilaisista esineistä ja asumuksista, joita heidän tutkimansa ihmiset käyttivät. Useat antropologian klassikot ovat myös ottaneet erittäin runsaasi valokuvia tutkimuksiaan varten, esimerkiksi Margaret Meadilla (1942, 1951) ja Gregory Batesonilla (1942) on useita tutkimuksia, joissa kirjoitetun tekstin osuus on pieni verrattuna valokuvien määrään.

Koska sosiaalityeteissä kuvia ei juurikaan ole käytetty, on seurauksena ainakin yksi suurehko käytännöllinen ongelma. Tutkija joutuu harkitsemaan jokaisen tekonsa perusteita, ns. tieteellisyyttä tai oikeaoppisuutta. Perustelu-

ja pitäisi kirjata enemmän kuin traditionaalisempaa tutkimusta tehdessä, millä siis tarkoitan puheeseen tai tekstiin pohjautuvaa tutkimusta. Kvalitatiivisen sosiaalitieteellisen tutkimuksen sisällä on parhaillaan tapahtumassa metodista konservatiivitumista, metodisen tiukkuuden tai puhtasoppisuuden lisääntymistä. Tutkimustekstien osalta tämä tarkoittaa, että suuri osa tutkimuksesta selostaa metodisia ratkaisuja, kun taas tulokset, kuvattava sosiaalinen todellisuus saa osakseen yhä vähemmän huomiota. Erityisesti metodista puhtautta ja briljanssia vaaditaan opinnäytteiltä, joiden joukossa väitöskirjoilla on oma tärkeä tehtävänsä, ne ovat keskeisessä asemassa opin puhtauden tai oikeaoppisuuden vaalijoina. Metodiset poikkeukset tai useammat menetot yhdessä tutkimuksessa tekevät tutkimuksesta raskaan raportoida ja lukea, ne vähentävät ”tulosten” tai ”empirian” osuutta lopullisessa tutkimustekstissä.

Tehdessäni omaa tutkimustani pidin tärkeänä, että tutkimukseni ei olisi pelkästään metodien tai tutkimuksen tekoon liittyvien ratkaisujen esittelyä vaan sisältäisi mahdollisimman paljon sosiaalisen todellisuuden kuvausta. Niinpä selostin tutkimuksessa suhteellisen vähän niitä metodisia pohdintoja, joille tutkimukseni perustuu kuvien osalta. Käytän nyt tilaisuutta hyväkseni ja selostan joitakin opetuksia ja havaintoja, jotka liittyvät itse kuvaamiseen ja kuvaamisen raportointiin.

Esikuvattomaan tutkimustyöhön liittyy hyviäkin puolia, tutkijan onnen hetkiä. Esikuvien puute voi parhaimmillaan merkitä tutkijalle uutta ja omaa otetta. Antropologisessa tutkimuskirjallisuudessa on runsaasti keskustelua siitä, että tutkimuskohdetta ei pitäisi valita liian läheltä tutkijan omaa elämää. Tietty määrä vierautta tutkijan ja tutkimuskohteen välillä on suositus – uusin alan kirjallisuus on tosin alkanut kyseenalaistaa tätä aikaisempaa itsesitänselvyyttä. Myös keskusteluissa kvalitatiivisesta sosiologiasta mietitään keinoja ylittää tutkijan ja tutkimusaiheen liiallinen tuttuus. Oma tilanteeni monen muun sosiaalityötä tai muita sosiaalipalveluja tutkivan tavoin on ”liiallinen tuttuus”. Useilla on kokemusta sekä työntekijän että asiakkaan rooleista, lisäksi opettamisen välityksellä paljon kontakteja sosiaalityön kenttiin. Erilaisten hyvinvointipalvelujen kuluttajat ja tuottajat esiintyvät jatkuvasti tv- ja lehdistöjulkisuudessa ammattikirjallisuuden ohessa. Toisin sanoen kvalitatiivista tutkimusta tekevällä yhteiskuntatieteilijällä ei voi olla käytössään liikaa etäännytyistä auttavia välineitä. Traditionaalisesti tutkija ottaa etäisyyttä tutkimuskenttäänsä ajattelemalla, pohtimalla ja lukemalla, mutta tallentamisen välineetkin voivat toimia etäännyttävänä tekijänä. Valokuvat toistavat uudestaan ja uudestaan tietyn (silmänräpäyksellisen) näköhavainnon. Kameran avulla tuotetun dokumentin avulla tutkija voi uudestaan ja uudestaan palauttaa mieliinsä tietyn hetken, sellaisena kuin se oli. Toimistoympäristöistä tai organisaatiomaisemista (organization scapes) puhuttaessa tämä on ilman muuta vahvuus: paikan ulkonäön voi palauttaa mieliin yhä uudes-

taan. Ihmisten kuvaaminen on taas eri juttu, koska he suhtautuvat valokuvukseen eri tavoin kuin haastatteluun, joten tutkijan ja informantin välinen vuorovaikutus muuttuu.

Lähes kaikki teoretisointi valokuvien funktioista liittyy valokuvauksen objektivointiin, siis etäännyttämiseen par excellence, itse tapahtumaa sekä dokumentoinnin lopputulosta pidetään objektivoinnin otteen äärimmäisinä muotoina. Monet kuvaamiseen ja kuvaan liittyvistä pohdinnoista, joita filosofit ja sosiologit ovat esittäneet, ovat aivan paikallaan ja esiintyvät myös tässä artikkelissa joko näkyvinä tai erityisesti rivien välissä olevina argumentteina. Valokuvien käyttöön kriittisesti suhtautuvista teoksista luultavasti paradigmaattisin teos on pitkään ollut Susan Sonntagin teos *Valokuvauksesta* (1984), jonka suhde kuvaan on niin kriittinen, että teoksessa ei esimerkiksi ole ainuttakaan kuvaa. Sonntagin eräänlainen fundamentaalikritiikki kohdistuu muun muassa valokuvan avulla tapahtuvan tallentamisen luonteeseen sekä valokuvan katsojassa synnyttämään reaktioon. Koska valokuvan tallentama hetki on sekunnin murto-osia, niin myös kuvan, ns. visuaalisen representaation, välittämä informaatio koskee erittäin pientä välähdystä menneestä maailmasta. Lisäksi kameran linssin kuvaama alue on suhteellisen pieni. Kameran välityksellä saadaan siis ajallisesti ja paikallisesti rajoittunut dokumentti, mitä tosiasiaa on suhteellisen runsaasti käytetty kritisoimaan kuvien käyttökelpoisuutta. Ilmaus ”kuva kertoo enemmän kuin tuhat sanaa” kuvaa hyvin kritiikkiä, joka kohdistuu valokuvaan katsojalle välittyvänä informaationa. Valokuvasta sanotaan nimittäin, että ”se tarttuu” katsojaan sanaa tehokkaammin. Sonntag ilmaisee asian niin, että ihmiset uskovat tietävänsä jostakin ilmiöstä helpommin kuvien kuin sanojen avulla – kuvat luovat sanaa helpommin ”syvällisen” tai kaiken tietämisen illuusion. Yhteiskuntatieteilijät ovat tarttuneet esimerkiksi näihin Sonntagin kritiikin näkökulmiin puolustaessaan kuvatonta tutkimusta.

Yhteiskuntatieteilijöiden kritiikiltä on kuitenkin jäänyt havaitsematta, että valokuvaus on 1900-luvun tavallisin väline dokumentoida ihmisten elämää. Albumikuvat, kotivideot, lehtivalokuvat, tv-dokumentit, poliisin ja turvakameroiden kuva-arkistot jne. ovat kauan sitten ohittaneet suosiossa erilaisen kirjallisen tai tekstuaalisen arkielämän dokumentoinnin (Plummer 1983). Pierre Bourdieu (engl. 1990) oli poikkeus sosiologien joukossa, sillä hänen tutkimuksensa albumikuvista oli pitkään ainoa sosiologinen teksti, jossa valokuvaan suhtaudutaan kiinnostavana sosiaalisena tosiasiana eikä pelkkänä kritiikin ja tuomion aiheena. Yhteiskuntatieteilijöiltä on jäänyt huomaamatta, että tavalliset ihmiset eivät suhtaudu kuvaamiseen ja valokuvassa olemiseen ikään kuin kamera ”varastaisi kuvattavan sielun”. Visuaalinen antropologia tai antropologien kuvaamista koskevissa kaskuissa kerrotaan monia tarinoita erilaisista primitiivisistä ihmisistä (alkuasukkaista), jotka pelkäsivät

olla kameran kuvattavina, koska uskoivat kameran vievän heiltä sielun.

Valokuvakansioitaan lajittelevat ja selailevat ihmiset ymmärtävät hyvin, että kuva on tiettyyn hetkeen liittyvä muisto tai dokumentti, jollaisia ihmiset haluavat yhä enemmän. Mitä oman ja läheisten – saman asian toisiaan täydentävät puolet – elämän kuvallinen dokumentointi kertoo länsimaisista ihmisistä tai millaisia yhteiskunnallisia seurauksia sillä on, jos on mitään? Valokuvaamisen suosiosta kertoo esimerkiksi sikiöiden rutiininomainen ultraäänitutkimus, sillä kyseisestä lääketieteellis-teknisestä toimenpiteestä on suhteellisen vähän diagnostista hyötyä (Eräsaari 1997). Vanhempien ja lasten albumeissa ultraäänitallenteet täyttävät toistaiseksi puuttuneen kehitysvaiheen. Sikiön näkeminen vatsapeitteiden läpi tekee myös ulkopuolisten ”kiinnittymisen” tulevaan lapseen ennennäkemättömällä tavalla mahdolliseksi. Sikiöiden ultraäänikuvaukseen liittyvillä kommenteilla olen yrittänyt sanoa, että kaikkialle – naisen kohdusta puhuttaessa jopa sellaiselle alueelle, joka vähän aikaa sitten oli pyhistä pyhiin – levittäytyvä kuva muuttaa ihmisten arkea ja ajattelua. Yhteiskuntatieteilijöiden olisi myös omalta osaltaan ryhdyttävä asiallisesti pohtimaan asiantilan syitä ja seurauksia. Jos yhteiskuntatieteilijät itse ryhtyisivät ottamaan ja käyttämään kuvia, voisi heidän suhteensa muuttua pragmaattisemmaksi, eivätkä he suhtautuisi niin kovin juhlavasti asiaan. Sosiologeja on myös verrattain helppo kritisoida tekopyhyydestä heidän esittäessään, että 1900-luku on silmän vuosisata, samalla kun he itse tarjoavat silmälle nähtäväksi tekstejä ja käyriä tai pylväitä.

Omassa tutkimuksessani kameroiden ja kuvien tärkeimmäksi tehtäväksi nousi eräänlainen kyseenalaistaminen tai kysymysten herättäminen, tutkimuksen tekemiseen ja raportointiin liittyvien kysymysten pohdinta. Miksi tutkimusta tehdään niin kuin tehdään? Miksi tutkija tekee niin tai näin? Miten perustella omia valintoja? Miten valinnat onnistuvat? Nämä ovat kaikki sellaisia kysymyksiä, jotka liitetään tutkimuksen reflektiivisyyteen (Fabian 1983). Yhtäältä kysymykset koskevat sitä, mitä yhteiskuntatieteissä tarkoitetaan raportoinnilla tai tieteellisellä tekstillä. Miksi tutkimuksen tulokset ovat sellaisia kuin ovat? Miksi vain kirjoitettu teksti on tutkimusta, miksi valokuvat ja videot eivät ole tuloksia? Toisaalta kamera synnytti keskustelua ja kysymyksiä niissä henkilöissä, joita tutkimus kosketti ”hankittavana aineistona”. Kameran käyttö ihmisten elämän dokumentoinnissa on näkyvää verrattuna välineettömän tutkijan havainnointiin (ns. ei-osallistuvaan havainnointiin). Tutkija joutuu aivan toisella tavalla näkymään ja argumentoimaan neuvotellessaan videoinnista kuin havainnoidessaan paljain silmin tai nauhoittaessaan puhetta. Kamera mielletään selvemmin televisioon tai lehteen liittyväksi dokumentoinnin muodoksi, joten se vaikuttaa siihen mitä ja miten tutkimuksessa mukana olevat ihmiset asiansa esittävät. ”Pääseekö tästä kansikuvaustyöksi?” kysyivät jotkut kuvaajan virastoissa kohtaamista naisista. Kolmas

kuvien tehtävä tutkimuksessani oli ns. kuvakerronta eli pyrkimys kuvien avulla samaan, mihin tutkimustekstitkin nykyään tähtäävät: tarkoitus oli kertoa kuvien ja sanan avulla juonikertomuksia, narratiiveja, byrokratioista.

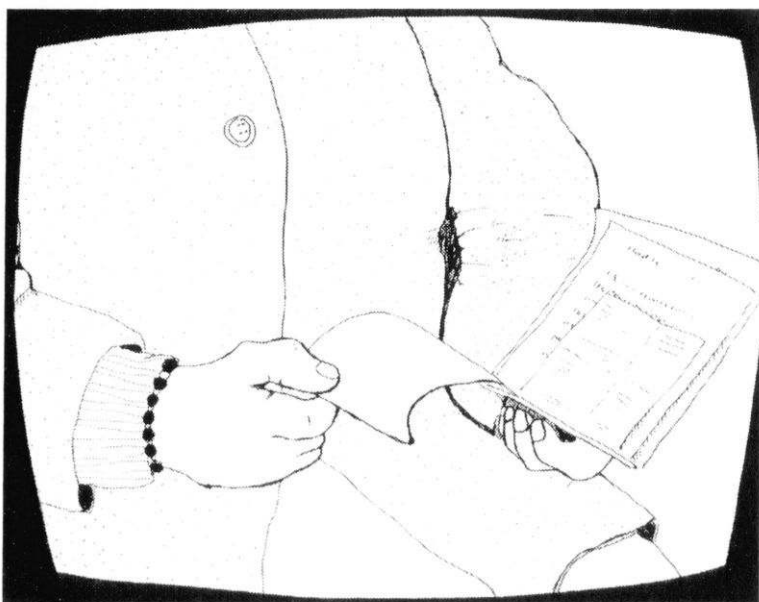
Teema ja kysymykset tarkentuivat tutkimuksen kuluessa

Tutkimukseni alkuperäinen nimi oli etäisyyden säätely hyvinvointiammateissa. Tarkoitukseni oli selvittää, miten ihmissuhteiden tai palvelualojen ammattilaiset ylläpitävät tai säätelevät etäisyyttä tai välimatkaa asiakkaisiin? Muokkasin kysymystäni aluksi Georg Simmelin ja myöhemmin myös Erving Goffmanin (1959, 1961, 1963, 1967) avulla. Molemmat ovat käsitelleet aihetta laajalti tuotannossaan. Kysymys on sellaisesta problematiikasta, joka liitetään kaupunkilaisuuteen tai ns. massayhteiskuntaan. Miten toisilleen vieraat ihmiset selviävät samassa tilassa? Kaupungeissa kysymys on erityisen ajankohtainen, kun toisilleen vieraita ihmisiä on paljon ja tiheässä. Eräs osa ns. globalisointikehitystä on voimakas kaupungistuminen tai täsmällisemmin sanottuna suurkaupungistuminen. Suurkaupunkilaisuuden ja lisääntyvän urbaanisoinnisen myötä kysymykset massoista, joukoista, vieraista tai muukalaisista ja heidän kanssaan selviämisestä ovat erityisen tärkeitä. Kuinka kävelijät väistelevät toisiaan ruuhkaisilla kaduilla etteivät törmää toisiinsa? Kuinka ihmiset selviävät hississä? Miten ihmisistä tulee jalkapallohuligaaneja ja miten he välttyvät tällaiselta kohtalolta?

Sosiaalityössä kysymys ei liity ruuhkiin tai joukkoihin – ei ainakaan Pohjoismaissa eikä ainakaan vielä. Sosiaalityöntekijät eivät toimi suurten ryhmien kanssa, vaan tavallisesti sosiaalityöntekijät haastattelevat yhtä henkilöä kerrallaan. Kyse ei ole täydessä hississä pärjäämisestä eikä ruuhkaisista toreista. Ruuhkan sijaan sosiaalityöntekijä kohtaa kansalaisen suhteellisen pienessä työhuoneessa – sellissä, kuten itse tätä pohjoismaista ja suomalaista toimistoratkaisua nimitän. Sosiaalityöntekijän tai työvoimaneuvojan ja asiakkaan muodostama perusyksikkö on asetelma, josta lähdin viemään tutkimustani eteenpäin. Kansalaisen ja sosiaalityöntekijän kohdatessa huoli, murhe, suru, erilaiset ongelmat ovat kolmantena läsnä. Niinpä ammattilaisen roolin ylläpitämisessä psyykkinen välimatka tai etäisyys asiakkaaseen on tärkeä. Miten ammattilaiset hyvin pienessä huoneessa, jossa ovat huolien täyttämän asiakkaan kanssa, säätelevät etäisyyttä toiseen, kysyin tutkimussuunnitelmassani. Tutkimuksen kuluessa tulin huomanneeksi, että myös asiakkaat säätelevät etäisyyttä sosiaalityöntekijöihin.

Monille miespuolisille asiakkailla oli tärkeää, etteivät tulisi leimatuksi ”varsinaisiksi” asiakkaiksi tai ylipäänsä asiakkaiksi. Työvoimatoimistossa esimerkiksi (mies)asiakkaat mieluummin asioivat pelkästään avoiloissa kuin me-

nivät työvoimaneuvojan huoneeseen. Silloin kun miesasiakkaat menivät työvoimaneuvojan tai sosiaalityöntekijän huoneeseen, he pyrkivät toimimaan ohjeiden tai neuvojen vastaisesti, "unohtamaan" tai "hävittämään" asiansa käsittelyn vaatimat dokumentit. Etäisyyttä parempi nimitys tälle on varmaan sääntöjen vastaisuus tai normien noudattamatta jättäminen. Mutta toisaalta myös välimatka on siinä mielessä läsnä, että miehet olivat jatkuvasti halukkaat valitsemaan sellaisen ratkaisun, jossa etäisyys virastoihin tai virkailijoihin tuli maksimoiduksi: asiat hoidetaan puhelimitse jos mahdollista, äidin tai vaimon toimesta jos mahdollista tai mielellään myös naisen kanssa. Jos miehet tulevat virastoon he mieluummin hoitavat asiansa avotiskeillä kuin virkailijoiden sellissä. Jos muuta tapaa välimatkan ylläpitämiseen ei löydy miehet pitävät kunniaakkaana asioiden hoitamista mahdollisimman nopeasti jos joutuvat työntekijän huoneeseen.

Alusta pitäen mielessäni oli sukupuoli-problematiikka, koska olin törmännyt etäisyyteen Georg Simmelin (1985, 35) esseessä, jossa hän käsittelee problematiikkaa nimenomaan naisten kannalta. Simmel väittää, että naisten on miehiä vaikeampi pitää välimatkaa "apua tarvitseviin lähimmäisiin". Hän otti esille vuosisadan vaihteen filantroopit ja antoi ymmärtää, että hyväntekeväisyyttä harjoittavat naiset eivät kykene torjumaan apua tarvitsevia lähimmäisiä "korkeampien yhteiskunnallisten päämäärien vuoksi, "um den höheren Geschellschaftlichen Zwecken". Halusin lähinnä tietää josko miespuolisten

ja naispuolisten katutason byrokraattien tavassa kohdata kansalainen olisi sellaisia eroja, jotka tukisivat Simmelin väitettä. Sukupuolieron olemassaoloa etäisyyden säätelyssä näytti tukevan myös vaikkapa Nancy Chodorowin (1979) ajatukset tyttöjen ja poikien tai naisten ja miesten erilaisista tavoista kasvaa sukupuoleen. Tyttö sosiaalistuu omaan sukupuoleensa kasvamalla äidin rinnalla tai samaistumalla tähän, kun taas pojan on otettava etäisyyttä ensimmäiseen samaistumisobjektiin, äitiin, kyetäkseen kasvamaan omaan sukupuoleensa.

Olin pohtinut asiaa pitkään, lukenut tutkimuksia, hankkinut jo aikaisemmin kokemusta sosiaalityöntekijänä ja kirjoittanut feministisen tutkimuksen rohkaisevana omaelämäkerrallisen tekstin sosiaalityön kokemuksistani (Eräsaari 1990). Pohdintani lopputuloksena oli ajatus, että erityisesti naispuolisten sosiaalityöntekijöiden tai työvoimaneuvojien kannalta etäisyyden säätely on keskeistä, siis työntekijän psyykkisen selviämisen kannalta. Mietin myös, olisiko psyykinen etäisyys jollakin tavalla huomattavissa ja havainnoitavissa fyysisistä välimatkaa, esteitä ja esineitä havainnoimalla. Voisiko esimerkiksi sosiaalityöntekijöiden täyttämiä ja selaamia papereita pitää etäisyyden "materialisoitumisina"? Olisivatko erilaiset paperit ja lomakkeet, jotka tavalisesti tulkitaan ikäväksi rutiiniksi tai ammattilaisten arvoa alentavaksi välttämättömyydeksi tai vähintään ajan tuhlaukseksi tulkittavissa myös professionaalisesti "positiivisesti"? Voisiko ajatella, että papereiden ja lomakkeiden täyttäminen suojaa sosiaalityöntekijää ylenpalttiselta psyykkiseltä rasitukselta? Papereiden voi ajatella tarjoavan myös järjestyksen, jossa asioita otetaan esille, valmiiksi muotoilluissa kaavakkeissa on nimittäin määriteltynä myös etenemisjärjestys. Kaavakkeet rajaavat dramaattisesti sitä mahdollisuuksien maailmaa, josta valita käsiteltävät asiat – toisin sanoen ne tarjoavat työntekijälle rutiinin. Paperit vaikuttavat konkreettisesti itse vuorovaikutustilanteissa siihen, mihin sosiaalityöntekijän katse kohdistuu. Täyttäessään lomakkeita ja kaavakkeita tai ruutupaperia sosiaalityöntekijä ei voi kohdistaa katsettaan asiakkaaseen – tämänkin ajattelin olevan etäisyyden säätelyä.

Tärkeä osa välimatkaa ja etäisyyden säätelyä oli pohdinnoissani ammattilaisen katse (gaze), suomeksi myös tuijotus. Michel Foucault (1986) kirjoittaa tästä suoraan potilaaseen kohdistuvasta katseesta teoksessaan klinikan synnystä, jossa sairaala-arkkitehtuuri liitetään myös muuhun ammatilliseen käytäntöön sekä erityisesti ns. koululääketieteen syntyyn, paradigmanmuutokseen parantamisen ja terveydenhoidon alueella. Ammatillinen suora tai diagnostisoiva katse vaatii esteetöntä näkyvyyttä ja valoa, joista muun muassa tuli lähtökohtia uudelle arkkitehtuurille. Ennen valistusta ja ns. uutta koululääketiedettä lääkärin ei ollut soveliasta kohdistaa suoraa katsetta potilaaseen vaan hän katsoi ohi. Taudin synnyn ja edistymisen diagnostisoiminen ei edellyttänyt vanhassa ajattelussa katsomista ja näkemistä, vaan potilaan selostus

asian kulusta oli tärkeä. Kun lääkäri nyt uuden opin myötä ryhtyi tarkkailemaan katseen avulla potilasta, tuli valosta ja sen seurauksena myös lasiarkkitehtuurista tärkeä sairaaloissa. Ikkunoiden merkitystä korostivat myöhemmin myös muutokset hygieniakäsityksissä ja tautien tarttumista koskevissa näkemyksissä, ikkunoista tuli siis tärkeitä sekä valon että tuuletuksen tähden (Schmidt & Kristensen 1986). Valistusideologia ja Ranskan vallankumous muuttivat myös näkemyksiä hallinnosta – demokratia tai yksinvaltiudesta luopuminen vaati hallinnolta näkymistä ja läpinäkyvyyttä. Lääketieteestä ja sairaala-arkkitehtuurista sekä vankila-arkkitehtuurista käsitys ammatillaisen katseesta ja sen edellyttämästä arkkitehtuurista siirtyivät moisiin muihin professionaalsiin suhteisiin – myös sosiaalityöhön. Foucault (1980) on käsitellyt arkkitehtuurin ja ”hoitoideologian” suhdetta myös vankiloiden ja rankaisukäytäntöjen yhteydessä: vankila-arkkitehtuuri muuttui samoihin aikoihin kuin näkemykset rikollisuudesta ja rankaisusta. Tutkimusta suunnitellessani toivoin, että videonauhointien avulla olisi mahdollista dokumentoida ammatillisen suhteen ydintä, katsekontaktia.

Nämä etäisyyttä ja välimatkaa koskevat pohdintani toimivat ensimmäisenä kimmokkeena ryhtyä keräämään aineistoa videoimalla. Ajattelin, että fyysinen välimatka, lomakkeet ja muut paperit, katsekontakti tai sen puute ovat sellaisia konkreettisia asioita, joita voisi dokumentoida videoimalla. En myöskään luottanut kykyihini havainnoida kyseisiä tapahtumankulkujia. Olin tutkijana kokematon havaintojen tekijä ja havainnoitavaksi aikomani tapahtumainkulut olivat suhteellisen minimalistisia, joten käsitin niiden edellyttävän hyvää havainnoijaa. En ollut myöskään vakuuttunut, etteikö tutkimuskohde ollut minulle liian läheinen tai tuttu. Niinpä ajattelin videoiden auttavan minua ”objektivoimaan” subjektiiviseksi muotoutunutta suhdettani tutkimuksen kenttään.

Simmelin väite sukupuolten välisestä erosta tuli ”toteen näytetyksi” havaintojeni ja haastattelujeni pohjalta, mutta tutkimuksen loputtua joudun muotoilemaan ajatuksen uudella tavalla. Sanon, että naispuoliset virkailijat ”palvelevat asiakkaita paremmin kuin miehet”. Naispuoliset sosiaalityöntekijät esimerkiksi haastattelevat asiakkaita pitempään kuin miehet ja ottavat miespuolisia kollegojaan enemmän ulkopuolisia kontakteja, ”tekevät konkreettisia asioita asiakkaidensa vuoksi”. Miespuoliset sosiaalityöntekijät tai työvoimaneuvojat puolestaan kehottavat asiakkaita itseään hoitamaan ulkopuoliset yhteydenotot. Arvelen kuitenkin, että miesasiakkaat eivät muotoile havaintojani ”paremmasta palvelusta” samalla tavalla kuin itse teen. Ainakin jotkut heistä ovat sitä mieltä, että naisvirkailijat ovat liian perusteellisia. Miesasiakkaan roolista tarkasteltuna ei ole ongelmantonta sekään, että virkailijana ja hierarkkisesti ylempänä tai valtaa käyttävänä on nainen.

Esitellessäni tutkimuksen alussa sosiaalityöntekijöille ja työvoimaneuvojille

ongelmani "etäisyyden" avulla miespuoliset ammattilaiset pitivät aiheesta. He ryhtyivät innokkaasti kertomaan, että ovat kokeneet professionaalisten ideologioiden liikaa painottavan vastakohtaa, läheisyyttä tai "paapomista". Miespuoliset ammattilaiset olisivat halunneet, että heillä olisi enemmän varaa pitää etäisyyttä, siis enemmän kuin minkä professionaaliset ideologiat ja naisvoittoiset kollegiaaliset yhteisöt sallivat. Miespuoliset ammattilaiset kokivat olevansa painostuksen kohteena, joten he ikään kuin "liittoutuivat" minun tai tutkimukseni kysymyksenasettelun kanssa. Naispuoliset ammattilaiset puolestaan ahdistuivat etäisyys-termistä. Naispuolisten sosiaalityöntekijöiden kannalta etäisyys-termiä parempi valinta olisi ollut sen vastakohta, läheisyys. Tavallaan eräs tärkeimmistä etäisyys- ja sukupuoliproblematiikkaan liittyvistä oivalluksista oli se, että naispuoliset sosiaalityöntekijät eivät halunneet ajatella kohtaamistaan asiakkaiden kanssa etäisyyden säätelynä vaan läheisyytenä. Epäonnistunut termivalintani – etäisyys läheisyyden tai välimatkan sijaan – vaikutti siihen, että naissosiaalityöntekijät kokivat alusta lähtien tutkimuksen lähtökohdat itselleen vieraiksi, vaikka juuri he olivat olleet tärkein viiteryhmäni. Pidän itseäni suhteellisen nopeana ja joustavana ihmisenä, mutten kyseisessä tilanteessa reagoinut lainkaan informanttien viesteihin. Tutkimussuunnitelman laatiminen ja hyväksyttäminen esihenkilöillä ja ohjaajilla ja rahoittajilla ja laitoksilla ei ole omiaan synnyttämään herkkyyttä tai haluja muuttaa asetelmaa "kesken" tutkimuksen – ei edes silloin, kun viestit tulevat aivan tutkimuksen kenttävaiheen alussa. Luultavasti pitäytymiseni alkuperäisessä tutkimussuunnitelmassa, käsikirjoituksessa, ei johdunut pelkästään suunnitelmista ja niiden takana olleista komiteoista vaan myös epävarmuudestani tutkijana. Minun on ollut vaikeaa tunnustaa harkkäpäisyyttäni tai sokeuttani jälkeenpäinkään itselleni tai muille.

Tutkimukseni ei siis vastannut sillä tavoin tai juuri siihen kysymykseen, jota lähdin alunperin miettimään: eroavatko sosiaaviranomaisten tavat pitää etäisyyttä asiakkaisiin haastattelutilanteessa sukupuolen mukaan? Välimatka tai etäisyys osoittautui kuitenkin tutkimuksessani käyttökelpoiseksi käsitteeksi monella muulla tavalla. Ensiksikin ajatus etäisyyden säätelyn ottamisesta tutkimuksen perustavalaatuiseksi kysymykseksi sai minut päättämään, että pyrin videoimaan sosiaalityöntekijöiden ja työvoimaneuvojien suorittamat haastattelut. Selvitysten ja tutkimussuunnitelmien jälkeen sain palkattua kuvaajan, vuokrattua videokameran, olimme saaneet luvat sosiaalitoimistosta ja työvoimatoimistosta, olimme neuvotelleet työvoimaneuvojien ja sosiaalityöntekijöiden itsensä kanssa, mutta lopulta tekniikka tavallaan petti. Tekniikka ei osoittautunut niin hienoksi kuin olin kuvitellut suunnitelmia tehdessäni.

Ensiksikään ei ollut mahdollista kuvata yhdellä kameralla edes katekonaktia. Siihen olisi tarvittu vähintään kaksi kameraa: yhden osoittamaan asi-

akkaan kasvoihin ja toisen työvoimaneuvojan kasvoihin. Kaksi kameraa kovin pienissä huoneissa olisi muuttanut tilan äärimmäisen ahtaaksi. Suoraan kasvoihin kohdistettu kamera olisi tuntunut eettisesti kestäättömältä ratkaisulta. Se olisi myös muuttanut katseen suunnan painopistettä, vähentänyt kaksisuuntaisen katseen osuutta ja lisännyt vastaavasti yksisuuntaisen katseen osuutta. Kameran lisäksi sosiaalityöntekijän tai työvoimaneuvojan huoneessa oli myös kameramies tai kuvaaja. Jos kameroita olisi ollut useita olisi kuvaaja joutunut liikkuman kameralta toiselle, jolloin haastattelutilanne olisi muuttunut tutkimuksen takia vieläkin enemmän kuin nyt tapahtui. Videokameran valitseminen tutkimuksen dokumentoinnin välineeksi vaikutti tutkittavien valikoitumiseen, mutta kaksi suoraan kasvoihin kohdistettua kameraa olisi vaikuttanut vieläkin enemmän.

Aineistoa kerätessä vakuutuin siitä, että videokameran ei pidä tuijottaa aivan suoraan asiakkaisiin tai että asiakkaista ei tule ottaa kovin "intiimejä" kasvo-otoksia. Pidin jotenkin oikeampana, että asiakkaat eivät olisi suoraan kasvoista tunnistettavissa. Tämän "häveliään" kuvan tarkoitus oli yrittää myös suojata asiakkaiden intimitteettiä, sillä asiakkaiden haastatteluissa ilmitulevat tosiasiat ovat salassa pidettäviä tietoja. Tarkoitukseni ei ollut paljastaa sellaisia tietoja, jotka olisivat intiimejä tai salassa pidettäviä, mutta jos asiakkaan kasvot ovat kuvassa, hänet voi helposti tunnistaa. Tarkoitukseni ei ollut ottaa valokuvia asiakkaiden kasvoista tulevaan raporttiin, mutta kenttävaiheessa en vielä tiennyt varmasti, mitä tulen raportoimaan tai miten tulen muuttamaan tieteesi keräämäni informaation. Myöhemmin perehtyessäni valokuvaamisen ja henkilökuvien historiaan ymmärsin myös, miksi olin tiedostamattani torjunut asiakkaiden suorat kasvokuvat. Vain sosiaalisesti alhaalla olevia ihmisiä on sekä maalaustaiteessa että valokuvauksessa kuvattu suoraan kasvoista tai jopa ylävaiheesta. Yläluokkaan kohdistettu kuvaava katse on kohdistunut viistosti ja ylöspäin.

Näyttämö on kaupunkitutkimuksessa käytetty kaupunkia tai kaupunkimaisia paikkoja koskeva metafora. Käytin sitä myös itse. En valinnut sitä suosion perusteella vaan siksi, että Erving Goffman on käyttänyt kyseistä metaforaa useissa yhteyksissä. Monet ajatukseni olen kierrättänyt Goffmanin kautta – tarkoitan, että olen hakenut vahvistusta ideoideni pätevyydelle. Jos pakon edessä joudun antamaan nimen harjoittamalleni tutkimusmetodille tai otteelle, nimitän itseäni symboliseksi interaktionistiksi. Kyseisen metodisepistemologisen lähtökohdan kenties tärkeimmäksi esi-isäksi luetaan juuri Goffman (Denzin 1992). Rooli ja näyttämö olivat mielestäni erinomaisia myös siksi, että kuvasimme ihmisiä vain julkisissa tilanteissa, virastoissa, käytävillä, odotushuoneissa, ylipäänsä sellaisissa tiloissa, joissa joko oli muita paikalla tai muiden läsnäolo oli mahdollinen. Rooli on myös sikäli hyvä nimitys, että siihen liittyy tilannesidonaisuus ja hetkellisyys: työvoimatoimis-

tossa ihmisellä voi olla työnhakijan rooli, kadulla kävelijän rooli, elokuvissa katselijan jne. Roolin kantaja voi vaihtaa rooliaan tilanteiden mukaan. Tässä rooli-termin muuntautumiskyvyssä luultavasti onkin sen suosion salaisuus. Rooli-nimityksen käyttäminen ihmisistä, jotka esiintyvät tutkimukseni erilaisena aineistona on ongelmallistakin. Kyseessä on tutkijan tulkinta – roolin esittäjiä informanteista tulee vasta tutkimuksen kirjoittamisen ja kuvittamisen aikana – mutta näin on joka tapauksessa. Valitsipa tutkija kuvaamilleen ihmisille minkä tahansa nimikkeen, on valinta hänen. Ihmisten äänestyskäyttäytymisestä ja demokratian toteutumisesta puhuttaessa kansalainen voi olla sopiva nimike, lasten vanhemmista puhuttaessa puolestaan isä ja äiti. Informanttien nimittämisessä kyse on myös siitä, millaisen kertomuksen tutkija aikoo saada aikaiseksi. Kentällä haastatelllessani, havainnoidessani ja valokuvaajan kuvatessa kyse oli erilaisista ihmisistä kahdessa eri virastorakennuksessa, tekstissä heillä on ammattilaisen tai asiakkaan roolit.

Paperit sukupuolen kuvajaisina

Sain Akatemialta rahoitusta tutkimukseni myös apuaista varten, joten palkkasin ammattikuvaajan. Yliopistossamme oli laboratorioteknikon nimikkeellä toimiva valokuvaaja, jonka valokuvuihin olin tutustunut työpaikkani kautta. Kyseinen valokuvaaja oli aina paikalla, kun jotakin ”juhlallista” tapahtui: lukukausien avajaisissa ja lopettajaisissa, promootioissa, väitöksissä, myös luennoilla ja seminaareissa. Jyväskylässä oli 1970- ja 1980-lukujen vaihteessa melko aktiivinen mutta pieni valokuvasta kiinnostuneiden kuvaajien ja tutkijoiden ryhmä, jossa Matti Salmi oli aktiivinen. Jyväskyläläisten valokuvaharrastajien julkaiseman lehden (Fotogenesis) ja näyttelytoiminnan ansiosta olin tutustunut tulevaan avustajaani ihmisten dokumentoijana – erityisesti hänen lapsikuvansa olivat tehneet minuun vaikutuksen. Matti Salmi tuskin torjui nimitystä ”dokumentaristi” tai ”inhimillinen ehkäpä sosiaalinen dokumentaristi”. Paljon myöhemmin sain myös tietää, että Matti oli myös kuvaususkunta Gorillan perustajajäseniä.

Matti käytti noin kaksi kuukautta kiertäen ja kuvaten jyväskyläläisiä virastoja tavallisen kameran kanssa. Hän käytti kaksi kuukautta sekä työvoimatoimistossa että sosiaalitoimistossa videoimiseen. Ensimmäiselle kuvauskierrokselle laadin listan tai paperin, jonka pohjalta valitsin kohteet jokaisesta kuvattavasta virastosta. Fasadi, ulko-ovi, sisään-tulo ulko-oven jälkeen eli vastaanotto, ylhäällä ja alhaalla, edessä ja takana, suuri ja pieni. Laadin listan kuvattavista paikoista Raimondo Strassoldon (1993) artikkelin perusteella, jossa esitellään sosiologien käyttämiä tilallisia kategorioita. Kuvaaja kiersi kyseisen listan kanssa verovirastossa, poliisiasemalla, terveystakeskuk-

nessa, mielenterveystoimistossa, kaupungintalolla, työvoimatoimistossa ja sosiaalitoimistossa. Tämän kierroksen valokuvaaja teki yksin. Hän kehitti pinnakkaisia ottamistaan kuvista, minä valitsin niiden pohjalta kehitettävät kuvat. Kehitetystä vain melko pieni osa oli mukana jatkokehityksessä, joista viimeiseen vaiheeseen karsiutuneet kuvat ovat "käsityönä" kehitettyjä. Pohjamateriaalia on siis moneen kertaan karsittu. Valokuvat, joita käytin kirjassa, ovat enimmältään kuvaajan "käsin" kehittämiä. Valokuvia tarkastelemalla on myös suhteellisen helppo havaita, että suomalaiset katutason byrokraatit, virastorakennukset, ovat samanlaisia, joten kuvamateriaalia jäi runsaasti käyttämättä kun samaa ei kannattanut toistaa kuvasta toiseen. Syyt samankaltaisuudelle ovat ilmeisiä: kaikki virastorakennukset on rakennettu 60-luvulla tai sen jälkeen saman funktionalistisen rakentamis- ja hyvinvointiparadigman vallitessa. Rakentaminen ja suunnittelu oli myös keskittynyttä joko rakennushallitukseen tai muille viranomaisille, jotka toimivat samojen käsitysten ja standardien pohjalta.

Koska kuvaaja kiersi paikkoja yksin, hän ryhtyi pitämään päiväkirjaa, tekemään kenttämuistiinpanoja kierroksestaan eri virastoihin. Nyökkäilin hänen harrastukselleen, enkä alussa osannut arvostaa muistiinpanoja. Vasta kolmannen tai neljännen kerran jälkeen, kun hän toi nähtäväksi lisää merkintöjä, aloin lämmitä niille. Lopulta innostuin niistä niin kovin, että siteeraan tutkimuksen alussa valokuvaajan muistiinpanoja, joissa puhutaan tutkimusluvista. Kun avustajani pyysi lupaa päästä kuvaamaan erilaisia virastoja, hänen haluttiin esittävän paperilla pyyntö. Ennen kuin pääsimme katutason byrokraatioihin kuvaamaan, jouduimme siis esittämään asian paperilla. Liitin lopulliseen tekstiin myös paperin, jonka avulla pääsimme sisään. Vasta kun olimme keränneet "kaikki materiaalit" ja ryhdyin miettimään sitä, millaisen tutkimuksen tulen aineistosta kasaamaan, havaitsin erilaisten neuvottelujen olevan puhuttelevia. Kävimme useita erilaisia keskusteluja tutkimuslupien saamiseksi, ja ne osoittautuivat myöhemmin paljastaviksi organisaatioiden yleisemmän luonteen tai "hengen" kannalta. Samalla tavalla kuin tutkijat pääsivät sisälle virastoihin vain paperin esittämällä, pääsevät asiakkaat asiakkaiksi esittämällä ja täyttämällä erilaisia papereita.

Virastot vaativat, että esittäisimme asiamme paperilla, mikä avasi silmiäni sille, mitä nimitin tutkimuksessani "papereiden ritualistiseksi merkitykseksi tai käytöksi" byrokraattisessa vuorovaikutuksessa. Toisaalta myös dokumentaation tulos, visuaalinen representaatio, oli omiaan ajamaan tulkintaani tähän suuntaan. Oli verrattain helppoa laskea videonauhoituksilta erilaisten vaihdettujen papereiden määrää. Sosiaalitoimen ja työvoimatoimiston asiakkaiden edellytetään tuovan dokumentteja, joiden avulla he todistavat, että heidän kertomansa asiointi "vallitsee". Asiakkaat saavat myös mukaansa erilaisia dokumentteja – sosiaaliturvaa koskevia esitteitä ja normibudjetin.

Asiakkaiden luovuttamat ja vastaanottamat paperit osoittautuivat myös oivallisiksi sukupuolen kuvastimiksi tai representaatioksi.

Miesten suhdetta mukana tuotuihin papereihin nimitin kootuiksi selityksiksi siitä, miksi miehillä ei ole papereita. Naiset tuovat vaaditut paperit mukanaan, ja osa naisista tekee kotitöitä papereiden kanssa ennen virastoon tuloa. He laskevat ennakkoon normibudjettia, järjestävät paperit normibudjetin kannalta oikeaan järjestykseen ja ojentavat niitä järjestyksessä sosiaalityöntekijälle. Miehet puolestaan näkevät paljon vaivaa sen eteen, etteivät tuo papereita mukanaan. Tulkitsin papereiden puuttumista yhdessä muun väistelyn kanssa siten, että miehet eivät halua leimautua asiakkaiksi tai ongelmallisiksi, mikä usein on sama asia sosiaalityössä. Mitä vähemmän "asiakkuutta" osoittavia tekoja miehet tekevät, sen helpompi heidän on säilyttää kunniansa. Asiakkaan "rooli" koostuu erilaisista teoista, joiden tekemistä miehet pyrkivät vähintään välttelemään, usein aktiivisesti vastustamaan. Kenties ratkaisevin "asiakkuutta" osoittava teko on rekisteröitymiskaavakkeen täyttäminen. Asiakkaat joutuvat täyttämään rekisteröitymistä varten työvoimatoimistossa ja sosiaalitoimistossa kaavakkeen, jonka täyttämällä he ilmaisevat olevansa halukkaita ryhtymään viraston asiakkaiksi. Jos he kieltäytyvät, he ilmaisevat päinvastaista eivätkä pääse työnhakijoiksi. Sama tilanne on myös sosiaalivirastossa, jossa rekisteröitymiskaavake on täytettävä. Niinpä esimerkiksi työvoimatoimistossa kohtasimme useita miehiä, jotka kertoivat käyttävänsä ainoastaan toimiston "avopalveluita", tauluja ja tietokoneita työpaikkojen hakemiseen, eivätkä rekisteröidy työnhakijoiksi. Toki monet naisasiakkaatkin saattoivat suhtautua "vähätellen" rooliinsa asiakkaana, mutta kyse oli silloin pääasiassa siitä, että arvioivat vähäisiksi mahdollisuutensa saada esimerkiksi "johtajan paikkoja" ja kommentoivatkin tilannetta huumorilla höystettynä. (Eräsaari 1995).

Asiakkuutta on myös sosiaalityöntekijän tai työvoimaneuvojan huoneeseen meneminen ja vaadittujen papereiden tuominen, muihin viranomaisiin tapahtuvat yhteydenotot. Kaikkiin näihin miespuolisilla asiakkailla on helposti vastustava kanta, joko ääneen lausuttu tai toimimalla osoitettu. Jotkut miespuoliset sosiaalitoimen asiakkaat antoivat ymmärtää myös, että avustuksen saaminen nopeasti oli taitavaa tai kelvollista asiakkuutta. Osa sosiaalityön asiakkuutta on myös dokumenttien vastaanottaminen, sosiaaliturvaa ja normibudjetin suuruutta koskevien papereiden ottaminen sosiaalityöntekijöiltä – vain naispuolisille sosiaalityön asiakkailla edes tarjottiin näitä papereita. "Taitavimmat" naisasiakkaat sosiaalitoimistossa olivat kotonaan lajitelleet paperit valmiiksi oikeaan järjestykseen ja tarjosivat dokumenttinsa sosiaalityöntekijän nähtäväksi oikeassa järjestyksessä. Kysymys etäisyydestä tai välimatkasta – symbolisesti ja konkreettisesti – ei siis ollut ainoastaan miespuolisille ammattilaisille tärkeää. Miespuoliset asiakkaat ottivat erilaisin

tavoin etäisyyttä ammattilaisiin ja heidän tarjoamaansa ammattilaisen rooliin. En toki väitä, että työvoimaneuvojat tai sosiaalityöntekijät olisivat ainoat tahot, jotka tarjoavat asiakkaan roolia virastoissa kävijöille, mutta ammattilaisen ja asiakkaan välinen vuorovaikutus oli tutkimuksen pääkohde, joten jätin esimerkiksi asiakkaiden tai työntekijöiden keskinäisen välimatkan tarkastelematta. Symbolisessa interaktionismissa on kysymys myös siitä, että kuvattava vuorovaikutus ei edusta vain itseään, vaan sen on tarkoitus symboloida jotakin yleisempääkin. Kun siis kuvaan naistyövoimaneuvojia, jotka soittavat työnhakijan asiassa useita puheluita haastattelun aikana, en hetkeäkään usko, että kyseinen ilmiö rajoittuisi ainoastaan työvoimaneuvojien ja asiakkaiden suhteisiin. Toivon kovasti, että lukijatkin jakaisivat näkemyksen, mutta aivan erityisesti toivon, että he testaisivat ajatuksen pätevyyttä erilaisissa vuorovaikutustilanteissa.

Videot ja asiakkaiden voimistuminen

Valokuvaaja oli usein pyytänyt minua selittämään hänelle, mitä olemme tutkimassa. Olin pyrkinyt kykyjeni mukaan valistamaan luettamalla suunnitelmia ja artikkeleita, selostin myös tekemisiämme. Toisaalta olin toivonut, että hän toimisi maallikkona, joka avaa silmiäni niille asioille, joille itse olen rutinoitunut. Sisäänpääsyn avannut paperi ja Matti Salmen muistiinpanot sen pyytämisestä ja esittämisestä on esimerkki siitä, kuinka toisen tutkijan "viattomuus" toimii tavanomaisen kyseenalaistajana. Itse en luultavasti olisi tullut kummastelleeksi sitä, että erilaiset julkiset laitokset haluavat mieluummin nähdä paperilla minkä tahansa pyynnön kuin luottavat suulliseen selostukseen. Olin itse antanut jo monille tutkimukseen tuleville tahoille jonkinlaisen version tutkimussuunnitelmasta, olin siis rutinoitunut tähän symboliseen vaihtoon sisäänpääsyn yhteydessä. Itse en olisi kyennyt ihmettelemään, että virastot halusivat "mustaa valkoisella", kun kuvaaja pyysi lupaa kuvien ottamiseen – siitä luultavasti alussa kuvaajan muistiinpanojen vähättely. Useimmat tutkimukset byrokraatioista, jopa vuorovaikutusta painopisteenään pitävät, hyppäävät papereiden yli eräänlaisena meluna. Omassa tutkimuksessani "papereiden pyörytys" kohosi olennaiseksi osaksi byrokraattista vuorovaikutusta. Paperiasia oli toimistoissa siinäkin mielessä esillä, että pelkistä papereista oli vähän aikaa aikaisemmin siirrytty tietokoneiden käyttöön, ja ohjelmat ja tiedonkeruuseen liittyvät kaavakkeet olivat kehitystyön alla. Tietokoneiden käytön aloitukseen liittyviä juttuja kerrottiin erityisesti työvoimatoimistossa. Niinpä paperit olivat osittain vaihtuneet ja vaihtumassa tietokoneen näyttöön myös vuorovaikutustilanteissa. Tietokoneet olivat myös lisänneet paperin määrää, niiltä oli helppo tulostaa esimerkiksi avoimia työ-

paikkoja. Työvoimaneuvotat myös kertoivat, että tietokoneet lisäsivät asiakkaista kerätyn tiedon määrää: peruslomakkeeseen tuli koko ajan uusia kohtia entisten oheen.

Videokamera yhdessä kuvaajan kanssa tuli toimineeksi sosiaalityön asiakkaiden suuntaan eräänlaisena voimistumisen tai "empowermentin" välineenä. Kuvaajalla oli tietysti oma tärkeä osansa "sympaattisena kuuntelijana" ja byrokratioiden normeja tuntemattomana maallikkona siihen, millaisen käänteen kuvaukset sosiaalitoimistossa saivat. Toimintaamme sosiaalitoimistossa arvioineista sosiaalityöntekijöistä yksi kritisoi minua kuvaajan valvonnan laiminlyönnistä: "En olisi lainkaan osallistunut, jos olisin tiennyt, että sinä et ole mukana koko ajan". Kuvaajan persoona oli siis mitä ilmeisemmin eräs osa vuorovaikutusta, jossa videot, asiakkaat ja ammattilaiset käyttäytyivät tavalla, jota jälkikäteen olen pohtinut tai reflektoinut² eräänlaisena asiakkaiden voimistumisen tilanteena.

Osa asiakkaista mielsi kameran ja videot sekä niiden käyttäjän lehdistön tai tv:n paikalle lähettämiksi. Radiossa ja tv:ssä on ollut ohjelmia, joihin kansalaiset voivat ottaa yhteyttä saadakseen omalle asialleen julkisuutta. Suuri osa näihin ohjelmiin tulevista jutuista käsittelee "epäoikeudenmukaista" kohtelua, jonka toisena osapuolena ovat viranomaiset. Tällaisia ohjelmia ovat esimerkiksi Kansan radio tai Hannu Karpon tv-ohjelmat. Vaikka kuvaaja kertoi ihmisille, että kuvaaminen liittyy tutkimukseen, ei se estänyt ihmisiä suhtautumasta videoimiseen ikään kuin kyseessä olisi laajempi julkisuus. Sosiaalitoimistoon tuli paikalle sellaisiakin ihmisiä, joiden ainoa asia oli tulla kertomaan videolle itsestään, omaelämäkertansa. Kyseisillä asiakkailla ei ollut tapaamista sosiaalityöntekijän kanssa, ei varattua aikaa eivätkä he pyrkineetkään sosiaalityöntekijöiden sellisiin. Paikalle tulleet olivat ihmisiä, joilla oli pitkä historia sosiaalityön asiakkaina. Useiden kertomukset olivat myös varsin dramaattisia. Esimerkiksi eräs mies oli ajanut humalassa kolarin, jossa vaimo oli kuollut. Mies oli joutunut vankilaan, lapset lastenkotiin ja omaisuus oli huvennut lastenhoitomaksuihin, vankilatuumion aiheuttamaan stigmaan, josta seurauksena olivat mm. huonosti palkatut työt. Mies katsoi, että sosiaalitoimisto ja -työntekijät olivat kohdelleet häntä huonosti, jopa lainvastaisesti. Kyseinen asiakas oli yrittänyt hakea oikeutta erilaisista valitusinstansseista, mutta huonolla menestyksellä. Niinpä yksi tulkinta tämän asiakkaan puheesta videoille on, että hän käytti tutkimusvälinettä ja sen käyttäjää uutena valitustahona tai vetoomus-tuomioistuimena. Samalla tavalla myös muutama muu asiakas pyrki käyttämään tutkimusta eräänlaisena oikeusinstanssina, viimeisenä tuomioistuimena. Asiakkaat näkivät videoinnissa uuden mahdollisuuden valittaa tai vaikuttaa positiivisesti omaan asiaansa.

Asiakkaiden kertomukset olivat omaelämäkertoja myös "traditionaalisemmassa" mielessä, vaikka motiivit kertoa elämästä vaihtelivatkin. Omasta elä-

mästä kertominen, vanhojen aikojen ja tapahtumien muisteleminen on sekä miellyttävää, kasvattavaa että terapeuttista. Sosiaalitoimistoissa asiakkaille kehittyi ”oma tapansa” esittää omaelämäkertansa. Tätä kertomusta hallitsivat erilaiset vastoinkäymiset ja ongelmat mutta myös mielikuvat siitä, mitä ja kuinka esitettyinä sosiaalityöntekijä haluaa kertomuksen kuulla. Sosiaalityöntekijälle kerrottua elämäkerta – olipa sitten lyhyt tai pitkä versio – hallitsivat epäilemättä ongelmat. Myös tuttu ympäristö – sosiaalitoimisto – saa asiakkaat toistamaan ongelmajuonta. Toimiessani itse sosiaalityöntekijänä 1970-luvun lopulla eräs nuorehko mies ilmaisi asian huumorilla höystettynä seuraavasti: ”Kun tulen tänne sosiaalivirastoon en mahda puheilleni mitään, vaan minusta lähtee jatkuvana virtana valituspuhetta.” Kun asiakkaat puhuivat kuvaajalle ja videolle, he saattoivat käyttää hyväkseen niitä tapoja, joilla ovat tottuneet esittämään sosiaalitoimistossa omaelämäkertansa. Mutta heidän oli mahdollista myös kertoa elämästään eri tavoin kuin sosiaalityöntekijän haastattelussa. Omaelämäkertoina asiakkaiden tarinat olivat siis entisen toistoa ja murtumia uuteen.

Osa asiakkaista kertoi elämäkertansa pitempään kuin sosiaalityöntekijän ”normaalin” haastattelun yhteydessä. He esittivät myös laajasti omia tulkintojaan – ilman haastattelijan väliintuloja tai tarkentavia tai kyseenalaistavia kommentteja. Kuten eräs sosiaalityöntekijä ilmaisi arviointikokouksessa asian: ”Kulkiessani odotushuoneen läpi kuulin, kuinka eräs asiakkaani valehteli Matille”. ”Valhe” ja ”tosi” asettuvat kovin erilaisille kohdille silloin, kun ihmiset itse tulkitsevat omaa elämäänsä tai kun sen tekevät viranomaiset. Toisaalta kuvaajani yritti kannustaa ihmisiä kertomaan asioimisestaan ”omin sanoin”, mikä tuntui puolestaan olevan joillekin perin vaikeaa. Pitkäaikaisien asiakkaiden kertomuksissa selvästi oli ”omien sanojen” ohella mukana myös toimistojen totuus. Useat asiakkaat kertoivat kuvaajalle varsin pitkästi omaelämäkertansa. Sosiaalityöntekijöiden rutiinimaisissa haastatteluissa yhtä pitkien ja perusteellisten elämäkertahaastattelujen tekeminen olisi mahdollonta – kenties tarpeetonta, ellei jopa haitallista. Sosiaalityöntekijät ovat varmasti useaan kertaan kuulleet pitkäaikaisten asiakkaidensa omaelämäkerrat, joten he ovat rutinoituneet tai tulleet niille immuuneiksi.

Uusi elämäkerran kuulija tai vastaanottaja voi merkitä uutta mahdollisuutta uudenlaisesta dialogisesta suhteesta, uutta alkua toisenlaiselle näkemiselle ja tulkinnalle. Kyseessä voi olla toive uudesta (tai aidosta) omaelämäkerrasta siinä mielessä, kun Hannah Arendt (Guaraldo 1997) puhuu omaelämäkerran vuorovaikutuksellisesta luonteesta. ”Aito” omaelämäkerta vaatii kuulijan, jos kuulija puuttuu ei ole omaelämäkertaakaan sillä inhimillisen olemassaolon ehdoista tärkein – vuorovaikutus – ei täyty. Arendtin luonnehtimalla omaelämäkerralla on vieläkin tiukemmat vaatimukset: kuulijan tai lukijan on kerrottava kuulemansa elämäkerta eteenpäin, jotta siitä tulisi

omaelämäkerta nimityksen vaativimmassa mielessä. Sosiaalitoimiston asiakkaiden halukkuus esittää omaelämäkertansa kuvaajalle näyttäytyy tämän tulkinnan valossa emansipatorisena intressinä, jossa asiakkaat kertovat omaelämäkertansa videonauhalle saadakseen oman äänensä kuuluville ja kerrotuksi eteenpäin ja takaisin itselleen ja muille. Arendt katsoo, että ihmisenä olemisen perustavanlaatuinen tarve ja halu on tulla kuulluksi, kertoa millainen minä olen. Kuulija vahvistaa kuulemansa, ymmärtämänsä ja tulleen "kosketetuksi" kertomalla tarinan eteenpäin muille, kenties myös alkuperäiselle elämäkerran kertojalle. Ihmisen omaelämäkerta muokkautuu siis vuorovaikutuksessa muiden ihmisten kanssa. Omaelämäkerralle tällaisessa "aidossa" kuulemis- ja kerrontatilanteessa on luonteenomaista sekin, että se muuttuu jatkuvasti. Vuorovaikutusta tarkastelevat aktiivisena aina ja kaikissa olosuhteissa myös Holstein ja Gubrium (1995), jotka rakentavat tälle lähtökohdalle myös näkemyksensä haastatteluista metodikirjassaan.

Kameran edessä aktiiviset asiakkaat tulivat kuvatuiksi suhteellisen myöhäisessä vaiheessa kentällä oloamme. Hädin tuskin pelastimme kasvomme tutkimusapulaiseni kanssa, emmekä joutuneet lopettamaan kuvausta sosiaalitoimistossa kesken. Jälkeenpäin olen monesti miettinyt, mitä olisi tapahtunut, jos olisimme jatkaneet kuvauksia vielä esimerkiksi kuukauden. Kun kaikki tapahtui olin sitä mieltä etten olisi missään tapauksessa jaksanut enää kuukautta – olin valmis luovuttamaan jo aikaisemminkin, mutta kuvaaja halusi jatkaa. Tuntui siltä kuin videoiduiksi toivoneet asiakkaat olisivat olleet lisääntymässä, heistä oli kasvamassa melkein "liike". Kuinka olisi käynyt tutkimuksen? Olisiko asiakkaiden aktiivisuus tai radikalisoituminen kaatanut koko tutkimushankkeen? Miten oli mahdollista, että yksi väline, kamera, sai aikaan sellaista, missä tutkijat ovat epäonnistuneet vaikka ovat yrittämällä yrittäneet? Tarkoitan erilaisia tutkimushankkeita, joiden päämääränä on ollut toimintatutkimus, tutkittavien ottaminen aidosti mukaan tutkimuksen tekoon tai peräti heidän aktivoimisensa oman elämänsä muuttamiseen.

Myös ruotsalaisella kehitysmaatutkijalla Lars Johanssonilla on ollut samansuuntaisia kokemuksia videoiden käytöstä.³ Hän on käyttänyt videoita useissa erilaisissa dokumentaatio- ja osallistumistutkimuksissa Tansaniassa ja havainnut saman, minkä minäkin tutkimuksessani. Ihmiset, jotka ovat kokeneet tulleen väärin tai huonosti kohdelluiksi, ovat halukkaat puhumaan omassa asiassaan eivätkä pelkää asiansa julkistamista. Saattaa olla jopa niin, että tällaiset ihmiset yrittävät löytää väyliä, joiden kautta kertoa itsestään ja asiastaan. Tansanialaisessa esimerkissä videoilla oli ollut selviä poliittis-lainsäädännöllisiä vaikutuksia. Esimerkiksi naisten kalastusta oli videoitu ja näytetty pääkaupungin poliitikoille. Parlamentti oli muuttanut kalastusta koskevaa lainsäädäntöä sellaiseen suuntaan, joka suosii naisten harjoittamaa kalastusta. Tämä oli saanut myös toiset kalastajat ponnistelemaan sellaisten

videoiden eteen, joissa heidänkin työlleen tehtäisiin oikeutta. Lars Johanson on tansanialaisten kalastajien ja muiden rannikon asukkaiden kanssa työskennellyt videoimalla pitempään ja systemaattisemmin kuin minä tutkimuksessani. Aikaansaannokset Tansaniassa ovat toisaalta olleet komeita sekä videoina että poliittisilta vaikutuksiltaan. Painottaisin erityisesti, että jos tutkimuksella haetaan muutosta, tutkittavien osallistumista tai aitoa dialogia, videointi on kannatettava vaihtoehto.

Sosiaalitoimiston asiakkaiden halukkuus tulla kuvatuiksi ja heidän aktiivisuutensa kuvaamistapahtumassa oli osittain syynä siihen, että jouduimme kuvaaja-apulaiseni kanssa konfliktiin sosiaalityöntekijöiden kanssa. Kun kenttävaiheen jälkeen arvioimme yhteisessä kokouksessa sosiaalityöntekijöiden kanssa tutkijoiden toimintaa sosiaalitoimistossa, esittivät useat sosiaalityöntekijät varsin kitkeriä kommentteja. Jotkut sanoivat, että olisivat halunneet peruuttaa osallistumisensa, jos se olisi ollut mahdollista. Olenkin nimittänyt kokousta "ryöppytykokoukseksi" erään paikalla olleen sosiaalityöntekijän ilmausta lainaten. Esittelin raportoidussa tutkimustekstissä suhteellisen laajasti näitä omaelämäkertaansa kertoneita asiakkaita sekä lopussa pidettyä kokousta ja muita tapahtumia sosiaalitoimistossa, joten sosiaalityöntekijät eivät ole erityisemmin ilmaisseet ihastustaan tutkimusta kohtaan. Ainoat suorat kommentit, joita sosiaalityöntekijöiltä olen tutkimuksesta saanut, ovat olleet kriittisiä tai vihamielisiä. Yhtäältä kriittisyys on kohdistunut videoiden käyttöön ja niiden synnyttämään "hässäkkään" – siis siihen, mitä tapahtui tutkimuksen kenttävaiheen aikana sosiaalitoimistossa. Toisaalta kriittikkä on esitetty "kuvasta", joka lopullisesta tekstistä välittyy. Videot valitsivat asiakaskunnasta ja heidän asioistaan vain triviaaleimmat, millä tarkoitan sitä, että videoissa korostuvat toimeentulotukea saavat, kun poissa taas ovat esimerkiksi lastensuojeluun liittyvät "vaikeammat" asiat ja uudet asiakkaat.

Aikaisempia tutkimuksia löytyi!

Usein tutkijat aloittavat tutkimusongelmansa kuvaamisen esittelemällä tekemistään ainutlaatuisena: "Koska kukaan ei ole aikaisemmin tehnyt tällaista, niin siksi tässä tutkimuksessa tehdään." Tällaiset aloitukset ovat tutkijan työn legitimaatiota, vaikea kuvitella edes postmodernin aikoina aloitusta, jossa tutkija korostaisi suunnitelmaa ja tutkimuksen aloitusta kirjoittaessaan, että kyseiseltä alueelta on paljon tutkimusta jo olemassa – vieläpä samanlaisista lähtökohdista ja samanlaisella metodisella otteella tehtyä kuin hänen aikomansa. Kyseessä on toki sekin, että aluksi tutkija ei tiedä kaikesta alueeseen ja valitsemaansa kysymyksenasetteluun liittyvästä tutkimuksesta. Mahdollisimman laaja perehtyminen aiheeseen ja sen lähialueisiin on osa tutki-

musta. Suunnitelmaa laatiessani ja tutkimusta tehdessäni pidin itseäni yksinäisenä, lähes maailman ensimmäisenä sosiaalipolitiikan tai sosiaalityön tutkijana, joka hankkii ja käyttää liikkuvaa ja pysähtynyttä kuvaa. Esikuvien puute sai monesti epäröimään ja kyseenalaistamaan tehdyn työn erityisesti kun jokin tuntui menevän huonosti. Esimerkiksi mainitsemani konflikti sosiaalityöntekijöiden kanssa sai minut kyselemään välineen valintaa. Toisaalta käytin runsaasti aikaa sen pohtimiseen, miten esittäisin visuaalisessa muodossa olevat tulokset. Myöhemmin kävi ilmi että en ollut maailman ensimmäinen sosiaalipoliitikko tai sosiaalityön tukija, joka on hankkinut visuaalista dataa tutkimusta tehdessään. Esimerkiksi Yhdysvalloissa oli sangen kuuluisakin vaihe, jolloin sosiologit, sosiaalityöntekijät ja politiikassa toimineet reformiliikkeet olivat lyöttäytyneet yhteen valokuvaajien kanssa.

Yhdysvalloissa esiintyi 1900-luvun muutamana ensimmäisenä vuosikymmenenä kriittistä yhteiskunnallista keskustelua ja liikehdintää, joka pyrki puhumaan amerikkalaisen yhteiskunnan huono-osaisten puolesta. Osa tätä kriittistä liikettä olivat valokuvaajat, joita on myöhemmin nimetty yhteiskuntakriittisen valokuvadokumentarismin edustajiksi. (Hur den andra hälften levde 1972). Useat kyseiseen piiriin luetuista valokuvaajista ovat nimekkäitä, mutta erityisen kuuluisia olivat Jacob A. Riis ja Lewis W. Hine. Molemmat muun muassa yhdistivät kuvaa ja sanaa kertoakseen Yhdysvaltoihin muuttavien emigranttien huonoista asuin- ja työoloista, lapsityövoiman käytöstä, mustien asuin- ja työoloista maanviljelytiloilla jne. Molemmat valokuvaajat myös lyöttäytyivät yhteen sellaisten yhteiskunnallisten liikkeiden kanssa, jotka pyrkivät parantamaan heikossa asemassa olevien amerikkalaisten oloja. He kuvasivat ja kirjoittivat mm. hyväntekeväisyysyhdistysten lehtiin, osallistivat erilaisten valtion raporttien dokumentointiin ja laadintaan, esimerkiksi lapsityövoiman käytöstä. Molemmat valokuvaajat ja monet muut työskentelivät Rooseveltin mukana ja hyväksi saadakseen aikaan yhteiskunnallisia reformeja köyhien aseman parantamiseksi. Valokuvausta käytettiin huonon asun-olojen dokumentoinnissa suurkaupungeissa ja erilaisten reformien edistämiseksi myös Euroopassa ainakin Englannissa (Tagg 1988).

Yhtäältä kirjoittavat ja kuvaavat lehtimiehet hakeutuivat politiikkaan ja muutokseen pyrkiviin liikkeisiin, toisaalta yhteiskuntatieteilijät pyrkivät aktiivisesti hakeutumaan valokuvaajien yhteistyökumppaneiksi. Syntyi suuri määrä erilaisia hallituksen tilaamia raportteja, joissa oli tekstin lisäksi runsaasti kuvamateriaalia esimerkiksi pienviljelijöistä, maahanmuuttajien asunto-oloista, suurkaupunkien slummeista jne. Kyseessä ovat valokuvat, jotka ovat erittäin keskeisessä osassa valokuvan historiassa. Myös Yhdysvaltain sosiologien liiton pää-äänenkannattajassa *American Journal of Sociology* -aikauslehdessä julkaistiin vuosisadan vaihteen molemmin puolin runsaastikin artikkeleita, joissa oli tekstin ohella valokuvia. Usein kuvat liittyivät sel-

lasiin artikkeleihin, jotka liikkuvat sosiologian, sosiaalityön tai reformaattoreiden välimaastossa. Joukossa oli myös artikkeleita, jotka voisi helposti luokitella ”kvalitatiiviseksi sosiologiaksi”. Jos ns. tiedonintressi – motiivi tutkimukselle – oli kirjava, niin kirjava oli myös kuvatun lopputuloksen laatu. (Stasz 1979)

Valokuvat hävisivät kuitenkin amerikkalaisesta sosiologiasta Albion Smallin toisella päätoimittajakaudella ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Valokuvat eivät kuitenkaan olleet ainoa asia, joka sai väistyä Smallin valtakaudella. Kirjoittajien joukosta hävisivät myös ”hyvää tarkoittavat reformaattorit” ja naiset. Tilalle tulivat sosiologian laitosten vakituinen henkilökunta ja sosiologian menetelmistä kvantitatiiviset menetelmät ylipäänsä, alkoi survey-sosiologian valtakausi. Kvalitatiivisen sosiologian ja/tai etnologisen painotuksen osuus pieneni vuosikymmeniksi, ellei peräti puoleksi vuosisadaksi. Albion Smallin vaikutusvalta ulottui myös sosiologian ns. Chicagon koulun piiriin. Chicagon sosiologian laitos oli se, joka leimallisimmin pyrki kehittämään ns. kvalitatiivista tutkimusta. Small siirsi sosiologian laitokselta naiset sosiaalityön laitokselle, pyrki pääsemään eroon ”hyvää tarkoittavista taivaanrannanmaalareista” ja katkaisi sosiologian laitoksen yhteydet Jane Addamsiin ja hänen perustamaansa settlemettikeskukseen Hull Houseen. Jane Addamsista tehtiin sosiaalityöntekijä vaikka hän piti itseään sosiologina. (Deegan 1986) Clarice Stasz (mt.) esittää syynä kuvien häviämiseen yhtäältä rahapulan – kuvien kera painattaminen on kalliimpaa kuin ilman. Toisaalta Stasz katsoo, että Small halusi tieteellistää sosiologiaa samanlaiseksi kuin empiiriset ja laboratoriotieteet kemia ja fysiikka olivat. ”Valokuvasta lukijaa takaisin katsovat köyhien silmät” eivät vastanneet mielikuvaa laboratoriotieteiden tuloksista. Kyseessä oli siis sosiologia-nimisen tieteen, paradigmian tai dogmin rakentaminen, mikä vaati erottautumista muun muassa lehtien toimittajista ja slummien parantajista.

Stasz (mt.) painottaa myös sitä, että parhaimmillaan valokuvien avulla annettiin taustatietoa kuvauskohteesta, useampi kuva yhdessä tai kuva ja sana yhdessä antoivat enemmän kuin tuhat sanaa yksinään. Valokuvat välittivät helposti ”radikaalimman” kuvan kuin sanat yksinään: ne tulivat kertooneeksi sellaistaakin, mitä sanojen avulla ei välttämättä tohdittu ottaa esille. Tällaisia artikkeleita olivat esimerkiksi jotkut työhön tai organisaatioihin liittyvät artikkelit. Sanalla sanoen kuvien viesti on helposti voinut olla ”liikaa” tilanteessa, jossa tieteenalalle haetaan ”legitimaatiota” ns. objektiivisena tieteenä eikä maailman parantamisen apuvälineenä. Albion Small kenties havaitsi saman, minkä itsekkin tutkimusta tehdessäni: kuvat, lopputulos ja/tai kuvaustilanne voivat tehdä mahdolliseksi kansalaisten voimistumisen, empowermentin, ne voivat toimia voimantunnon tai radikalisoitumisen välineenä.

Valokuvaa on yritetty tuoda takaisin sosiologian piiriin 1980-luvulta lähtien, mutta sen asema on hyvin perifeerinen. Tarkoitan sitä, että varsinaiseen sosiologiaan (sosiologian keskukseen tai ytimeen) se ei ole päässyt. Sosiologian piirissä "visualisteilla" on omia yhdistyksiä ja erityisesti antropologeilla on pitkään ollut jopa visuaaliseen antropologiaan erikoistuneita lehtiä omien järjestöjen lisäksi. Mutta vastaavaa yritystä sosiologiatieteen keskiöön kuin mainittuna kautena Yhdysvalloissa, ei myöhemmin ole tehty.

Organisaatioista ja suomalaisten etnisistä erityispiirteistä

Ennen kun sain rahoitusta tutkimusta varten olin jo teettänyt opiskelijoilla lähinnä proseminaaria vastaavissa ryhmissä pieniä tutkielmia videoiden ja tavallisen kameran avulla, joten minulla oli aloittaessani jonkinlainen käsitys siitä, millaisia kuvia museoissa ja yksityisillä ihmisillä oli erilaisista virastoista. Olin tällöin opiskelijoitteni kanssa tehnyt saman havainnon, mikä on luettavissa myös Pierre Bourdieun (mt.) tutkimuksesta: työ ei kuulu tavallisen ihmisen albumikuvien joukkoon. Virastoista ei juurikaan löydy työntekijöiden omia kuvia virastoeiämästä – paitsi erilaisista työntekijöiden integraatiota lisäävistä tilaisuuksista. Tällaisia ovat vaikkapa juhlat, pikkujoulut, avointen ovien päivät, lakot, koulutustilaisuudet. Toisin sanoen valokuvan avulla erilaisia virastoja on dokumentoitu huonosti. Koska minulla oli mahdollisuus palkata valokuvaaja, ajattelin, että hän voisi käyttää osan työpanoksestaan siihen, että dokumentoimme näitä virastoja.

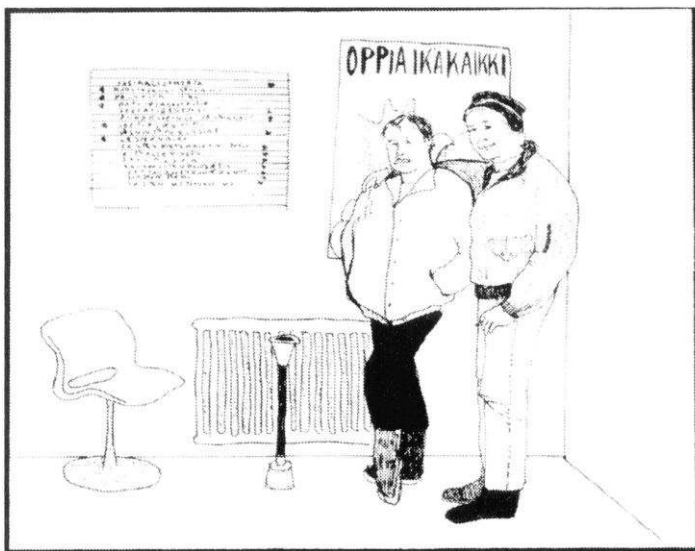
Kun tutkimusapulaiseni oli saanut virastoissa neuvoteltua luvan valokuvien ottoon, usein joku organisaation tärkeistä henkilöistä lähti kierrättämään häntä ympäri taloa. Ilmeisesti siksi, että valokuvausta osana tutkimusta pidettiin outona – siis sellaisena, jolle ei ollut kehittynyt rutiinia. Kyseessä oli myös yritys varmistaa että tutkimuksen kautta välittyisi kuva, jonka mukaan byrokratioiden sisällä asiat hoidetaan kuten pitääkin – esimerkiksi, ettei kuvaaja voi vain kävellä salassa pidettäviin arkistoihin ja ilmoittaa, että hän meni sinne ilman sen kummempia pyyntöjä. Tulin pohtineeksi tällaista "imago-syistä" tapahtunutta virastojen kiertämistä, koska kuvaaja liikkui tutkimuksen jälkeen poliisitalolla paljon vapaammin lehtikuvaajan roolissa kuin oli tehnyt tutkijana. Tutkimusta varten kuvaajaa kiellettiin kokonaan menemästä tiettyihin paikkoihin, mutta lehtikuvaajana hänelle ei esitetty tällaisia kieltoja. Kyseessä oli paikka, jossa katsottiin pidätettyjen selleistä välittynyttä videokuvaa. Olen myös muilta lehtikuvaajilta kuullut kommentteja, että he saavat liikkua julkisissa virastoissa suhteellisen vapaasti.

Toinen motiivi virastojen johtajien esitellä taloa kuvaajalle oli selvästi halu mainostaa tai kehua omaa taloa: kas näin hyvin meillä on asiat! Vertailu muihin

pohjoismaisiin organisaatioihin opetti minulle yhteiskuntasuunnittelun alueelta, että suomalaisissa virastoissa ja muissa työpaikoissa ollaan aina "maailman parhaassa" – ongelmat lakaistaan maton alle, kun vieraita tulee kylään.⁴ Kuvaajalleni haluttiin näyttää nimenomaan tämä paraatipuoli, "maailman paras". Kenties virastojen johtajat eivät olleet vakuuttuneet siitä, että alaiset olisivat olleet yhtä lojaaleja talolle kuin he itse, tai ehkä he uskoivat vain itse kykenevänsä kuvaamaan paikkoja ja tekemisiä "oikein termein".

Pyrin yhdessä kuvaajani kanssa välttelemään "arkkitehtuurikuvia", siis sellaisia valokuvia joissa ei ole lainkaan ihmisiä. Toisinaan jouduimme lähes lavastamaan ihmiset paikoille ja käytimme myös itseämme virastoasiakkuuden mannekiineina. Enimmäkseen ihmisiä siis piti ylipuhua kuviin. Poikkeuksen tekivät aikaisemmin kuvaamani sosiaalitoimiston asiakkaat. Toinen poikkeuksellinen ryhmä olivat muutamat työvoimatoimiston asiakkaat, jotka olivat aloittamassa "perehtymiskurssia". Nämä ihmiset olivat eri maista ja kulttuureista Suomeen muuttaneita emigrantteja. Syitä heidän innokkuuteen päästä kuvattavaksi on epäilemättä monia, mutta uskoakseni eräs merkittävimmistä oli se, että työvoimatoimisto ja sosiaalitoimisto eivät merkitse heille häpeää tai sosiaalista syrjintää samalla tavalla kuin muille suomalaisille. Kuvien perusteella vaikutti oikeastaan siltä kuin maahanmuuttajat olisivat olleet ylpeitä kurssille pääsystä: he olivat muun muassa tulleet työvoimatoimistoon hyvin pukeutuneina. He lisäsivät vielä "juhlan" tuntua otattamalla itsestään valokuvan paikalle sopivasti osuneella kuvaajalla. Monet suomalaiset puolestaan kieltäytyivät kuvauksista, koska olivat huonosti pukeutuneita eivätkä halunneet leimautua työvoimatoimiston tai sosiaalitoimiston asiakkaiksi. Useat kieltäytyivät kuvauksista tai ilmoittivat ylipäänsä olevansa kuvissa vastentahtoisesti. Monet asiakkaat ja työntekijät ilmoittivat painokkaasti, etteivät ylipäänsä pidä valokuvissa olemisesta. Niinpä katsonkin, että koko kuvausprojektini paljasti myös jotain selvästi suomalais-etnistä. Kyseessä on osittain suomalaisten "ujous" ja tietynlainen vaatimattomuus: Itsensä esittäminen, itsensä kuvitteluinen "joksikin" on epätoivottavaa suomalaisessa kulttuurissa. Haluamalla valokuvaan kuvattava osoittaa, että hän pitää itseään valokuvan arvoisena, "luulee itsestään liikoja".

Osa kieltäytymisistä, joita tuli myös videointien yhteydessä, liittyi mainittuun ujouden tai arkuuden motiiviin. Aikaisemmin käsittelemäni konflikti tutkimuksen ja sosiaalityön välillä liittyi osittain myös tähän. Koska sosiaalityöntekijät suhtautuivat ylipäänsä kuvaamiseen vastentahtoisesti, he myös väsyivät siitä enemmän kuin siinä tapauksessa, että se olisi ollut heistä mieluista. Asiakkaat kieltäytyivät harvemmin kuin työntekijät, sosiaalitoimistossa kieltäytymisiä oli enemmän kuin työvoimatoimistossa. Naiset kieltäytyivät miehiä useammin. Videointi vaikutti myös siihen, millaisia asiakkaita tutkimukseen valikoitui. Sosiaalitoimistossa esimerkiksi "kaikkein vaikeimmat

tai hankalimmat” asiakkaat ja heidän asioitaan hoitaneet sosiaalityöntekijät kieltäytyivät kuvauksista. Enimmältään tutkimukseni pohjalta välittyvä kuva sosiaalityöstä kertoo ns. ”rutiinitapauksista”, toimeentuloasiakkaiden avustusten hoitamisesta. Niinpä sosiaalityöntekijät olivat pettyneitä tällaiseen sisältöön, koska näin heidän työnsä vaikeimmat ja raskaimmat puolet jäivät dokumentoimatta.⁵ Professionaaliset sosiaalityöntekijät oppivat suuren osan tulevasta ammatistaan lukemalla englanninkielisiä sosiaalityötä käsitteleviä kirjoja. Englanninkielisessä kirjallisuudessa sosiaalityö on lähes synonyymi lastensuojelulle, kun taas toimeentulon turvaamisesta – normibudjettia ja sen käsittelyä – tuskin mainitaan osana ”sosiaalityötä”. Tällaiset kirjalliset tai tekstuaaliset arvostukset opintojen aikana eivät voi olla vaikuttamatta silloin, kun sosiaalityöntekijä haluaa antaa mahdollisimman edullisen kuvan suorittamastaan työstä. Erityisesti he tietenkin halusivat antaa pätevän kuvan työstään entiselle opinahjolle tai sen yhteydessä tehdyille tutkimukselle. Niinpä sosiaalityöntekijöitä vaivasi tutkimusta tehdessäni – lopussa vielä enemmän kuin alussa – se ”yksipuolinen” tai liian helppo kuva, jonka välitin heidän työstään.

Taloudellisen laman ja sosiaaliturvan supistusten jälkeen

Kun keräsin tutkimustani varten erilaista informaatiota, Suomen taloudessa oli nousukausi. Syksyllä 1990 ja vuodenvaihteessa 1991 nousukausi taittui, ja olimme juuri tuolloin apulaisen kanssa kentällä. Vuosituhannen vaihtues-

sa 2000:een suomalaisten sosiaaliturvaa on leikattu, kenties suhteellisesti eriten niiltä, jotka olivat silloin ja ovat edelleen sosiaalitoimen asiakkaita. Asiakkaiden heikkenevä sosiaaliturva, huononevat ja kallistuvat sosiaalipalvelut terveydenhuollossa, kotipalveluissa, lasten päivähoitossa ja kouluissa tuntuvat heikossa asemassa olevien ihmisten elämässä enemmän kuin hyvinvoivien.

Kunnat ja muu julkinen talous ja palvelut ovat supistaneet menojaan. Sosiaalitoimistot eivät esimerkiksi ole saaneet uusia työntekijöitä – monissa kunnissa on jopa vähennetty sosiaalityöntekijöitä ja muita kunnallisia virkahenkilöitä. Nykyisin asiakkaat joutuvat jonottamaan ja odottamaan aivan toisessa määrin kuin tutkimusta tehdessäni. Samaan aikaan esimerkiksi huumeongelma on levinnyt Suomeen varteenotettavassa määrässä. Muun muassa nämä syyt ovat olleet ruuhkauttamassa sosiaalitoimistoja, jotka ovat myös levottomampia paikkoja kuin edellisen vuosikymmenen vaihteessa. ⁶

Sosiaalitoimistot ovat ratkoneet tilannetta esimerkiksi lisäämällä kontrolloita. Ovia pidetään entistä enemmän lukittuina, yksityisiä turvapalveluita – vartiointiliikkeitä ja vartiointimiehiä – palkataan sosiaalitoimistoihin järjestystä ylläpitämään. Myös ns. kulun kontrollointia on lisätty voimallisesti, eräänä kontrollin muotona videovalvonta. Suomessa ei ole lainsäädäntöä, joka säätelisi tai rajoittaisi videoiden käyttöä valvonnassa. Niinpä esimerkiksi jotkut vaatekaupat käyttävät videoita sovitustiloissaan, myös eräissä julkisissa vessoissa käytetään videoita. Yliopistoilla, kouluissa, kaduilla ja toreilla, juna-asemilla, metrossa yms. käytetään videovalvontaa aivan yleisesti.

Samaan aikaan kun tutkimus pohtii videoiden käytön tieteellisyyden ohella muuta eettisyyttä, moraalialia tai luvalisuutta käytetään videoita kyselemättä toisenlaisen vallankäytön ja kontrollin välineenä. En kiistä, etteikö lähes kaikki yhteiskuntatieteellinen tutkimus olisi periaatteessa ja käytännössä käännettävissä sellaiseksi tiedoksi, jota voidaan käyttää ihmisten kontrolliin, mutta erilaiset motiivit ihmisten kuvaamiseen voi silti pitää mielessä. Tutkimuksessani motiivina oli halu tietää ja ymmärtää, kuinka sosiaalityöntekijät tekevät työnsä, kuinka asiakkaat ottavat tai eivät ota roolia, joka heille tarjotaan. Pyrin myös tarjoamaan asiakkaille ja työntekijöille sekä tiedeyhteisölle ja muille kansalaisille eräänlaisen "peilin": tällaisia me olemme, näin toimimme erilaisissa virastoissa, tällaisia virastomme tai julkiset rakennuksemme ovat. Eri muodoissa esitetyn informaation tarkoitus oli lisätä ihmisten samaistumismahdollisuutta. Joissakin kohdin kuva, toisissa sana voi tarjota oivaltamisen väylän. Tarkoitukseni oli auttaa ihmisiä ymmärtämään omaa toimintaansa, rooliaan ja "kansalaiseksi tai suomalaisiksi kasvamistaan" näitä rooleja toteuttaessaan. Tarkoitan mainitsemillani rooleilla esimerkiksi virastosta tietoja hakevaa kansalaista, työtöntä työnhakijaa, sosiaalitoimistossa satunnaisesti pistäytyvää tai sosiaalitoimiston pitkäaikaista asiakasta.

On outoa, ettei yhteiskuntatieteellinen tutkimus ole kiinnostunut videoiden ja kameran käytöstä, vaikka muualla yhteiskunnassa kuvaamista käytetään monin eri tavoin sekä tiedon hankintaan että muokkaamiseen esimerkiksi joukkotiedotuksen, lehdistön ja television välityksellä. Kuvausta käytetään myös tavallisten ihmisten elämän dokumentointiin kuten albumikuvissa tai samaan lajityyppiin kuuluvissa perhe-elämää koskevilla videoilla. Valokuvausta käytetään osana kontrollia ja valvontaa, ei ainoastaan mainitsemani videovalvonnan lisääntymisen yhteydessä, vaan aivan valokuvan syntymästä lähtien esimerkiksi poliisin ja vankilaviranomaisten rekistereissä. Myös erilaiset henkilöllisyystodistukset ja passit ovat käyttäneet valokuvaa ihmisten tunnistamisen ja identifioinnin avulla tapahtuvan kontrollin välineenä (Tagg mt.). Uusimpana tulokkaana kuvan avulla tapahtuvassa identifioinnissa on ultraäänen avulla tapahtuva sikiön tarkkailu. Viimeksi mainitun visuaalisen representaation on väitetty muuttavan suhdettamme sekä odotetaan äitiin että syntyvään lapseen. (Eräsaari 1997).

Loppukommenttini, jotka liittävät erilaiset visuaaliset tallenteet laajempaan yhteiskunnallisiin suhteisiin, pohjustavat johtopäätöksiäni. Jos yhteiskuntatieteet ovat metodista ja opillista puhtautta vaaliessaan jättäneet huomiotta tärkeän yhteiskunnallisen tiedon hankinnan ja muokkauksen välineen, ei ole varmaa, kannattaako niiden "oppeja" ylipäänsä noudattaa. Haluankin kannustaa sosiaalityön tutkimisen yhteydessä monipuolisuutta ja tieteidenvälisyyttä. Monipuolisuuden tulisi pitää sisällään monia erilaisia aineistoja ja metodeja samoin kuin erilaisia tapoja raportoida tutkimusta. Tällainen monipuolisuus asettaa lopputuloksen tai tulokset oikeaoppisuuden tai "tieteellisyyden" edelle.

Viitteet

- 1 Artikkelini pohjautuu väitöskirjaani *Kohtaamisia byrokraattisilla näyttämöillä* (1995) sekä julkaisemattomiin kenttäpäiväkirjoihin, muihin purettuihin ja purkamattomiin tallenteisiin, valokuvien käyttöä yhteiskuntatieteissä koskeviin luentoihini, nykyistä talouden lamaa ja sen seurauksia koskeviin havaintoihin muun muassa. Painopisteenä artikkelissa on kuitenkin otsakkeen antaman vihjeen mukaan se, mitä havaitsin ja opin valokuvien ja videoiden välityksellä tapahtuneesta tiedonkeruusta ensiksikin yhteiskuntatieteistä, jotka ovat se yhteisö ja yhteys, jolle sosiaalityötä koskevat väitöskirjat kirjoitetaan ja jossa sosiaalityötä Suomessa opetetaan ja opiskellaan. Toisaalta kuvausvälineet antoivat uuden näkökulman tutkimaani kenttään, sosiaalityöhön ja työvoimaneuvontaan. Julkaistussa kirjassa byrokraattisten tilojen ja tavaroiden kuvaus samoin kuin sosiaalitoimistoissa ja työvoimatoimistoissa tapahtuvan vuoro-

vaikutuksen esittely tapahtuu tekstin ja valokuvien sekä piirrosten välityksellä. Kuvaa ja sanaa olen liittännyt yhteen erilaisin tavoin, videonauhoilta piirretyissä kuvissa olen käyttännyt toisinaan ns. sarjakuvatekniikkaa, siis useampaa perättäistä ruutua, joissa voi olla myös puhekuplia. Valokuvat ovat enimmäkseen ns. tekstillä ankkuroituja, toisin sanoen valokuvat ovat kuin sanomalehdissä. Kun puhutaan sanomalehtien kuvien ankkuroinnista tarkoitetaan tavalisesti sitä, että kuvan alla olevan tekstin on tarkoitus ohjata tai sitoa lukijan ajatuksia kirjoittajan tai toimittajan ajattelemaan suuntaan (Hall 1982).

Julkaistu tutkimukseni sisältää ensiksikin laajahkon kertomuksen siitä, kuinka tutkimusapulaiseni ja minä neuvottelimme tutkimusluvista ja millaisia oivalluksia nämä neuvottelut synnyttivät. Keskustelen myös tutkijoita koskevasta asetelmasta, jossa tutkija (ja päättäjät) on nainen kun taas valokuvaaja (apulainen) on mies, sukupuoliproblematiikan tai feministisen tutkimuksen valossa. Minä olin tutkija ja entinen sosiaalityöntekijä, tutkimusapulaiseni ammatillisuus liittyi yhtäältä välineen hallintaan toisaalta hän on ns. pitkän linjan realistinen dokumentaristi. Olin nähnyt ja ihastunut erityisesti hänen lapsista ottamiinsa kuviin. Kentälle pääsyä käsittelevä osa tutkimusta käsittelee monia epistemologisia-metodisia pohdintoja, jotka liittyvät tutkijoiden toimintaan kentällä ja niihin valintoihin, joita tutkija tekee muuttaessaan kenttäkokemukset kirjoitukseksi, ns. tutkimuksen tuloksiksi. Toinen osa tutkimusta käsittelee sosiaalitoimistoa, työvoimatoimistoa ja muita julkisia rakennuksia – pääasiassa virastorakennuksia – byrokraattisina tiloina ja tavaroina. Tässä osassa olen tekstin ohella käyttänyt valokuvia. Kolmas osa keskittyy kuvaamaan ihmisten välistä vuorovaikutusta sosiaalitoimistossa ja työvoimatoimistossa, tekstin ohella aihetta lähestytään piirrosten ja valokuvien avulla. Jotkut kuvitukset lähenevät sarjakuvia, useamman kuvan avulla pyritään saamaan ikään kuin liikettä tai tapahtumainkulkua, joissakin kuvissa on puhekupliin laitettu tyyppillisiä repliikkejä.

- 2 Erottelen reflektion ja refleksion lähinnä englannin kielen pohjalta ja Johannes Fabiania (1983) hyväksi käyttäen. Englannissa termi *reflect* (reflektio) viittaa itsereflektioon, pohdintaan ja ajatteluun kun taas termi *reflex* (refleksio) viittaa peilikuvaan ja objektiiviseen heijastumaan, joka ei sisällä subjektia itseään koskevia pohdintoja. Tällaisia polkuja myöten olen päätenyt käyttämään reflektio termiä, joka on usein synonyymi termeille itsereflektio tai pohdinta. (Eräsaari 1995, 82-84)
- 3 Lars Johanssonin videoita ja alustuksia niiden tekemisestä ja käytöstä kuulin yhdessä pitämässämme työryhmässä, joka liittyi opetukseen konferenssissa *The Political Economy of Local Change: Emerging Local Government/Civil Society Relations*. 27-31.5.1996. Helsingin yliopiston kehitysmaainstituutti, Siikaranta, Espoo.
- 4 Myöhemmin yliopistolla olen oppinut, että myös suomalainen tutkimus ja tiede ovat "maailman parhaita".
- 5 Itse en ole tätä mieltä, minusta myös "rutiinimaisten" toimeentuloasiakkaiden hoitaminen on vaativaa ja raskasta.

6 Helsingin Sanomat kirjoitti 6.3.1999 (A7) otsakkeella ”Yli puolet sosiaaliväestä haluaisi vaihtaa ammattia”. Professori Niemelän tekemästä tutkimuksesta kävi ilmi, että useampi kuin joka toinen sosiaalityöntekijä haluaisi vaihtaa ammattia. Syinä ovat loppuun palaminen ja stressi. Asiakkaiden määrä on noin kaksinkertainen lamaa edeltävään aikaan samaan aikaan kun heidän ongelmansa ovat vaikeutuneet huomattavasti.

Kirjallisuus

- Ball, Michael S. & Smith, Gregory W.H. (1992) *Analysing Visual Data*. London: Sage.
- Bateson, Gregory & Mead, Margaret (1942) *Balinese Character. A Photographic Analysis*. Special Publications vol.2. New York: Academy of Sciences.
- Bourdieu, Pierre (1990) *Photography: A Middle-Brow Art*. Cambridge: Polity Press.
- Chodorow, Nancy (1979) *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. Berkeley: University of California Press.
- Deegan, Mary Jo (1986) *Jane Addams and the Men of the Chicago School*. New Brunswick, NJ: Transaction Books.
- Denzin, Norman (1992) *Symbolic Interactionism and Cultural Studies. The Politics of Interpretation*. Cambridge:Massachusetts: Blackwell Publishers.
- Eräsaari, Leena (1995) *Kohtaamisia byrokraattisilla näyttämöillä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Eräsaari, Leena (1990) *Nilkin naamio. Sosiaaliraportti*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Eräsaari Leena (1997) *Sikiö ruudussa*. Teoksessa Jokinen, Eeva (toim.) *Ruumiin siteet. Kirjoituksia eroista, järjestyksistä ja sukupuolesta*. Tampere: Vastapaino, 189-215.
- Fabian, Johannes (1983) *Time and the Other. How Anthropology Makes Its Objects*. New York: Columbia University Press.
- Foucault, Michel (1986) *The Birth of the Clinic. An Archeology of Medical Perception*. London: Routledge,.
- Foucault, Michel (1980) *Tarkkailla ja rangaista*. Helsinki: Otava.
- Goffman, Erving (1963) *Behaviour in Public Places. Notes on the Social Organization of Gatherings*. New York: The Free Press.
- Goffman, Erving (1967) *Interaction Ritual. Essays on Face-to-Face Behaviour*. New York: Pantheon Books.
- Goffman, Erving (1959) *The Presentation of Self in Everyday Life*. London: Penguin Books.
- Hall, Stuart (1982) *Uutiskuvien määrätymisprosessi*. Teoksessa Lintinen, Martti (toim.) *Kuvista sanoin 2*. Helsinki: Suomen valokuvataiteen museon säätiö.
- Hur den andra hälften levde (1972) *Nyttelyesite Fotografiska Museet, Moderna Museet*. Stockholm.

- Holstein, James A & Gubrium, Jaber F (1995) *The Active Interview*. London etc: Sage.
- Mead, Margaret & Macgregor, Frances Cooke (1951) *Growth and Culture: A Photographic Study of Balinese Childhood*. New York: Putnam's Sons.
- Plummer, Ken (1983) *Documents of Life. An Introduction to the Problems and Literature of a Humanistic Method*. London: Unwin Hyman.
- Guaraldo, Olivia (1997) Hannah Arendt ja tarinankerronta. Kohti kontingenssin kriittistä ymmärtämistä. *Politiikka* 39 (4), 304-319.
- Schmidt, Lars-Henrik & Kristensen, Jens Erik (1986) *Lys, luft og renlighed. Den moderne socialhygiejnes fødsel*. Vibor: Akademisk Forlag.
- Simmel, Georg (1985, alkup. 1890) *Zur Psychologie der Frauen*. Teoksessa H.-J. Dahme & K.C.Köhnke (toim.) *Georg Simmel. Schriften zur Philosophie und Soziologie der Geschlechter*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 27-59.
- Stasz, Clarice (1979) *The Early History of Visual Sociology*. Teoksessa Wagner, John (toim.) *Images of Information. Still Photography in the Social Sciences*. London: Sage.
- Strassoldo, Raimondo (1993) *Tilan sosiaalinen rakenne*. Tampere: TTKK. A Yhteiskuntasuunnittelun laitos. Julkaisuja 21.
- Tagg, John (1988) *The Burden of Representation. Essays on Photographies and Histories*. Hong Kong: Macmillan Education.

Maritta Törrönen

LAPSET ARJEN SUBJEKTEINA

Reflektiivisen etnografian mahdollisuudet

Artikkelissani pohdin tutkijan ja lasten kohtaamista etnografisen tutkimuksen ja erityisesti osallistuvan havainnoinnin keinoin. Artikkelini tavoitteena on analysoida, mitä reflektiivisyys tarkoittaa tutkittaessa lapsia ja heidän arkeaan sekä mitä se voi tuottaa sosiaalityön tutkimukselle. Reflektiivisyyttä käsittelen tutkijan ja hänen kohtaamiensa lasten välisessä suhteessa ilmenevän osallisuuden, vastuun ja kunnioituksen kysymyksiä. Esimerkkinä tukeudun omiin kokemuksiini, jotka perustuvat väitöskirjatyöni kenttäjaksoon ja sitä käsittelevään julkaisuun (Törrönen 1999). Olen analysoinut sitä, miten lapset rakentavat arkeaan sairaalassa ja lastenkodissa, en vain sitä, mitä heidän arkeensa sisältyy (vrt. Mayall 1996, 98).

Kentälle pääsy on yleensä pidempi ja aktiivisempi prosessi kuin etukäteen osaa kuvitella. Se on prosessi, jossa on odottamattomia käännteitä (Ely ym. 1993, 50). Näin on tapahtunut myös tutkimuksessani. Olen jo aiemman tutkimuskokemukseni perusteella oppinut, että kentällä työskentely ja tutkimuksen tekeminen on vaativaa niin tutkijalle kuin niille henkilöille, joita tutkimus koskee. En ollut ajatellut tutkimusprosessiani helpoksi, mutta yllättävää on ollut se raskaus, joka on seurannut neuvotteluista ja lupien anomisista sekä useiden ihmisten tapaamisista.

Tutkimuskenttä ei ole olemassa oleva tietty yksikkö, vaan se luodaan myös tutkimuksen kuluessa. Kenttä muotoutuu tutkijan käytännön toimien, käytetyn kirjallisuuden ja muistiinpanojen kokonaisuudesta. Kenttä muotoutuu myös siitä, mitä tutkija kirjoittaa ja siitä, miten lukija sen tulkitsee ja kontekstualisoi. (Atkinson 1992, 5-9.)

Lapset arjen subjekteina

Tutkimukseni on lasten toiminnan tutkimista ja tutkimustilanteet olen ymmärtänyt tulkinnallisina ja kontekstuaalisina vuorovaikutustilanteina. Tutki-

mukseni lähtökohtia ovat etnometodologisen ja etnografisen tutkimuksen periaatteet, joita olen soveltanut tutkimukseni kannalta tarkoituksenmukaisesti. Etnometodologia viittaa arkitiedon tutkimukseen ja niiden menettelytapojen sekä ajatuskulkujen tutkimiseen, joilla yhteiskunnan jäsenet ymmärtävät elinolojaan, toimivat niissä ja vaikuttavat niihin (Heritage 1996, 18; Garfinkel 1967, 11).

Etnometodologia on syntynyt osaltaan 1960-luvulla kritiikkinä sellaisille sosiaalitieteellisille metodologioille, joissa sosiaalisia toimijoita pidetään passiivisina sosiaalisten tai psykologisten attribuuttien kantajina. Jo tuolloin osa tutkijoista on ollut kiinnostunut toimijoiden omista näkökulmista ja todellisuuden konstruktiiivisesta luonteesta.

Tutkimukseni etnometodologisenä periaatteena on se, että korostan lapsia subjekteina ja kiinnitän huomioni heidän arkitoimiinsa. Anssi Peräkylän (1990) mukaan etnometodologia ei pyri selvittämään, miten ihmiset kokevat maailman tai miten he maailman mieltävät. Sosiaalisen todellisuuden tuottamisessa etnometodologinen lähestymistapa kohdistaa Peräkylän näkemyksen mukaan huomionsa ihmisten jokapäiväisten toimien erittelyyn ja siihen, miten sosiaalinen järjestys ja yksimielisyyt syntyvät. (Peräkylä 1990, 146.)

Pidän sosiaalista todellisuutta tulkittuna ja konstruoituna. Peräkylän (1990, 146) mukaan kiinnostus todellisuuden tuottamiseen liittyy etnometodologian yhteen juuri sosiaalisen konstruktioismin perinteen kanssa (ks. myös Ibarra & Kitsuse 1993; Miller & Holstein 1993). Sosiaalinen todellisuus jäsentyy tällöin subjektiivisen merkityksenannon kautta.

Anthony Giddens (1977, 33-43, 155-162) on pyrkinyt systemaattisesti yhdistämään etnometodologisia näkemyksiä yhteiskuntatieteeseen: hän ei pidä sosiaalista todellisuutta vain puheen konstruktiona, vaan on pyrkinyt yhdistämään teoksissaan sosiaalisen toiminnan, puheen ja rakenteen. Giddens (1979, 3) ymmärtää ihmisten toiminnan sidoksissa tiettyyn aikaan ja paikkaan. Myös sosiaalityön tutkimuksen alueella on tuotu esiin tutkimuksellinen lähestymistapa, jonka mukaan asiakkaiden subjektiivisuutta ei pidetä irrallisena yhteiskunnallisesta rakenteesta (ks. Williams & Popay 1999, 157, 164).

Lastenkoti ja sairaala ovat osa julkista, oman aikansa sosiaalipalvelujärjestelmää, jonka avulla pyritään ylläpitämään ihmisten hyvinvointia. Sosiaalipalvelujärjestelmä edustaa yhteiskunnallisesti jaettua vastuuta ja poliittista päätöksentekoa. Sosiaalityöntekijät tekevät tämän järjestelmän asiakkaina olevia lapsia koskevia päätöksiä. Kun tutkitaan lasten arkea eikä vain asiakkuutta, tavoitetaan ainakin osittain se, mitä viranomaisten päätöksistä seuraa. Arjen tutkimus valaisee lasten elämänpääpiiriä toisin kuin keskittyminen lasten asiakkuuteen.

Hyvinvoinnin näkökulma

Huonosti kohdellut ja sairaat lapset herättävät yleensä ihmisten myötätuntoa. Aikuiset ottavat voimakkaasti kantaa siihen, miten lapsia tulee kasvattaa ja hoitaa sekä miten heitä koskevat sosiaali- ja terveyspalvelut järjestää. Huolenpito on aitoa, mutta lasten elämän kurjuus ja vaikeudet korostuvat yksipuolisesti (ks. Goldstein 1997, 22-23).

Tutkijana minua on askarruttanut lastensuojelun asiakkaiden elämäntilanteisiin liitetty ”kokonaisvaltainen negatiivisuus”. Negatiivisuus on osa vallankäyttöä, jolla legitimoidaan viranomaistoimia. Jens Qvortrup (1987, 11; 1994, 333) kirjoittaa lasten suojelusta yleensä, ei hallinnollisesta tai lakisääteisestä lastensuojelusta. Hän pitää lasten suojelua aikuisten intressien suojeluna, joka antaa vallan kontrolloida lapsia. Tämä muistuttaa siitä vastuusta, joka aikuisilla on, kun he päättävät lasten oikeuksista ja suojelusta. Lasten suojelu on hyvin ongelmallista ja eettisesti haastavaa, kun aikuisilla on hyvien pyrkimysten varjolla mahdollisuus leimata, supistaa oikeuksia ja kontrolloida lapsia.

Huono-osaisuuden kuvaukset kertovat karua kieltään siitä, että lastensuojelu kohdistuu pääasiassa edelleen yhteiskunnallisesti heikoimmassa asemassa oleviin ihmisiin (Kivinen 1994). Huono-osaisuutta kuvaavat mittarit, kuten perheen suuri lapsiluku, vuokra-asuminen tai työväestöön kuuluminen, auttavat paikantamaan ongelmia, mutta ne voivat samalla toimia kuin leimoina tai ennusteina ihmisten tulevaisuudessa. Ne kuljettavat mukanaan modernin maailman käsityksiä menneisyyden määräävästä voimasta. Postmodernien käsitysten mukaan ihmiset nähdään vapaampina ajan ja menneen siteestä (Bauman 1996, 195).

Elämäntilanteiden objektiivinen tarkastelu on mahdotonta. Siksi kyse on aina jonkin tutkimuksellisen lähestymistavan valinnasta, jonka avulla ihmisten elämää kuvataan. Jokainen kuvaus on valikoiva suhteessa tarkasteltuun asiintilaan (Heritage 1996, 151). Omassa analyysissäni kiinnitän ongelmien ja vaikeuksien sijaan huomion lasten arjen tavanomaisiin sekä huomattomisiin piirteisiin. Tämä on lähestymistapani, johon ovat vaikuttaneet Arnon Bar-On (1997) ja Howard Goldstein (1997).

Bar-On (1997) purkaa katulapsista olevaa yhtenäistä negatiivista mielikuvaa tuomalla esille, etteivät katulapset ole homogeeninen ryhmä. Hän on havainnut katulapsissa vahvuutta ja oma-aloitteisuutta, jota yleensä lapsissa arvostetaan. Samoin Goldstein (1997) murtaa myyttiä lastenkodin huonoista seurauksista elämälle. Hän on haastatellut lastenkodissa lapsena eläneitä, jotka aikuisina kuvaavat elämänsä järjestyneen pääasiassa hyvin. Haastatellut aikuiset painottavat, että elämäkokemuksensa ansiosta he osaavat olla tyytyväisiä saavutuksiinsa.

Nämä näkemykset haastavat tekemään yhteiskunnallista tutkimusta myös muusta kuin pahoinvoinnin, huono-osaisuuden, ongelmien tai aikuisten näkökulmasta. Ne antavat haasteen totunnaisille sosiaalipoliittisille lähestymistavoille. Giddensin elämänpolitiikka (1996, 14-15, 92-93; myös Roos 1996, 217) lähestyy ihmisen elämää myös myönteisestä näkökulmasta ja tuo esille "toisten" mahdollisuuksien olemassaolon. Ihmiset eivät ole sidottuja yhteen ainoaan elämänkulkuun, yhteen ainoaan vaihtoehtoon, vaan he voivat "aloittaa uudelleen" lähes missä elämänsä vaiheessa ja missä elämäntilanteessa tahansa (Roos 1996, 217).

Giddensin näkemyksissä on mielestäni sosiaalityön tutkimusta ajatellen tärkeää juuri vaihtoehtoisten mahdollisuuksien olemassaolo. Hyvinvoinnin näkökulma ei piilota ihmisten kohtaamia vaikeuksia, mutta sillä voidaan valaista myös elämän muita piirteitä. Elämän vaikeudet ja onnet voivat olla samanaikaisia. Ne eivät sulje pois toisiaan. Samalla kun kirjoitetaan esimerkiksi yhteistyöstä ja solidaarisuudesta, kerrotaan myös hyljinnästä ja epäluottamuksesta joitakin toisia kohtaan, kuten Mary Douglas (1987, 1) on todennut.

Lastenkodin ja sairaalan vertailu

Lastensuojelua koskeva tutkimus on lisääntynyt Suomessa 1970-luvun lopulta alkaen ja myös lasten näkökulmasta palvelujärjestelmää on tutkittu jo toistakymmentä vuotta (esim. Siltanen 1987). Lisäksi suomalaista lastensuojelua kokoavia tai arvioivia teoksia sekä oppikirjoja on kirjoitettu 1980-luvulta lähtien (esim. Pulma & Turpeinen 1987). Lastensuojelun tutkimus on ollut aiemmin pääosin kvantitatiivisin tutkimusmenetelmin toteutettua. Tällöin on paneuduttu lastensuojelun ja lasten pahoinvoinnin tai huono-osaisuuden alueellisiin ja määrällisiin eroihin sekä analysoitu hallinnollisten työkäytäntöjen toteutumista ja tavoitteita (mm. Sipilä 1979; Rauhala 1978; Kivinen 1989). Laadulliset tutkimukset ovat saaneet kvantitatiivisen tutkimusotteen rinnalla jalansijaa 1990-luvulta lähtien. Ne käsittelevät muun muassa lastensuojelun kehittämistä verkostoitumisen avulla, poikkeavuutta ja sosiaalisten ongelmien määrittelykäytäntöjä, lastensuojeluperheiden hyvinvointia kansallisesti tai kansainvälisesti sekä lasten kasvuoloja (mm. Uusikylä 1994; Pösö 1993; Forssen 1998).

Olen aiemman tutkimustyöni kautta pohtinut lastensuojelua ja törmännyt siihen, että niin tilasto- kuin muukin tieto lasten elämästä lastenkotiin sijoittamisen jälkeen on vähäistä. Mieleeni ovat tulleet vanhat suomalaiset elokuvat, jotka loppuvat päähenkilöiden avioliittoon. Häiden jälkeistä elämää katsoja ei näe. Lastensuojelun tutkimuksissa tai selvityksissä lasten

huostaanoton ja lastenkotiin sijoittamisen jälkeen vallitsee samankaltainen tyhjiys. Lasten elämäntilanteeseen on puututtu rajulla tavalla: heidät on erotettu asumaan erilleen omaisistaan. Millaista on heidän elämänsä tämän jälkeen?

Entä millaista se on verrattuna lasten arkeen sairaalassa? Olen kiinnostunut siitä, millaisia kulttuurisia eroja sosiaali- että terveydenhuollon laitoksissa on lasten kannalta. Olen ottanut vertailtavakseni yhden sosiaalihuoltoa ja yhden terveydenhuoltoa edustavan laitoksen. Hannele Forsberg (1998) on vertailut kahta lastensuojelun asiantuntijakulttuuria, perhetukikeskusta ja sosiaalitoimistoa. Hän perustelee vertailuasetelman voimaa sillä, että se mahdollistaa arkisena, luonnollisena ja itsestäänselvyytenä näyttäytyvien ilmiöiden kirkkaamman havaitsemisen verrattuna siihen, että tutkimuksen kohdeorganisaatioita on vain yksi (Forsberg 1998, 66; ks. myös Eräsaari 1995). Tutkimukseni kohdentuu sairaalaan ja lastenkotiin, mutta ne valaisevat myös toistensa kulttuurisia piirteitä. Vertailu tuo esiin sellaisia lasten arjen piirteitä, jotka muuten jäisivät varjoon.

Käsitys lapsista ja lapsuudesta

Työni kuuluu sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tieteenalueeseen, jonka lisäksi hyödynnän sosiologisesti virittynyttä lapsuuden tutkimusta. Tukeudun erityisesti lapsuuden tutkimuksen traditioon, jossa tutkitaan, miten lapset toimivat erilaisissa arkisissa tiloissa ja miten he tämän kautta ovat osa yhteiskuntaa (Strandell 1995, 18; Corsaro 1997). Tämä traditio pitää arkipäivän sosiaalista toimintaa ja sen tieteellistä analyysia tärkeänä tutkimuskohteena. Sosiaalinen todellisuus ei ole tällöin pysyvää, vaan alati muuttuvaa ja uudistuvaa. Samoin käsitys lapsuudesta muuttuu yhteiskunnallisten tarpeiden ja intresien mukaan (Qvortrup 1987, 6).

Lasten toiminnan ymmärrän paljolti William Corsaron (1997, 18) näkemysten pohjalta. Hän käyttää käsitettä lapsuuden tulkinnallinen uusintaminen (*interpretive reproduction*). Tulkinnallinen uusintaminen on käsite, joka kritisoi yksilö- ja kehityspsykologisia (mm. Piaget 1946/1986) sekä sosiaalistemiteoreettisia (mm. Bronfenbrenner 1981) lapsuuden tulkintateorioita. Niiden mukaan lapsi on kärkeä kuin portaita eteenpäin kohti aikuisuutta kehittyvä olio tai ympäristönsä sosiaalistamisen tulos. Tulkinnallisen uusintamisen näkökulma ei kumoa nähdäkseen kaikilta osin näitä teorioita, vaan tuo niihin tärkeän mutta ristiriitaisen lisän: lapset ymmärretään aktiivisina ja luovina vuorovaikutuksen osapuolina ja lapsuus enemmän kollektiivisena kuin yksilöllisenä prosessina. Lapsitutkimus tarkastelee lapsia yksilöinä, kun taas lapsuuden tutkimuksessa korostuu lapsuus kollektiivisena prosessina.

jolloin lapset muodostavat vertaisryhmiään ja niiden kulttuuria.

Tulkinnallisuus viittaa lasten yhteiskunnallisen osallisuuden luoviin ja innovatiivisiin puoliin. Corsaro (1997) esittää, että lapset luovat omaa vertaiskulttuuriaan siten, että he ottavat tietoa aikuisilta ja soveltavat sitä luovasti omiin käsityksiinsä. Uusintaminen kuvaa puolestaan, etteivät lapset vain sisäistä yhteiskuntaa ja kulttuuria, vaan he osallistuvat aktiivisesti kulttuuriin tuotantoon ja muutokseen. Lapset eivät vain toista vanhaa, vaan he tulkitsevat yhteiskuntaa ja kulttuuria uudella tavalla. Vaikka lapset voivat omalla toiminnallaan osallistua yhteiskunnan toimintaan, he ovat osa olemassaolevaa yhteiskunnallista rakennetta ja sen uusintamista. (Corsaro 1997, 18; myös Prout & James 1990, 28.) Täten lapsuutta ei voida irrottaa sosiaalilaisesta asemasta, sukupuolesta ja etnisyydestä (mt., 4).

Myös sosiaalityön tutkimus etsii uusia lähtökohtia, joissa on nähtävissä yhtymäkohtia Corsaron tulkinnallisen uusintamisen näkökulman kanssa. Sosiaalityön asiakkaiden ymmärretään osallistuvan yhteiskunnan toimintaan, olevan osa yhteiskunnallista rakennetta ja myös vaikuttavan siihen. Fiona Williams ja Jennie Popay (1999, 154, 164) pitävät tätä kritiikkinä strukturalistista tutkimusperinnettä kohtaan, joka on väheksynyt yksilöiden kokemuksia ja toimintaa sekä unohtanut palvelujärjestelmän asiakkaat tutkimusten ulkopuolelle.

Etnografinen tutkimusaineisto

Arkitilanteiden ja vuorovaikutuksen tarkasteluun soveltuvat menetelmät, kuten etnografinen metodologia ja puheen analyysit, ovat saaneet jalansijaa lapsuuden tutkimuksessa (Prout & James 1990, 8-9). Harriet Strandell (1992) pitää lasten ja lapsuuden olemuksen uudenlaista muotoilua osaltaan uuden menetelmäajattelun tuloksena. Kun kontekstia pidetään tulkinnallisena tilanteena, lasten tulkinnat tilanteesta sekä se, mitä heiltä odotetaan, vaikuttavat tuloksiin. (Stradell 1992, 23.)

Etnografian erilainen teoreettinen ja metodologinen soveltaminen on lisääntynyt eri tieteissä, muun muassa hoitotieteissä (Boyle 1994, 160). Etnografian määritelmiin yleensä liitetään osallistuvan havainnoinnin hyödyntäminen ja keskustelut tutkittavien kanssa (mt., 158, 165; Lareau & Shulz 1996, 3).

Tutkimukseni muistuttaa lähinnä pienimuotoista holistista etnografiaa, josta olen kirjoittanut tulkinnallisen ja ymmärtävän kuvauksen. Sen lisäksi olen etsinyt virikkeitä kirjallisuudesta, keskusteluista lasten ja lapsia hoitavien aikuisten kanssa sekä osallistunut lasten arkeen. Tavoitteeni on ollut "riittävän hyvä etnografia" (ks. Hertz 1996, 517). Se velvoittaa minua kiinnittämään huomiota siihen, miten käsitteellistän, tuotan aineistoa ja teoretisoin.

Tutkimuksen voi kirjoittaa monella tapaa, mutta selvimmin siitä argumentoivat toisilleen kaksi vastakkaista koulukuntaa: toiset painottavat tekstin tulkinnallista luonnetta (Hammersley & Atkinson 1996, 11), ja toiset pitävät tavoitteena niin hyvää realistista kuvausta kuin tutkijalle on mahdollista (Schwalbe 1996, 539). Näkemykseni mukaan vaikka tutkija kirjoittaa elävistä ihmisistä, on paperille tuotettu teksti usean tulkinnan tulos, jota lukija tulkitsee vielä omasta näkökulmastaan. Se, miten tutkimus tavoittaa todellisuutta ja elävien ihmisten elämää ja kuolemaa, on rajallista. Itse painotankin tekstini tulkinnallista luonnetta. Näen tekstini lasten toiminnan ja tilojen tulkintana enkä niinkään olosuhteiden realistisena kuvauksena (ks. Hammersley & Atkinson 1996, 11).

Tutkimuksessani etnografia viittaa niin kenttätyöhön kuin niihin tutkimusmetodeihin, joita olen käyttänyt (Hammersley & Atkinson 1996, 25). Etnografinen tutkimus voi edustaa eri kirjoittamisen lajeja¹. Muun muassa Chicagon koulukunnan edustajat ovat liikkuneet kaduilla ja kortteleissa, kun taas "Street Corner" -koulukunnan edustajat ovat pysähtyneet joko kadulle, kortteliin tai kadunkulmaan. (Atkinson 1992, 33-34.) Klassisena etnografisen tutkimuksen esimerkkinä mainitaan usein William Whyten *Street Corner Society* (1943/1981) ja Paul Willisin *Learning to Labour* (1977/1980). Olen lähestynyt lasten toimintaa sairaalassa ja lastenkodissa monin eri tavoin. Tutkimusaineistoni olen tuottanut vuoden 1996 aikana pääkaupunkiseudulla. Aineistoa on täydennetty vielä kevään 1997 aikana. Tutkimusaineistoni on kokonaisuudessaan 140 valokuvaa, 20 hoitohenkilökunnan ryhmähaastattelua (ks. Merton ym. 1990), osallistuvan havainnoinnin muistiinpanoja ja muuta kirjallista materiaalia, joista kertyy yhteensä 892 koneella kirjoitettua tekstisivua. Lastenkoteja koskeva haastatteluaineisto on laajempi kuin sairaalan, sillä lastenkoteja (7) oli useampia kuin sairaalan osastoja (4).

Keskeisin tutkimusmetodini on ollut osallistuva havainnointi ja sitä kautta saadut yhteydet lapsiin ja heidän hoitajiinsa tai huoltajiinsa. Osallistuvaa havainnointia olen tehnyt yhdellä sairaalan somaattisella osastolla ja yhdellä lastenkodin pitkäaikaisosastolla. Osallistuva havainnointi koostuu katselusta, kuuntelusta, juttutuokioista ja neuvotteluhetkistä. Havainnointitilanteet olen ymmärtänyt tulkinnallisina vuorovaikutustilanteina, joiden aktiivisia osapuolia lapset ovat olleet. Joyceen Boylen (1994, 172) mukaan ihanteellinen koko havainnoitavalle pienryhmälle on viisi ihmistä, jos halutaan selvittää ryhmän kulttuuria (ks. myös Whyte 1981). Lastenkodissa lasten ryhmä koostuu viidestä ja sairaalassa kolmesta lapsesta. Lapset ovat 5-17 -vuotiaita. Havainnointijakso on kestänyt ajallisesti kaikkiaan noin kahdeksan kuukautta, joka on alkuun sisältänyt yksittäisiä käyntejä ja lopuksi sekä sairaalassa että lastenkodissa noin kuukauden mittaiset havainnointijaksot.

Reflektiivinen etnografia

Tutkimusotettani luonnehtii se, että olen pyrkinyt reflektiiviseen tiedon tuottamiseen. Boylen (1994, 165) mukaan etnografialla on reflektiivinen luonne tutkijan osallistuessa tutkittaviensa arkeen tietyllä tavalla. Tutkimus on ollut prosessi, jonka eri vaiheissa olen joutunut pohtimaan niin kentälle pääsyä, havainnoinnin ja haastattelujen toteuttamista, tutkijan roolia ja suhteitani tutkittaviin. Reflektiivisyys kertoo tutkittavien ja tutkijan välisestä vuorovaikutuksesta, mutta myös siitä, että tutkimusongelmaa kehitetään tutkimusprosessin aikana (Hammersley & Atkinson 1996, 16, 37).

Tuottaessani aineistoa olen ollut osallinen tutkimieni yhteisöjen toimintaan. Käytän termiä *tuottaminen* keräämisen sijaan. Kerääminen viittaa siihen, että tutkittavat asiat olisivat valmiina kentällä tutkijan poimittavaksi. Aineiston tuottaminen kuvaa käsitystäni yhteisesti tuotetusta tiedosta, jota tutkija kuitenkin tulkitsee. Kimmo Jokisen mukaan tulkinta edellyttää jäsenyyttä tulkittavassa kulttuurissa. Se ei ole kuitenkaan pelkkää mukana olemista, vaan tietoista mukana olemista. Tulkintaprosessissa hyödynnetään sekä teorioita että käsitteitä. (Jokinen 1997, 25.) Reflektiivisyys antaa tilaa myös lapsille osallistua tutkimusaineiston tuottamiseen heidän omilla ehdoillaan.

En käytä jäsenyyden vaan *osallisuuden* käsitettä, vaikka muuten jaan Jokisen näkemyksen aineiston tuottamiseen ja tulkintaan liittyvästä tutkimusprosessin moniulotteisuudesta. Osallisuuteen liittyy toimintaa ja tunteita. Agnes Heller (1979, 7) määrittelee tuntemisen osallisuutena johonkin. Osallisuus vaihtelee ja tavallisesti se ei ole kovin tiedostettua (mt., 11-13). Tunteet saattavat pysytellä taustalla, mutta ne ovat joka tapauksessa osa ihmisen toimintaa.

Olen ollut rajoitetun havainnoijan roolissa (Spradley 1980, 60), koska olen saanut havainnoida, esittää kysymyksiä ja rakentaa luottamuksellisia suhteita tutkijana, mutta en ole tullut ryhmän jäseneksi. En tavoitellut lasten ystävyyttä, vaan halusin saavuttaa myönteisen yhteyden heihin. Strandell (1995) on painottanut kentälle mennessään auktoriteetin puutetta. Hän on viestinyt ystävyyttä ja samalla pysytellyt aikuisen roolissa. Aikuinen ja tutkija, jolla ei ollut auktoriteettia, vastaa lähinnä omaa asemaani yhteisöissä.

Haasteellista on ollut etsiä niitä tiedontuottamisen tapoja, joilla saa tietoa lasten tavasta elää (ks. Ely ym. 1993, 57). Olen välttänyt tietoisesti osastojen henkilökuntakoukkuja, koska olen halunnut tavoittaa erityisesti lasten näkökulmaa. En halunnut, että aikuisten määrittelemät näkökulmat lapsista ja heidän toimistaan värittäisivät omia tulkintojani. Aikuisten näkökulmaa on välittänyt minulle epävirallisista keskusteluista aikuisten kanssa. Se, etten pystynyt aina erottamaan lasten toimintaa erilleen aikuisten toiminnasta, on auttanut minua oivaltamaan, miten lapset ja aikuiset tuottavat tietoa ja toimivat yhdessä.

Tutkijan itsereflektiivisyys

Reflektiivisyys on osa etnografisen tutkijan ja tutkimussubjektien välistä vuorovaikutusta, mutta se vaatii myös tutkijan itsereflektiivisyyttä. Omat elämänkokemukseni ja -asenteeni ovat yhteydessä tutkimuksen aihepiiriin, käsittelytapaan ja tulkintoihin (Ely ym. 1993, 37). Tutkimusprosessin eri vaiheet ovat herättäneet minussa monenlaisia tuntemuksia (myös Fine & Sandstrom 1988, 66; Lahelma & Gordon 1997, 18).

Selvittääkseni omia tuntojani olen käyttänyt tutkimuksellisen työnohjauksen lisäksi psykologista työnohjausta, jossa olen käsitellyt ihastumisiani, pelkojani sekä epävarmuuksiani ja käynyt läpi kokemiani tilanteita (vrt. Hyrcck 1995, 19; Peräkylä 1990, 167). Työnohjauksen avulla olen analysoinut kentän tapahtumia ja eritellyt niistä heränneitä tunteitani. Peräkylä (1990, 167) osuu mielestäni oikeaan siinä, että kenttätöntekijällä on osallistuvan havainnoinnin aikana voitettavana ne vaikeudet, joita hänellä yleensä on toisten ihmisten kanssa, ja vastaavasti käytössään omat henkilökohtaiset voimavaransa.

Tutkimus ei ole myöskään vain metodologiaa ja teoretisointia, vaan se on suurelta osin kirjoittamista. Se on vuorovaikutusta niin iuetun kirjallisuuden kuin potentiaalisen lukijan kanssa. Kirjoitukseni on syntynyt paljolti siten, että olen lukemalla muiden tekstejä tai keskustelemalla muiden kanssa löytänyt kysymyksiä, jotka ovat virittäneet omaa ajattelua ja kirjoittamistani. David Morgan (1992, 65-71) pitää tekstien yhtenä tärkeänä tehtävänä sitä, että käymme vuoropuhelua itsemme ja lukemamme kesken. Luemme sillä tavoin itseämme uudelleen.

Samalla kun olen kirjoittanut itselleni, olen siis kirjoittanut lukijalleni. Tutkija ei voi valita lukijoitaan eikä määrätä tekstinsä käytöstä, mutta silti hänellä on ihannelukijansa. Minä olen halunnut kirjoittaa sellaiselle lukijalle, joka suhtautuu tekstiini vaativasti ja samalla hyväntahtoisesti. Ann Game ja Andrew Metcalfe (1996, 41) ovat sitä mieltä, että parhaimman nautinnon saa kirjoittamisesta, jos kirjoittaa luottamalleen ja kunnioittamalleen lukijalle.

Lasten kunnioitus

Osallistuvan havainnoinnin tekeminen lasten kanssa on erilaista kuin aikuisten kanssa. Gary Fine ja Kent Sandstrom (1988, 75-76) kuvaavat lasten havainnointia kolmella sanalla: vastuu, kunnioitus ja reflektio. Koska lapset voivat tarvita suojelua toimintansa seurauksilta, aikuiset tuntevat yleensä moraalista vastuuta lapsista. Kunnioitus on erityinen tutkimuksellinen lähestymistapa, jolloin lapsia kunnioitetaan heidän omista lähtökohdistaan käsin. Tämä

sisältää muun muassa ajatuksen, että lapsilla, kuten aikuisillakin, on oikeus kieltäytyä tutkimuksesta. Reflektiolla Fine ja Sandstrom (1988, 75-76) tarkoittavat sitä, että tutkija yrittää ymmärtää lasten elämää heidän omilla termeillään.

Ensinnäkin omassa tutkimuksessani olen ymmärtänyt lasten kunnioittamisen vaikuttavan siihen, millaisissa tilanteissa olen voinut havainnoida lapsia. Toiseksi olen joutunut miettimään, miten suhtaudun lasten oikeuteen kieltäytyä tutkimuksesta. Kun kysyin lapsilta suostumusta tutkimukselleni, sain kahdelta lapselta kieltävän vastauksen. Mistä kaikesta kieltäytyminen kertoo? Seuraavaksi käsittelem näitä kahta kysymystä erikseen.

Ennen kenttävaiheen aloittamista olin ajatellut, että nukkumaanmenoissa voi ilmetä erityisen tärkeää tietoa arjen toistoja ajatellen. Kuitenkin kentällä ollessani ja asiaa tarkemmin mietittyäni en pitänyt tahdikkaana, enkä edes tutkimuksen kannalta tarpeellisena, sitä että tunkeudun toisten intiimeihin tilanteisiin. Lapset menevät lastenkodissa nukkumaan nuorimmasta alkaen. He nukahtavat omiin huoneisiinsa. Sairaalassa vanhemmat tai toinen vanhemmista on läsnä nukahtamistilanteissa, joista itse olen poistunut. En jäänyt näihin tilanteisiin, vaan olen tyytynyt niistä kerrottuihin yksityiskohtiin (vrt. Fine & Sandstrom 1988, 22).

Poikkeuksellinen oli tilanne, kun kerran lastenkodissa eräs lapsista, Kaisa, kysyi minulta iltapalalla:

Miks sä et oo koskaan nukkuttanu mua? Mikset? Hän katsoa tapitti minua ja istuttinallensa viereeni iltateelle. Nallen tassu ojentui teekupin ripaan ja kupissa oli lusikkakin. Kun nukkumaanmenon aika tuli, tarkastin Kaisalta, halusiko hän minun nukkuttavan hänet. Lapsi vastasi myöntävästi. Eräs hoitaja kertoi tavasta, jolla tyttö nukutetaan: hän piti rapsutuksesta korvan takaa, pajauksesta ja laulusta. Pääsin tällä tavoin osalliseksi Kaisan iltarituaaleista. Sama nalle, joka oli ollut iltateellä, meni hänen kanssaan nukkumaan.

Vaikka tutkija toivoo saavansa mahdollisimman paljon aineistoa, ei lasten oloa saa tehdä epämuikavaksi. Jo läsnäoloni on ollut joillekin koettelemus. Epäilemättä se, että olisin mennyt mukaan joka tilanteeseen, olisi saanut lapset tuntemaan olonsa epämuikavaksi. Olen yrittänyt kunnioittaa heidän yksityisyyttään.

Lasten kunnioittamiseen kuuluu heidän oikeutensa kieltäytyä tutkimuksesta. Sairaalassa yhden lapsen vanhemmat kieltäytyivät, mutta muut mukana olleet vanhemmat ja lapset suostuivat mukaan. Lastenkodin osalta olen pohtinut lasten kieltäytymistä ja sen merkitystä enemmän.

Tiesin, että tutkimuseettisesti olin tullut tärkeään vaiheeseen: miten itse kuulen lasta? Tutkimuskäytännöllisesti jouduin miettimään, valitsenko uuden osaston vai kokonaan uuden lastenkodin. Tämä konkretisoitui minulle,

kun olin juuri astumassa havainnoitavaan tilaan. Sain kuulla parilta nuorelta, etten ollut tervetullut heidän yhteisöönsä.

Henkilökunta oli kertonut minusta ja kysellyt lapsilta, miten he suhtautuisivat läsnäolooni. Yksi heistä oli ollut kriittinen ja sanonut, ettei hän halunnut olla mikään koekaniini. Tämän lapsen näkemykseen oli yhtynyt toinen lapsi. Tästä seurasi melko tyly vastaanotto. Osaston muut viisi lasta olivat hyväksyneet tuloni.

Tämä oli yksi vaikeimmista vaiheista tutkimusprosessissani. Pohdin, miten muuten olisin voinut lähestyä lapsia ja mihin perustui lasten kielteinen suhtautuminen tutkimukseeni ja erityisesti siihen, että tulisin heidän osastolleen. Margot Ely ym. (1993, 30) lainaavat opiskelija Hilaryn kokemuksia kentältä, jotka kertovat jotakin omasta tilanteestani:

”Olen oppinut, että on ihmeellisen totta että kentälle pääsy on loppumaton prosessi. Tutkija tarvitsee prosessin aikana tukea, ei vain alkuperäisiltä portinvartijoiltaan, vaan myös muilta ihmisiltä, jotka ovat lähempänä havainnoitavaa kenttää. Usein tutkija joutuu tekemään yhteistyötä sellaisten henkilöiden kanssa, joilla ulkoapäin katsottuna ei ole valinnanvaraa. Jos nämä ihmiset eivät pidä tai tuntevat itsensä uhatuiksi, löytävät he keinoja sabotoida havainnointitilanteita.”

Kun työntekijät esittelivät tutkimustani lapsille ja kysyivät siihen heidän suostumustaan, vastasivat lapset eri tavoin. Kaksi lasta kieltäytyi ja viisi lasta hyväksyi hankkeeni. Tämä oli heidän mielipiteensä, johon heille annettiin mahdollisuus. Heillä on ollut siinä mielessä valinnanvaraa. Kenties kieltäytyneet lapset ovat halunneet kuulla, miten heidän näkemyksiään kuunnellaan. Toisaalta lasten kieltäytyminen saattaa olla reagointia hoitajien esittämään kysymykseen ja heidän vastustamistaan. Toisaalta vieraan ihmisen hyväksyminen lähelle ei ole kenellekään mikään itsestäänselvyys. Lasten näkemykset viestivät ilmapiiristä, jossa voi ilmaista itseään ja omia näkemyksiään. Finen ja Sandstromin (1988, 31) mukaan lapsille pitää antaa todellinen ja oikeutettu mahdollisuus kieltäytyä osallistumasta tutkimukseen.

Strandell (1994, 30) kirjoittaa, että konventionaalisen perinteen mukaan lapsilta ei ole kysytty tutkimuslupaa. Vastasin näin omalta osaltani eettiseen haasteeseen, kun kysyin tutkimukseeni lasten suostumuksen. Monivaiheinen tutkimuslupien anomisprosessini tavoitti vasta loppuvaiheessa lapset (vrt. Bluebond-Langner 1978, 245).

Lapset kieltäytyivät ennen kuin itse ehdin heitä tavata. Tutkimuspäiväkirjaani kirjoitin 15.5.1996:

Ei riitä, että saa hankituksi tutkimusluvat, mutta sen lisäksi vielä täytyy taistella itsensä toisten luottamuksen arvoiseksi. Se on ilmeisesti sitä vaikeampaa,

mitä enemmän ihmisellä on pettymyksen kokemuksia. Miksi päästää lähelle jotakin, joka pian häviää tai saattaa pettää luottamuksen? Luottamusta ei rakenneta hetkessä ja entä, jos siihen ei synny riittävästi valmiutta?

Tutkija ei voi Finen ja Sandstromin (1988, 31) mielestä kuitenkaan jättää ryhmää sen takia, että yksi tai useampi lapsista kieltäytyy osallistumasta. Näiltä ihmisiltä ei pidä kysellä, heidän toimiaan ei saa nauhoittaa ja heitä ei pidä sisällyttää kirjaan tai artikkeliin. Jos nämä henkilöt ovat osa ryhmää, heidät voi tutkimuksen kuvauksissa sisällyttää myös osaksi ryhmää. Näiden henkilöiden painostaminen on epäeettistä. (mt., 31.)

Keskusteltuani kieltäytyneiden nuorten ja myös henkilökunnan kanssa, päädyin siihen ratkaisuun, etten voi olettaa löytäväni ryhmää, jonka kaikki jäsenet haluaisivat osallistua hankkeeseeni. Päätin, etten erityisesti jututa tutkimuksesta kieltäytyneitä lapsia enkä kirjaa heistä muistiinpanoja kuin siinä mielessä, että he ovat osa lapsiryhmää. Kun aloitin kuukauden intensiivisen havainnointijakson, toinen kieltäytyneistä nuorista oli siinä vaiheessa muuttanut omaan asuntoonsa. Asia oli ollut vireillä jo aiemmin, mutta en ollut siitä tietoinen.

Ilmeisesti lasten kieltäytyminen kertoi heidän vahvuudestaan ja siitä, että he halusivat suojella yhteisöään. Olin törmännyt yhteisön rajoihin, joita en olisi tavoittanut, jos olisin esittäytynyt harjoittelijaksi. Lapset perustelivat kriittisyyttään sillä, että tunsivat osaston kodikseen. Toinen perustelu koski viihtyisyyttä, jota he arvelivat ulkopuolisen ihmisen häiritsevän. He ollettivat minun pitävän lastenkotia laitoksena, kun se taas heille oli koti. Tämä oli mielestäni erittäin puhutteleva tilanne: miten helppoa olikaan ulkopuolisen, asemassa jossa itse olin, puhua laitoksista, kun se siellä asuville lapsille näyttyi kotina.

En kysellyt osastolla asuvalta ja tutkimuksesta kieltäytyneeltä nuorelta hänen toimistaan. Sisällytin hänen toimiaan muistiinpanoihini, kun kuvasin niitä osana muuta ryhmää ja kun ne liittyivät havainnoimiini episodeihin. Vierailujeni, keskustelujen ja ajan myötä oloni lasten parissa selkiintyi. Se, että kyse oli rajatusta ajasta, että tuntemattomasta minusta tuli hiukan tuttu, helpotti varmaan yhdessäoloa.

Niinpä lopullinen kentälle pääsyn portti ovat ne lapset, joiden arjen kulkua olen halunnut tutkia. Jokainen yksilö on aivan kuin oma kenttensä, joka vaatii oman lähestymistapansa (ks. Ely ym. 1993, 31-32). Tutkijakaan ei pääse lähelle kaikkia kohtaamiaan ihmisiä. Hänen pitää olla armollinen itselleen: hänkin on tietynlainen persoonallisuus. Tämä on asia, joka ilmeisesti pitää hyväksyä arkielämässä ja tutkimuksessa. Sen lisäksi on helpompaa päästä liittolaisiksi niiden kanssa, jotka eivät tunne itseään uhatuiksi.

Vastuu

Lapsien tutkiminen eroaa erityisesti aikuisten tutkimisesta siinä, että tutkittavien ja tutkijan välinen määräysvalta on erilainen (Fine & Sandstrom 1988, 14; Hatch 1990, 253). Perinteisesti aikuiset ovat määränneet lasten tekemisistä, ja tutkimuksessakin voi olla vaikeuksia irrottautua tästä asetelmasta. Se ei ilmeisesti ole täysin mahdollistakaan. Aikuinen, osallistuvaa havainnointia tekevä tutkija ei voi osallistua lasten ryhmään niin, ettei hän erottuisi joukosta. Vaikka olen tavoitellut tutun aikuisen roolia, on aikuinen-lapsi -asetelma siitä huolimatta säilynyt.

Osallistuvalla havainnoijalla ei ole muodollista auktoriteettia suhteessa lapsiin. Roger Hart (1979, 30) lähteekin siitä, että tutkijan, joka viettää tutkimiansa lasten kanssa paljon aikaa, pitää saada lasten vanhempien hyväksyntä toimilleen. Sen tähden tutkijan pitää neuvotella aikuisten kanssa, jotka ovat vastuussa lapsista. Tämän avulla voi estää väärinkäsitysten syntymistä. Lisäksi lasten luottamuksen rakentaminen vierauden yli vaatii oman aikansa (ks. Hatch 1990, 260).

Olen neuvotellut ja jutellut alkuun aikuisten kanssa ja vähitellen tutustunut lapsiin. Olen varannut aikaa sille, että lapset saavat "nuuskia" minua. Silloin olen puhunut enemmän aikuisten kanssa ja antanut lasten tarkastella minua. He ovat saattaneet katsella minua kaukaa, tulla välillä lähelle ja pyrähtää pois, mutta parin viikon jälkeen olen istunut heidän joukossaan ilman, että he koko ajan ovat kiinnittäneet huomiota olemassaolooni. He eivät sitä unohtaneet kuten en minäkään. En tullut näkymättömäksi, mutta tulin tavanomaiseksi.

Corsaro (1985, 118) on pohtinut tarkasti aikuisen ja lapsen välistä kokoroa ja valtakysymyksiä. Hän on viettänyt pitkän aikaa lasten kanssa päiväkodissa ja kehittänyt "reaktiivisen" kentällemenostrategian. Corsaro ei itse ole tehnyt aloitteita ollakseen vuorovaikutuksessa lasten kanssa, vaan on odottanut lasten aloitteita. Myra Bluebond-Langner (1978, xi) on taas puolestaan havainnoinut lapsia sairaalassa ja käyttänyt soveltaen leikkiterapiaa. Hän on halunnut oppia tuntemaan lasten ajatuksia mahdollisimman hyvin, heidän vuorovaikutuksellisia strategioitaan ja sitä, miten he tilanteensa ymmärtävät. Leikkiminen on sallinut hänen mielestään sen, että lapset pystyvät reflektoimaan omaan käyttäytymiseensä ilman, että sitä kysytään heiltä suoraan. Suorat kysymykset haittaavat Bluebond-Langnerin mielestä ilmiön tutkimista. (mt., xi.)

Toimintani muistuttaa Corsaron strategiaa sillä tavoin, että enimmäkseen olen odottanut lasten aloitteita joko keskustelulle tai toiminnalle, vaikka joissakin tilanteissa olen ollut aktiivisempi. En ole varsinaisesti haastatellut lap-

sia, vaan olen reagoinut heidän esittämiinsä kysymyksiin tai jatkanut heidän esille nostamaansa asiaa sekä osallistunut keskusteluun siten kuin se kussakin tilanteessa on tuntunut luontevalta (vrt. Whyte 1981, 302).

Tästä poiketen olen haastatellut kahta yli 14-vuotiaasta nuorta heidän omista huoneissaan. Silloin minä olen ohjannut keskustelua kysymyksilläni (Uusitalo 1991, 90). Haastattelutilanteissa nuoret ovat olleet halukkaita puhumaan omista asioistaan.

Erotukseksi haastatteluista olen havainnut, että havainnointitilanteissa lapset usein joko vastaavat lyhyesti suoriin kysymyksiin tai pistävät leikiksi. Tähän saattaa olla useita eri syitä. Ilmeisesti lapset saattavat leikkiä toistensa kanssa vastaamalla hullunkurisesti tutkijan kysymyksiin. Toisaalta tutkijan arkeen liittyvät kysymykset ja vaikeus vastata niihin, kertoo mielestäni Giddensin (1982, 30-32) käsitteellistämässä diskursiivisesta ja käytännöllisestä tietoisuudesta. Joitakin arjen tilanteita on vaikea pukea sanoiksi, koska ne ovat syvällä käytännöllisessä tietovarannossamme. Kysyttäessä tavanomaisista toimista, arjen tilanteet saattavat myös kuulostaa tutuilta ja mielenkiinnottomilta. Vaikeus vastata niihin saattaa herättää hilpeyttä.

Koska tutkimuskatseeni on ollut lasten arjessa eikä heidän kokemusmaailmassaan, olen pitänyt hyvänä lähestymistapana Bluebond-Langnerin tapaa tutustua lapsiin ja heidän toimintatapoihinsa. Corsaron tavoin olen enemmän odottanut kuin ollut aloitteellinen ja osallistunut heidän ehdottamaansa toimintaan. Tällainen tapa toimia on vaatinut, että olen rauhoittanut itseni, istunut alas ja ollut valmis kuuntelemaan. Tämä saattaa kuulostaa helpolta, mutta käytännössä on ollut vaativaa antaa aikaa lasten omille vaihtoehdoille ja olla aktiivisesti läsnä.

Arjen tuotto

Osallistuvan havainnointijaksoni olen aloittanut tutustumalla lapsiin ja hoitajiin. Olen katsellut, kuunnellut ja kysellyt; kun jokin seikka on herättänyt tieteellisen uteliaisuuteni, olen seurannut sitä ja tarkentanut näkemääni ja kuulemaani. Olen ollut eräissä vaiheissa enemmän aktiivinen, kun taas toisissa tilanteissa olen pysytellyt taustalla ja katsellut (ks. Atkinson 1992, 2). Tavoitteeni on ollut lähteä liikkeelle riittävän avoimesti ja jutella lasten kanssa siten, että keskusteluissa on mahdollisimman vähän struktuuria ja johdattelua.

Tutkijana en ole tehnyt osaston hoitotyötä, vaan olen osallistunut osaston arkiseen toimintaan siten kuin se tutkijan roolissa on tuntunut luontevalta.² Lastenkodissa olen ottanut osaa ruokailuihin ja kahvihetkiin, kattanut pöy-

tää tai raivannut sitä, lukenut sanoma- tai naistenlehteä, istuskellut keittiössä tai olohuoneessa sekä katsellut lasten toimia, jutellut, pelannut sekä luke-
nut heille. Sairaalassa olen ollut lasten kanssa heidän huoneissaan tai kulke-
nut heidän mukanaan muihin tiloihin. Potilashuoneessa olemme katsoneet
televisiota, askarrelleet, laulaneet, pelanneet pelejä tai olen istuksinut katsel-
len lasten toimintaa (vrt. Bluebond-Langner 1978, 246-247). Joissakin tilan-
teissa olen samalla jutellut isän tai äidin kanssa.

Lasten kanssa minun on käynyt samoin kuin aikuisten. Toiset ovat tulleet
minulle tutummiksi kuin toiset. Sairaalassa lapset, joihin olen tutustunut,
ovat 5-8 -vuotiaita. Lastenkodissa olen tutustunut paremmin alle 12-vuo-
tiaisiiin (3 lasta) kuin heitä vanhempiin lapsiin (2 lasta). Nuorempien kanssa
olen viettänyt suurimman osan ajasta ja tuntenut, että he hyväksyvät minut
seuraansa. He ovat lähestyneet minua ja jutustelleet oma-aloitteisesti. Lapset
ovat vetäneet minua kädestä pelaamaan yhteistä peliä tai jutelleet keskenään
läsnäollessani. Sairaalassa tutustuin paremmin lapsiin, joilla oli osastolla pit-
kä hoitojakso.

Lapset antoivat minulle roolit: nuorempien lasten kanssa tulin tutuksi,
kun taas nuorille pysyin vieraana. Tämä oli vaikeaa, mutta en pyrkinyt sitä
muuttamaan. Nuorten lähestyminen vaatii ehkä tietynlaista persoonallisuut-
ta, mutta myös enemmän aikaa kuin tutustuminen pienempiin lapsiin. Nuorilla
on enemmän oikeuksia, joilla he hallitsevat omaa tilaansa kuin pienem-
millä lapsilla (Fine & Sandstrom 1988, 41).

Hart (1979, 32) on tehnyt lasten toiminnasta etnografisen ja ympäristö-
psykologisen tutkimuksen sekä tutkinut lasten toimintaa kodin lähiympä-
ristössä. Hän tavannut lapsia kaduilla, piholla, pelloilla ja koulussa. Hart on
tutustunut tutkimuksessaan paremmin nuoriin kuin minä, koska nuorilla
on pieniin lapsiin verrattuna suurempi alueellinen reviiiri, jolla he liikkuvat.
Kun pienemmät lapset liikkuvat suppeammalla reviiirillä, ovat he siten enem-
män vanhempiansa, aikuisten tai tutkijan tavoitettavissa.

Muistiinpanoni ovat syntyneet vuorovaikutustilanteissa, joiden osapuolia
ovat olleet tilanteesta riippuen lapset, vanhemmat, hoitajat, lääkärit ja minä.
Muistiinpanoni ovat tulkintaa siitä, mitä olemme yhdessä tuottaneet. Ne ei-
vät ole yksinomaan lasten tulkintaa, vaan lapset ovat osallisena oman tarinansa
tuottamiseen.³ Sekä sairaalassa että lastenkodissa aikuisten läsnäolo
liittyy kiinteästi lasten arkeen. Sen tähden en ole keskustellut ainoastaan las-
ten kanssa. Olen pysynyt havainnoissani mahdollisimman ”luonnonmukai-
sissa” lasten arjen tilanteissa, enkä ole pyrkinyt järjestämään niitä toisenlaisiksi.

Olen kirjannut tutkimuspäiväkirjaani seuraavan katkelman sairaalasta, joka
mielestäni kuvaa hyvin sitä tapaa miten lapset suoran vuorovaikutuksen li-
säksi ovat osallistuneet aineistoni tuottamiseen:

Juhana on ollut äskettäin leikkauksessa, ja hänellä on vielä joitakin laitteita ympärillään ja johtoja kiinni hänessä. Äiti kertoo, että alkuun pojan kädet ovat täriseet. Juhana sanoo: *Oli vaikeeta nostaa käsiä ylös, mutta nyt se jo sujuu.* (Havaintomuistiinpanot 22.10.1996.)

Muistiinpanokatkelma nostaa esiin yhdessä tuotetun tiedon merkityksen. Se muistuttaa siitä, että yhdessä tuotettu tieto on enemmän keskustelua kuin haastattelua. Kun olen keskustellut lasten kanssa jotakin tehdessämme, puhe sujuu luontevasti. Esimerkiksi eräässä muistiinpanojeni tapahtumaepisodissa juttelen Kaisan kanssa hänen huoneessaan:

Kaisa kuuntelee samalla radion Kiss FM -kanavaa ja hyräilee muun muassa Tina Turnerin kappaletta. Jutellessani lyön pääni parvisängyn reunaan. Sanon, että tämä nurkkaus on lapsia eikä aikuisia varten tehty. Tyttö kertoo, että *mun äitikin lyö päänsä siihen.* Sanon, että hän saa kasvaa vielä aika paljon ennen kuin hän ylettyy parveen. Mittailen, miten paljon hänen pitää vielä kasvaa. Kaisa tietää: *Mä oon täällä niin kauan, että kasvan isoks.* Hän näyttää minulle vauvanukkensa ja kohdan, josta painamalla sen saa itkemään. (Havaintomuistiinpanot 11.9.1999.)

Lopuksi

Mitä reflektiivisyys on? Mitä se tutkijalta vaatii? Mitä se voi sosiaalityön tutkimukselle tai käytännölle tuottaa? Tutkimukseni keskeinen tulos, lasten arjen tuottamisen lisäksi, on metodologinen. Olen nimittänyt tapaani lähestyä lapsia *reflektiiviseksi etnografiaksi*. Reflektiivisyys tuo julki Giddensin (1989) ajatuksen, että meitä ympäröivä todellisuus ehdollistaa ja muovaa toimintaamme, mutta samalla me myös muokkaamme koko ajan ympäristöämme. Tutkimuksessani reflektiivisyys on osa etnografista tutkimusmetodologiaa. Lapsia tutkittaessa reflektiivinen etnografia korostaa aikuisen vastuuta tutkijana, lasten kunnioittamista tutkimussubjekteina ja halua ymmärtää lasten tapaa elää. Käyttämäni tutkimusmetodi "osallistuva havainnoiminen" sallii niin tutkijan osallisuuden lasten arkeen kuin lasten osallisuuden tutkimusaineiston tuottamiseen.

Tutkimuskatseen suunta on kaiken kaikkiaan tärkeä. Kun etsitään arkista ja huomaamatonta, löydetään myös sitä. Kun ollaan herkkiä pienille iloille, näyttää elämä myönteiset puolensa. Myönteisyys ei kerro kaikkea, vaan aina arjessa kulkevat mukana myös ikävät ja pelottavat juonteet. Uhkia ja riskejä korostamalla tuodaan epäkohdat esille, mutta samalla saatetaan kadottaa usko tulevaisuuteen. Lamaannutaan ja toimintamahdollisuudet supistuvat. Kriit-

tisyys parhaimmillaan mielestäni tuo esiin sekä epäkohtia että tutkimuskohteen arvokkaita piirteitä.

Lasten arjen teoreettinen ja metodinen tarkastelu valaisee lasten toiminnan dynamiikkaa, monimuotoisuutta ja sen eri sävyjä. *Arkisen katseen kautta alhaisena pidetty ja huomaamaton toiminta nousee tärkeäksi. Tutkimuksessani vaikeudet eivät katoa, vaan ne aivan kuin tasoittuvat osaksi tavanomaista ja inhimillistä toimintaa.* Lapset lastenkodissa ja sairaalassa näyttäytyvät tuntevina ihmisinä arkisine murheineen ja iloineen. Lasten arkeen kuuluvat esimerkiksi niin sairaus, kipu, pelko, viha ja ikävä kuin arkinen selviytyminen, leikkisyys, toiveikkaus ja unelmat.

Mitä reflektiivisyys edellyttää tutkijalta? Se vaatii herkkyyttä tunnistaa toisten tunteita, joita kunnioittaen tutkija löytää tutkimusprosessin aikana tilanteisiin sopivat tutkimustavat. Mitä reflektiivisyys voi sitten tuottaa tutkimukselle? Tutkimus näyttäytyy ensinnäkin ajassa etenevänä, tiettyyn kontekstiin liittyvänä monipolvisena ja -sävyisenä prosessina. Toiseksi siihen liittyvät olennaisesti tutkijan ja tutkittavien välinen inhimillinen vuorovaikutus sekä tutkijan itsereflektiiviset pohdinnat teoreettisista lähtökohdistaan, käsitteistään ja metodisista valinnoistaan. Kolmanneksi reflektiivisyys ei tukahduta tutkittavien omaa ääntä tai tapaa ilmaista itseään. Se sallii tutkijan kysymyksen muuntua lähemmäksi tutkittavien esiin nostamia kysymyksiä.

Viitteet

¹ Etnografialla ei ole olemassa mitään prototyyppiä eikä siitä vallitse yksimielisyyttä (Boyle 1994, 162). Etnografia viittaa tavallisesti jonkin ryhmän toimintojen havainnoimiseen ja siitä kirjoitettuun kuvaukseen, mutta sillä saatetaan viitata myös kenttätööhön.

Traditionaalisesti sosiaaliantropologisissa ja etnografisissa tutkimuksissa on osallistuvan havainnoinnin avulla tutkittu yhteisöä niin kauan, että on tavoitettu yhteisön jäsenten omaa näkökulmaa. Etnografinen tutkimus on kuvattu tällöin holistiseksi etnografiaksi erotukseksi rakenteellisesta etnografiasta (Tesch 1992, 24). Rakenteellisessa etnografiassa keskitytään kuvaamaan kulttuuristen ryhmien antamia merkityksiä, jotka tulevat esille erityisesti ihmisten puheessa (mt., 24). Holistisessa etnografiassa tutkija ottaa osaa ihmisten arkeen ja viettää aikaansa heidän kanssaan. Hän katselee, kuuntelee sitä mitä puhutaan ja tekee kysymyksiä. Hän tuottaa useammanlaisia aineistoja valaistakseen tutkimaansa ilmiötä. (Hammersley & Atkinson 1996, 1.)

Etnografisessa tutkimuksessa lähdetään siitä, että kulttuuri ja sen merkitykset ovat yhteisiä ja jaettuja (Geertz 1973, 10-13). Kulttuurilla on useampia määritelmiä ja etnografisen tutkijan teoreettinen lähestymistapa vaikuttaa sii-

hen, miten hän tulkitsee tutkittaviensa puhetta ja käyttäytymistä. Boylen mukaan (1994, 160) tutkija tulkitessaan ihmisten puhetta ja tekoja, voi ymmärtää niiden yhteisesti jaettuja merkityksiä, joita kutsumme kulttuuriksi. Clifford Geertz (1973, 14; 1983, 68-70) liittää kulttuurin tiettyyn kontekstiin, jota voidaan ymmärtävästi kuvata. Geertz (1973, 14) käyttää käsitettä "thick description", jolla hän viittaa kulttuuria ymmärtävään kuvaukseen. Ymmärtävä kuvaus ei tyydy vain luetteloimaan sosiaalisia tapahtumia, käyttäytymistä ja instituutioita, vaan tulkitsee myös niiden kontekstuaalista merkitystä (mt., 14).

² Osallistuvassa havainnoinnissa James Spradleyn (1980, 58) mukaan tutkija tarkkailee omia ja muiden reaktioita. Hän miettii, minkä takia hän reagoi tapahtumiin tietyllä tavalla ja pohtii niitä monelta kannalta. Hän tuntee itsensä sekä osalliseksi että ulkopuoliseksi ja yrittää kestää sen. Hänen pitäisi tiedostaa se, mikä jää muilta huomaamatta tai minkä muut ottavat annettuna. Tutkija kirjoittaa muistiinpanoja siitä, mitä hän näkee ja kokee. (Mt, 58.) Esimerkiksi Annette Lareauta (1996, 219) muistiinpanojen tekeminen on muistuttanut siitä, että hän on tutkija, joka havainnoi tilanteita. Se on estänyt häntä tunte-
masta itseään integroituneeksi tutkimansa opiskelijaryhmän joukkoon.

³ Tutkimusaineistoni analyysi on ollut prosessi, johon on sisältynyt ainakin kolme eri vaihetta. Ensimmäisessä vaiheessa olen tutustunut aineistoon kokonaisuutena (ks. Lareau 1996, 210) sekä tullut tutuksi sen kanssa (ks. Hammersley & Atkinson 1996, 210). Olen lukenut kaikkea kirjoittamaani ja tuottamaani aineistoa, kuunnellut haastatteluja, kerännyt vinkkejä, ideoita ja huomioita. Sen jälkeen olen luokitellut havaintomuistiinpanojen sisältöä lasten toimintaa kuvaaviin tapahtumaepisodeihin. Kolmannessa vaiheessa olen jaotellut tutkimusaineistoani teemallisiin kokonaisuuksiin. Olen etsinyt käsitteitä, jotka auttavat ymmärtämään, mitä tapahtuu aineiston eri kuvauksissa (mt., 209).

Kirjallisuus

- Atkinson, Paul (1992) *Understanding Ethnographic Texts*. Qualitative Research Methods Series 25. A Sage University Paper. London: Sage.
- Bar-On, Arnon (1997) *Criminalising Survival: Images and Reality of Street Children*. *Journal of Social Policy*. Vol 26, Part I, January 1997. *The Journal of the Social Policy Association*, 63-78.
- Bauman, Zygmunt (1996) *Postmodernin lumo*. Tampere: Vastapaino.
- Bluebond-Langner, Myra (1978) *The Private Worlds of Dying Children*. New Jersey: Princeton University Press.
- Boyle, Joycean S. (1994) *Styles of Ethnography*. Teoksessa Morse, Janice M. (toim.) *Critical Issues in Qualitative Research Methods*. London: Sage, 158-185.
- Bronfenbrenner, Urie (1981) *Sosiaalisaatiotutkimus*. Espoo: Amer-yhtymä.

- Corsaro, William A. (1985) *Friendship and Peer Culture in the Early Years. Language and Learning for Human Service Professions. A series of monographs.* New Jersey: Ablex Publishing Corporation.
- Corsaro, William A. (1997) *The Sociology of Childhood.* Thousand Oaks, California: Pine Forge Press.
- Douglas, Mary (1987) *How Institutions Think.* London: Routledge & Kegan Paul.
- Ely, Margot & Anzul, Margot & Friedman, Teri & Garner, Diane & McCormack Steinmetz, Ann (1993) *Kvalitativ forskningsmetodik i praktiken: cirklar inom cirklar.* Lund: Studentlitteratur.
- Eräsaari, Leena (1995) *Kohtaamisja byrokraattisilla näyttämöillä.* Tampere: Gaudemus.
- Fine, Gary Alan & Sandstrom, Kent L. (1988) *Knowing Children: Participant Observation with Minors. Qualitative Research Methods Series. Volume 15.* Newbury Park, California: Sage.
- Forsberg, Hannele (1998) *Perheen ja lapsen tähden. Etnografia kahdesta lastensuojelun asiantuntijakulttuurista.* Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto.
- Forsen, Katja (1998) *Children, Families and the Welfare State. Studies on the Outcomes of the Finnish Family Policy. Research Report 92.* Helsinki: Stakes.
- Game, Ann & Metcalfe, Andrew (1996) *Passionate Sociology.* London: SAGE Publications.
- Garfinkel, Harold (1967) *Studies in Ethnomethodology.* New Jersey: Prentice-Hall.
- Geertz, Clifford (1973) *The Interpretation of Cultures.* London: Basic Books.
- Geertz, Clifford (1983) *Local Knowledge. Further Essays in Interpretive Anthropology.* New York: Basic Books.
- Giddens, Anthony (1977) *New Rules of Sociological Method. A Positive Critique of Interpretative Sociologies.* London: Hutchinson & Co.
- Giddens, Anthony (1979) *Central Problems in Social Theory. Action, Structure and Contradiction in Social Analysis.* London: The McMillan Press.
- Giddens, Anthony (1982) *Profiles and Critiques in Social Theory.* Hong Kong: University of California Press.
- Giddens, Anthony (1989) *The Constitution of Society. Outline of the theory structuration.* Oxford: Blackwell.
- Giddens, Anthony (1994/1996) *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics.* Cornwall: Blackwell.
- Goldstein, Howard (1992/1997) *Victors or Victims? Teoksessa Saleebey, Dennis (toim.) The Strengths Perspective in Social Work Practice.* New York: Longman, 21-35.
- Hammersley, Martyn & Atkinson, Paul (1995/1996) *Ethnography. Principles in Practice.* London: Routledge.
- Hart, Roger (1979) *Children's Experience of Place. Environmental Psychology Program. City University of New York.* New York: Irvington Publishers.
- Hatch, J. Amos (1990) *Young Children as Informants in Classroom Studies. Early Childhood Research Quarterly* 5, 251-264.

- Heller, Agnes (1979) *A Theory of Feelings*. Assen: Van Corcum.
- Heritage, John (1996) Harold Garfinkel ja etnometodologia. Jyväskylä: Gummerus.
- Hertz, Rosanna (1996) Editor's Note. Symposium: Defending Ways of Knowing: Expanding Forms of Presentation. *Qualitative Sociology*, Vol. 19, No. 4, 517-518.
- Hyrck, Matti (1995) Mielen kuvat Jumalasta. Psykoanalyttisen objektisuhdeteorian näkökulma jumalasuhteen mielikuvamaailmaan Suomen ev.lut. kirkon v. 1948 Kristinopin tarjoaman aineiston valossa. Helsinki: Therapie-säätiö.
- Ibarra, Peter R. & Kitsuse, John I. (1993) Vernacular Constituents of Moral Discourse: An Interactionist Proposal for the Study of Social Problems. Teoksessa Holstein, James A. & Miller, Gale (toim.) *Reconsidering Social Constructionism. Debates in Social Problems Theory*. Hong Kong: The McMillan Press, 25-58.
- Jokinen, Kimmo (1997) Suomalaisen lukemisen maisemaihanteet. Jyväskylä: SoPhi, Jyväskylän yliopisto.
- Kivinen, Tarja (1989) Viimeinen pari verkosta ulos. Selvitys lastensuojelun tilasta ja kehityksestä. Julkaisuja 11. Helsinki: Sosiaalihallitus.
- Kivinen, Tarja (1994) Lastensuojelun määrälliset ja laadulliset muutokset vuosina 1970-1992. Teoksessa *Suomalainen perhe. Suomen virallinen tilasto. Väestö 1994:5*. Helsinki: Tilastokeskus, 173-183.
- Lahelma, Elina & Gordon, Tuula (1997) First Day in Secondary School: Learning to be a 'Professional Pupil'. *Educational Research and Evaluation*, 1-21 (moniste).
- Lareau, Annette (1996) Common Problems in Field Work: A Personal Essay. Teoksessa Lareau, Annette & Shulz, Jeffrey (toim.) *Journeys Through Ethnography. Realistic Accounts of Fieldwork*. Colorado: Westview Press, 195-236.
- Lareau, Annette & Shulz, Jeffrey (1996) Introduction. Teoksessa Lareau, Annette & Shulz, Jeffrey (toim.) *Journeys Through Ethnography. Realistic Accounts of Fieldwork*. Colorado: Westview Press, 1-7.
- Mayall, Berry (1996) *Children, Health and the Social Order*. Buckingham: Open University Press.
- Merton, Robert K. & Fiske, Marjorie & Kendall, Patricia L. (1956/1990) *The Focused Interview. A Manual of Problems and Procedures*. New York: Free Press.
- Miller, Gale & James A. Holstein (1993) *Reconsidering Social Constructionism*. Teoksessa Holstein James A. & Gale Miller (toim.) *Reconsidering Social Constructionism. Debates in Social Problems Theory*. Hong Kong: The McMillan Press, 5-24.
- Morgan, David H.J. (1992) *Discovering men. Critical studies on men and masculinities 3*. London: Routledge.
- Peräkylä, Anssi (1990) *Kuoleman monet kasvot: identiteettien tuottaminen kuolevan potilaan hoidossa*. Tampere: Vastapaino.

- Piaget, Jean (1946/1986) The child's conception of movement and speed. The landmark study of how children learn about and perceive movement and speed. New York: Ballantine Books.
- Prout, Alan & James, Allison (1990) A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems. Teoksessa James, Allison & Prout, Alan (toim.) Constructing and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood. London: The Falmer Press, 7-34.
- Pulma, Panu & Turpeinen, Oiva (1987) Suomen lastensuojelun historia. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto.
- Pösö, Tarja (1993) Kolme koulukotia: tutkimus tyttöjen ja poikien poikkeavuuden määrittelykäytännöistä koulukotihoidossa. Acta Universitatis Tamperensis, Ser. A, vol 388. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Qvortrup, Jens (1987) Introduction. Aikakauslehdessä Qvortrup, Jens (toim.) The Sociology of Childhood. International Journal of Sociology Vol. 17, No. 3, 3-37.
- Qvortrup, Jens (1994) A New Solidarity Contract? The Significance of a Demographic Balance for the Welfare of Both Children and the Elderly. Teoksessa Qvortrup, Jens & Bardy, Marjatta & Sgritta, Giovanni & Wintersberger, Helmut (toim.) Childhood Matters. Social Theory, Practice and Politics. European Centre Vienna, vol. 14. Hants: Avebury, 319-334.
- Rauhala, Urho (1978) Huostaanotto. Sosiaalisia erikoistutkimuksia XXXII:54. Helsinki: Suomen virallinen tilasto.
- Roos, J.P. (1996) Mitä on elämänpolitiikka? Janus nro 3. Teema: Elämänpolitiikka. Forssa: Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisu.
- Schwalbe, Michael (1996) Rejoinder: This is Not a World. Qualitative Sociology, Vol. 19, No.4, 539-541.
- Siltanen, Anja-Riitta (1987) Enemmänkin kohteena kuin subjektina. Lastensuojelun asiakkaiden kokemuksia. Julkaisusarja 8. Helsinki: Sosiaalihallitus.
- Sipilä, Jorma (1979) Lasten sosiaaliset ongelmat alueellisessa rakenteessa I. Yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia n:o 22. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Spradley, James P. (1980) Participant Observation. New York, NY: Holt, Rinehart and Winston.
- Strandell, Harriet (1992) Uusi lapsi on syntynyt? "Uuden" lapsitutkimuksen arviointia. Nuorisotutkimus 10:4, 19-27.
- Strandell, Harriet (1994) Sociala mötesplatser för barn. Aktivitetsprofiler och förhandlingskulturer på daghem. Helsingfors: Gaudeamus.
- Strandell, Harriet (1995) Päiväkoti lasten kohtaamispaikkana: tutkimus päiväkodista sosiaalisten suhteiden kenttänä. Helsinki: Gaudeamus.
- Tesch, Renata (1990/1992) Qualitative Research. Analysis Types & Software Tools. London: The Falmer Press.
- Törrönen, Maritta (1999) Lasten arki laitoksessa. Elämistila lastenkodissa ja sairaalassa. Helsinki: Helsinki University Press.

- Uusikylä, Petri (1994) Lastensuojelun toimeenpanoverkostot. Tutkimus yhteistyön rakenteista ja merkityksestä kuntien lastensuojelutyössä. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto.
- Uusitalo, Hannu (1991) Tiede, tutkimus ja tutkielma. Johdatus tutkielman maailmaan. Porvoo: WSOY.
- Whyte, William Foote (1943/1981) Street Corner Society. The Social Structure of an Italian Slum. Chicago: The University of Chicago Press.
- Williams, Fiona & Popay, Jennie (1999) Balancing Polarities: Developing a New Framework for Welfare Research. Teoksessa Williams, Fiona & Popay, Jennie & Oakley, Ann (toim.) Welfare Research: A Critical Review. London: University College London (UCL) Press, 156-184.
- Willis, Paul (1977/1980) Learning to Labour. How Working Class Kids Get Working Class Jobs. Hampshire: Gower.

III

AMMATILLISIA KÄYTÄNTÖJÄ
ETSIMÄSSÄ

Kirsi Juhila & Tarja Pösö

SOSIAALITYÖN TOIMINTAKULTTUURIT

Etnografista ymmärrystä ja diskurssianalyttistä tarkastelua yhdyskuntapalvelun soveltuvuus selvityksistä

Empiiristä tutkimusta voi tehdä monella tapaa, kirjoittaa Catherine Kohler Riessman (1994, xii) artikkelissa, jossa hän peräänkuuluttaa moninaisuutta ylläpitävää ja arvostavaa laadullisen tutkimuksen paradigmaa sosiaalityön tutkimukseen. Hänen mukaansa sosiaalityö on niin moni-ilmeistä, että sen tutkimiseksi tarvitaan useita erilaisia strategioita, lähestymistapoja ja menetelmiä. Tärkeää on, että tutkimusvälineistö on riittävän herkkää tavoittamaan yleisten tendenssien rinnalla tai sijasta kontekstisidonnaiset erityisyydet ja että se tunnistaa tutkijan näkökulman ja aseman sekä nojaa empiiriseen evidenssiin (emt., xv).

Riessmanin kantaan on helppo yhtyä, mutta samalla on muistettava, että sosiaalityön tutkimuksessa tutkija ei ole ainoa merkityksiä luova toimija, jonka roolia ja asemaa tutkimuksessa tulisi reflektoida. Aktiivisia toimijoita ovat myös sosiaalityöntekijät ja asiakkaat – ilman heitä sosiaalityö ei olisi olemassa (vrt. Payne 1997, 1-25). Tältä pohjalta tutkimusohjelmaan tulisi lisätä myös vaatimus siitä, että sen pitäisi tavoittaa sosiaalityön toimijat, heidän toimintansa vuorovaikutuksellisuus sekä toiminnan seuraukset.

Pyrimme tässä artikkelissa tekemään sellaista sosiaalityön tutkimusta, joka perustuu empiriaan sosiaalityön käytännöistä ja joka reflektoi metodisesti ja metodologisesti ratkaisujaan. Teoreettis-metodologisilta lähtökohdiltaan artikkeli nojautuu sosiaaliseen konstruktionismiin sekä etnometodologiaan ja niiden pohjalta sovellamme diskurssianalyysiä ja etnografiaa sosiaalityön käytäntöjen tutkimukseen. Korostamme vuorovaikutuksen kielellisyyttä ja sen todellisuutta luovaa luonnetta. Haluamme ratkaisullamme painottaa sellaisen tutkimusotteen tärkeyttä, jolla tavoitetaan sosiaalityön käytäntö arkisimmillaan, työntekijän ja asiakkaan kasvokkaisena – tulkinnallisena ja vuorovaikutuksellisena – kohtaamistilanteena. Tämän lisäksi artikkelin tehtävänä on pohtia ja kokeilla sitä, miten tutkimuksessa on mahdollista käyt-

tää resurssina sitä, että sosiaalityöntekijät ja tutkijat yhdessä rakentavat tulkintaa siitä, mitä sosiaalityön kohtaamisissa tapahtuu.¹

Tämän tutkimuksen keskiössä on Kriminaalihuoltoyhdistyksessä tapahtuva kohtaaminen, jossa sosiaalityöntekijän tehtävä on arvioida asiakkaan soveltuvuutta yhdyskuntapalveluun. Tätä kohtaamista kehystävät monet tekijät: yhdyskuntapalvelua säätelevä lainsäädäntö, oikeusjärjestelmä, jonka kumppanina työtä tehdään, Kriminaalihuoltoyhdistyksen omat ohjeet, työntekijöiden ammatilliset ja koulutukselliset taustat ja sitoumukset ja niin edelleen. Työn suorittamisessa toistuvat samat rutiinit: asiakkaan haastatteleminen lomakepohjaisesti sekä soveltuvuusarvion kirjoittaminen haastattelun pohjalta tietyn formaatin mukaisesti. Voitaisiin ajatella, että liikkumavara soveltuvuus selvitysten tekemisessä on kovin pieni, koska laki, ohjeet ja työrutiinit sanelevat työn sisällön. Juuri tämä oletus työn luonteesta tekee aiheesta kiinnostavan artikkelin perussitoumusten kannalta. Onko niin, että on olemassa sosiaalityötä, joka toistuu samanlaisena tilanteesta toiseen riippumatta mukana olevista toimijoista ja heidän keskinäisestä vuorovaikutuksestaan?

Kysymyksenasettelu on tuttu sosiaalityöstä käytävissä keskusteluissa. Sosiaalityössä on useita käytäntöjä, työtehtäviä ja -vaiheita, joita kuvataan ulkoapäin ohjautuviksi ja rutiininomaiseksi byrokraatia- tai paperityöksi. Tähän sisältyy jonkinasteinen kannanotto siitä, että tällainen työ ei täytä 'oikean' sosiaalityön tunnusmerkkejä, koska se on niin rutiininomaisesti toistuvaa. Oletukseen kuuluu, että 'oikeata' sosiaalityötä tehdään ei-byrokraattisessa ympäristössä, jossa sosiaalityöntekijän ei tarvitse täyttää lomakkeita, ei kirjoittaa lausuntoja eikä tarvitse noudattaa työille, avustamiselle tai asiakassuhteelle asetettuja normistoja. (Howe 1996; Egelund 1997.) Artikkelimme osoittaa, että *pitkällekin normitettu työ on toimijoidensa tilanteittain erilaiseksi muokkaamaa ja että sosiaalityön elementtejä otetaan luovasti käyttöön työn eri vaiheissa. Vaihtelu ei ole sattumanvaraista vaan kertoo vahvoista ammatillisista toimintakulttuureista.*

Esitämme tässä tekstissä tulkintamme ja johtopäätöksemme järjestyksessä, joka noudattaa tutkimusprosessin ajallista kulkua. Ratkaisu tekee yhtäältä näkyväksi sen, miten aktiivinen rooli tutkijalla on tutkimusaineiston luojana ja tulosten formuloijana ja toisaalta korostaa lukijan roolia aineiston ja analyysin arvioijana. Samalla noudatamme Catherine Kohler Riessmanin (1994) metodologista ohjetta, että sosiaalityön tutkimuksessa tulee tehdä sosiaalityön käytäntöjä näkyväksi. Näkyväksi tekemisen välineinä sanat toimivat usein numeroita paremmin, sillä käytännön moninaisuus taipuu heikosti numeroiksi. Tuota ohjetta noudatamme artikkelissa esittelemällä sekä tutkimuksemme perusdataa (työntekijöiden ja asiakkaiden kohtaamistilanteita) että niiden pohjalta käytyjä tutkija-työntekijäyhteisanalyysyjä ja tutkija-analyysyjä. Sitä ennen kontekstoimme kuitenkin tutkimuskohteemme.

Yhdyskuntapalvelun soveltuvuuden sosiaalinen arviointi

Yhdyskuntapalvelu on perusolemukseltaan kriminaalipoliittinen: se on vaihtoehto ehdottomalle vankeusrangaistukselle, jossa tuomittu suorittaa rangaistuksensa tekemällä yleishyödyllistä työtä niin sanotussa vapaudessa. Tälle rangaistusseuraamukselle on asetettu useita sosiaalisia tavoitteita, jotka liittyvät rikoksesta tuomitun yhteiskuntaan kiinnittymiseen, sosiaalisen toimintakyvyn lisääntymiseen ja yhteiskunnan kannalta myönteisten asenteiden vahvistumiseen (Yhdyskuntapalvelun suunnitteluryhmän mietintö 1990, 4-6; ks. myös Grönfors 1986).

Yhdyskuntapalvelua säätelevä lainsäädäntö on Suomessa vuodelta 1997. Tätä ennen aloitettiin yhdyskuntapalvelun kokeilu vuonna 1991 sen mahdollistavan lain turvin. Jo kokeiluvaiheessa painotettiin, että yhdyskuntapalveluun tuomitsemisen edellytyksenä tulee olla se, että rikoksenteikijän otaksutaan etukäteen arvioiden selviytyvän palvelusta. Siksi tuli selvittää syytetyn soveltuvuus (Yhdyskuntapalvelutoimikunnan mietintö 1989, 13-14). Koska pelättiin, että yhdyskuntapalvelu voisi muodostua sosiaalisesti valikoivaksi soveltuvuuden arvioinnin johdosta, liitettiin yhdyskuntapalveluun erilaisten tukitoimien mahdollisuus. Niiden tarkoitus on turvata heikossa asemassa olevien henkilöiden mahdollisuus suorittaa tuomio yhdyskuntapalveluna (Yhdyskuntapalvelun suunnitteluryhmän mietintö 1990, 2-3; Yhdyskuntapalvelutoimikunnan mietintö 1989, 15). Soveltuvuuden arvioinnin yhteydessä oli määrä arvioida myös tukitoimien tarve.

Suomessa ei ole asetettu selvää kriteeristöä siitä, mitkä tekijät puoltavat hakijan soveltuvuutta yhdyskuntapalveluun (kuten joissakin maissa on tehty, Takala 1993). Yhdyskuntapalveluasetuksen kanta (YpA 3§) on niukka: "Rikoksesta epäillyn soveltuvuudessa on otettava huomioon hänen kykynsä ja halukkuutensa suoriutua palvelusta sekä hänen muut olosuhteet." Kriminaalihuoltoyhdistys ohjeistaa soveltuvuuden arviointia edellisen lisäksi niin, että huomiota kehotetaan kiinnittämään tutkittavan henkilökohtaisiin ominaisuuksiin. Näiksi mainitaan motivoituneisuus, pitkäjänteisyys, suunnitelmallisuus ja kyky kontrolloida päihteiden käyttöä sekä suoriutua työyhteisön asettamista sosiaalisen kanssakäymisen vaatimuksista. (Ohjeita yhdyskuntapalvelun toimeenpanosta ...1997, 7.) Tämän lisäksi Kriminaalihuoltoyhdistys on järjestänyt koulutusta, jonka avulla soveltuvuusselvitysten teon yhdenmukaisuutta on pyritty lisäämään (esim. Kriminaalihuoltoyhdistyksen toimintakertomus 1996, 10).

Soveltuvuutta arvioidaan henkilökohtaisen tapaamisen pohjalta. Selvityksen tekijä tapaa rikoksesta syytettyä kerran tai kaksi ja laatii sen pohjalta kirjallisen yhteenvedon. Soveltuvuusselvityslausunnon laatii ja allekirjoittaa aluetoimiston johtaja tai vastaava, minkä jälkeen lausunto toimitetaan käräjä-

oikeudelle. Jukka-Pekka Takalan tutkimuksen (1993) mukaan lausuntojen kantaan nojaututtiin tuomioistuimessa lähes pääsääntöisesti. Kriminaalihuoltoyhdistyksessä tehdyllä arviointityöllä on niin ollen selvä vaikutus päätettäessä rikoksesta syytetytyn rangaistusseuraamusta.

Soveltuvuusselvitysten teossa käytettävä lomake ohjaa työntekijöitä keräämään ja kirjaamaan tietoa asiakkaan koulutuksesta, ammatista, työtilanteesta, sosiaalisista suhteista, asumisesta, terveydestä, päihhteiden käytöstä ja tukitoimien tarpeellisuudesta. Lomakkeessa varmistetaan myös asiakkaan suostumus. Suostumalla asiakkaan oletetaan osoittavan halukkuutensa ja valmiutensa suorittaa rangaistuksensa yhdyskuntapalveluna (ja samalla noudatetaan Kansainvälisen työjärjestön pakollista työtä koskevaa sopimusta, ks. Yhdyskuntapalvelutoimikunnan mietintö 1989, 29). Suostumuksen olemassaolo tuo soveltuvuusselvitykseen oman leimansa: rikoksesta syytetty ei ole ainoastaan arvioinnin kohteena vaan hänen tahtoaan ja sitoutumistaan kysytään myös suoraan ja ne ovat rangaistuksen täytäntöönpanon oleellisia ehtoja. Soveltuvuusselvityksessä asiakkaalle ja työntekijälle rakentuu niin ollen erilaisia tehtäviä. Työntekijän on kerättävä tietoa ja arvioitava sitä suhteessa yhdyskuntapalveluun soveltuvuuteen ja argumentoitava näkemyksensä tilanteen ulkopuolisille. Asiakkaan tehtävänä on tarjota tietoa ja väliittää sitä itselleen (oman tulkintansa mukaisesti) edullisella tavalla. Toisaalta sekä asiakas että työntekijä asettuvat neuvottelullisiin asemiin jo pelkästään siksi, että molempien aktiivista panosta ja sitoutumista tarvitaan selvityksen laatimiseksi ja esityksen tekemiseksi. Riippuvuus on molemminpuolista eivätkä vaikutus- ja valtasuhteet myöskään asetu yksipuolisiksi. Siksi soveltuvuusselvitysten käytännöt sisältävät monia sinänsä ristiriitaisia elementtejä – muun muassa diagnostisoinnin ja osallistavan neuvottelun elementtejä – kuten Peter Raynorin (1985, 142-161) arvion mukaan yleensäkin lausuntojen laatimiseen yhä useammin painottuva kriminaalihuolto (ks. myös Corden & Preston-Shoot 1987).

Kriminaalihuoltoyhdistyksen tehtäväksi yhdyskuntapalvelun soveltuvuuden arviointi ja täytäntöönpano on tullut yhtäältä siksi, että sillä on pitkä kokemus henkilötutkintojen tekemisestä (Yhdyskuntapalvelutoimikunnan mietintö 1989) ja toisaalta siksi, että yhdistyksellä on pitkä historia rikosten tekijäasiakaskunnan kanssa tehtävästä työstä ja tätä kautta kokemusta ja taitoa yhdyskuntapalveluun mahdollisesti liitettävien tukitoimien järjestämisessä ja tarjoamisessa (Yhdyskuntapalvelun suunnitteluryhmän mietintö 1990, 10, 25). Yhdistyksen sosiaalityön osaamista ei nimenomaisteta yhdyskuntapalvelua pohtivissa mietinnöissä tai sitä koskevissa säädöksissä perusteluksi sille, että yhdyskuntapalveluun liittyvät tehtävät on annettu Kriminaalihuoltoyhdistyksen tehtäviksi. Kiinnostavaa on, että sosiaalityötä ei mainita myös-

kään Kriminaalihuoltoyhdistyksen laatimissa ohjeissa yhdyskuntapalvelun toimeenpanosta (Ohjeet yhdyskuntapalvelun toimeenpanosta ... 1997): työntekijöitä ei ohjata tekemään sosiaalityötä vaan työnkuva nousee yhdyskuntapalvelua koskevasta lainsäädännöstä ja siihen liittyvistä hallinnollisista odo- tuksista. Sosiaalityöaspekti löytyy kuitenkin Kriminaalihuoltoyhdistyksen toiminta-ajatuksista, jonka painotus on sosiaalinen: tavoitteena on uusinta- rikollisuuden sekä rikollisuutta aiheuttavan syrjäytymisen ehkäiseminen ja vähentäminen. Lisäksi yhdyskuntapalvelutyötä tekevät sosiaalityöntekijän nimikkeellä henkilöt, joilla useilla on sosiaalityön koulutus. Yhdistyksessä on etsitty sosiaalityön näkemystä työhön erilaisen sosiaalityön täydennys- koulutuksen avulla (Kostiainen 1994) ja monet työntekijät puhuvat siitä, että heidän tekemänsä työ on sosiaalityötä. Rinnalle mahtuvat käsitykset, joiden mukaan sosiaalityö ei kuulu kriminaalihuoltotyöhön.

Yhdyskuntapalvelun ja sosiaalityön yhdistämistä on epäilty ennen kaik- kea siitä, että näin sekoitetaan tuki ja kontrolli ja että sosiaalityö itse asiassa hämärtää yhdyskuntapalveluun liittyviä erottelun, valikoinnin, seurannan ja rangaistuksen elementtejä. Usein on korostettu myös sitä, että yhdyskunta- palvelu on hallinnollisesti ja juridisesti niin tiukasti säädelty, että 'oikealle', psykososiaalisesti painottuvalle sosiaalityölle ei jää tilaa. (Kangaspunta 1994a, 1994b; Santala 1995) ja siksi sosiaalityöllisiin painotuksiin ei tule pyrkiä tai ne pitää rajoittaa tukitoimien tarjoamiseen. 'Puhtaan' sosiaalityön ja rankai- semisen välisen suhteen kriittinen käsittely on hallinnut muuten sangen sup- peata yhteiskuntatieteellistä tai kriminaalipoliittista keskustelua kriminaali- huollon, sosiaalityön ja yhdyskuntapalvelun välisistä suhteista Suomessa (Karjalainen et al. 1988; Karjalainen 1989; Kääriäinen 1994). Vähemmän näkyviksi ovat jääneet pohdinnat, joissa on viritetty sosiaalityön tavoitteellista liittämistä yhdyskuntapalvelun tai kriminaalihuoltotyön toimintatavaksi (ks. esim. Kaakinen & Vuolle 1992).

Näin ollen on kiinnostavaa tutkia tarkemmin sitä, miten sosiaalityö ra- kennetaan – vai rakennetaanko lainkaan – osaksi yhdyskuntapalvelua tilan- teessa, jossa sosiaalityön sisältö ja rooli eivät ole yksiselitteisiä, annettuja, eivätkä itsestään selviä, vaikka työn ulkoiset muodot on tarkkaan määritetty. Soveltuvuuden arviointia voidaan ohjeiden, säännösten, yleisen keskuste- lun, yhdistyksen henkilöstövalintojen ja koulutuksen pohjalta pitää sosiaa- lityöllisenä toimintana – tai jonakin muuna. Jatkossa tarkastelemme empiiri- sesti sitä, miten työntekijät määrittelevät tekemänsä työn ja miten he sitä tekevät kahdessa Kriminaalihuoltoyhdistyksen toimistossa, joista molemmilla on pitkät perinteet sekä kriminaalihuoltotyöstä yleensä että yhdyskunta- palvelusoveltuvuusarviointien tekemisestä.

Metodologiset lähtökohdat, aineisto ja analyysi

Tämän työn metodologiset juuret ovat yhtäältä sosiaalisessa konstruktionismissa, erityisesti sen sosiaalisten ongelmien tutkimisen perinteessä ja toisaalta etnometodologiassa. *Sosiaalisesta konstruktionismista* tulee idea tarkastella ihmisten keskinäistä toimintaa kielellisenä, sosiaalista todellisuutta rakentavana prosessina. Puhuessamme tai kirjoittaessamme emme kuvaa kielen ulkopuolista maailmaa, vaan pikemminkin konstruimme aktiivisesti erilaisia versioita tuosta maailmasta. (Burr 1995; Gergen 1994; Shotter 1993.) Sosiaalisen konstruktionismin pohjalta on mahdollista tarkastella sosiaalityötä toimintana, joka sinänsä luo todellisuutta. Ei ajatella, että sosiaalityö heijastaa joitakin faktoina pidettäviä sosiaalisia ongelmia, vaan korostetaan näiden määrittymistä toiminnassa. James Holstein ja Gale Miller (1997; 1993) ovat kirjoittaneet sosiaalisten ongelmien tulkintatyöstä, jota tehdään erilaisissa auttamistyön organisaatioissa. Heidän mukaansa näissä organisaatioissa tehdään työtä, joka on tulkinnallista ja todellisuutta tuottavaa. Sosiaalisia ongelmia tehdään olemassa oleviksi samalla kun niistä kommunikoidaan, niitä kategorisoidaan, organisoidaan ja taivutellaan muita ihmisiä näkemään, että ne ovat todellisia ongelmia. (Holstein & Miller 1997, ix.) Sosiaalityössä on useita sosiaalisia ongelmia rakentavia tulkintakenttiä. Kasvokkaiset kohtaamiset ovat yksi kenttä, mutta niiden lisäksi esimerkiksi kirjalliset lausunnot asiakkaista tai poliittiset päätökset sosiaalityöhön tarvittavista taloudellisista resursseista luovat myös tulkintaa edellä ymmärretyissä mielessä (Jokinen, Juhila & Pösö 1999).

Toinen metodologinen juuremme, *etnometodologia*, tarjoaa puolestaan ainekset arkisten käytäntöjen tutkimiseen. Etnometodologiassa paneudutaan siihen, miten ihmiset jokapäiväisessä elämässään kuvaavat ja selittävät toisilleen asiantiloja ja samalla pitävät yllä sitä, 'minkä me kaikki tiedämme'. (Garfinkel 1967; Heritage 1984; Pollner 1987; Potter 1996, 42-67.) Sosiaalityön tutkimukseen sovellettuna kiinnostus on työn arkisissa ja itsestäänselvissä rutiineissa ja niiden näkyväksi tekemisessä. (Cicourel 1968; Pithouse 1987; Peräkylä 1990; Forsberg 1998.)

Edellä mainittujen metodologisten lähtökohtien soveltaminen yhdyskuntapalvelun soveltuvuusselvitykseen tarkoittaa sitä, että olennaista on tarkastella niitä arkisia toimintoja, joissa toimijat – sosiaalityöntekijät ja asiakkaat – tekevät soveltuvuuden selvittämisen keskinäisessä vuorovaikutuksessaan olemassa olevaksi. Yhdyskuntapalvelun soveltuvuus on konstruktio, jonka sosiaalityöntekijät ja asiakkaat puheessaan tuottavat. Soveltuvuutta ei siten ymmärretä todellisuudessa olemassa olevaksi faktaksi, joka selvityksessä enemmän tai vähemmän onnistuneesti kaivetaan esiin: soveltuvuus ja soveltuvuuden selvittämisen käytännöt ovat erottamattomasti toisiinsa kietou-

tuneita. Sosiaalityön arki, kuten sosiaalityön selvittämisen käytännöt, perustuu paljolti puheeseen ja vuorovaikutukseen (Baldock & Prior 1981; Forsberg 1998; Hall 1997; Jaatinen 1996; Jokinen & Juhila 1996; Rostila 1997). Siksi kaksi aineistotyyppiämme sisältävät pääasiassa eri toimijoiden puhetta:

1. Soveltuvuusselvityshaastattelut, joissa sosiaalityöntekijät ja asiakkaat keskustelevat kasvokkain
 - 22 nauhoitettua ja transkriptoitua haastattelua
 - 13 Kriminaalihuoltoyhdistyksen aluetoimistosta x ja 9 aluetoimistosta y².
2. Työntekijöiden ja tutkijoiden yhteiskeskustelut
 - 3 aluetoimistossa x ja 3 aluetoimistossa y käytyä keskustelua
 - 2 keskustelua, joissa läsnä sekä aluetoimisto x:n että y:n työntekijöitä

Kasvokkaiset sosiaalityöntekijöiden ja asiakkaiden väliset keskustelut, kuten aineistoistamme ensimmäinen eli soveltuvuusselvityshaastattelut, ovat sosiaalityön arjen ydintä. Ne ovat paikkoja, joissa kuvataan ja selitetään asiakkaiden ongelmia, pohditaan niiden syitä ja ratkaisumahdollisuuksia sekä samalla rakennetaan ongelmista yhdessä tietynlaisia tulkintoja (Miller & Holstein 1997). Näiden keskustelujen yksityiskohtainen tarkasteleminen on tärkeää, koska sitä kautta on mahdollista tuoda esiin sosiaalityön arkisen toiminnan 'ihmeellinen' ja 'taitava' säännönmukaisuus. *Diskurssianalyysi* on se metodinen väline, jolla erittelemme soveltuvuusselvityshaastatteluita³. Diskurssianalyysissä kieltä tarkastellaan sosiaalisena toimintana, jossa toimijoiden sanat, lauseet ja puheenvuorot saavat merkityksensä suhteessa toisiinsa (Edwards 1997; Potter 1996). Toimijoiden selontekoja ja kuvauksia analysoidaan toisin sanoen tilannesidonnaisesti. Soveltuvuusselvityshaastattelujen analysoinnissa tämä tarkoittaa sellaisten kysymysten esittämistä kuten, miten tulkintaa soveltuvuudesta tai soveltumattomuudesta rakennetaan haastattelun kuluessa, miten sosiaalityöntekijät ja asiakkaat orientoituvat toistensa puheeseen, millaisia sosiaalityöntekijä- ja asiakaspositioita keskustelun aikana rakentuu.

Toisen aineistomme, sosiaalityöntekijöiden ja tutkijoiden yhteiskeskustelujen, hyödyllisyyden ja käytön perustelut ovat *etnografiset*. Väljästi määritellen etnografisessa tutkimuksessa pyritään pääsemään sisälle johonkin kulttuuriin, ymmärtämään miten tuon kulttuurin jäsenet tulkitsevat maailmaansa ja miksi he toimivat niin kuin toimivat. Kyse on yhteisöllisesti jaetun tarkastelusta. Kulttuuriin sisälle päästäkseen tutkijalta edellytetään jonkinasteista omaa osallistumista, joka usein on mielletty osallistuvan havainnoinnin kautta tapahtuvaksi (Hammersley & Atkinson 1995). Pyrimme myös tässä artikkelissa tekemään yhteisöllisesti jaettua näkyväksi ja tavallamme osallistumaan siihen. Perinteisen osallistuvan havainnoinnin sijasta käyttäm-

me kuitenkin tutkimuskeskusteluja etnografisen ymmärryksen tuottajana. Tutkimuskeskustelut pohjautuvat työntekijöiden tekemiin asiakaskohtaamisten nauhoitteisiin ja niiden yhteiseen analyysiin meidän kahden tutkijan ja soveltuvuus selvityksiä tekevien työntekijöiden kesken. Sovellamme niin ollen etnografian periaatteita hyvin omavaltaisesti suhteessa kenttätyötä perinteisesti painottaviin etnografia -traditioihin. Otettamme voisi nimittää Gale Millerin (1997a; 1997b) tapaan myös institutionaalisen diskurssin etnografiaksi, jossa painopiste on arjen käytäntöjen tutkimisessa ja erityispaino annetaan kielen käytön tutkimiselle. Pyrimme tekemään osaltamme sellaista uutta etnografiaa (Gubrium & Holstein 1994), jossa otetaan vakavasti se, että etnografiassa on kyse sosiaalisen ympäristön rakentamisesta ja siihen prosessiin osallistuvat myös tutkijat. Oleellista ei ole, miten aineisto kerätään vaan miten siihen suhtaudutaan. Oletuksemme on, että yhteiskeskusteluissa tulee esiin sellaisia rutiineja, sitoumuksia, pyrkimyksiä ja arvostuksia, jotka ovat institutionaalisesti merkittäviä. Yhteiskeskusteluissa on perimmäistään kyse siitä, että työntekijät tekevät meille, tutkijoille, ulkopuolisille, ymmärrettäväksi sitä, miksi tarkastelun kohteina olevissa asiakkaiden ja työntekijöiden puhetilanteissa on toimittu niin kuin on toimittu.⁴

Olisi ollut mahdollista käyttää vain jompaa kumpaa aineistoa tai metodia⁵. Käytämme kuitenkin niitä molempia ja väitämme, että niiden samanlainen käyttö tuo näkyviin joitakin sosiaalityön ominaislaatuun liittyviä piirteitä (ks. myös Juhila & Pösö 1999). Diskurssianalyysiä ja etnografiaa yhdistävä kahden aineiston analyysiprosessi muotoutui tutkimuksen kuluessa seuraavanlaiseksi:

1. Soveltuvuus selvityshaastattelujen läpikäyminen
2. Sosiaalityöntekijöiden ja tutkijoiden yhteiskeskustelut
 - keskustelujen virittäjinä toimivat palat haastatteluista
 - vertailuasetelman 'löytyminen': kahden toimiston erilaiset toimintakulttuurit
 - etnografinen ymmärrys
3. Paluu soveltuvuus selvityshaastatteluihin
 - toimintakulttuurien tarkentaminen
 - vertailuasetelman lientyminen: kyse kahdesta toimintakulttuurista, mutta ei puhtaasti kahden toimiston kulttuureista
 - diskurssianalyttinen tarkastelu

Lähdimme liikkeelle lukemalla litteroidut soveltuvuus selvityshaastattelut läpi. Samalla tietysti teimme niistä alustavia tulkintoja ja valitsimme niistä paloja yhteiskeskustelujen aineiksi. Toisessa vaiheessa siirryimme yhteiskeskusteluihin, joita kävimme kahdessa eri Kriminaalihuoltoyhdistyksen aluetoi-

mistossa, x:ssä ja y:ssä. Yhteiskeskustelut osoittautuivat tutkimuksen kannalta yllätyksellisiksi. Olimme ajatelleet paikallistavamme niistä – etnografisen analyysi-ideamme mukaisesti – yhdyskuntapalvelun soveltuvuuden arviointiin liittyviä kulttuurisia tulkintoja. Sen sijaan emme olleet rakentaneet ennakolta vertailuasetelmaa aluetoimistojen välille. *Vertailusta* tuli kuitenkin tämän tutkimuksen kolmas metodi, sillä tavat, joilla aineisto-otteita tulkittiin kahden eri aluetoimiston yhteiskeskusteluissa viestittivät meille kahdesta erilaisesta ja vahvasti paikallisesta *toimintakulttuurista*. Paikallisilla toimintakulttuureilla tarkoitamme työnteekijöiden yhteisesti jakamia ja tuottamia tulkintoja muun muassa siitä, mistä soveltuvuuden arvioinnissa on kysymys, miten sitä pitää toteuttaa, mihin sillä pyritään jne.⁶ Tutkimusprosessin kolmannessa vaiheessa palasimme soveltuvuusselvityshaastatteluihin, niiden yksityiskohtaiseen diskurssianalyttiseen tarkasteluun. Analysoimme sitä, puhuvatko haastattelujen toimijat – sosiaalityöntekijät ja asiakkaat – paikalliset toimintakulttuurit olemassa oleviksi keskinäisessä vuorovaikutuksessaan. Toimintakulttuurit elivät selvästi haastatteluissa, mutta eivät sen sijaan niin toimistokohtaisina kuin yhteiskeskustelujen analyysi oli antanut ymmärtää.

On selvää, että toteuttamamme analyysiprosessi on vaihe vaiheelta imaissut meidät tutkijat yhä enemmän osallisiksi 'sisäpiiriin' tiedoista. Tämä on erityisesti yhteiskeskustelujen aikaansaannosta. Tietomme Kriminaalilyhdistyksen ja sen kahden aluetoimiston toimintatavoista ja -periaatteista on lisääntynyt samaa tahtia kuin olemme menettäneet 'ulkopuolisen' aineistojen analysoijan position. Olemme nyt eri tavalla kompetentteja analysoijia kuin olimme tutkimuksen alkuvaiheessa. Pelkästään haastatteluaineistojen pohjalta emme olisi päätyneet nyt esittämiimme tulkintoihin toimintakulttuureista. Analyysivalintaamme voi siten yhtäältä kritisoida esimerkiksi siitä suunnasta, että tulkintaamme ovat alkaneet ohjata muut kuin haastatteluaineistosta esiin nousevat seikat. Toisaalta, näin uskomme, tutkija käyttää aina analyysissään jotakin tulkinnallista kehikkoa; jos ei muuta niin ainakin analyysitavan käsitteistöön liittyvää välineistöä. Oman, etnografisesta ymmärryksestä kumpuavan perspektiivimme olemme pyrkinneet tuomaan esille mahdollisimman tarkasti.

Kun seuraavassa ryhdymme raportoimaan tutkimuksemme tuloksia, tavoitteenamme on tehdä se tavalla, joka säilyttää tutkimusprosessin aineistosta toiseen liikkuvan, 'sahaavan' monivaiheisuuden. Ensín ajallistamme ja paikallistamme ne yhteiskeskustelulliset tilanteet, joissa idea kahdesta erilaisista yhdyskuntapalvelun soveltuvuusselvitysten toimintakulttuurista – jotka nimeämme sopivan ja tarkan tietämisen kulttuureiksi – syntyi ja kehittyi. Tämän jälkeen siirrymme haastatteluaineiston kattavaan ja yksityiskohtaiseen diskurssianalyttiseen tarkasteluun.

Etnografinen ymmärrys ja yllätys: toimintakulttuurit yhteiskeskusteluissa

Kävimme ensimmäisen yhteiskeskustelun Kriminaalihuoltoyhdistyksen alue-toimisto y:n työntekijöiden kanssa syyskuussa 1997 vaiheessa, jossa meillä oli kokemusta useista yhteiskeskusteluista toimisto x:n työntekijöiden kanssa. Työskentelymme noudatti vakiintunutta kaavaa: olimme valinneet toimistossa tehdyistä haastatteluista otteita, joiden litteroiduista paperiversioista kävimme keskustelua siitä, mitä tilanteessa tapahtuu ja miksi niin tapahtuu. Olimme päättäneet aloittaa yhteiskeskustelujen sarjan toimisto y:n työntekijöiden kanssa päihteitä käsittelevillä otteilla, koska ne olivat kokemuksemme pohjalta antoisia keskustelun virittäjiä ja samanaikaisesti soveltuvuusarvioinnin kulmakohtia. Oma roolimme oli tuoda valittuja otteita keskustelun pohjaksi, esittää kysymyksiä, tehdä tarkennuksia ja alustavia yhteenvetoja.⁷

Tämän ensimmäisen y-toimistotilaisuuden jälkeen meillä molemmilla oli vahva tunne siitä, että yhteiskeskustelun sisällöt olivat rakentuneet jotenkin hyvin erilaisiksi kuin toimisto x:ssä aiemmin käymiemme keskustelujen sisällöt. Tunsimme tutkijoina tullemme uudelle kulttuuriselle kentälle. Kun välittömästi tilaisuuden jälkeen pohdimme keskenämme yllätyksellistä kokemustamme, jäsensimme eron johtuvan siitä, että keskustelua teemoitti työntekijöiden alati esiin nostama korostus asiakkaan ja työntekijän välisen suhteen keskeisyydestä ja asiakkaan puolella olemisen tärkeydestä. Tuota tunnetta olemme päätyneet sittemmin erittelemään ja väitämme, että tavoitimme tuolloin toimisto y:stä siellä kulttuurisesti hallitsevan tavan ymmärtää ja puhua soveltuvuusselvitystyö olemassa olevaksi. Päädyimme kutsumaan sitä *sopivan tietämisen toimintakulttuuriksi*. Paikallistamme sopivan tietämisen kulttuurin 'löytymisen' erityisesti seuraavan otteen ympärillä käytyyn keskusteluun:

Ote 1: Sopivan tietämisen kulttuuri

- 1 S: Mitäs sä yleensä hommailet.
- 2 A: Työtön mä oon
- 3 S: Mut sillon ku puuhailet jotain
- 4 A: Jotain siis mitä. En mä yleensä mitään tee. Kuhan oon ja ihmettelen.
- 5 Ku ei oo työtä.
- 6 S: Mut vapaa-aikaa sulla on sitäkin enemmän.
- 7 A: Niihän sitä. Tuleehan sitä juotua jottain kun ei oo muuta tekemistä.
- 8 S: Siinähan sitä onki...
- 9 A: No on

- 10 S: ...harrastusta. Ryyppääkö paljon?
- 11 A: No. Aika rankasti.
- 12 S: Joka päivä.
- 13 A: No ei nyt oo parii kuukauteen menny joka päivä mutta meni
14 tos vuoden verran.
- 15 S: Joka päivä
(Puhelin soi, sosiaalityöntekijä vastaa noin 20 s.)
- 16 S: Mmh (kirjoitusääniä) Toi on niin mukava vehje toi puhelin.
17 Se yleensä pärisee jatkuvasti mut nyt siihen ei jaksa puhua.
18 Joka päivä vetäny viinaa vuoden päivät.
- 19 A: Nii.
- 20 S: Ei uskois kun sua kattoo. Että niin rankasti oot ottanu.
- 21 A: No ei ny pari kuukautta oo mennykkää. Ku viikonloppusin.
- 22 S: Ei o jättäny jälkiä nääs päällepäin se yleensä jättää kyl jälkensä
23 ku oikein rankasti vetää.
- 24 A: Joo.
- 25 A: Ehkä on niin hyvä kunto.
- 26 S: Mmm. Ja muuten hyvät elämäntavat. Mutta koulutus.
(y 14a, 5-7)⁸

Puhe alkoholin käytöstä jää katkelmassa lyhyeksi ja olimme kiinnostuneita kuulemaan, miten työntekijät tulkitsevat tämän lyhyiden. Yhteiskeskustelussa muotoutui seuraavanlainen tulkinta. Asiakkaan tapa kertoa juomisestaan on 'tunnustuksellinen, rehentelevä ja liioittelevä' tavalla, joka tekee sen vastaanottamisen vaikeaksi sosiaalityöntekijälle. Niinpä työntekijä valitsee tässä asiakkaan puhetulvaa rajoittavan strategian. Puhelimen soiminen tulee työntekijälle ikään kuin pelastuksena, se auttaa työntekijää katkaisemaan asiakkaan liian avoimen puheen. Toisinaan on asiakkaiden edun mukaista, etteivät he kerro työntekijälle sellaisia elämäntapaansa tai menneisyyteensä liittyviä asioita, jotka saattaisivat vaikeuttaa soveltuvuutta puoltavan lausunnon kirjoittamista. Työntekijät lukivat siis asiakkaan puheesta vihjeitä siitä, että hän olisi kenties kohta puhunut sellaisesta alkoholin käytöstä, joka olisi voinut toimia argumenttina yhdyskuntapalveluun soveltuvuutta vastaan.

Tästä avautui periaatteellinen – sopivan tietämisen kulttuurin kiteyttävä – linjauskeskustelu siitä, mikä on sosiaalityön tehtävä soveltuvuuden arvioinnissa. Työntekijät jakoivat käsityksen siitä, että haastattelun tarkoitus on hankkia sellaista tietoa, joka tukee myönteistä lausuntoa ja puoltaa yhdyskuntapalvelutuomiota. Myönteinen lausunto ja sitä kautta yhdyskuntapalvelumahdollisuus ovat asiakkaan kannalta toivottavia asioita, sillä ne antavat hänelle mahdollisuuden muuttaa elämäänsä, selvittää päihteidenkäyttöä, olla vankilan ulkopuolella. Siksi soveltuvuuden arvioinnissa keskiössä ovat asiakkaan

nykyinen tilanne ja tulevaisuuden visiot, ei menneiden asioiden läpikäyminen. Yhdyskuntapalvelutuomio ja soveltuvuus selvitys määrittivät heidän puheesaan myös sosiaalityön mahdollisuudeksi. Ne tarjoavat tilaisuuden kohdata asiakas, rakentaa hänen kanssaan toimivaa vuorovaikutussuhdetta, mikä puolestaan voi tehdä mahdolliseksi sosiaalityöllisen muutostyön. Asiakkaan intressit ja sosiaalityön pyrkimykset nähtiin niin ollen pitkälti samanlaisina. Näihin teemoihin palattiin yhteiskeskustelujen aikana usein.

Sopivan tiedon sekä asiakkaan ja työntekijän välisen vuorovaikutussuhteen sijasta toimisto x:n työntekijät korostivat tarkan ja osuvan tiedon hankkimista. Tämä liittyy ensinnäkin siihen, millaista tietoa asiakkaan elämästä nähdään tarpeelliseksi hankkia: tarvitaan tietoa, joka kuvaa mahdollisimman yksityiskohtaisesti ja tarkasti asiakkaan elämäntilannetta ja hänen elämäntilanteensa. Toiseksi se liittyy siihen, että halutaan tehdä mahdollisimman oikeaan osuvia arvioita ja päätöksiä asiakkaan soveltuvuudesta yhdyskuntapalveluun. Työntekijällä on niin ollen jatkuva vaatimus täsmentää saamaansa tietoa sekä tehdä osuvia, vaikkakin joskus asiakkaan esittämille näkökohdille vastakkaisia johtopäätöksiä. Nämä tarkkuuden periaatteet jäsentyivät muun muassa otteen kaksi pohjalta käydyssä yhteiskeskustelussa. Ote oli esillä ensimmäisissä toimisto x:n työntekijöiden kanssa käymisissä yhteiskeskusteluissa. Vasta toimisto y:n yhteiskeskustelujen jälkeen ymmärsimme tämän ja vastaavien toimisto x:ssä käytyjen keskustelujen kulttuurisen erilaisuuden, jolloin siirryimme tutkimuksessamme vertailuasetelmaan ja nimesimme toimisto x:n kulttuurin *tarkan tietämisen kulttuuriksi*.

Ote 2: Tarkan tietämisen kulttuuri

- 1 S: Semmonen on sitten tota (tauko) ku päihteiden käyttö
- 2 A: No, sehän oli niinku ollaan huomattu niin sehän oli kohtuutonta
- 3 S: Aikanaan?
- 4 A: Aikanaan runsaasti
- 5 S: Aikanaan, mitä aikaa tarkoitat?
- 6 A: Tarkoitan menneitä vuosia, vasta viime vuosina olen päässyt järkiini
- 7 S: Niin?
- 8 A: (epäselvästi) Tarkoittaa ensinnäkin paljon ynniä tolle sairaalan henkilökunnalle
- 9
- 10 S: Niin joo eli aikaisemmin käytit päihteitä runsaasti
- 11 A: Tarkoitan, join aina ja useampana päivänä
- 12 S: Entäs työssä ollessa?
- 13 A: En, en huikkaakaan
- 14 S: Juu-u, jaa joo, no koska tää alko väheneen?
- 15 A: Sanotaan se alko sillon 90 väheneen, mutta ei riittävän nopealla tahdilla, nyt vasta päässy kohtuulliseen järjestykseen
- 16

- 17 S: Joo-o, mikäs se nyt se kohtuu on tänä päivänä?
18 A: Mä pyrin täysraittiuteen, en siihen ikinä näköjään pysty
19 S: Mmm, no koska viimeksi oot ottanu?
20 A: Eilen
21 S: Niin, kun mä olin tossa tervehtiessä ikään kuin olis yks tuoksahtus
22 tullut, harkitsin haastattelenko ollenkaan vai en, sillä tavalla kun et
23 ole kuitenkaan humalassa, se oli yks sellanen lemahdus
24 A: Se varmaan johtu siitä, kun mä heräsin yöllä tossa kahden aikaan,
25 join pullon keskiolutta siinä sitten ihan puhtaaseen janoon
26 S: Vaikea uskoa, että se yks pullo olis, menikö enemmän?
27 A: Joo vähän joo, niin se tietysti jättää jälkensä siihen, mutta
28 humalassa en tullut
29 S: Joo vähän joo, no kuinkas usein nyt sitten yleensä otat ja otatko
30 humaltumiseen saakka?
31 A: En en mä usko, ei ois varaakaan
32 S: Kerran viikossa, kahdesti, joka päivä?
33 A: Joo kyllä mä kerran viikossa, joka päivä ei missään nimessä, mutta
34 kerran viikossa aivan rehellisesti täytyy sanoa
35 S: Joo-o, joo-o (samanaikaisesti), no mitä aineita käytät silloin?
36 A: Kossua
37 S: Kossua, aikaisemmin kerroit tota, että otit useampana päivänä
38 A: Kyllä tota
39 S: Niin joo, ainako humaltumiseen saakka?
40 A: Ei, en minä ei, ei humaltumiseen saakka, ei ei, paitsi sillon
41 aikasemmin, ei nykyään, ainahan sitä jonkin verran
42 S: Sanotaan ny sillai
43 A: En minä kyllä horju enkä heilu
44 S: Otatko seuraavana päivänä kaljat?
45 A: Ei, ei paitsi sillon aiemmin, ei nykyään
46 S: Niin, niin joo, tossa kun mainitsit ratteja tapahtuneen
47 aikaisemminkin, nii tota niissä on promillet sit kuitesi ollu yli
48 yhden eli siihenkin tarttee jonkun verran ottaa?
49 A: Joo, tota viimeistä, jälkimmäistä ollu krapula-aamuina tai iltoina
50 S: Joo niin kuinkas nyt sitten, paljonko oli nää promillet?
51 A: Poliisin mittari ei riittänyt, olisko ollu neljän paikkeilla
52 S: Joo-o, jaaha, ahaa ja se tapahtu koska?
53 A: Joulukuun neljäs
54 S: Eli varsin hiljakkoin olet tuollaisen kunnon kännin kuitenkin ottanut
55 A: Mä en pysty itse arvioimaan, en huomaa, jos juon pullon kossua,
56 se ei vaikuta mulle yhtään mitään
57 S: (naurahtaa) Niin täämösiin liikkeisiin, no tota oletko koskaan ollu
58 tällasissa päihdehuoltoapaikoissa, A-klinikalla?
(x 27)

Haastattelun kulun yleinen tunnuspiirre on, että työntekijä esittää juomisen määrään, tiheyteen, tapaan ja laatuun liittyviä tarkentavia kysymyksiä, joihin saa aineksia asiakkaan edeltävistä vastauksista. Otetta alustavasti analysoidessamme olimme kiinnittäneet huomiota kahteen seikkaan: ongelman määrittelyyn ja tähän liittyviin vuorovaikutuksen käännekohtiin. Ote käynnistyy työntekijän kysyessä päihteiden käytöstä, mihin asiakas vastaa puhumalla menneisyydestään. Juominen oli hänelle ongelma aikaisemmin ja nyt hän arvioi päässeensä asiassa "kohtuulliseen järjestykseen", vaikka ei täysraittiuuteen koskaan katso pystyvänsäkään. Työntekijän kysymys viimeisestä juomiskerrasta murentaa kuitenkin tätä menneisyyden ongelma -tulkintaa siinä mielessä, että siitä kehkeytyy tarkentavien kysymysten ja vastausten sarja, jossa "yöllä janoon juotu olutpullo" johtaa keskustelun sitä välittömästi edeltäneeseen runsaampaan juomiseen ja siitä edelleen asiakkaan juomistavan yleisempään kartoittamiseen. Asiakas kiistää humalahakuisen käytön, mutta keskustelun viimeisenä käännekohtana voi pitää sitä, että hän myöntää olevansa itse kykenemätön arvioimaan humalansa määrää. Keskustelu etenee katkelmassa niin, että asiakkaan mennyt alkoholiongelma muokkautuu tarkennuskysymyksiä kautta enemmän tai vähemmän myös nykyiseksi ongelmaksi.

Esitimme yhteiskeskustelussa edellä mainitut huomiomme ja totesimme lisäksi, että otteessa on lukuisia kohtia, joissa tulkintaa olisi voinut lähteä viemään myös toiseen suuntaan (hyväksyä asiakkaan käsityksen omasta "järkiin tulemisestaan", määrittää keskiolutpullo viattomaksi juomiseksi, tarttua yölliseen unettomuuteen jne.). Haastattelun tehnyt työntekijä kommentoi meille toisenlaisten suuntien olleen mahdottomia: hänellä oli haastattelutilanteessa vahva intuitio siitä, että koska kyseessä on noin 50-vuotias mies, jolla on takanaan jo kolme rattijuopumusta, "homma saattaa kompastua alkoholiin". Intuition syntymisessä oleellinen asema oli asiakkaan ulkonäöllä ja olemuksella (ja hajulla), jotka viestivät omalla kielellään asiakkaan ongelmasta. Tämä intuitio tuli tarkistaa. Tarkistamisen idea kääntää sosiaalityöntekijän mielenkiinnon asiakkaan juomishistoriaan. Arvioinnin painopiste on siten paitsi asiakkaan nykyisyydessä, myös vahvasti siinä menneisyydessä, joka on johtanut 'lässä ja nyt' tilanteeseen.

Yleisemmin ottaen tarkkaa tietämistä ja oikeaan osuvaa tulkintaa pohdittiin toimisto x:n yhteiskeskusteluissa kahdesta suunnasta. Keskusteluissa toistui ensinnäkin se, että tulkinnan asiakkaan soveltuvuudesta tulisi olla mahdollisimman paikkansapitävä oikeuden kannalta. Oikeus on se taho, jota tulee palvella tekemällä mahdollisimman luotettavia soveltuvuusarvioita. Sosiaalityöntekijöiden tärkeäksi yhteistyökumppaniksi nostettiin siis oikeus. Kumppanuutta asiakkaiden suuntaan rakennettiin mahdolliseksi oikeastaan vasta sitten, kun yhdyskuntapalvelu olisi käynnistynyt tai kun muuta

kautta palattaisiin asiakkaan kanssa 'yhteen'. Toinen, keskusteluissa toistuva teema oli arvion osuvuus suhteessa sosiaalityön omiin tavoitteisiin. Tällaisina sosiaalityön tavoitteina pidettiin asiakkaan tukemista sekä selviytymistä edesauttavan konkreettisen sosiaalisen tuen tarjoamista. Tarkat diagnoosit asiakkaan tilasta ovat tarpeen, jotta olisi käytössä tietoa siitä, mihin ja miten sosiaalityöllistä tukea jatkossa voitaisiin suunnata.

Kahdessa kriminaalihuollon aluetoimistossa käydyissä keskusteluissa *sosiaalityölle ja yhdyskuntapalvelun soveltuvuusselvityksille asetui perustavanlaatuisesti erilainen institutionaalinen tehtävä* – toinen sopivaan ja toinen tarkkaan tietämiseen liittyvä (ks. kaavio 1). Oleellista näissä tehtävän muotoiluissa oli niiden *itseäänselvyys*. Ne olivat välittömästi läsnä siinä puheessa, jolla työn arkisia käytäntöjä tehtiin ymmärrettäväksi meille tutkijoille. Kulttuurit tulivat yhteiskeskusteluissa toistuvasti esiin niin jaettuina asioina, että niiden olemassaolon tunnistaminen tuli mahdolliseksi vasta keskinäisen vertailun kautta.⁹

Kaavio 1: Sosiaalityön toimintakulttuurit yhdyskuntapalvelun soveltuvuusselvityksissä

	Tarkan tietämisen kulttuuri	Sopivan tietämisen kulttuuri
Soveltuvuusselvityshaastattelun tehtävä	Yksityiskohtaisten ja 'osuvien' tietojen hankkiminen	Myönteistä lausuntoa tukevien tietojen hankkiminen
Arvioinnissa relevantti tieto	Asiakkaan tähänastinen elämä	Asiakas 'tässä ja nyt' ja tulevaisuudessa
Selvityksen laatiminen	Kriminaalihuolto ja sen työntekijät	Työntekijä neuvottelee arviosta asiakkaan kanssa
Yhteistyön suunta	Oikeus nyt, asiakkaat myöhemmin	Asiakkaat
Sosiaalityön tehtävä	Sosiaalisen tuen organisointi	Toimivan asiakassuhteen luominen

Diskurssianalyttinen tarkastelu: toimintakulttuurit haastattelujen käytäntöinä

Tulkintakehikko sopivan ja tarkan tietämisen kulttuureista yhdyskuntapalvelun soveltuvuuden arvioinnissa (ks. kaavio 1) syntyi siis työntekijöiden ja tutkijoiden yhteisanalyysien pohjalta. Näiden analyysien pohjana puolestaan olivat soveltuvuusselvityshaastatteluista melko satunnaisesti poimitut palat. Siksi katsoimme tarpeelliseksi palata takaisin haastatteluaineistoon ja käydä se vielä kerran systemaattisesti läpi. Millä tavoilla kulttuurit ovat paikannettavissa sosiaalityöntekijöiden ja asiakkaiden vuorovaikutuksessa: vallitsevina käytäntöinä, pieninä häivähdyksinä? Ovatko kulttuurit niin toimistospesifejä kuin yhteisanalyysi oli antanut ymmärtää vai löytyykö kummankin toimiston työkäytännöistä molempien kulttuurien aineksia? Vai ovatko kulttuurit kenties vain yhteiskeskusteluissa syntyneitä ja niissä hetkellisesti eläviä käytäntöjä ilman selvää yhteyttä haastatteluihin? Entä voiko aineistosta tulkita esiin sopivan ja tarkan lisäksi muunlaisia kulttuureja? Haastatteluaineiston toinen analyysikierrös oli sen läpilukemista jo syntyneen kahden kulttuurin tulkintakehikon kautta. Aineiston lukuisat yksityiskohdat jäsenyivät, jos olivat jäsenyäkseen, tuon kehikon osiksi. Aineistoa ei kuitenkaan luettu minkään ulkopuolelta tulleen idean tai teorian kautta: kehikko oli tutkimuksen siihenastisessa prosessissa kehkeytynyt aineistopohjainen tulkinta, jota uudessa analyysikierröksessämme tarkensimme, mutta myös arvioimme uudelleen.¹⁰ Analyysin tulos on seuraavanlainen.

Sopivan tietämisen kulttuuri haastatteluissa

Myönteistä lausuntoja tukevien tietojen hankkiminen

Sopivan tietämisen kulttuurissa soveltuvuusselvityshaastattelun keskeisin funktio on hankkia sellaisia tietoja, jotka puoltavat yhdyskuntapalvelutuomiota. Toisin sanoen on saatava selville tai paremminkin tuotettava tämän funktion kannalta sopivia asioita. Haastattelukäytännöissä tämän tehtävän toteuttaminen elää viidellä eri tavalla:

Taulukko 1: Myönteistä lausuntoa tukevien tietojen hankkiminen

1. Periaatteen eksplisiittinen ilmaiseminen (2)
2. Sopivien tietojen poimiminen (4)
3. Epäsopivien tietojen vaimentaminen (1)

4. Positiivisten tietojen konstruoiminen (4)
 5. Negatiivisten tietojen konstruoiminen positiiviseksi (4)
 6. Muodollinen tai valikoiva ulkopuolisten tietojen käyttö (6)
- Yhteensä 21, y:19, x:2¹¹

Periaatteen eksplisiittinen ilmaiseminen haastattelutilanteessa on tavoista kaikin suorasukaisin. Positiivisten tietojen hankkimisen ja esittämisen tavoite puhutaan asiakkaalle auki hyvin selvästi:

Ote 3: Periaatteen eksplisiittinen ilmaiseminen

- 1 S: Ei siellä mitään ihmeellistä tietoo...sun tiedot...(taukoja, naputusta).
 2 Se nääs on se paperi yhteenvedon kanssa niin vastassa tuolla
 3 oikeudessa. Siihen on tarkoitus laittaa noita perustietoja ja sitten
 4 semmosia positiivisia asioita. Eihä sulla oikeestaan mitään synti-
 5 listaa ookaan, mutta jos siellä vaikka olis, niin ei niitä oo kauheesti
 6 tarkoitus tuoda esille, kun se on semmonen sun kannalta
 7 positiiviseksi tarkoitettu paperi, et siin on asiat niinku ne on, eikä
 8 kaivella mitään vanhoja...
 9 A: Yhm.
 10 S: ...iänikuisia museotietoja, kun niillä ei oo tän hetken tilanteen
 11 kannalta mitään merkitystä suur... joskus jotain ollukki.
 11 A: Joo.
 (y 15b, 5)

Sosiaalityöntekijä kertoo, että paperiin (selvitykseen ja lausuntoon) laitetaan kahdenlaisia tietoja: perustietoja ja positiivisia asioita. Näiden tietojen vastakohdan muodostaa menneisyyden "syntilistä" eli kielteiset tiedot. Työntekijä tuottaa epävarmana sen, onko asiakkaalla tuollaista "syntilistää" vai ei. Yhtäältä hän toteaa, ettei sitä "oikeestaan ookaan", mutta toisaalta jättää avoimeksi, josko jotain joskus olisi ollutkin. Olennaiseksi asiaksi ei kuitenkaan muodostu sen selvittäminen, mitä menneisyydessä on ollut ja tapahtunut. Päinvastoin olennaista on juuri se, ettei työntekijä nosta menneisyyttä keskeiseksi teemaksi, vaan pikemminkin toteaa, ettei tällaiseen selvittelyyn ole tässä yhteydessä ollenkaan syytä lähteä. Se, mikä määrittyy merkitykselliseksi, on siis asiakkaan nykyinen tilanne, eivät "iänikuiset museotiedot". Tähän samaan merkityksellistämisen tapaan liittyvät sekä toinen että kolmas myönteistä lausuntoa tukevien tietojen hankkimisen tapa: *sopivien tietojen poimiminen ja epäsoptivien tietojen vaimentaminen*. Sopivien tietojen poimimisessa on kysymys haastattelutavasta, jossa käydään rutiininomaisesti läpi asumiseen, perheeseen, päihtheisiin ja niiden edelleen liittyvät asiat ilman, että lähdetään 'kaivelemaan' perinpohjaisesti taustoja tai tarkempia detaljeja, jotka

saattaisivat paljastaa myönteisen lausunnon kannalta ongelmallisia asioita. Epäsopivien tietojen vaimentamista tarvitaan silloin, kun asiakas alkaa kysymättä tuottaa omia ongelmiaan tai niiden hallitsemattomuutta korostavaa puhetta. Aineiston ainoa vaimentamisesimerkki on esitetty edellisessä luvussa (ote 1). On jännittävää, kuinka tämän sopivan tietämisen kulttuurin eräänlainen ääriformulointi johti meidät paitsi sopivan tietämisen kulttuurin, myös tarkan tietämisen kulttuurin jäljille.

Mutta myönteiseen lausuntoon tähtäävä toiminta ei ole vain minimalistisesti sopivien ja ongelmaformuloinneista riisuttujen tietojen hankkimista. Se voi olla myös *positiivisten tietojen konstruoinnista* itse haastatteluvuorovaikutuksessa:

Ote 4: Positiivisten tietojen konstruointi

- 1 S: Onks sulla jotain sellasii ihmisii, jotka, jotka vois olla siinä olla, olla
2 auttamassa sua siitä, että sä saat sen suoritetuks?
3 A: No en mä nyt tiedä.
4 S: Nii.
5 A: Itsestähän se on kiinni.
6 S: Nii.
7 A: Auttamaan...
8 S: Nii.
9 A: ...kukaan pysty, manipuloimaan.
10 S: Nii. Ei pysty sillee manipuloimaan totta. Sen takia mä sulta kysynki sitä...
11 A: Yhm.
12 S: ...ku se on itestä kiinni, että kerro nyt ittestäs, miten sä sen hoidat
(naurahtelua).
13 A: Yhm.
14 S: Muuten toisaalta kyllä siin niinku on, onhan siinä niinku ympärillä
15 olevilla ihmisillääki oma merkityksensä, sehän...
16 A: Yhm.
17 S: ...voi olla hyvään tai huonoon suuntaan se merkitys.
(keskustelua kavereista)
18 S: Löytyskö vielä jotain sellaista, jotka ois siin tavallaan niinku, niinku
19 myönteisesti vaikuttamassa siihen yhdyskuntapalvelun
20 onnistumiseen, tällasia ihmissuhteita?
21 A: No mutsi nyt on ainoo varmaa, joka...
22 S: Nii.
23 A: ...auttaa ainakin sen käymiseen.
24 S: Nii. Onks sun mutsis tota tietääks se näistä tästä oikeudenkäyntijutusta?
25 A: Tietää.
26 S: Yhm. Asuuks sun mutsis tota Marjolassa kanssa, vai?
27 A: Tossa tehtaan takana.

- 28 S: Joo yhm. Et se vois olla tavallaan semmonen ihminen, joka, oisko
 29 se patistamassa vai kannustamassa vai sekä että?
 30 A: Yhm. Sekä että.
 31 S: Yhm. Sehän vois olla vaikka, että se oi...tietää, tietäis sitten ne ajat,
 32 koska sun pitäis olla töissä, niin kuiteska sustahan se on niinku
 33 viime kädessä kiinni.
 (y 20, 18-19)

Työntekijä kysyy asiakkaalta, onko hänen ympärillään ihmisiä, jotka voisivat olla auttamassa yhdyskuntapalvelun suorittamisessa. Asiakas ei ole halukas nimeämään tällaisia ihmisiä, vaan päinvastoin argumentoi omavastuisuuden puolesta. Auttaminen kääntyy asiakkaan puheessa ikäväsävytteiseksi manipulaatioksi. Työntekijä tarttuu "itsestä kiinni" argumenttiin ja pyytää siihen asiakkaalta täsmennystä, jota ei kuitenkaan tule. Tämän jälkeen työntekijä pyrkii kaksiuloitteistamaan asiakkaan tulkinnan: muiden ihmisten merkitys voi olla hyvän tai huonon suuntainen. Keskustelu kiertyy kavereihin, jotka eivät hahmotu asiakkaan resursseiksi. Työntekijä tekee vielä yhden yrityksen hyvien ihmissuhteiden kartoittamisessa. Tämä tuottaa lopulta tulosta: asiakkaan äiti voi olla resurssi. Lausunnon kannalta positiivinen tieto on näin konstruoitu. Vielä haasteellisemmaksi tehtävä tulee, jos haastattelutilanteessa lähdetään *konstruoimaan negatiivista tietoa positiiviseksi*¹²:

Ote 5: Negatiivisten tietojen konstruoiminen positiivisiksi

- 1 S: Käytännössähän se, jos jos siin tulee ongelmia, että menee, päättyy
 2 tai tollai, niin sittenki voidaan pistää se, vaikka tässä ei sitä niinku
 3 varsinaisesti suunniteltaiskaa, että käytännössä ainakin mulla on,
 4 että silleen, kun on ollu huonokuntonen kaveri, eikä oo sen takia
 5 sitte palveluu mennykkää, niin sitte A-klinikalle, että käytiin
 6 kuitenkin se päihdehuoltojaksottelu, niin sitte...
 7 A: Nii, jos se nyt näyttää siltä, niin sitte mä menen.
 8 S: Yhm.
 9 A: Aivan.
 10 S: Niin elikkä laitan maininnan, että jos mahdolliseen ykp:hen. Me
 11 käytetään ykp lyhennettä yhdyskuntapalvelusta, niin sen aikana
 12 näyttää olevan tarvetta, niin sä oot kuitenkin suostuvaine...
 13 A: Kyllä
 14 ...sitte menee.
 (y 25, 16)

Otetta edeltää päiheisiin liittyvä keskustelu, jossa on ilmennyt, että asiakas käyttää mietoja huumeita ja toisinaan reippaasti alkoholia. Molemmat tiedot

ovat myönteisen lausunnon kannalta ongelmallisia. Tietojen ongelmallisuutta lieventää se, jos asiakas ilmoittaa olevansa halukas osallistumaan yhdyskuntapalveluun liitettävään päihdehuollon jaksoon. Ennen otteeseen sisältyvää episodtia asiakas on kuitenkin todennut, ettei hän ole tähän halukas. Otteessa työntekijä ottaa asiakkaan kiellon tai ei-halukkuuden vastaan, mutta saa hänet myöntyväiseksi toiseen asiaan eli siihen, että jakson voi kirjata lausuntoon. Kirjaaminen on tässä tilanteessa¹³ tärkeä asia, sillä näin negatiivinen tieto ”mahdollisesti päihdeongelma, jota ei halua tunnustaa tai hoitaa” konstruoituu positiiviseksi: ”on suostuvainen päihdehuollon jaksoon, jos siihen tulee tarvetta”.

Muodollinen tai valikoiva ulkopuolisten tietojen käyttö tarkoittaa sitä, että asiakkaalle kerrotaan, että lausunto tulee perustumaan hänen haastattelussa esittämiinsä tietoihin tai paremminkin asiakkaan ja työntekijän yhdessä rakentamiin tietoihin. Saatuja tietoja ei aseteta kyseenalaisiksi vertaamalla niitä joihinkin haastattelun ulkopuolisiin tietoihin. Asiakkaalta kysytään ainoastaan muodollisesti lupa tietojen hankkimiseen muilta viranomaisilta, koska tälle lupa-asialle on oma paikkansa haastattelulomakkeessa. Toisinaan työntekijä saattaa myös kysyä asiakkaalta, mikä ulkopuolinen taho voisi kertoa hänestä positiivisia asioita. Tällaisen tavan puhua ulkopuolisten tietojen rajatusta käytöstä, samoin kuin asiakkaan itsensä esittämien tietojen merkityksen painottamisen, voi ymmärtää pyrkimyksenä rakentaa luottamuksellinen suhde asiakkaaseen haastattelutilanteessa¹⁴.

Työntekijä neuvottelee arviosta asiakkaan kanssa

Sopivan tietämisen kulttuuri todentuu haastatteluissa myönteisten tietojen konstruoinnista lisäksi myös työntekijän ja asiakkaan tietynlaisena neuvottelukumppanuutena. Työntekijä on tietysti se, joka viime kädessä pitää haastattelun lankoja käsissään, mutta asiakas kuitenkin otetaan mukaan arvioimaan omaa soveltuvuuttaan. Tämä mukaan ottaminen ilmenee seuraavankaltaisin tavoin:

Taulukko 2: Työntekijä neuvottelee arviosta asiakkaan kanssa

1. Selvitystekstin tekeminen on yhteinen asia (5)
 2. Työntekijä kertoo, mitä aikoo selvitykseen laittaa (5)
 3. Työntekijä pyytää asiakkaalta hyväksyntää selvityksen tekstiin (11)
 4. Työntekijä muotoilee tekstiä asiakkaan puheen mukaan (7)
 5. Johtajan laatima lausunto pohjautuu haastattelussa muotoutuneeseen tulokintaan (3)
- Yhteensä 31, y:21, x:10

Selvitystekstin tekeminen yhteiseksi asiaksi tarkoittaa esimerkiksi sitä, että haastattelun kuluessa työntekijä kysyy ”mitä näistä tukitoimista laitettaisiin tänne” (y 28, 46) tai kommentoi selvityksen kirjoittamista toteamalla ”pistetäänpä tohon noita” (y 15 a, 15). Tällaiset monikkomuotoiset lauseet (työntekijä ei sano: mitä laittaisin tai pistänpä) rakentavat haastattelun molemmat osapuolet osallisiksi arvioinnin tekemisessä. Varsin konkreettista molempien osallisuuden korostamista on tilanne, jossa työntekijä antaa toisella tapaamisella asiakkaalle luettavaksi selvitystekstin ja kysyy, vastaako se asiakkaan käsitystä. Työntekijä kirjoittaa näin työnsä puolesta selvitystekstin, mutta asiakas osallistuu sen tekemiseen arvioimalla sen sisällön osuvuuden.

Asiakkaan rooli ei kuitenkaan palaudu sopivan tietämisen kulttuurissa vain lopputuloksen ’tarkistamiseen’, vaan osallistamista tapahtuu monin eri tavoin jo haastattelujen kuluessa. Osallistamista on jo sekin, että *työntekijä kertoo asiakkaalle, mitä aikoo selvitystekstiin laittaa*. Asiakkaalla on näin mahdollisuus ainakin kommentoida asiaa omasta näkökulmastaan. Astetta vahvemmassa osallistamisesta on kyse silloin, kun *työntekijä pyytää asiakkaalta hyväksyntää selvityksen tekstiin*:

Otteet 6 ja 7: Työntekijä pyytää asiakkaalta hyväksyntää selvityksen tekstiin

- 1 S: Tunnekkko miehen?
2 A: No eiköhön se siinä o.
3 S: Et menee melko lailla lähelle jotkut?
4 A: Joo.
5 S: Joo hyvä. Niin se pitää olla. Tän planketin tarkoitus on viel se, että
6 ois tämmönä positiivinen puoli oikeudessa.
(y 14b, 41)

- 1 S: (Kirjoituskoneennaputusta) Pitääkö paikkansa, mä sanon,
2 alkoholin käyttö rajoittuu vapaapäiviin ollen silloin kuitenkin melko
3 runsasta? Ni..
4 A: No...
5 S: ..otat vapaapäivinä, mutta sillon vaan?
6 A: No joo. Pistä niin.
(y 15a, 23)

Otteita edeltäneissä keskusteluissa on puhuttu läpi lomakkeen edellyttämät teemat (ote 6) tai asiakkaan alkoholin käyttöön liittyvät asiat (ote 7). Kysymyksillä ”tunnekkko miehen” ja ”pitääkö paikkansa” työntekijä ikään kuin siirtää viimekätisen asiantuntijuuden näissä asioissa asiakkaalle: asiakas tuntee itsensä ja alkoholin käyttönsä parhaiten, ja työntekijän tehtävä on varmistaa, että hän on kirjannut asiat asiakkaan tarkoittamalla tavalla. Molem-

missä tapauksissa asiakas hyväksyy työntekijän tulkinnan. Oteessa kuusi työntekijä ilmaisee vielä lopuksi eksplisiittisesti myönteisten tietojen hankkimisen ja esittämisen funktion.

Kaikkein vahvimasta asiakkaan osallistamisesta on kyse silloin, kun työntekijä ilmoittaa muotoilevansa selvitystekstiä asiakkaan puheen mukaan:

Otteet 8 ja 9: Työntekijä muotoilee tekstiä asiakkaan puheen mukaan

1 S: Joo. Niin no tohon muokkaan sillä lailla just, että noi mitä kerroit.
(y 24, 12)

1 A: ...ja päihteiden käyttöki o varmaa paras mahdolline mitä on ollu
2 viitee vuoteen.

3 S: Nii justiin joo.

4 A: Et sillee ihan hyvä.

5 S: Nii et sehä. Joo kyl mä aattelinki, et se olis ihan syytä laittaakki.
(y 18b, 30-31)

Otteessa kahdeksan työntekijä ilmoittaa kirjaavansa asiat selvitykseen tarkasti asiakkaan kertomalla tavalla. Kirjattavat asiat, joista asiakas on edellä puhunut koskevat hänen perhetilannettaan ja lastenhoidon järjestelyjä. Yhdeksännessä oteessa asiakas arvioi päihteiden käyttöön positiivisella tavalla omalla 'kehitysmittarillaan'. Työntekijä toteaa tämän positiivisen suunnan olevan asian, joka hänen olisi syytä kirjoittaa selvitystekstiin.

Kun asiakas osallistetaan ja sitoutetaan edellä mainituilla tavoilla oman soveltuvuutensa arvioinnin tekemiseen, arviosta tulee haastattelutilanteessa neuvoteltava asia. Osallisuus ja yhdessä tekeminen menettää merkityksensä, jos neuvoteltua tulosta muutetaan haastattelun jälkeen. Sopivan tietämisen kulttuurissa työntekijät saattavatkin kertoa asiakkaille haastattelun kuluessa ikään kuin ennakkotietona, että *johtajan laatima lausunto tulee pohjautumaan haastattelutilanteessa muotoutuneeseen tulkintaan.*

Tarkan tietämisen kulttuuri haastatteluissa

Yksityiskohtaisten ja 'osuvien' tietojen hankkiminen

Tarkan tietämisen kulttuurissa olennaista on hankkia perusteelliset ja luotettavat tiedot asiakkaista, jotka takaavat oikeaan osuvan arvion heidän soveltuvuudestaan yhdyskuntapalveluun. Tiedot eivät kenties voi koskaan olla aivan täydellisiä eivätkä arviot sataprosenttisen varmoja, mutta tärkeää on

kuitenkin tavoitella mahdollisimman suurta tarkkuutta. Tarkkojen tietojen hankkimisen periaate todentuu haastatteluissa eri tavoin:

Taulukko 3: Yksityiskohtaisten ja 'osuvien' tietojen hankkiminen

1. Eksplisiittinen periaatteen ilmaiseminen (7)
 2. Yksityiskohtainen kyseleminen (11)
 3. Monien tietolähteiden käyttö (13)
 4. Asiakkaan tunteminen entuudestaan (3)
 5. Perusteiden hakeminen negatiivisten tietojen kumoamiselle (2)
- Yhteensä 36, x:33, y:3

Työntekijät esittävät tarkkuuden periaatteen asiakkaalle usein eksplisiittisesti. Oteessa kymmenen aloitetaan tilanteesta, jota on edeltänyt yksityiskohtainen asiakkaan aiempien työsuhteiden läpikäyminen: työntekijä on kysellyt työsuhteen laatuja, ajankohtia ja kestoja. Asiakkaalle hän antaa omasta kyselemisestään seuraavanlaisen selonteon:

Ote 10: Eksplisiittinen periaatteen ilmaiseminen

- 1 S: Just joo. Pannaan tähän numerot et mä muistan. Joo kun tää niin
2 kun miks mää tätä nyt aika tarkkaan tässä utelen niin se taas liittyy
3 tähän soveltuvuuteen et vähän niinku katon et miten sä tähän
4 memnessä oot tavallaa hoitanu sun juttus. Mitä sä oot sopinu,
5 miten ne on sujunu.
(x 5, 22)

Työntekijä selittää asiakkaalle ”utelun” syyn, joka on soveltuvuuden arvioiminen. Samalla hän tulee sanoneeksi, että soveltuvuuden voi arvioida vain tarkkojen tietojen varassa. Asiakkaan tähänastinen työhistoria yksityiskohtineen on yksi tietoaalue, joka vaikuttaa lopulliseen johtopäätöksen soveltuvuudesta. Ote alkaa numeroiden muistiin merkitsemisellä. Ei ole sattumaa, että työntekijä laittaa juuri numeroita ylös. Tarkassa tietämisessä määrät (esim. juomisen määrät, työsuhteiden määrät) ja kestot (esim. parisuhteiden ja työsuhteiden pituudet) ovat olennaisia soveltuvuuden indikaattoreita. Ylipääntään *yksityiskohtainen kyseleminen* on tarkan tietämisen kulttuurissa tärkein haastattelemisen strategia. Tästä olemme esittäneet esimerkin edeltävässä tekstissämme (ote 2).

Tarkassa tietämisessä haastattelutilanne ei määriy ainoaksi, eikä aina edes ensisijaiseksi tietojen hankkimisen paikaksi. Haastattelujen kuluessa puheeksi tulevat usein muut informaation lähteet, jolloin työntekijät tekevät asiakkaalle selväksi, että *soveltuvuuden arvioinnissa käytetään tarvittaessa monia tietolähteitä*:

Otteet 11 ja 12: Monien tietolähteiden käyttö

1 S: Ja toinen on sitten, että ilman sun suostumustas mää en saa kysyä,
2 kysyä keltään sua koskevia tietoja. Mut otetaan ne sitten vasta
3 lopussa jos tässä ilmenee että tarteeks mun kysyä joltain joltain.
(x 13, 9)

1 S: Joo. Et se on tietysti kiinni, että minkä laatuinen tää on. Tieks sää
2 ite onko tässä nyt tälle asianomistajalle tullu mitään kummempia
3 isompia vaurioita?

4 A: Sil oli kahdesta hampaasta oli pala lohjennu mut ei niinku mitää
5 muuta.

6 S: Just joo, joo. (tauko) Tässä kyllä sanotaan terveyskeskuslääkärin
7 lausunnos että päähän potkiminen aiheuttanu hengen vaaran. Et
8 kyllähän tässä tietysti.

9 A: No ainahan se lukee siinä

(x 12, 40)

Otteessa yksitoista työntekijä selittää asiakkaalle, että tietojen kysyminen muilta viranomaisilta edellyttää asiakkaan suostumusta. Kiinnostavaa otteessa on se, että työntekijä pidättää itsellään oikeuden arvioida sen, tarvitaanko ulkopuolisia tietoja vai ei; jos haastattelussa ei päästä riittävään tarkkuuteen jossakin asiassa, työntekijä täydentää tietoja muista lähteistä (asiakkaalta pyydetyn luvan turvin). Asiakkaan itse tuottama kuva itsestään asettuu yhdeksi tietolähteeksi muiden joukossa. Tästä on kyse myös otteessa kaksitoista, jossa työntekijä tuo ulkopuolisia tietoja haastattelun sisään ikään kuin asiakkaan puheen haastajaksi. Mikä on tarkkaa ja 'osuvaa' tietoa silloin, jos asiakkaan puhe ja viranomaislausunto ovat ristiriidassa keskenään? Tarkan tietämisen kulttuurin arkea on myös tällaisten ristiriitojen selvittäminen, usein lisätietojen avulla.

Asiakkaat ja työntekijät eivät suinkaan aina kohta toisiaan ensimmäistä kertaa soveltuvuusselvityshaastattelussa. Takana saattaa olla pitkäkin, esimerkiksi valvontaan liittynyt asiakassuhde. Mutta asiakkaat ovat usein 'tuttuja' toisellakin tavalla. Kriminaalihuollon muut työntekijät, poliisi- ja syyttäjäviranomaiset jne. ovat kirjanneet erilaisissa raporteissaan ja päätöksissään asiakkaista tietoja, jotka ovat haastattelevan työntekijän käytettävissä. Työntekijät perustelevatkin toisinaan vähemmän tarkkaa haastattelutekniikkaansa sillä, että *he tuntevat asiakkaan tarpeeksi hyvin entuudestaan*. Perustelun käyttö kertoo siitä, että tarkkuus – sekä yksityiskohtainen kyseleminen että monien tietolähteiden käyttö – on haastattelutilanteessa normi, josta poikkeaminen on erikseen perusteltava:

Ote 13: Asiakkaan tunteminen entuudestaan

- 1 S: Joo tää on oikeestaan tässä tämä, mikä tulee niihin lomakkeisiin,
2 että tietoja. Et kyl se saadaan näillä tiedoilla kirjoitettua ja sitten
3 nää vanhat valvontatiedot, mitä tässä nyt lisäksi on käytettävissä,
4 kun sut tunnen ja tossa lomakkeessa tietojen saamista, minkä sä
5 allekirjoitit tossa ennen kun tää haastattelu alkoi, niin siinähan
6 todetaan kaks, mistä tietoja tarkistetaan eli toinen sosiaalivirastossa
7 ja toinen on poliisilaitos, mutta ne on enempi sun kohdalla kun
8 tuntee niin tämmösiä nuoruusasioita että...
- 9 A: (murahdus)
- 10 S: silloin tietysti, jos on täysin uusi asiakas niin tämmösen henkilön
11 kohdalla me tietysti soitellaan kaikki nämä tietyt paikat ja selvitellään
12 tilannetta, mutta sun kohdalla ei varmaan siihen ole aihetta
13 etenkin vielä kun tää on tämmönen varkaudenyritysasia, jossa
14 rikoslain mukaan sakkokin voi olla mahdollinen.
(x 11/1, 13)

Yllä olevassa otteessa työntekijä perustelee asiakkaalle otetta edeltänyttä, rutii-
nimaista 'lyhyen kaavan' haastattelua sillä, että hänellä on entuudestaan tar-
peeksi tietoja. Uuden asiakkaan kohdalla näin ei voitaisi toimia. Aiemmat
tiedot näyttäisivät tässä tapauksessa määrittyvän suosituksiksi yhdyskun-
tapalvelua ajatellen. Asiakkaan tunteminen etuudestaan voi kuitenkin tulla
osaksi haastattelua myös negatiivisella tavalla:

Ote 14: Perusteiden hakeminen negatiivisten tietojen kumoamiselle

- 1 S: Et jossai esitutkintapöytäkirjoissahan näkyy niinku se kirjo, että
2 tietysti me voitais vähän niitäki nyt kattoo tässä ku mul on näitä iso
3 pino täällä mukana että...
- 4 A: No eipä niissä oo ny mitää kattomista kyllä loppujen lopuks.
- 5 S: Ei o, eikä tää niinku mä sanoin, et tää...
- 6 A: Mmm.
- 7 S: tavallaan tää ei niinku suoranaisesti kuulu tähän tähän tota
8 soveltuvuusselvitykseen mut et niinku vois tässä...
- 9 A: Tää on semmonen juttu, josta mua syytetään nii tää ei mee ikinä
10 ees, mä saanu siit mitää ees tuomiookaa tosta.
- 11 S: Joo joo.
12 (Epäselvää)
- 13 S: Niihin ei välttämättä tartte tässä kantaa ottaakkaa, sää tiät ite. Mut
14 näissäki kyllä on, on toisess yks ja toises kaks mukana.
- 15 A: Mmm.

- 16 S: Mutta tota kyllä mä nyt siihen uskon, et kun sä oot näin vakuuttanu
17 että sää sen suhteen yhdyskuntapalveluu ajatellen pystyt pitää oman
18 kaveriseurassaki, ei siinä mittää.
(x 7, 46-47)

Ote sijoittuu haastattelussa vaiheeseen, jota on edeltänyt työntekijävetoinen keskustelu siitä, onko asiakas kenties liian kiinni kaveriporukassaan. Työntekijän tulkinta asiakasta on, että porukka saattaa viedä mukanaan ja tehdä mahdollottomaksi säännöllisyyttä vaativan yhdyskuntapalvelun suorittamisen. Ote alkaa työntekijän puheenvuorolla, jossa hän viittaa esitutkintapöytäkirjoihin, joista hän lukee, että asiakkaan tekemissä rikoksissa on monesti ollut useita tekijöitä. Näiden tietojen pohjalta kaveriporukka määrittyy siis uhkaksi. Riittääkö näiden *negatiivisten tietojen kumoamiselle perusteeksi* yksi tietolähde eli asiakkaan oma vakuutus, kuten työntekijä lopussa esittää? Tarkan tietämisen kulttuurissa se ei ihan riitä. Työntekijä paitsi käsittelee asiaa vielä haastattelun loppupuolella myös käyttää ulkopuolisia tietoja kirjallisen selvityksen laadinnassa.

Kriminaalihuolto ja sen työntekijät tekevät arvion

Tarkan tietämisen kulttuurissa soveltuvuuden arviointi on kriminaalihuollon ja sen työntekijöiden käsissä. Asiakkailta ja muista tarpeellisiksi katsotuista tietolähteistä kerätään arvioinnissa välttämätön informaatio. Tuon informaation käsittely ja analysointi päätöstä varten ei ole asiakkaan vaan sosiaalityöntekijöiden tehtävä. Se, että kriminaalihuolto ja työntekijät ovat soveltuvuusarvion tekijät, puhutaan haastatteluissa olemassa olevaksi asiakksi kahdella tavalla:

Taulukko 4: Kriminaalihuolto ja sen työntekijät tekevät arvion

1. Työntekijä tekee asiantuntijuuseron asiakkaaseen (10)
 2. Hierarkkinen työnjako (9)
- Yhteensä 19, x:16, y:3

Haastattelutilanteessa *työntekijät rajaavat asiantuntijuuden itselleen tekemällä eri tavoin eroa asiakkaisiin:*

Otteet 15, 16 ja 17: Työntekijä tekee asiantuntijuuseron asiakkaaseen

- 1 S: Nyt määhän kyselen sulta näitä asioita ja pistetään tota noin rasti
2 ruutuun menetelmällä. Älä kiinnitä turhaan huomiota siihen että
3 määhän kirjoitan tänne tämmösiä harakanvarpaita kun mun täytyy

4 sitten hetken aikaa miettiä että mitä mä oikeen puhtaaks tänne
5 kirjoitan tän lomakkeen kysymyksen, kysymysten pohjalla ja ja
6 siitä sitten tulee se valmis soveltuvuusselvitys
(x 28, 14-15)

1 S: Mää toimin tässä muistiinpanijana niin on helpompi sitte, tulee
2 juohevammin tuo keskustelu käydyksi ja sit kun joutuu useitten
3 asiakkaitten asioita panemaan muistiin. Me, mul on aina menetelmä
4 ollu, että mää heti jotain oleellista panen tänne ylös ja sitten tuolla
5 laaditaan loppumuotoisena.
(x 11b, 17)

1 S: Tässä nyt tuli kaikki se mitä mää halusin kans kysyä, että et tota ni,
2 tää on mulle nyt sillai sanon ihan suoraan ni, mun täytyy erittäin
3 huolella tätä asiaa pohtii ja miettiä nyt sitte.
(x 7, 65)

Työntekijät määrittelevät yllä olevissa otteissa haastattelutilanteen paikaksi, jossa kerätään tietoja: "mää kirjoitan tänne...", "mää toimin tässä muistiinpanijana...", "tässä nyt tuli kaikki se mitä mää halusin kans kysyä". Asiantuntijuuseron rakentamien asiakkaaseen nähden tulee esiin siinä, että tietoja ei ainoastaan merkitä muistiin, vaan niille tapahtuu jotakin haastattelun jälkeen: "mun täytyy sitten hetken aikaa miettiä", "sitten tuolla laaditaan loppumuotoisena", "mun täytyy erittäin huolella tätä asiaa pohtii ja miettiä nyt sitten". Haastattelua seuraa saatujen tietojen miettiminen, pohtiminen ja muokkaaminen. Soveltuvuusarvio ei siten valmistu haastattelussa. Asiakas ei sanele sen sisältöä, eikä ole viimekätinen asiantuntija oman soveltuvuutensa arvioinnissa. Viimekätinen asiantuntijuus on kriminaalihuollolla ja sen työntekijöillä. Tuleeko lausunnosta myönteinen vai kielteinen jää asiakkaalle haastattelutilanteessa arvoitukseksi. Työntekijät voivat kuitenkin antaa siitä joitakin vihjeitä. Esimerkiksi otteessa 17 vihje on sen suuntainen, että se rakentaa kielteisen lausunnon todennäköisyyden melko suureksi ("mun täytyy erittäin huolella tätä asiaa pohtii"). Vihjeiden antaminen on kuitenkin yhtä lailla asiantuntijuuden pidättämistä itsellä.

Haastattelun jälkeen ei ainoastaan asianomainen työntekijä jatka saamiensa tietojen käsittelyä eteen päin. Soveltuvuuden arvioinnin hierarkiassa on vielä hänen jälkeensä yksi porras:

Ote 18: Hierarkkinen työnjako

1 S: Tota mä sain semmoset tiedot kun mä tässä...
2 A: Hmm.

- 3 S: ...tässä tartten. Mä teen tässä tän selvityksen...
- 4 A: Just.
- 5 S: ...ja sitten tota, sit antaa meidän joko toimistonjohtaja tai
6 apulaisjohtaja lausunnon...
- 7 A: Lausunnon
- 8 S: ...oikeudelle...
- 9 A: Joo.
- 10 S: ...kun hän lukee tän tekemäni selvityksen ja se menee sit oikeuteen.
(x 4, 19)

Otteessa 18 työntekijä formuloi soveltuvuuden arvioinnin *hierarkkisen työn-jaon* asiakkaalle. Hän itse tekee selvityksen, minkä jälkeen toimistonjohtaja tai apulaisjohtaja tutustuu selvitykseen ja kirjoittaa sen pohjalta lausunnon oikeudelle. Viimekätinen asiantuntijuus karkaa näin vielä yhden askeleen kauemmas. Haastatteleva työntekijä ei voi tietää lopputulosta, koska hän ei ole varsinainen päätöksen tekijä.

Johtopäätökset

Yhdyskuntapalvelun soveltuvuusarvioinnin tekeminen on vaativaa tulkinnallista työtä. Asiakkaalta kerätään informaatiota, sitä tulkitaan, suhteutetaan, arvioidaan ja se raportoidaan. Tätä työtä tehdään hyvin vaihtelevissa vuorovaikutuksellisissa tilanteissa. Joskus tarjottu informaatio määrittyy niukaksi, joskus 'vääräksi', joskus liialliseksi. Jokaisen yksittäisen asiakkaan kohdalla työntekijä kuitenkin joutuu tekemään tulkinnan asiakkaan soveltuvuudesta. Kyse on nimenomaan tulkinnasta, sillä soveltuvuutta ei ole itsestään selvästi olemassa missään haastattelutilanteen ulkopuolella; soveltuvuutta ei selvitetä, vaan tuotetaan. Tässä tulkinnallisuudessa on vahvasti läsnä sosiaalityön ammatillisuuden ydin. Se ydin pystyy selvästi uhmaamaan työn reunaehtoja, lomakkeita, lausuntomalleja, yhteistyökumppanien odotuksia ja ottamaan ne käyttöön ja tueksi monin eri tavoin ja mikä oleellisinta: ydintä rakennetaan yhteisöllisesti ja keskustelullisesti. Sosiaalityö on niin ollen vahva elementti yhdyskuntapalvelussa, vaikka sille ei ole osoitettu yksiselitteistä roolia tai paikkaa yhdyskuntapalvelua ohjeistavissa hallinnollisissa kannanotoissa.

On selvää, että erilaiset byrokratiasta tai muusta tulevat rutiiniset ehdot tekevät soveltuvuus selvityshaastatteluista tunnistettavasti samankaltaisia. Siksi nämä sosiaalityöntekijöiden ja asiakkaiden kohtaamiset muistuttavat suuresti toisiaan rakenteeltaan. Jos kuitenkin kohtaamisia tarkastellaan osapuolten välistä kielellistä vuorovaikutusta lähilukien, tulee näkyviin kirjo. Kirjosta olemme tässä artikkelissa paikallistaneet kaksi toimintakulttuuria, jotka monet

työntekijät jakavat niin työtä koskevana yleisymmärryksenä kuin haastattelukäytäntöinä. Toimintakulttuurit ovat paikallisia. Jos katsotaan taulukoiden 1-4 lukuja, ne kertovat, että toimiston x haastattelukäytännöissä on määrällisesti vallalla toinen ja y:ssä taas toinen kulttuuri. Samoista luvuista voi kuitenkin lukea senkin, että myös 'poikkeuksia' löytyy. Kulttuurit eivät ole täysin palautettavissa tiettyihin toimistoihin. Kummankin toimiston käytännöissä toteutetaan silloin tällöin myös toisen kulttuurin mukaisia toimintoja. Toisin on siis mahdollista toimia.

Kaiken kaikkiaan toimintakulttuurien olemassaoloa voi pitää osoituksena sosiaalityön tulkinnallisuudesta ja siihen sisältyvästä moninaisen toiminnan mahdollisuudesta: kulttuureissa ovat läsnä yksilöllinen, tilanteittain vaihteleva elementti, mutta myös kollegoiden ja työyhteisöjen jakamat tavat ja tottumukset. Tämän empiirisen tuloksen pohjalta voisimme väittää yleisemminkin, että *sosiaalityötä käsittelevässä kirjallisuudessa sitkeästi ylläpysyvä tapa kategorisoida osa sosiaalityöstä ulkoapäin ohjautuvaksi ja rutiininomaiseksi byrokratia- ja paperityöksi, on sosiaalityön arkisille käytännöille vieras ilmiö.*

Paikallistamamme sopivan ja tarkan tietämisen kulttuurit perustuvat erilaisiin käsityksiin soveltuvuushaastattelun tehtävästä, arvioinnissa relevantista tiedosta, selvityksen laatimisesta, yhteistyön suunnasta ja kaiken kaikkiaan sosiaalityön tehtävästä (ks. kuvio 1). Edellisessä kulttuurissa pidetään tärkeänä myönteistä soveltuvuusarviointia. Jälkimmäisessä kulttuurissa sen sijaan työntekijällä on aktiivisen epäilijän ja tiedon koettelijan rooli ja tulkin-taa asiakkaan soveltuvuudesta rakennetaan monivaiheisesti mahdollisimman tarkaksi. On kuitenkin tärkeätä muistaa se, että *molemmissa kulttuureissa asiakkaan soveltuvuus yhdyskuntapalveluun on konstruktio. Ainoastaan arvioinnissa tuotettava ja käytettävä tiedon tyyppi vaihtelee.* Sopivan tiedon kulttuurin käytännöissä relevantiksi tiedoksi määrittävät asiakkaan nykyisestä ja tulevasta tilanteesta kertovat asiat, kun taas tarkan tietämisen kulttuurin käytännöissä asiakkaan menneisyydestä kertovan tiedon painoarvo määrittyy suureksi.

Mitä tulee yhteistyön suuntaan, toinen korostaa lojaalisuutta profession ja asiakkaisiin, toinen puolestaan sitä tehtävää, jota ollaan tekemässä, jolloin tärkeimmäksi yhteistyökumppaniksi nousee oikeus. Sopivan tietämisen kulttuurissa asiakkaan kanssa, 'tässä ja nyt' -tapahtuva vuorovaikutus on sosiaalityön tekemisen tärkein väline. Tarkassa tietämisessä vuorovaikutustilanteesta kurotetaan pois päin, ja sosiaalityössä olennaiseksi nähdään konkreettisen ja oikein mitoitettun tuen järjestäminen asiakkaalle yhdyskuntapalvelun suorittamisen aikana. Molemmat kulttuurit perustelevat itsensä oikeutetuiksi, mutta perustelut ovat erilaisia. Kulttuurien 'hyvyyden ja huonouden' arviointiin ei ole olemassa kiinteitä mittareita. Tärkeää on muistaa, että arviointi tapahtuu väistämättä joistakin kriteereistä käsin, ja kriteerit ovat itsessään aina neuvottelunalaisia ja tulkinnallisia asioita.

Kulttuurien perussitoumukset ovat seurauksellisia, eivätkä vähiten asiakkaan kannalta. Asiakkaan asema on erilainen eri toimintakulttuureissa ja samoin häneen kohdistuvat odotukset. Erot koskevat muun muassa vuorovaikutuksellisia taitoja: toisessa työntekijä hallitsee tilannetta asiakkaalle edulliseksi tulkitsemallaan tavalla ja siksi asiakkaan ei tarvitse varoa puhettaan niin paljon kuin toisessa kulttuurissa, jossa hänen sanomansa voi aina johtaa uudelleentarkistuksiin ja ehkä hänelle epätoivottaviin paljastuksiin. Asiakkuus vaatii monia taitoja, mutta kuten analyysi osoittaa, vaadittavia taitoja ei voi tietää ennakkoon valmiiksi. Yksi tärkeimmistä taidoista on se, että asiakkaana oppii kuuntelemaan työntekijän puhetta, sillä työntekijät eksplikoivat omissa puheissaan suuren osan asiakkaisiin kohdistuvista, tiettyihin toimintakulttuureihin kiinnittyvistä odotuksista.

On mahdollista, että kulttuureissa tehdään erilaisia soveltuvuussuosituksia. Vuonna 1997 valtaosa tehdyistä soveltuvuusarvioista päätyi myönteiseen, soveltuvuutta tukevaan kantaan, vaikka pientä vaihtelua aluetoimistojen välillä tässä suhteessa esiintyikin. Soveltuvuusselvitysten teossa paikallistamimme kulttuurien pohjalta on mahdotonta lähteä arvioimaan, johtaako jompi kumpi kulttuureista systemaattisesti esimerkiksi suurempaan yhdyskuntapalvelussa epäonnistumisten määrään. Ei ole suinkaan turha kysyä, mitä seuraa soveltuvuusarviosta, mutta pelkät tilastolliset luvut asioiden etenemisestä eivät kerro suoraan siitä, mitä yhdyskuntapalvelun toimeenpanossa tapahtuu. Seurauksia pitäisi jäljittää empiirisesti ja vaiheittain. Miten näkyy esimerkiksi yhdyskuntapalvelun toimipaikalla se, että yhdyskuntapalvelu on soveltuvuusarvioinnin vaiheessa ymmärretty mahdollisuutena? Tuetaanko asiakasta tämän mahdollisuuden käytössä ja mitä silloin tuetaan? Näkykö rikosentekijän ja hänen tilanteensa tarkka arviointi siinä, millaista tukea häneen kohdistetaan – onko tuki tarkoin kohdistettua asiakkaan elämän ongelmallisimpiin kohtiin? Muuttuvatko yhteistyökumppanit? Esitetty analyysi on liian suppea kertoakseen kokonaisvaltaisesti sosiaalityön ja soveltuvuusselvitysten roolista yhdyskuntapalvelujärjestelmässä. Kokonaisvaltaisuus ei koskaan voi ollakaan konstruktivistisen ja etnometodologisen tutkimuksen tavoite. Kuten johdannossa totesimme, tämänkaltaisen tutkimuksen voima on kontekstisidonnaisten erityisyyksien tavoittamisessa (vrt. Riessman 1994, xv). Tarvitaan siis lisää erityisyyksien (yhdyskuntapalvelun eri vaiheiden, prosessien ja käänteiden) tarkkaa empiiristä tutkimusta, jotta tiedettäisiin, miten sopivan ja tarkan tietämisen kulttuurit muissa konteksteissa elävät, jos ne niissä ylipäätään elävät.

On selvää, että rikoksesta syytetty on erilaisessa asemassa riippuen siitä, kummanlaisessa kulttuurissa hänen soveltuvuuttaan arvioidaan. Samoin soveltuvuusarvioita hyväksikäyttävät tuomioistuimet ovat yhdyskuntapalvelutuomioita päättäessään sidoksissa niihin toimintakulttuureihin, joissa arvi-

oita syytetyn soveltuvuudesta on tehty. Ei ole yhdentekevää, millaisia soveltuvuus selvityskulttuureja syntyy ja ylläpidetään. Olemme analyysissämmme osoittaneet puheen ja keskustelun sekä samalla sosiaalityön arjen pienten tapahtumien voiman. Sosiaalityön toimintakulttuurit rakentuvat pienistä puhetapahtumista, joita ilman niitä ei olisi olemassa. Vanhoja kulttuureja pidetään yllä ja uusia synnytetään samoilla areenoilla, sosiaalityön arkisissa käytännöissä. Jos sosiaalityötä halutaan muuttaa suuntaan tai toiseen, tämä tulos olisi syytä ottaa vakavasti. Mutta sekin on syytä muistaa, että arjen käytännöt ovat aina yllätyksellisiä. Tiukoillakaan ohjeistuksilla niitä ei saa samannäköisiksi, sillä ohjeistukset tulevat aina uudelleen ja uusilla tavoin tulkituiksi asiakkaiden ja sosiaalityöntekijöiden kohdatessa.

Viitteet

- 1 Tutkimus on osa Suomen Akatemian rahoittamaa projektia "Auttamisen instituutiot arkisina käytäntöinä".
- 2 Käytämme tunnistamisen välttämiseksi aluetoimistoista yksinkertaisia koodinimiä x ja y. Näiden kahden, eri kaupungeissa sijaitsevan toimiston työkenttä on sekä lainsäädännöllisesti että Kriminaalihuoltoyhdistyksen omin ohjein määritelty samankaltaiseksi.
- 3 Diskurssianalyttisiä tutkimussuuntauksia on monenlaisia. Tässä tukeudumme etnometodologiseen suuntaukseen, jota kutsutaan toisinaan myös diskursiiviseksi psykologiaksi. (ks. Potter & Wetherell 1987; Edwards & Potter 1992; Potter 1996; Edwards 1997; Widdicombe 1995.)
- 4 Tarkasti ottaen emme kuitenkaan käytä vain näitä yhteiskeskusteluja vaan kaikkea sitä muuta materiaalia, joka niiden liepeillä on tullut tavalla tai toisella merkitykselliseksi (ennen kaikkea erilaiset lomakkeet, esitteet, selvitykset, ohjeistot yms., joihin työntekijät keskusteluissa viittasivat).
- 5 "Auttamisen instituutiot arkisina käytäntöinä" -tutkimusprojektissamme on tehty myös puhtaasti toiseen aineistoon eli soveltuvuus selvityshaastatteluihin perustuvia diskurssianalyysejä (Jokinen & Suoninen 1999; Suoninen 1999).
- 6 Paikallisia toimintakulttuureita ovat tarkastelleet sosiaalisen konstruktionismin ja sosiaalialan työn näkökulmasta muun muassa Hannele Forsberg (1998) ja Jaber Gubrium (1992). Kulttuurit koostuvat toimintayksiköiden jäsenten oletuksista, ideoista, sanastoista ja tavoista, joilla he ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Ne ovat jaettuja ja standardisoituja kehyksiä, joita käytetään toiminnan ennakointiin, jäsenyykseen ja reflektointiin (Forsberg 1998, 72).
- 7 Kaikissa tapaamisissa oli vaihteleva määrä työntekijäosallistujia, yleensä 6-10. Osallistuminen oli vapaaehtoista ja mukana oli sekä niitä työntekijöitä, joiden asiakastapaamisia oli nauhoitettu, että niitä, jotka osallistuivat tutkimukseen vain yhteiskeskusteluissa. Joissakin tapaamisissa oli mukana laitoksemme

sosiaalityön opiskelijoita tai toimistossa harjoitteluaan suorittavia, muiden opilaitosten opiskelijoita.

- 8 Otteiden lopussa oleva koodi on polku aineistoomme. Kirjain (x tai y) kertoo sen aluetoimiston, jossa soveltuvuusselvityshaastattelu on tehty. Tämän jälkeen tuleva numero on ao. haastattelun tunniste ja sen perässä joskus oleva a tai b viittaa saman soveltuvuusselvityksen ensimmäiseen tai toiseen haastatteluun (haastatteluja on tehty toisinaan yksi ja toisinaan kaksi). Koodin viimeinen numero kertoo sivunumeron (tai -numerot), josta ote litteroidusta haastattelusta löytyy.
- 9 Esittelimme joulukuussa 1997 paikallistamiamme toimintakulttuureja kriminaalihuollon työntekijöiden seminaarissa, jossa oli läsnä sekä aluetoimisto y:n että x:n työntekijöitä. Toimistojen työntekijät kommentoivat esitystämme, että "juuri noin se on". He myös tunnistivat oman yksikkönsä ja ainakin meidän kanssa käydyissä keskusteluissa työntekijät kertoivat, että niin asioiden piti ollakin. He toisin sanoen sitoutuivat omaan paikalliseen kulttuuriinsa ymmärtää sosiaalityön ja soveltuvuusselvityksen institutionaalinen tehtävä.
- 10 Kysymys kolmannesta tai kenties neljännestäkin toimintakulttuurista on tässä olennainen. Kolmas kulttuuri oli analyysissä pyrkimässä esiin. Sillä oli alustavasti jo nimikin: rutiinin kulttuuri. Siihen olisivat sijoittuneet sellaiset haastattelun käytännöt, joissa soveltuvuutta selvitetään hyvin 'yksinkertaisesti' asumiseen, työhön, päihteidenkäyttöön jne. liittyvien faktojen tasolla ja haastattelulomakkeen valmiita kysymyksiä käyttäen. Lopulta tästä rutiinin kulttuurista ei tullut kuitenkaan omaa itsenäistä kulttuuriaan: sijoitimme sen aineksia kahden muun kulttuurin osiksi, jolloin rutiinimaisuus sai ikään kuin selityksensä näiden kulttuurien toimintalogiikoiden kautta.
- 11 Nämä yksinkertaiset taulukot (1-4), joissa eritellään ja määrällistetään toimintakulttuureita, ovat tiivistyksiä haastatteluaineiston diskursiivisesta analyysistä. Analyysi tehtiin käyttäen tulkintakehikkona yhteiskeskustelujen pohjalta tiivistettyä kulttuurien ominaispiirteitä kuvaavaa kaaviota (ks. kaavio 1). Tarkemmin sanoen pyrimme paikantamaan kahteen kaaviossa mainittuun piirteeseen – soveltuvuusselvityshaastattelun tehtävään ja selvityksen laatimiseen – liittyviä haastattelukäytäntöjä. Paikantaminen tuotti astetta hienojakoisemman erittelyn: mainitut piirteet ilmenevät haastatteluissa monenlaisilla tavoilla, jotka on ryhmitelty taulukoihin. Tavat elävät aineistoissa lyhempinä tai pidempinä, mutta yhtä kaikki selkeästi paikallistettavina puheenvuoroina ja keskustelukatkelmina. Esimerkiksi taulukon yksi "periaatteen eksplisiittinen ilmaiseminen" on useimmiten yhteen sosiaalityöntekijän puheenvuoroon tiivistynyt lausuma, kun taas saman taulukon "positiivisten tietojen konstruointi" koostuu yleensä useita puheenvuoroja sisältävästä sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välisestä neuvottelusta. Samassa haastattelussa voi joku kulttuurien ilmenemistapa esiintyä useammankin kerran. Taulukon luvut viittaavat kuitenkin niiden eri haastattelujen lukumäärään, jossa kulloinenkin tapa ilmenee. Esimerkiksi "sopivien tietojen poimiminen" elää siis neljässä eri haas-

tattelussa. Taulukon loppusumma koostuu näin laskettujen ilmenemistapojen yhteissummasta. Yhteissumma on lisäksi eritelty kahteen osaan sen mukaan, kuinka usein tavat esiintyvät yhtäältä aluetuomistossa y ja toisaalta aluetuomistossa x.

- 12 Arja Jokisen ja Eero Suonisen tutkimuksen ”Rikoksesta resurssi” (tässä samaisessa kirjassa) voi ymmärtää perinpohjaiseksi erittelyksi siitä, miten negatiivisia tietoja konstruoidaan positiivisiksi haastatteluvuorovaikutuksessa. He analysoivat yhtä (kahdessa osassa tehtyä) soveltuvuusselvityshaastattelua, jossa nuoren miesasiakaan tekemä pahoinpitelyrikos konstruoituu alussa asiakkaan puheessa ’toisten syyksi ja aiheuttamaksi’ tapahtumaksi. Sosiaalityöntekijän keskustelullisten interventioiden jälkeen teko muuntuu kuitenkin lopulta tapahtumaksi, josta asiakas oppi paljon, sillä se pysäytti hänet arvioimaan omaa elämäänsä uudella tavalla. Toisin kuin ’vastuuta pakoileva’ asiakas, itseään refleктоiva asiakas on helposti argumentoitavissa yhdyskuntapalveluun soveltuvaksi.
- 13 Olennaista on huomata, että emme väitä mitään siitä, mitä tapahtuu haastattelutilanteen ulkopuolella tai sen jälkeen. Sosiaalityöntekijä voi siis kirjaamisen lisäksi tehdä – ja mitä todennäköisemmin tekeekin – paljon muuta työtä asiakkaan päihdekysymyksen kanssa.
- 14 Sen sijaan siitä ei voi tehdä johtopäätöksiä siitä, miten ulkopuolisia tietoja ’todellisuudessa’ käytetään.

Kirjallisuus

- Baldock, John and Prior, David (1981) Social Workers Talking to Clients: A Study of Verbal Behaviour. *British Journal of Social Work* 11, 19-38.
- Burr, Vivien (1995) *An Introduction to Social Constructionism*. London: Routledge.
- Cicourel, Aaron V. (1968) *The Social Organization of Juvenile Justice*. New York: Wiley.
- Corden, John & Preston-Shoot, Michael (1987) *Contracts in Social Work*. Aldershot: Gower.
- Edwards, Derek (1997) *Discourse and Cognition*. London: Sage Publications.
- Edwards, Derek & Potter, Jonathan (1992) *Discursive Psychology*. London: Sage Publications.
- Egelund, Tine (1996) Bureaucracy or Professionalism? The Work Tools of Child Protection Services. *Scandinavian Journal of Social Welfare* 5 (3), 165-174.
- Forsberg, Hannele (1998) Perheen ja lapsen tähden. Etnografia kahdesta lastensuojelun asiantuntijakulttuurista. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto.
- Garfinkel, Harold (1967) *Studies in Ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.
- Gergen, Kenneth (1994) *Realities and Relationships: Soundings in Social Construction*. Cambridge: Harvard University Press.

- Grönfors, Martti (1986) Rangaistus, kuntoutus, korvaus; yhdyskuntapalvelu seuraamusvaihtoehtona. Julkaisuja 2. Helsinki: Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto.
- Gubrium, Jaber F. (1992) *Out of Control. Family Therapy and Domestic Disorder.* Sage Library of Social Research 189. Newbury Park: Sage Publications.
- Gubrium, Jaber & Holstein James A. (1994) Uusi etnografia ja elämän sosiaalinen rakentuminen. *Janus* 2 (4), 352-361.
- Hall, Chris (1997) *Social Work as Narrative: Storytelling and Persuasion in Professional Texts.* Aldershot: Ashgate.
- Hammersley, Martyn & Atkinson, Paul (1995) *Ethnography. Principles in Practice.* London: Routledge.
- Heritage, John (1984) *Garfinkel and Ethnomethodology.* Cambridge: Polity Press.
- Holstein, James & Miller, Gale (1997) Introduction: Social Problems as Work. Teoksessa Gale Miller & James Holstein (toim.) *Social Problems in Everyday Life. Studies of Social Problems Work.* Greenwich: Jai Press, ix-xxi.
- Holstein, James & Miller, Gale (1993) Social Constructionism and Social Problems Work. Teoksessa James Holstein & Gale Miller (toim.) *Reconsidering Social Constructionism.* New York: Aldine de Gruyter, 151-172.
- Howe, David (1996) Surface and Depth in Social-Work Practice. Teoksessa Nigel Parton (toim.) *Social Theory, Social Change and Social Work.* London and New York: Routledge.
- Jaatinen, Jaana (1996) *Terapeuttinen keskustelutodellisuus. Diskurssianalyttinen tutkimus alkoholiongelmiä sosiaaliterapeuttisesta hoidosta.* Tutkimuksia 72. Helsinki: Stakes.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi (1996) Merkitykset ja vuorovaikutus - poimintoja asunnottomuuspuheiden kulttuurisesta virrasta. *Acta Universitatis Tamperensis* 510. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Pösö, Tarja (1999) Introduction: Constructionist Perspectives on Social Work Practices. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila & Tarja Pösö (toim.) *Constructing Social Work Practices.* Aldershot: Ashgate, 3-24.
- Jokinen, Arja & Suoninen, Eero (1999) From Crime to Resource. Constructing Narratives in a Social Work Encounter. Teoksessa Synnöve Karvinen & Tarja Pösö & Mirja Satka (toim.) *Reconstructing Social Work Research.* Jyväskylä: SoPhi, 208-241.
- Juhila, Kirsi & Pösö, Tarja (1999) Negotiating Constructions. Rebridging the Gap between social work research and practice. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila & Tarja Pösö (toim.) *Constructing Social Work Practices.* Aldershot: Ashgate, 274-303
- Kaakinen, Juha & Vuolle, Jukka (1992) *Yhdyskuntapalvelun sosiaaliset ja taloudelliset vaikutukset. Yhdyskuntapalvelukokeilun arviointia.* Hämeenlinna: Sosiaalikehitys Oy.

- Kangaspunta, Kari (1994) Sosiaalityö yhdyskuntapalvelussa. Uusi Kriminaali-
huolto 2, 29-31.
- Karjalainen, Jouko & Kuure, Tapio & Virolainen, Harri (1988) Vankeusyhdistyksestä vankeusyhdistykseen? Kriminaalihoitotyö – sosiaalityön täytäntöönpanona vai täytäntöönpano sosiaalityönä? Uusi Kriminaalihoito 2, 8-17.
- Karjalainen, Jouko (1989) Jäähyväiset sosiaalityölle – lainrikkojan syrjäytyminen kriminaalihoitotyön kontekstissa. Tutkimuksia Sarja B Nro 3. Tampere: Tampereen yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos.
- Kostiainen, Tuula (1994) Sosiaalityö kriminaalihoitollossa? Kannattiko satsaus sosiaalityön täydennyskoulutukseen? Uusi Kriminaalihoito 1, 30 -35.
- Kriminaalihoitoyhdistys. Toimintakertomus (1996).
- Kääriäinen, Juha (1994) Seikkailijasta pummiksi. Tutkimus rikosurasta ja sosiaalisesta kontrollista. Julkaisuja 1. Helsinki: Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja.
- Miller, Gale (1997a) Building Bridges. The Possibility of Analytic Dialogue between Ethnography, Conversation Analysis and Foucault. Teoksessa David Silverman (toim.) Qualitative Research: Theory, Method and Practice. London: Sage Publications, 24-44.
- Miller, Gale (1997b) Becoming Miracle Workers: Language and Meaning in Brief Therapy. New York: Aldine de Gruyter.
- Ohjeet yhdyskuntapalvelun toimeenpanosta Kriminaalihoitoyhdistyksessä. 13.6.1997. Julkaisematon moniste. Kriminaalihoitoyhdistys.
- Payne, Malcolm (1997) Modern Social Work Theory. Hampshire and London: Macmillan.
- Peräkylä, Anssi (1990) Kuoleman monet kasvot. Tampere: Vastapaino.
- Pithouse, Andrew (1987) Social Work : The Social Organisation of an Invisible Trade. Aldershot: Gover.
- Pollner, Melvin (1987) Mundane Reason: Reality in Everyday and Sociological Discourse. Cambridge: Cambridge University Press.
- Potter, Jonathan (1996) Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction. London: Sage Publications.
- Potter, Jonathan & Wetherell, Margaret (1987) Discourse and Social Psychology. London: Sage Publications.
- Raynor, Peter (1985) Social Work Justice and Control. Oxford: Basil Blackwell.
- Riessman, Catherine Kohler (1994) Preface: Making Room for Diversity in Social Work Research. In: Catherine Kohler Riessman Qualitative Studies in Social Work Research. Thousand Oaks: Sage Publications, vii-xx.
- Rostila, Ilmari (1997) Keskustelu sosiaaliluukulla. Acta Universitatis Tamperensis 547. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Santala, Juha (1995) Yhdyskuntapalvelun yhteydessä tehtävä sosiaalityö – tuki ja kontrolli. Uusi Kriminaalihoito 4, 17-19.
- Shotter, John (1993) Conversational Realities. Constructing Life through Language. London: Sage Publications.

- Suoninen, Eero (1999) Doing Delicacy in Institutions of Helping. A Case of Probation Office Interaction. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila & Tarja Pösö (toim.) *Constructing Social Work Practices*. Aldershot: Ashgate, 103-115.
- Takala, J.P. (1993) Rangaistus ja siihen soveltuminen. Yhdyskuntapalvelukokeilun alkuvaiheita ja ongelmia. *Tutkimuksia 120*. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.
- Widdicombe, Sue (1995) Identity, Politics and Talk: A Case for the Mundane and the Everyday. Teoksessa Sue Wilkinson, & Celia Kitzinger (toim.) *Feminism and Discourse: Psychological Perspectives*. London: Sage Publications, 106-27.
- Yhdyskuntapalvelun suunnitteluryhmän mietintö (1990) Yhdyskuntapalvelu vankilan vaihtoehtona. Kokeilusuunnitelma. Helsinki.
- Yhdyskuntapalvelutoimikunnan mietintö (1989) Komiteamietintö 1989:41. Helsinki: Oikeusministeriö.

Arja Jokinen & Eero Suoninen

RIKOKSESTA RESURSSI

Narratiivien rakentuminen sosiaalityön kohtaamisessa

Lähestymme tutkimuksessamme sosiaalityötä sen arkipäiväisten työkäytäntöjen kautta, koska katsomme sosiaalityön rakentuvan sosiaalityöksi nimenomaan näissä käytännöissä¹. Kenties keskeisin näistä käytännöistä on sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välinen kohtaaminen.

Tätä kohtaamista voidaan tarkastella prosessina, jossa olennaista on pyrkimys jonkinlaiseen muutokseen asiakkaan elämässä. Muutosprosessien jäljittäminen tutkimuksen keinoin on kuitenkin äärimmäisen vaikea tehtävä. Pyrimme tässä artikkelissa havainnollistamaan erästä tällaista prosessia. Yksityiskohtaisen analyysin kautta tarkastelemme sitä, miten sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välisessä vuorovaikutuksessa rakentuvat narratiivit – asiakkaan elämää jäsentävät 'tarinat' – voivat olla virittämässä muutospotentiaaleja. Narratiiveihin kätkeytyvät muutoksen idut versovat siitä, että samalla kun erilaiset narratiivit jäsentävät vaihtoehtoisin tavoin asiakkaan menneitä tekoja ne avaavat erilaisia horisontteja asiakkaan toimijuuteen tulevaisuudessa.

Merkitysten rakentuminen vuorovaikutusprosessissa

Ammatillisen kohtaamisen keskiössä on keskustelu, jossa tulkitaan asiakkaan tilannetta monesta eri näkökulmasta. Päästäksemme käsiksi tähän tulkinnallisuuteen sovellamme sosiaalisen konstruktionismin viitekehystä. Sosiaalisessa konstruktionismissa huomio kiinnitetään ihmisten väliseen kielelliseen kanssakäymiseen, sillä puhuminen ja kirjoittaminen nähdään sosiaalista todellisuutta aktiivisesti muokkaaviksi voimiksi (ks. Gergen 1994; Shotter 1993; Burr 1995). Kielenkäyttöä ei tarkastella todellisuuden yksinkertaisena kuvana, vaan todellisuutta rakentavana toimintana. Kommunikoidessaan toistensa kanssa ihmiset rakentavat keskinäistä ymmärrystä, tulkitsevat kokemuksia

ja nimeävät asioita. Koska sosiaalinen todellisuus ei jäsenny merkityksiksi millään yksiselitteisellä tavalla, vaan mahdollisia tulkintoja on monia, on tärkeää pureutua niihin vuorovaikutusprosesseihin, joissa merkitykset valikoituvat, vakiintuvat ja muuntuvat. (ks. Jokinen & Juhila & Suoninen 1999.)

Tarkastelemme siis sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välistä vuorovaikutusta sosiaalista todellisuutta tulkitsevana ja merkityksiä rakentavana toimintana (vrt. Jokinen, Juhila & Pösö 1995 ja 1999; Holstein & Miller 1993; Miller & Holstein 1991 ja 1993; Payne 1999). Huomion kiinnittäminen kielenkäyttöön ei kuitenkaan tarkoita sitä, että erilaisten toimenpiteiden tärkeys sosiaalityössä kiistettäisiin. Sen sijaan esitämme, että toimenpiteet liittyvät monin eri tavoin kielenkäyttöön. Esimerkiksi se, saako toimeentuloa hakeva asiakas rahaa, ja kuinka paljon, on monin eri tavoin sidoksissa siihen, miten keskustelu osapuolien välillä sujuu (Rostila 1997; Cedersund 1999). Samoin asiakkuuden päättymisen tai alkamisen jossakin sosiaalihuollon organisaatiossa on kietoutunut niihin keskusteluihin, joita työntekijät käyvät keskenään tai yhdessä asiakkaan kanssa (Jokinen 1995; Juhila 1995; Jokinen & Juhila 1997). Myös erilaisia (pakko)toimenpiteitä (esim. huostaanottoa tai koulukotisijoitusta) edeltävät aina monenlaiset kielelliset määrittelyprosessit, joissa asiakkaan tai asiakasperheen ongelmat on tulkittu senkaltaisiksi, että interventio on perusteltu (Pösö 1993; Heino 1997; Sirkiä 1998).

Kuvatunlaisesta perusorientaatiosta käsin on sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välisen vuorovaikutuksen tulkintaan sovellettu kolmenlaista metodiikkaa: etnografista (Forsberg 1998; Eräsaari 1995), keskustelunanalyttistä (Rostila 1997) ja diskurssianalyttistä (Jaatinen 1996; Jokinen 1995). Yhteistä näille lähestymistavoille on se, että niissä ollaan kiinnostuneita tutkimaan työn arkipäiväisiä käytäntöjä toimijoiden jäsenryksistä ja toiminnoista käsin – ei niinkään tilannetta yleisellä tasolla selittävien teorioiden perspektiivistä. Etnografiassa suositaan havainnoinnin keinoin kerätyn aineiston avulla tehtyä analyysiä toimijoiden käyttämistä tulkintaresursseista (Miller 1997). Keskusteluntutkimus keskittyy puolestaan nauhoitteiden ja niistä laadittujen tarkkojen transkriptioiden (kirjoitettujen purkujen) avulla tapahtuvaan yksityiskohtaiseen vuorovaikutuksen säännönmukaisuuksien analysointiin (Heritage 1997; Hakulinen 1997; Psathas 1995). Diskurssianalyttinen metodiikka, jota sovellamme tässä tutkimuksessa, on etnografian tapaan kiinnostunut merkitysten muotoutumisesta, mutta analysoi niitä keskusteluntutkimuksen tapaan nauhoitteiden ja niistä purettujen transkriptioiden avulla (Edwards 1997; Jokinen & Juhila 1996; Suoninen 1993, 1997a ja 1999b; Potter 1997; Jokinen 1999).

Tässä artikkelissa aineistomme on naispuolisen kriminaalihuollon sosiaalityöntekijän ja hänen nuoren miesasiakkaansa välinen kahden kohtaamisen sarja. Kohtaamisista ensimmäinen kestää noin tunnin ja jälkim-

mäinen noin puoli tuntia. Tapaamiset on nauhoitettu ja purettu tarkasti kirjalliseen muotoon pyrkien säilyttämään transkriptiossa puhutulle vuorovai-
kutukselle ominaiset piirteet ja sävyt.² Tapausaineisto on valittu kymmenen
tarkasti purettu tapauksen korpukselta havainnollistavan voimansa perusteella: sen avulla on mahdollista tehdä näkyväksi, miten perustavanlaatuisella tavalla asiakkaan käytössä olevat merkitysresurssit voivat muuntua sosiaalityön kohtaamisessa. Kyse on sen tarkastelusta, mikä on mahdollista, kun taas sen tarkastelu, kuinka yleisestä ilmiöstä on kyse, on laajemmilla aineistoilla operoivien (jatko)tutkimusten tehtävä. Vaikka empiirinen tarkastelumme paikantuu kriminaalihuollossa tehtävään sosiaalityöhön, näemme kuitenkin idean narratiivien rakentamisesta olevan sovellettavissa sosiaalityön kohtaamisten tarkasteluun yleisemminkin.

Narratiivit merkitysten jäsentäjinä

Reflektoidessaan omaa elämäänsä – kuten sosiaalityön asiakkaiden kuuluu monissa keskustelutilanteissa tehdä – ihmiset tekevät sen usein rakentamalla menneestä 'tarinoita', narratiiveja. Nämä ovat asioita merkityksellistäviä tulkinnallisia kokonaisuuksia, joissa on juonellisesti looginen alku, keski-kohta ja loppu, ja jotka kytkevät tapahtumia useimmiten aikaulottuvuudelle. Narratiivit jäsentävät tapahtumien syy-seuraus -suhteita, toiminnan jännitteitä ja päämääriä, toimijoiden positioita sekä sosiaalisia suhteita ja konteksteja. (Edwards 1997, 263-270; McLeod 1997, 28-53).

Vaikka narratiivit jäsentävät menneitä tapahtumia ja kokemuksia, emme kuitenkaan tarkastele niitä pohtien, onko jäsentynyt kertomus totta vai valhetta, sillä todellisuus ei jäsennyy merkityksiksi tai kertomuksiksi millään suora-
viivaisella tavalla. Samasta tapahtumasta voi kertoa monella – 'yhtä todella' – tavalla. Narratiivit ovat kuitenkin aina reaalisia siinä mielessä, että ne tuotetaan olemassa oleviksi tiettyssä tilanteessa, jossa niillä on praktisia tehtäviä ja niillä aiheutetaan erilaisia sosiaalisia seurauksia. (Edwards 1997, 269-270). Voidaan siis sanoa, että narratiiveilla on erilaisia tilannesidonnaisia funktioita: esimerkiksi oman toiminnan oikeuttaminen, toisen toiminnan esittäminen arveluttavassa valossa tai vaikkapa itsessä tapahtuneen muutoksen korostaminen. Toisin sanoen, vaikka narratiiveilla pitää olla 'kosketuspintaa' menneen kanssa, ne rakennetaan aina nykyisyydestä käsin, jolloin erilaiset tilannesidonnaiset tekijät – esimerkiksi institutionaalinen konteksti, toiset keskustelijat tai kulloinkin keskustelun vaihe – ovat vaikuttamassa siihen, miten mennyttä kulloinkin konstruoidaan (vrt. Middleton & Edwards 1990).

Mielenkiintoista – ja sosiaalityön kannalta tärkeää – on se, että asiakkaiden narratiivit paitsi jäsentävät menneitä tapahtumia myös luovat visioita

tulevaisuudesta: ne ikään kuin antavat vihjeitä suuremmasta kokonaisuu-
desta kuin mistä eksplisiittisesti kertovat. Siten esimerkiksi yksittäisillä sa-
noilla ei ole samanlaista voimaa kuin narratiiveiksi ryhmittyneillä sanoilla.
Omia kokemuksia tulkitseviin narratiiveihin voi myös eläytyä vahvasti näin
erityisesti silloin, kun läsnä on moraalilla ladattuja rooleja, kuten 'sankari',
'uhri' tai 'konna'. Käsitteen narratiivi sijasta voisikin tässä mielessä olla ku-
vaavaa puhua "eläytyä narratiiveista" (lived narratives), kuten Kenneth Gergen
(1994, 230) tekee korostaakseen, miten tunteiden ilmaukset saavat merki-
tyksensä osana erilaisia narratiiveja. Toinen samansukuinen vaikeasti summen-
nettava käsittevaihtoehto olisi "storied lives" (Rosenwald ja Ochberg 1992,
ref. Hyvärinen 1998, 329), joka viittaa siihen, että ihmiset rakentavat narratiiv-
veja "elääkseen niitä tulevaisuudessa". Tällaiseen narratiivien voimaan liittyy
myös sosiaalityön kannalta olennainen mahdollisuus: sellaisten uusien
narratiivien virittäminen, jotka avaavat asiakkaalle elämisen arvoisia tulevai-
suuden näkymiä ja auttavat laajentamaan hänen toimintamahdollisuuksiaan
(vrt. Riikonen & Smith 1997, 13-17; McLeod 1997, 112-113; Gergen &
Kaye 1994, 172-175).

Analyysimme ei perustu mihinkään tiettyyn narratiiviteoriaan, vaan sovel-
lamme aineistolähtöistä diskurssianalyttistä tutkimustapaa narratiiveja analy-
soidessamme. Tämä tarkoittaa sitä, että narratiivi edustaa meille suhteellisen
väljää analyttistä käsitettä, joka saa tarkemman sisältönsä vasta empiirisen
analyysin kautta (vrt. Edwards 1997, 264-276; ks. myös Jokinen & Juhila
1999). Näin siksi, että aineistomme on elävä keskustelu, jonka analyysiä
olisi hedeimätöntä tehdä tukeutuen tarkasti määriteltyyn narratiivin käsittee-
seen, jossa narratiivin jäsenryksen skeemat olisivat lukkoon lyötyjä (ks. Labov
1972). Pyrkimyksessä sovittaa ihmisten toiminta valmiisiin luokkiin on nimit-
tään riskinä kadottaa se, mikä on kullekin analysoitavalle tapaukselle erityistä
(ks. Edwards 1997, 276; White 1999). Lisäksi huomion arvoista on se, että
nopeatempoisessa vuorovaikutusketjussa narratiivit eivät useinkaan rakennu
samalla tavalla selkeiksi kokonaisuuksiksi kuin kirjoitetuissa teksteissä, joten
myös niiden tulkinta vaatii sensitiivisempää otetta (vrt. Riessman 1993, 17-
18). Tarkastelemme narratiiveja paikallisesti tuotettuina interaktiivisina
tuotoksina korostaaksemme elävän vuorovaikutustapahtuman merkitystä
narratiivien tuottamisessa³. Tämä linjaus erottaa lähestymistapamme myös sel-
laisesta strukturalismista, joka tarkastelee narratiiveja laajoina ja totaalisina
diskursiivisina muotoutumina. Näin ollen emme tarkastele sosiaalityön
käytäntöjä esimerkiksi jonkin suuren kertomuksen (kuten hyvinvointivaltio-
tai kurinpitoyhteiskunnanarratiivin) ilmentymänä. (vrt. Hall, 1997, 14-16.)

Valitsemamme analyysitapa edellyttää huomion kiinnittämistä vuorovai-
kutustapahtuman häivähdyksenomaisiinkin yksityiskohtiin, sillä sanojen li-
säksi myös muilla kommunikaation välineillä – kuten tauoilla, äänen sävyillä,

puheen voimakkuudella, naurulla, itkulla, huokauksilla, epäröinneillä ja takel-
teluilla – on tärkeä rooli merkitysten rakentumisessa ja sen pohjana olevan
kommunikatiivisen yhteistoiminnallisuuden ylläpitämisessä (ks. esim. Suoni-
nen 1999a; Silverman 1997, 27)⁴. Puheenvuorot ja niihin perustuva jaettu
ymmärrys rakentuvat viimekädessä paikallisesti, joten on tärkeää tarkastella
myös sitä, miten keskustelun osapuolet ottavat vastaan ja tulkitsevat pu-
heenvuorojen sisältöjä ja miten he reagoivat niihin kussakin keskustelun
kohdassa. ”Neuvottelu” merkityksistä on aina kaikkien keskustelussa olevi-
en toimijoiden yhteistuotos (vrt. Shotter 1993).

Konteksti ja tutkimustehtävä

Tapahtumatilanne, josta aineistomme on nauhoitettu, on seuraava. Nuori,
19-vuotias mies astuu asiakkaaksi kriminaalihuollon sosiaalityöntekijän huo-
neeseen. Häntä odottaa kolmen viikon kuluttua oikeudenkäynti, jossa häntä
syytetään nuorisoporukan keskinäisessä kahakoinnissa tapahtuneesta pahoin-
pitelystä. Kahakasta on kulunut hieman yli puoli vuotta. Nuori mies on saa-
nut sosiaalityöntekijältä kutsun saapua haastatteluun, jonka pohjalta teh-
dään lausunto siitä, katsotaanko asiakkaan soveltuvan vankeuden vaihtoeh-
tona suoritettavaan yhdyskuntapalveluun.⁵ Lisäksi työntekijän tulee laatia
oikeutta varten myös henkilötutkinta, joka tehdään nuorista rikoksenteiki-
jistä.

Sosiaalityöntekijä kokoaa soveltuvuusselvityksen ja henkilötutkinnan edel-
lyttämät tiedot lomakkeille, jotka sisältävät valmiiksi annetut tema-alueet.
Yhdyskuntapalveluselvityksessä näitä ovat muun muassa tutkittavan talou-
dellinen tilanne, sosiaaliset suhteet, harrastukset, päihteiden käyttö ja kou-
lutus. Soveltuvuusselvityshaastatteluille on tyypillistä, että sosiaalityöntekijä
yhtäältä johdattelee kysymyksin keskustelua lomakkeen teemoihin keräten
asiakkaalta tietoja ja näkemyksiä lomakkeessa kysyttäviin asioihin sekä toi-
saalta antaa asiakkaalle tietoa yhdyskuntapalvelusta. Keskusteluissa on siten
käytössä sekä ”haastatteluformaatti” että ”tiedonjakoformaatti” (Peräkylä &
Silverman 1991; Silverman 1997, 41-60). Henkilötutkintalomakkeen tee-
mat ovat hyvin samantapaisia, mutta niissä painottuu soveltuvuusselvitystä
enemmän sellaisia nuoria asiakkaita koskevien sosiaalisten taustatietojen sel-
vittäminen, jotka ovat olennaisia ”seuraamusten valinnan kannalta”.

Kyse on siis institutionaalisesta vuorovaikutuksesta, jossa osapuolet ta-
paavat toisensa tiettyjen tehtävien hoitamiseksi (ks. Peräkylä 1997; Drew &
Heritage 1992). Tässä tapauksessa tuo institutionaalinen tehtävä on soveltu-
vuusselvitys- ja henkilötutkintahaastattelujen tekeminen. Institutionaalinen
konteksti rakenteistaa vuorovaikutusta myös siten, että keskustelu ei ole läh-

tökoehdiltaan tasa-arvoista, koska toisella osapuolella on käytettävissään instituution hänelle suoma valta tehdä keskustelun pohjalta arvio henkilön sopivuudesta yhdyskuntapalveluun ja esittää henkilötutkinnan pohjalta oikeudelle näkemys sopivasta seuraamuksesta. Edelleen, sosiaalityöntekijä edustaa tiettyä professiota kyseisessä organisaatiossa (kriminaalihuollossa), jonka toiminnalle asetetaan ammattieettisiä, yhteiskunnallisia samoin kuin organisatorisiakin sääntöjä ja odotuksia. Nämä tekijät kietoutuvat osaksi vuorovaikutusta, mutta se tapa, jolla ne välittyvät vuorovaikutuksen osaksi, ei kuitenkaan ole ennalta määrätty. Säännöt eivät suoraan ohjaa inhimillistä toimintaa, koska ne liikkuvat aina siinä määrin abstraktilla tasolla, että toimijat joutuvat soveltamaan ja tulkitsemaan niitä kussakin spesifissä tilanteessa erikseen (Edwards 1997, 5-18). Lisäksi sellaiset säännöstöt, joiden voidaan ajatella pätevän samassa tilanteessa, voivat myös olla osin ristiriitaisia keskenään (Suoninen 1997b). Kriminaalihuollon sosiaalityössä jännitteisyyttä saattaa aiheuttaa esimerkiksi kriminaalihuollon tehtäväksi asetettujen (rangaistus)tehtävien ja sosiaalityön ammattietiikan yhteensovittaminen. Käytännössä 'tässä ja nyt tapahtuva' kasvokkainen vuorovaikutus rakentaa kustakin kohtaamisesta erityisen, etukäteen – ainakin osin – arvaamattoman tapahtuman. Vaikka esimerkiksi keskustelun tehtävä ja tema-aiheet ovat etukäteen annettuja, suhteessa niihin voi nousta vaihtelevia ja yllättäviäkin näkökulmia, mistä analysoimamme prosessi toimii toivoaksemme havainnollistavana esimerkkinä.

Tutkimustehtävämme on analysoida *sellaisten narratiivien vuorovaikutuksellista rakentumista, joissa suhde rikokseen* (tekoon, josta syyte on nostettu) *jäsentyy jollain uudella tavalla*. Narratiivien tarkastelussa kiinnostuksemme painottuu siihen, miten eri toimija-asetat, erityisesti asiakkaan toimijuus, kulloinkin rakentuvat. Näin siksi, että asiakkaan toimijuutta ja siihen kytkeytyviä kysymyksiä moraalista ja vastuusta voidaan monessa mielessä pitää sosiaalityön ydinkysymyksinä.

Metodisena strategianamme on tarkastella aineistoa mahdollisimman avoimin silmin sulkeistaen mahdollisimman pitkälle omaa etukäteisymmärrystämme, jotta näkisimme keskustelussa muutakin kuin sen, minkä jo ennestään oletamme tietävämme (vrt. Silverman 1997, 34). Sen sijaan aineiston analyysiä seuraavassa päätelmäjaksossa sidomme tulkintamme institutionaaliseen kontekstiinsa sekä pohdimme tekemämme analyysin pohjalta kysymyksiä sosiaalityön ekspertisistä ja vallankäytöstä. Tällainen aineistovetoinen analyysitapa edellyttää sitä, että tutkimusraportissa osoitetaan lukijalle yksityiskohtaisesti, miten tutkimustuloksiin päädytään. Tästä syystä artikkelimme sisältää runsaasti tarkasti purettuja aineisto-otteita.

Uhrinarratiivi

Ensimmäinen käsittelemästämme neljästä narratiivista nousee keskusteluun jo kohtaamisen alkuhetkillä otteen yksi esittelemällä tavalla. Aineisto-otteissa on käytetty muutamia erikoismerkkejä keskustelun yksityiskohtien ja sävyjen säilyttämiseksi⁶. T tarkoittaa sosiaalityöntekijää ja A asiakasta. Luke-
misen helpottamiseksi työntekijän puhe on kirjoitettu kursiivilla ja asiak-
kaan tavallisella fontilla. Lisäksi analyysin kannalta keskeisimpien kohtien
löytämistä on helpotettu merkitsemällä niiden kohdalle nuolia.

Ote 1: Uhrin aseman rakentaminen

- 1 T: *Nji: elikä tost yhdyskuntapalvelusta jos siit ois totahh siin on*
2 *laitettu seh, (.) siin on sun rikosrekisteri.*
3 A: *Mm-y.*
4 T: *Mm. (.) .hh Eli yks ehdolline. (3) .mthh Tota [tota uu*
5 A: *[Kyllä.*
6 T: *-> hu uh lu- luitsä sitä esitettä mikä tota, (1)*
7 A: *E.*
8 T: *[Jaa*
9 A: *=> [Emmä. Mua rupes nii vituttaa se homma et*
10 *et[tä kun,*
11 T: *[Njinkö.*
12 *(.)*
13 A: *Joo et emmä viittiny kattoo sitä.*
14 *(.)*
15 T: *Hö.*
16 A: *Ku siis silleen et tota, (1) et alunperin niinku se homma*
17 *meni sillee, (.) sillen ku viel siel sairaalas olin.*
18 T: *Nii.*
19 A: *=> Et niinku et mä oon niinku uhri siin hommassa.*
20 *(.)*
21 T: *[Joo.*
22 A: *[Ni sillä, (.)*
23 T: *Jo[ä.*
24 A: *[Ja niinku mum mielestä se juttu oliki semmone et, (.) tosiaa,*
25 *(.) et me ne, (.) ensinnäki me ei alotettu ees koko kahakkaa sillo.*

Keskusteluepisodin alkupuolella (rivillä 6) sosiaalityöntekijä esittää asiak-
kaalle soveltuvuusselvityksissä tyypillisen avauskysymyksen, onko asiakas
lukenut hänelle etukäteen lähetettyä yhdyskuntapalvelua käsittelevää esitet-
tä. Kysymyksellään hän ei kuitenkaan saa avatuksi tavanomaista agendaa –

yhdyskuntapalvelua koskevan tietopakettien läpikäymistä. Sen sijaan, että asiakas asettuisi keskustelemaan yhdyskuntapalvelua koskevista tiedoistaan tai kuuntelemaan sosiaalityöntekijän antamaa tietoa, hän alkaa selittää vahvan tunnepitoisesti omaa näkemystään tapahtumista, joiden perusteella syyte on nostettu (erit. rivit 9 ja 19). Sosiaalityöntekijä suostuu tähän agendan vaihdokseen, vaikka hänen palautteensa ”hø” (rivi 15) on kuultavissa hieman kriittisenä ihmettelynä. Myös asiakas tunnistaa palautteen kriittisyyden, sillä hän alkaa antaa selityksiä käyttäytymiselleen: ”Kun siis silleen et tota...” (rivi 16). Selitys rakentuu kertomuksen muotoon, jossa asiakas käy hyvin yksityiskohtaisesti ja tunnepitoisesti läpi tapahtumien sarjaa, jonka vuoksi hän on saanut syytteen pahoinpitelystä. Sosiaalityöntekijä asettuu selkeästi kuuntelijan positioon tehden silloin tällöin joitakin täsmentäviä kysymyksiä.

Alkavan keskusteluepisodin kuluessa, josta ote 1 on vain osa, asiakas tuottaa itsensä pikemminkin tapahtumien uhrina kuin rikokseen syyllistyneenä henkilönä. Uhrin position ottaminen merkitsee sitä, että asiakas ei näyttäydy tarinassa aktiivisena toimijana, vaan passiivisena, hänestä riippumattomien tapahtumien kohteena. Tapahtuma jäsenyyt sellaiseksi, jossa asiakkaan omilla valinnoilla ei ole ollut merkitystä. Näin erityisesti siksi, että hän ei ole ollut tappelun aloittajien puolella. Tarinan ”konnan” osa lankeaa yksiselitteisesti tappelun toiselle osapuolelle: niille, jotka tappelun aloittivat. Liittoutumat rakentuvat selkeän kaksinaapaisiksi: ’me syyttömät’ vastaan ’ne syylliset’. Uhritarinassa tapahtuma jäsenyyt sellaiseksi, että ”ne toiset” aloittivat kahakan, jossa asiakas haavoittui. Hän itse on siis tapahtumien uhri, ei syyllinen. Kuitenkin myös hän on saanut pahoinpitelysyytteen, mikä nuoren asiakkaan mielestä on täysin väärin. Omasta mielestään hän on syytä tuhtunut mies.

Edellä rakentunut uhrinarratiivi on vahvasti asiakkaan esille nostama ja ajama. Asiakas ’elää’ hyvin tunnepitoisesti tätä narratiivia ja toistaa sitä useita kertoja hieman erilaisin variaatioin. Sosiaalityöntekijä ei kuitenkaan lähde tukemaan tätä narratiivia, muttei toisaalta pyri sammuttamaan asiakkaan kertomusta. Sen sijaan hän useaan eri otteeseen pyrkii kääntämään keskustelun värikkäistä ja yksityiskohtaisista tapahtumakuvauksista tapahtumien syiden ja tekojen motiivien pohdintaan esittämällä keskustelun kuluessa muun muassa seuraavanlaisia kysymyksiä: Miks sä sit menit (mukaan)? Mikä se sun ideas siin oikee oli? Elikä se oli niinku mikä sen homman tarkoitus? Useiden tällaisten kysymysten jälkeen asiakkaan kertomuksen mustavalkoisuus alkaakin säröillä, eikä hän lopulta kokonaan kiistä omaa (tai oikeammin oman porukan) osuutta tapahtumiin. Hän muun muassa toteaa: ”Ei mekään mitään puhtaita pulmusia oltu”. Oman roolin pohdinta tapahtumien kulkuun jää kuitenkin tässä vaiheessa hentoiseksi.

Herätysnarratiivi

Selvä käänne keskustelussa tapahtuu sosiaalityöntekijän esittäessä tapahtumaan ajallisesti etäisyyttä ottavan kysymyksen reilut 15 minuuttia haastattelun alkamisen jälkeen. Rivin yksi "tollanen" viittaa tappeluun, josta edellä on pitkään keskusteltu.

Ote 2a: Raju kokemus resurssiksi

- 1 T: -> .hh No mitä sä oot m_jeltä nyt tollasesta sitten että
2 ku, (.) ku o puol vuotta kulunu jah, (.)
3 A: Noh, (.)
4 T: Ko|ko,
5 A: [.mh_hh ("niistää sisään päin")) (.)
6 T: [J_upakasta
7 A: => [Emmä tiä, (.) mul tuntuu sillee et mä ehkä tarviin
8 to, (.) systeemi, (.) kumminki, (.) siis tarviin sen että, (.)
9 T: Nii.
10 A: Et mua o, (.) se o puukotettu et se niinku pysäytti mut sillee
11 m_jettimää, (.) [vast niinku oikee asioita ihan
12 T: [Nii.
13 A: tosissaa ja tota, (.)
14 T: Nii-i.
15 A: Ni sen jälkee niinku, (.) ku meni aika h_yvin, (.) puoltoist kuukautta
16 sillee et tosiaa mä asuin meiän fajjalla ja, (.)
17 T: Nii.
18 A: Mä olin hirveesti y_ksin ja mä kävin kaikkee lenkillä ja tälle
19 kävelemässä ja, (.)
20 T: Siis sitä e_nnen vai sen j_alke[e.
21 A: [Sen j_alkee j_ust.
22 T: [Nii just|i.
23 A: [Sillon just ku oli se
24 toipumisaika et emmä mitää oikee pystyny tekemääkää.
25 T: Joo.
26 (.)
27 A: Ja tota, (.) se oli tosi hyvää aikaa ja sit ku mä lähin inttii ni, (.)
28 T: Mm.
29 A: On ollu niinku t_osi hyvää aikaa nyt että,
30 T: J_ust joo.
31 A: Sillee et niinku, (1) et, (1) ni mä oon j_uhannuksen esmes viimeks
32 et mä en niinku p_ilveekä oo enää polttanu.
33 T: Joo.

- 34 A: Et [siin mä iha, (.) muutenki niinku, (.)
 35 T: [Just.
 36 T: Joo.
 37 A: Tosi vähän oon käyttäny viinaa tietysti ku armeijas nyt oon ollu, (.)
 38 [sillee et viime viikonloppunki olin
 39 T: [Nii.
 40 A: selvin päin ja, (.)
 41 T: Jo[o].
 42 A: [Nyt oon ollu, (.)
 43 [niinku et ja enkä tie et juonko nyt
 44 T: [Nii.
 45 A: tänä viikonloppuna.
 46 T: Joo-o. Joo-o.
 47 A: Et silla[i että.
 48 T: -> [Eli mitä sä siin niinku, (.) mitä sä rupesit miettimään ni,
 49 A: No mä rupesin mieltii varmaa sitä et kumminki koska, (.) et on se
 509 sama mahdollisuus jos se ois ollu vjistoist senttii ylempänä ni, (.) ku
 51 [tohon puukko tuli ni se
 52 T: [Nii-i.
 53 A: ois voinu olla, (.) olla hengen lähtö. Tai hen[ki pois.
 54 T: [Nii.
 55 T: Nii [et se,
 56 A: [Ni mä rupesin sit aattelee et kannattaaks mun niinku tälläst et
 57 vittu kahrauksen takii nyt niinku, (.) vaarantaa (muitte sit) oman
 58 hengen ni, (.) s[iis sillee.
 59 T: [Aivan.
 60 T: Mm-y.
 61 (.)
 62 A: Et ei se nyt o niinku, (.) mun mielest mitää järkee.
 63 T: Mm-y. Nii justii.

Uuden narratiivin alkuun saattavana sysäyksenä toimii sosiaalityöntekijän kysymys, jossa hän kutsuu asiakkaan arvioimaan mennyttä tapahtumaa nykyisyydestä käsin. Toisin kuin uhrinarratiivissa (jossa koko "homma" vain "vitutti" asiakasta) asiakas alkaa nyt jäsentää tapahtumaa hänen kannaltaan tarpeellisenä kokemuksena: "se niinku pysäytti mut sillee miettimään" (r. 10-11). Tapahtuma alkaa kutoutua herätysnarratiiviksi, jossa opettavaisen kokemuksen kautta seuraa jokin syvämpi ymmärrys asiasta. Tähän narratiiviin kuuluu oman toiminnan reflektointi; "miettiminen", kuten asiakas asian ilmaisee.

Nyt sosiaalityöntekijä asettuu aktiivista kannustusta antavaksi kuulijaksi myönteisillä palautteillaan: "just", "just joo", "aivan", "nii justii". Tässä suh-

teessa sosiaalityöntekijän rooli poikkeaa selvästi aiemmasta (otteesta 1), jossa hänen palautteensa olivat huomattavasti vaisumpia ("nii", "jaa" tai "joo") ja läsnä oli myös ihmettelyä sisältäviä palautteita: "niinkö", "hö". Sosiaalityöntekijä viestittää kannustusta nyt myös siten, että hän antaa myönteisiä palautteita myös päällekkäispuheena tai sellaisissakin kohdissa, joissa asiakkaan puhe on vielä kesken⁷. Näin hän vihjaa asiakkaan olevan nyt oikealla, jatkamisen arvoisella tiellä. Kannustus oman toiminnan reflektointiin täsmentyy myös sanalliseksi sosiaalityöntekijän kysyessä (rivillä 48) "mitä sä rupesit miettimään". Vastauksessaan asiakas kuvailee miettineensä kysymystä tällaisten "kahausten" järjellisydestä ja päätyneensä siihen, ettei niissä hänen mielestään ole "mitää järkee". Vastauksessa alkaa hahmottua vastuullinen toimija, joka kantaa huolta sekä itsestään että toisista.

Asiakas kietoo herätysnarratiivin eräänlaisen kehityskulun osaksi, jossa elämän suunta kaiken kaikkiaan on kyseisen tapahtuman jälkeen lähtenyt parempaan päin: "mä olin hirveesti yksin ja mä kävin kaikkee lenkillä ja tälle kävelemässä", "se oli tosi hyvää aikaa ja sit kun mä lähdin inttii ni on ollu niinku tosi hyvää aikaa", "mä en niinku pilveekä oo enää polttanu", "et viime viikonloppunaki olin selvin päin". Herätysnarratiivissa tapahtuma jäsentyy siis seuraavasti: alussa on jupakka, jossa asiakas loukkaantuu. Puukotetuksi tuleminen toimii muutoksen alkusysäyksenä, uuden alkuna. Uuteen elämään kuuluu miettiminen, asioiden reflektointi, jota asiakas jatkaa ja syventää seuraavassa keskusteluepisodissa. Ote (2b) on suora jatko edelliseen (otteen 2a) keskusteluun.

Ote 2b: Itseymmärryksen syventäminen

- 1 T -> *Mm. .hhh No mist sun mielest noi kahakat sitte, (1) johtuu.*
- 2 (3)
- 3 A: (Kuten esimerkki,)
- 4 T: -> *Yleisesti niinku. (.) .hh, (.) Ne [tulee (tänää jahh.)*
- 5 A: [No, (.) hhh
- 6 A: => *Tää on et siihen on nii monia et, (.) siihehä o, (.) hirveesti eri syitä.*
- 7 *[.mhhh (("niistää sisään päin"))*
- 8 T: *[Nii.*
- 9 A: *Ainaki niinku niinku, (.) mul on se että, (.) miks mä niinku meen*
- 10 *tommosiin mukaa ni,*
- 11 T: *Nii,*
- 12 A: *Aa on se kuningas alkoholi.*
- 13 T: *Ni|i.*
- 14 A: *[Selvin päin mä en menis tommoseen missää nimessä.*
- 15 T: *Nii-i. Nii.*

- 16 A: Sitte pee on se, (.) sellane, (.) turhautumisen tunne, (.) ku [se jää sulle.
 17 T: [Nii.
 18 (.)
 19 A: Ku ei o oikee mitää sisältöä.
 20 T: Nii-i.
 21 A: Ja sitte, (.) rau- masennus.
 22 T: Nii.
 23 A: Ni se, (.) ne kaikki niinku yhdessä ni ne, (.) laukasee sit semmose
 24 että ei tarvi ku joku pieni ärsyke ni, (1) se on sit ihan niinku,
 25 T: Vähän niinku niinku hakee vaih[teluks vai.
 26 A: [Mm. Hallä välii. Nii.
 27 T: Mm-y.
 28 (.)
 29 T: Joo.
 30 (1)
 31 T: Et nii joo.
 32 (2)
 33 T: Mm-y. Mm-y.
 34 (1.5)
 35 T: -> Vähän niinku itsetuhosta oikees[taa tai [sillee,
 36 A: => [Joo. [sellast
 37 mun (.) käytös oh ollu monta vuotta.
 38 T: Nii[:.
 39 A: [Ihan niinku siis, (.)
 40 T: Jaa.
 41 A: Et, (1.5) ihan niinku pitkällä et kaikki kädet on, (.) arpia täys vjillelyt
 42 ja muutenki, (.)
 43 T: Nii.
 44 A: Autojen kans, (.) hölmöilty ja, (.) ajettu kolareit o ajettu ja kaikkee,
 45 (.) ihan siis semmost tosiaa ollu monta vuotta se käytös ettei niinku,
 46 (.)
 47 T: Nii-i.
 48 A: => Et ihan niinku haluais niinku päästä, (.) tieten tahtoen hengestä.

Sosiaalityöntekijän esittämä kysymys ”No mist sun mielest noi kahakat sitte johtuu” (rivi 1) virittää asiakkaan pohtimaan syitä käyttäytymiseensä (alkaen riviltä 6). Työntekijän panos ei rajaudu pelkkiin kysymysten muotoiluihin, vaan hän myös tekee yhteenvetoja asiakkaan puheesta (rivit 25 ja 35). Erityisen kiinnostavaa on se delikaatti varovaisuus (vrt. Suoninen 1999a), jolla hän pehmentää yhteenvetojensa sanallista muotoilua helpommin vastaanotettavaan muotoon. Rivillä 35, jossa hän esittää tulkinnan asiakkaan käyttäytymisestä, hän ei esitä asiaa suoraan – esimerkiksi sanomalla: ”olet siis

käyttäytynyt itsetuhoisesti” – vaan muotoilee varovaisen tulkintaehdotuksen: ”Vähän niinku itsetuhosta oikeestaa tai sillee”. Samanlainen varovaisuus näkyy rivillä 25, jossa sosiaalityöntekijä formuloi asiakkaan kuvausta muotoon ”Vähän niinku niinku hakee vaihteluks vai”.

Otteiden 2a ja 2b keskusteluissa asiakas ei enää ulkoista tapahtumaa (tai muita vastaavia tapahtumia, joissa hän on ollut mukana) itsestä riippumattomaksi, vaan hän alkaa ’elää’ niissä myös itse toimijana. Toimija-asemien lisäksi myös liittolaisasemat vaihtuvat. Kun uhrinarratiivissa asiakkaalla oli selvä liittolaisuhde ”omaan jengiin” niin herätysnarratiivissa minää ei enää sijoiteta osaksi ”meitä”. Samalla dikotomia ”me vastaan ne” hajoaa ja yksilö (asiakas itse) nousee keskeiseksi toimijaksi. Pelkistetysti sanottuna muutos merkitsee sitä, että ”hyvin meneminen” kytkeytyy vahvasti yksinoloon, kun taas ”töppöilyt” paikantuvat nimenomaan osaksi jengin toimintaa. Omasta jengistä alkaakin muodostua pikemminkin selviytymisen uhka kuin sen resurssi. Sen sijaan itse tapahtuma alkaa rakentua asiakkaan puheessa resurssiksi: se pysäytti ja pakotti muuttamaan suuntaa. Tämänkaltaisen muutoksen syytti erityisesti sosiaalityöntekijän kysymys (otteen 2a alussa), joka mahdollisti asiakkaalle tapahtumien arvioinnin ilman kasvojen menettämisen uhkaa: sijoittamalla töppäyksen osaksi menneisyyttä (tai ’mennyttä minää’), jota asiakas pystyi erittelemään ilman, että se uhkasi hänen nykyistä minäänsä. ’Menneen minän’ kriittinen arviointi ja kontrastoiminen ’muuttuneeseen minään’ pikemminkin antaa rakennusvälineitä uudenlaisen, positiivisen toimijuuden rakentamiselle (vrt. Juhila 1994). Narratiivi alkoi siis rakentua sosiaalityöntekijän kysymyksen virittämänä ja keskustelun kuluessa sosiaalityöntekijä tuki vahvasti kyseisen narratiivin kehittelyä erityisesti innokkailla minimipalautteillaan ja tarkennusta hakevilla lisäkysymyksillään.

Rauhanrakentajan narratiivi

Ensimmäisen kohtaamisen aikana asiakkaalle kehkeytyy vielä yksi hänen toimijuuttaan vahvistava narratiivi. Tämänkin narratiivi lähtee rakentumaan sosiaalityöntekijän esittämästä kysymyksestä.

Ote 3: Kuvitteellinen mutta konkreettinen rauhan rakentaminen

- 1 T: -> .hh No mitä nytte jos tulis toi, (.) vastaava tilanne.
- 2 (.)
- 3 T: -> Nytte t^anä päivänä uuestaa eteen elikkä sää sit noin, .hhh noitten
- 4 kavereitten kaa siel b^aarissa tuute ulos ja sitte tota, (.) käy nii että ku,
- 5 (.) Niko, (.) pummaa kyytiä pummaa taih ((edelliset kaksi sanaa kuis-

- 6 kateri)) pyytää kyytiä ja sitte se, (.) kaveri hyppää, (.) ulos, (.)
- 7 A: => Mä menisin rauhottaa varmaa sen tilanteen must tuntuu et, (.) et
8 se, (.) sillen ku tääki homma on tapahtunu ni, (.) sillenki mä oisin
9 varmasti halunnu tehdä nii. Ku mul jonkun näköne sellane, (.) sellane
10 niinku, (.) ku- hh kumminki nää, (.)
- 11 T: Mm.
- 12 A: Make ja, (.)
- 13 T: Mm-y.
- 14 (.)
- 15 A: Make ja Niko ni, (.) nehan k- onhhh pyörii Haminas semmoses
16 niinku ko-, (.) sanotaa niinku k_ovas, (.)
- 17 T: Nii.
- 18 A: Porukassa ja mä oon ite ollu nyt, (.) ku mä oon Turus asunu ni, (.)
19 vähä, (.) vähemmän niitten kans tekemisis ja sillee ja
20 [nyt en oo ollu enää oikeestaa
- 21 T: [Joo.
- 22 A: ollenka, (.) nyt armeija-aikana en o nähnykkä Nikoo,
- 23 T: Just joo.
- 24 A: Ja tota ni, (.) kai siin on joku sellane näyttämise halu et täytyy
25 näyttää ettem-, (.)
- 26 T: Ni[i.
- 27 A: [Ei o Pave viel menettäny teräänsä, (.)
- 28 T: Nii.
- 29 A: Et ei se o n[iiku,
- 30 T: [Siis niille ju[stii Make][le ja Nikolle nii.
- 31 A: [Nii justii, [Nii.
- 32 A: Nii et ei niinku, (.) [et ei niinku pystyny vaa
- 33 T: [()
- 34 A: mennä siihe, (.) välii vaik ois ehkä halunnukki niinku l_epettaa
35 sellasen turha, (.)
- 36 T: Mm-y. K[u sullaki on tot k_okoo enemmän ku nii]l-.
- 37 A: [() [Nii-i.
- 38 T: Niillä kahella pojalla et,
- 39 A: Mm.
- 40 T: Mm.
- 41 (1)
- 42 T: -> Kyhän sä varmaa jo sillä olemuksellas, (.) toisaalt rauhotatti, (.)
- 43 A: Ni[i.
- 44 T: [Niinku niit tilanteita, (.) ki mm.
- 45 A: => Et sehän ois voinu hoitaa ihan erillail, (.) et varmasti niinku mä
46 uskon että, (.) et sillen niinku täs tilantees vaik mä niinku, (.) nyt
47 olin sit loppupelis m- , (.) no emmä tiä oisko enää sillo mut sillen
ku niit oli k_aks ja meit kolme alussa, (.)

- 48 T: Nii.
- 49 A: => Ni oisin vo- jos mä oisin vaa toiminu oikee ni se koko, (.) homma
50 ois, (.) vältetty. (.)
- 51 T: -> *Eli* [*miten*,
- 52 A: [Sis mä uskon et mä oisin pystyny välttää no, (.)
- 53 T: -> *Mitä sä oisit te*[*hny*.
- 54 A: [Siis vittu vaikka sillee et mä oisin ottanu p-, (.) niinku
55 Makee kiinni tai Kak[*ee* ja sanonu
- 56 T: [*Mm. .hhh*
- 57 A: nyt vittu lähetään et, (.) tää homma jää tähä.
- 58 T: *Nii* [(*että*.)
- 59 A: [Et se ois ihan varmasti onnistunu sillee.

Tässä episodissa on jossain mielessä kyse aiemman keskustelun kaaren täydentymisestä, 'kokonaistarinan' opetuksen kertaamisesta. Episodissa rakentuu kuitenkin myös uusi tarina siitä, miten tällaisissa tilanteissa voisi/ kuuluisi toimia, joten käsittelemme sitä omana narratiivinaan.

Sosiaalityöntekijä avaa episodin tiedustelemalla (rivillä 1), miten asiakas toimisi nyt vastaavassa tilanteessa. Kysymys ei kuitenkaan herätä välitöntä vastakaikua, jolloin työntekijä maalaillee (riveillä 3-6) kysymyksensä jatkoksi hyvin konkreettisen, aiemmin tarkasteltua jengitappelua vastaavan näkymän. Tämä innostaa asiakkaan eläytymään tilanteeseen ja rakentamaan itselleen uudenlaista toimijaminää. Kun uhrinarratiivissa asiakkaan kuvaus tapahtumista oli sellainen, ettei hän olisi voinut toimia toisin kuin toimi, rakentuu hänen toimijuutensa nyt sellaiseksi, jossa hänen omalla toiminnallaan on ratkaiseva merkitys tapahtumien kulkuun. Rakennettuaan itselleen aluksi vain kuvitteellista toiminnan mallia hän lopulta (rivillä 49) tekee uuden johtopäätöksen myös menneistä kiistanalaisista tapahtumista: "Jos mä oisin vaan toiminu oikee ni se koko homma ois vältetty".

Kuten edellistäkin narratiivia, sosiaalityöntekijä kutsuu menestyksellisesti asiakasta vahvistamaan ja konkretisoimaan myös rauhanrakentajan narratiivia (riveillä 51 ja 53) jatkokysymyksillään: "eli miten" ja "mitä sä olisit tehny". Näiden kysymysten iskevä suoruus on mahdollista, koska keskustellut ilmapiiiri ja suhde on muotoutunut sillä tavoin suotuisaksi, etteivät kysymykset uhkaa asiakkaan kasvoja. Tämä johtuu muuan muassa siitä, että työntekijä on aiemmin (riveillä 36 ja 42) korostanut asiakkaan ulkoisen olemuksen rauhoittavuutta tavalla, jonka myös asiakas on ottanut myönteisesti vastaan.

Asiakkaan vastauksissa toimijuus rakentuu erityisesti suhteessa omaan porukkaan: hän yksinkertaisesti menisi ja rauhoittaisi tilanteen nimenomaan vetoamalla oman porukkansa muihin jäseniin. Tässä sankaruus rakentuu

rauhanrakentajuutena, ei 'ramboiluna'. Samalla asiakas reflektoi suhdettaan omaan jengiinsä, jolloin edellisessä narratiivissa muotonsa saanut tulkinta siitä, että oma porukka ei välttämättä olekaan enää liittolainen vaan pikemminkin uhka selviytymiselle, vahvistuu. Itse asiassa asiakas kertoo, että hän olisi halunnut jo edellisellä kerralla toimia toisin ja lopettaa tällaiset jutut, mutta ei tähän tuolloin kyennyt. Nyt sosiaalityöntekijä ja asiakas kuitenkin rakentavat asiakkaalle sellaista toimijaminää, joka kykenisi toimimaan toisin. Suhde tapahtumaan, jota rikossyytteet koskevat, rakentuu siis jälleen uudelleen: toimimalla oikein koko tappelu olisi ollut vältettävissä.

Juridisen pelin narratiivi

Asiakas ja työntekijä tapaavat toistamiseen noin kahden viikon kuluttua. Asiakas tulee suoraan asianajajan luota, jonka kanssa hän on ollut keskustelemassa tulevasta oikeudenkäynnistä. Uusi istunto alkaa seuraavasti.

Ote 4: Juridinen 'arvovallankumous'

- 1 T: Joo, (.) tota, (.) hh saitsä käytyy sielä, (.)
 2 A: Asiana[jajal.
 3 T: [Asianajaj]alla.
 4 A: [Joo.
 5 A: Se [(o ny)
 6 T: [Joo.
 7 A: Se on (nyt) iha hyväl mallil, (.) [(ni)
 8 T: [N*j*inkö.
 9 A: asiat jo.
 10 (.)
 11 T: Mitäs:, mi[täs,
 12 A: P [Mä kiis[tin ne syytteet kummatki.
 13 T: [hää sano.
 14 (.)
 15 T: A-ha.
 16 A: Mut tota, (.) siin on se, (.) jota mä oon huitassu siinä ni,
 17 (.) [se ei ees no^ostanu mua vastaan syytettä.
 18 T: [Nii.
 19 (.)
 20 T: Niit[:,
 21 A: [Et se on, (.) se yks niist todistajista.
 22 T: Nii.

- 23 A: Ni se, (.) y kaks ni tota, (I) mä en niinku tunnustanu, (I) ja kukaan
 24 ei sit todistajanlausunnoist ei missää lue et mä oisin sit puukottajaa,
 25 (.) lyöny missää vaihees, (I) siin on tota, (.) siin lausunnos on sillee
 26 et, (.) mä oon pitäny sit rinnuksist kiinni.
- 27 T: *Nii[-i.*
- 28 A: [Mut se on, (.) sitä ennen ennen ku se puukotti mua.
- 29 A: Et se (on) [() (edes) puukottanu mua.
- 30 T: [*Nii.*
- 31 A: -> Se ei täytä pahoinpitely, (.)
- 32 T: *A-h[a.*
- 33 A: [Tunnusmerkkejä ja, (I) et siihen ei oo muuta todistusta ja sit
 34 tota, (.)
- 35 T: *Nii,*
- 36 A: Sitte, (.) väitetää et mä oisin silt, (.) yhelt rastatukalta ni, (.) lyöny
 37 nenän paskaks ja törnässy sen semmosee, (.) tietyökaivantoon ni,
 38 (.) siin todistajanlausunnos lukee että, (I) se, (.) yks Koskela joku,
 39 (.) todistaja niitten porukast väittää että, .hhh mäoon tehny sen
 40 sen jälkee ku mua on puukotettu.
- 41 (1.5)
- 42 A: Ja ensinnäkää mä en o[is pystyny siihe enää sen jälkee.
- 43 T: [*Nii,*

Tässä keskustelussa asiakkaan suhde rikokseen jäsenyy perustavanlaatuisesti eri tavoin kuin edellisen istunnon lopussa. Asianajajan kanssa käydyn keskustelun innoittamana asiakas käy läpi tapahtunut nyt 'juridisen pelin' näkökulmasta. Olennaisiksi kysymyksiksi nousevat, mitä hänen kannattaa tunnustaa, mistä häntä voidaan syyttää, onko tapahtumalle näyttöä vai ei. Juridisen pelin narratiivissa sankari ei ole oman toimintansa kriittinen pohdiskelija vaan se, joka osaa pelata korttinsa siten, että saa teoistaan mahdollisimman pienen tuomion. Toimijuuden määrittäessä juridisen pelin näkökulmasta luontevaksi liittolaiseksi nousee asianajaja. Itse teko jäsenyy nyt puhtaasti oikeudellisena, ei moraalisenä kysymyksenä. Juridisen pelin narratiivi on kiinnostava myös siitä näkökulmasta, että se on 'virallinen', paperille kirjoitettu versio tapahtumien kulusta. Tässä narratiivissa tarinan jännite rakentuu todistajien erilaisten kertomusten välisestä 'taistelusta'. Olennaista on, kenen kertomus hyväksytään totuudeksi.

Sosiaalityöntekijän suhtautuminen tähän narratiiviin on kiinnostava: hän antaa asiakkaan kertoa "uutiset" kommentoimatta niitä suorasanaisesti⁸ ja keskittyy jatkokeskustelussaan (otteen ulkopuolella) vain oikeusprosessin praktisiin puoliin. Hän selvästi varoo keskustelun tässä vaiheessa ottamasta kantaa tapauksen moraalisiin ulottuvuuksiin.

Herätysnarratiivin uusintaminen ja vahvistaminen

Käydessämme aineistoa läpi ensi kertaa, meitä askarrutti tässä vaiheessa se, miten työntekijä käsittelee, vai käsitteleekö lainkaan, narratiivien välistä risiiritiäisyyttä. Siinä käänteessä, jonka keskustelu jatkossa saa, kulminoituu käsittäksemme monia sosiaalityön kannalta olennaisia asioita. Keskustelun käännekohta on luettavissa seuraavasta otteesta.

Ote 5: Takaisin tuttuihin arvoihin

- 1 T: hhh Ja ja, (1.5) .mt .hhh et tähän tulee mä tässä, (.) niinkun uyöö
2 rupesin hh, (1.5) miettimään sitä selvi- siihen tulee se he:nkilötutkinta
3 litteeks ja sit totah .hh mä niinku aatteli siihen y;hh, (.) mum mielestä
4 vois laittaa näin että et nihhh niinku sä puhuitki et elikä että, .hh et se
5 tapahtuma, (.) .hh niinku, (.) et se oli niinku sillee tavallaa hyvähduttava.
6 (.)
7 T: Sulle tää, (.)
8 A: M[m-y.
9 T: [Yleensä tää maa- maaliskuine että s[ä jouduit siitä
10 A: [Mm.
11 T: niinku .hh sä jouduit niiku väkisin, (.) pysähtymää.
12 (.)
13 A: Mm[:.
14 T: [Siin toipumisaikana niinku, (1) jo- jouduit niinku miettimää, (.)
15 ja, (.) ja rupesit,
16 (.)
17 A: Mm.
18 T: Miettimää vähä uuel tapaa ja sitte tää .hhh intti:: niinkuh, (.) oikeestaa
19 niinku vei sitä, (.) sillee hyvään suunta[an et siin tuli niinku sitte vielä
20 .hhh tämmöne väylä, (.)
21 A: [M:.
22 A: Näin o.
23 T: Väylä niinku semmosee e-, (.) vähän niiku suunnan muutoksee ja, (.) et
24 selkeesti niinku e[rilaine.
25 A: [M:.
26 A: Kyl mä sitä oon sanonukki sillee [että,
27 T: [mt Nij:.
28 A: Et justii et, (.) e[t t_{an} hetkinen elämäntilanne on erilaine.
29 T: [M:.
30 A: (Ihan niinku) sillo.
31 T: Nij [justii.
32 A: [Paljo erilainen juttu.

- 33 T: *Nii-i.*
 34 (.)
 35 T: *Nii-i.*
 36 T: *Ja sit toisaalt toi jntti niinku et sä oot sinne:ö, (.) aukkiin päässy*
 37 *ni [tota, .hh (.) et se on niink:: se*
 38 A: [Niih,
 39 T: *on niinku vähän niinku sun:: ehkä itsetunnollekki*
 40 *tehn[y terää.*
 41 A: [Nji oh.

Otteen alussa (r. 1-5) sosiaalityöntekijä lähtee herättämään henkiin edellisellä kerralla yhteisesti rakennettua herätysnarratiivisia. Hän ikään kuin äärimmäisen varovaisesti testaa, onko heidän edellisellä kerralla rakentamansa tulkinta edelleen voimassa, onko asiakas yhä sitoutunut (myös) siihen. Sosiaalityöntekijä nostaa asian esille viittaamalla institutionaaliseen tehtäväänsä eli niihin raportteihin, joita hänen tulee keskustelun pohjalta laatia. Raporttien laatiminen antaa sosiaalityöntekijälle hyvän perusteen nostaa esille edellisen tapaamisen aikana rakentunut tulkinta tapahtuneesta opettavaisena kokemuksena. Ennen varsinaista yhteenvetoon "et se (tapahtuma) oli niinku sille tavallaa havahduttava" (r. 4-5) sosiaalityöntekijä sitoo tulkintansa osaksi asiakkaan kanssa käytyä keskustelua ja vetoaa nimenomaisesti asiakkaan omiin aikaisempiin puheisiin "niinku sä puhuitki et elikä..." (r. 4).

Asiakas ei kuitenkaan siirry heti juridisen pelin narratiivista takaisin herätysnarratiiviin, joten sosiaalityöntekijä ryhtyy rakentamaan sitä uudelleen pala palalta. Sosiaalityöntekijän jatkuuotuilut rakentuvat keskustelussa tunnustelevalle tyylillä, mutta hyvin systemaattisella tavalla tiettyyn suuntaan: "jouduit väkisin pysähtymää" (r. 11), "jouduit miettimää ... ja rupest miettimää" (r. 14-18), armeija oli "väylä suunnanmuutoksee ... ja selkeesti erilaine" (r. 23-24), joka on "tehny itsetunnollekki terää" (r. 39-40). Tulkinnat alkavat ulkoistavista selityksistä ja kehittyvät kohti toiminnallisia ja persoonallisia selityksiä.

Asiakkaan palautteet muuntuvat kiinnostavasti. Rivillä 6, jossa olisi ensimmäinen palautteen paikka, on vain tauko, mikä viestii pikemminkin vastustuksesta kuin 'mukana olemisesta'. Seuraavassa vaiheessa (r. 8, 10, 13 ja 17) asiakas antaa lyhyitä minimipalautteita ja kertoo näin ottaneensa aktiivisen kuuntelijan osan. Viimein kolmannessa vaiheessa hän aloittaa sanallisen kehitysnarratiivin 'kanssatuottamisen' yhdessä sosiaalityöntekijän kanssa (r. 22, 26, 28, 30, 32) ja vahvistaa lopuksi painokkaasti (r. 41) sosiaalityöntekijän tekemän tulkinnan itsetunnon kohentumisesta. Asiakkaan syytti lopulta narratiivin kanssatuottajaksi jälleen (otteen 2 tavoin) kohta, jossa menneitä tapahtumia jäsennettiin nykyisen elämäntilanteen ja positiivisen kehityksen

perspektiivistä (r. 18-19). Päälimmäiseksi tulkinnaksi rakentui muutos: asiakas on siirtynyt uuteen, entistä selvästi parempaan elämäntilanteeseen ja hän on myös saanut henkilökohtaisia, uusia voimavaroja (paremman itsetunnon muodossa) selviytymiseen.

Rikoksesta resurssi: yhteenveto keskusteluprosessista

Sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välisessä keskusteluprosessissa rakennettiin neljä narratiivia, joiden sisältämät merkitysannot poikkesivat radikaalisti toisistaan seuraavan kuvion mukaisesti.

Kuvio 1: Toimijuuden, liittoutumien ja rikoksen rakentuminen eri narratiiveissa

	TOIMIJUUS	LIITTOUTUMAT (LIITTOLAINEN/ VASTUSTAJA)	SUHDE RIKOKSEEN (TAPAHTUMAAN)	TARINAN JANNITE
UHRI- NARRATIIVI	passiivinen ajautuja	me (syyttömät)/ ne (syylliset)	itse tapahtumien uhri (ei olisi voi- nut toimia toisin)	taistelu meidän syyttömien ja niiden syyllisten välillä
HERÄTYS- NARRATIIVI	ajatteleva ja kehittyvä minä	nykyinen minä/ mennyt minä	pysähdyttävä ja opettavainen kokemus	taistelu nykyisen kehittyvän minän ja menneen 'tö- peksijän' välillä
RAUHAN- RAKENTAJAN NARRATIIVI	aktiivinen toimija	minä/ oma jengi	olisi ollut/on es- tettävissä toimi- malla oikein	taistelu minun ja ja oman jengin muider jäsenten välillä
JURIDISEN PELIN NARRA- TIIVI	juridisen pelin taitaja	minä+asian- ajaja/tuomio- istuun+todistajat	rikos oikeudel- lisena käsitteenä (todisteet ratkai- sevat)	taistelu minun ja todistajien kerto- musten välillä

Vaihtoehtoiset narratiivit nousivat keskusteluun molempien osapuolten aktiivisen osanoton kautta seuraavassa prosessissa. Keskusteluprosessin voi tiivistää narratiivien rakentumisen näkökulmasta seuraavasti. Ensimmäisessä tapauksessa siirryttiin asiakkaan esille nostamasta ja tunnepitoisesti rakentamasta uhrinarratiivista vähitellen herätysnarratiiviin sekä tätä tukevaan rauhan-

rakentajan narratiiviin. Keskustelun alkuvaiheessa sosiaalityöntekijä viestitti asiakkaalle erilaisilla hienovireisillä keskustelullisilla keinoilla, ettei uhrinarratiivi ole riittävä tapa jäsentää rikossyytteeseen johtanutta tapahtumaa. Asiakkaan puheen vastaanoton sävyihin kätkeytyvä voima tulee näkyväksi, kun vertaamme uhrinarratiivin ja herätysnarratiivin vastaanottoa. Asiakkaan nostettua keskusteluun herätysnarratiivin ja myöhemmin myös rauhanrakentajan narratiivin aineksia, työntekijä otti innostuneen kuuntelijan ja kyselijän sekä osin myös sanallisen kanssatuottajan position. Tällaisessa kannustavuudessa äänensävyillä ja tunnetilojen viestittämisellä on suuri merkitys. Herätysnarratiiviin hyvin sulautuva ja sitä täydentävä rauhanrakentajan narratiivi olivat siis sosiaalityöntekijän aktiivisesti virittämiä ja tukemia narratiiveja. Itse asiassa herätysnarratiivi nousi vaihtoehdoksi uhrinarratiiville alun alkaen sosiaalityöntekijän kysymyksestä, johon alettiin kehittää yhdessä vastausta. Samoin rauhanrakentajan narratiivi lähti rakentumaan vastauksina sosiaalityöntekijän esittämiin ja teemaa eteenpäin vieviin kysymyksiin.

Ensimmäisen istunnon lopussa yhteisesti jaettu tulkinta tapahtumasta oli, että se oli merkitykseltään positiivinen, koska se oli pysäyttänyt asiakkaan miettimään omaa toimintaansa, sen seurauksia ja omaa vastuutaan. Tapahtuma kehkeytyi opettavaiseksi kokemukseksi, joka oli auttanut asiakasta rakentamaan tulevaisuudelleen uutta suuntaa. Jos ajatellaan, että uhrin positio lukkiuttaa toimijuuden ja sitä kautta myös vastuullisuuden, voidaan siirtymä herätysnarratiiviin samoin kuin rauhanrakentajankin narratiiviin nähdä uudenlaisten toiminnallisten mahdollisuuksien avaamisena. Tässä mielessä voidaan sanoa, että *"rikoksesta" rakennettiin prosessin kuluessa asiakkaalle resurssi.*

Sosiaaliset suhteetkin rakentuvat näissä narratiiveissa hyvin eri tavoin. Uhrinarratiivissa jengikaverit ovat asiakkaan liittolaisia. Jengi jäsenyy yhtenäisenä porukkana, josta asiakas puhuu "me"-muodossa. Herätysnarratiivissa hyviä liittolaisia asiakkaalle ovat jengikavereiden sijasta sellaiset tahot kuin armeijan henkilökunta, armeijakaverit tai vaikkapa sosiaalityöntekijät (vaikkei jälkimmäistä sanallisesti mainittukaan). Me-puhe vaihtuu minä-puheeksi, jossa oma toiminta jäsenyy jengin toimista irralliseksi. Rauhanrakentajan narratiivissa jengikaverit alkavat jäsenyä itse asiassa ongelman varsinaisena aiheena. Kun uhrinarratiivissa jengikavereita oli sankarillista puolustaa aggressiivisestikin, alkaa rauhanrakentajan narratiivissa näyttää perustellulta varjella itseä oman jengin kohelluksilta. Keinoksi tähän jäsenyy toisaalta vetäytyminen (jengin jäsenistä erossa pysyminen) ja toisaalta uudenlaisen toimijaminän rakentaminen suhteessa jengin muihin jäseniin (esim. tappelupukareiden rauhoittaminen ja tappelun välttäminen).

Toinen istunto alkoi asiakkaan varsin toisennäköisillä tapahtumakuvauksilla, joissa tärkeää ei enää ollutkaan tapahtumasta oppiminen tai suunnanmuutoksen pohtiminen, vaan juridisen pelin pelaaminen siten, että teosta

tulee mahdollisimman pieni tuomio. Sosiaalityöntekijä suhtautui tähän narratiiviin hyvin käytännöllisesti: hän otti vastaan informaation, jonka asiakas kertoi asianajajan kanssa käydyistä keskusteluista ja päätöksestään kiistä syyllisyytensä. Sosiaalityöntekijä pidättäytyi kommentoimasta toisen hallinnonalan asioita, tässä tapauksessa asianajajan ja asiakkaan valitsemaa toimintalinjaa ja ikään kuin otti annettuna sen, että juridisen pelin pelaamisella on omat sääntönsä. Ei toki ole myöskään syytä olettaa, etteikö tuomion välttäminen tai mahdollisimman pieni tuomio voisi olla myös sosiaalityön (tekijän) kannalta toivottavaa asiakkaan tulevaisuutta ajatellen. Sosiaalityön näkökulmasta olennaista on kuitenkin ennen kaikkea se, että asiakas olisi oppinut tapauksesta jotakin ja pyrki muutokseen tulevaisuudessa. Asiakkaan vastuun (ja syyllisyyden) peräämisellä on siten ennen kaikkea pedagoginen merkitys. Tässä mielessä voidaan sanoa oikeuden ja sosiaalityön orientaatioiden eroavan toisistaan: sosiaalityössä menneisyyttä kaivellaan useimmiten tulevaisuutta silmällä pitäen pyrkien rakentamaan menneisyys tulevaisuuden resurssiksi, kun taas oikeuden kannalta menneisyyden selvittämisessä olennaista on juridisten vastuukysymysten selvittäminen (vrt. Potter 1996, 193-194). Sosiaalityön näkökulmasta onkin olennaista, että tapaaminen ei päättynyt tulevan oikeudenkäynnin strategian läpikäymiseen, vaan sosiaalityöntekijä nosti uudelleen tarkastelun keskiöön – taidokkaan hienovaraisella tavalla – herätysnarratiivin mukaisen jäsenyyksen tapahtumasta, jonka tuottamiseen hän sai lopulta myös asiakkaan innostettua.

Ammatillinen keskustelu ja uudenlaiset sankaruudet muutoksen virittäjänä

Sosiaalityö on muutostyötä. Siinä joudutaan kohtaamaan tilanteita, joihin ainakin jokin taho haluaa muutosta. Kriminaalihuollosta puhuttaessa on ilmeistä, että muutos asiakkaan rikollisia tekoja tuottavaan elämäntapaan olisi sosiaalityön näkökulmasta toivottavaa. Sosiaalityöntekijöillä on useita keinoja pyrkiä saamaan muutosta aikaan asiakkaan elämään. Eräs näistä keinoista on keskustelu, jossa rakennetaan uudenlaiseen toimijuuteen kannustavia tulkintoja ja elämisen arvoisia tulevaisuuden visioita. Erityisen vahvoina nämä tulkinnat ja visiot elävät kenties sellaisissa narratiiveissa, joita asiakas rakentaa sosiaalityöntekijän tukemana.

Koska narratiiveilla on toimijuuden rakentamisessa ja erilaisten toimintojen oikeuttamisessa voimaa, ei ole mitenkään yhdentekevää, millaisia narratiiveja esimerkiksi rikoksiin syyllistyneet kriminaalihuollon asiakkaat 'elävät'. Sellaisten narratiivien kautta, joita henkilö elää vahvan tunneperusteisesti, voi perustella itselleen tai toisille monessa suhteessa arveluttavienkin teko-

jen oikeutuksen. Esimerkiksi toisen ihmisen vahingoittaminen voi tulla oikeutetuksi tai jopa hyveeksi sellaisen narratiivin osana, jossa tekijä määrittyy syyttömän uhrin tai kaveriaan puolustavan sankarin positioon. Näin ollen narratiivien muutoksiin voi kätkeytyä korvaamattoman tärkeitä elämäntavallisten muutosten siemeniä. Vaikka nämä siemenet eivät idäkään automaattisesti ammatillisen kohtaamisen ulkopuolella, uskomme kuitenkin, että sillä, millaista sankaruutta osaamme elää kuvitteellisesti, on paljon perustavanlaatuisempaa merkitystä arkielämän ponnisteluille kuin tulemme äkkiseltään ajatelleeksi. Esimerkiksi analysoimassamme tapauksessa uhrinarratiivin tilalle nostetut vaihtoehdot nousivat keskusteluun siinä määrin vahvasti ja molempien osapuolten yhteisesti tuottamina, että ne säilyvät epäilemättä asiakkaan käytettävissä olevina symbolisina resursseina myös arkielämän tilanteissa. Tosin sitä, miten ne menestyvät kilpailussa muiden arkielämän kohtaamisissa elävien symbolisten resurssivaihtoehtojen kanssa, on mahdotonta ennustaa varmuudella.

Koska niitä areenoita, joissa virittäydytään *uudenlaisiin sankaruuksiin* ei välttämättä ole kovin monia, ammatilliset kohtaamiset sosiaalityössä, terapia-kohtaamisten tavoin, voivat olla monille asiakkaille korvaamattoman tärkeitä uudenlaisten narratiivisten resurssien muotoutumisen kannalta (vrt. McLeod 1997; Gergen & Kaye 1994; Riikonen & Smith 1997; White & Epston 1990). Näin erityisesti silloin kun kyseessä on nuori asiakas, jonka elämässä on tärkeä risteyskohta. Sosiaalityön kohtaamiset, jopa sellaiset, joiden tehtävä suppeasti ajateltuna on vain selvistyystyyppinen, voivat siten olla hyödyllisellä tavalla virittämässä uudenlaisia, arvokkaita ääniä.⁹

Artikkelimme alkupuolella lupasimme pohtia sitä, mitä voimme sanoa analyysimme pohjalta sosiaalityön kannalta kolmesta olennaista keskusteluteemasta: institutionaalisesta kontekstista, ekspertiisistä ja vallankäytöstä. Aluksi muutama sana institutionaalisesta kontekstista. Keskusteluprosessista oli mahdollista havaita monella tavalla, että siinä ollaan suorittamassa tiettyä institutionaalista tehtävää (soveltuvuusselvitys- ja henkilötutkintahaastattelua) tiettyssä institutionaalisessa kontekstissa (kriminaalihuolto/sosiaalityö). Ensiksikin, sosiaalityöntekijä viittasi institutionaaliseen tehtäväänsä julkilausutusti keskustelussa useaan eri otteeseen. Toiseksi, institutionaalinen tehtävä tuli esille myös siinä, että sosiaalityöntekijä kävi keskustelussa läpi niitä teema-alueita, joista yhdyskuntapalvelu- ja henkilötutkintahaastattelussa tulee käydä. Kolmanneksi, hän antoi asiakkaalle tietoa yhdyskuntapalvelusta¹⁰.

Institutionaalisen tehtävän suorittaminen ei kuitenkaan sanellut sitä, miten keskustelullinen prosessi työntekijän ja asiakkaan välillä eteni, vaan prosessi rakentui vahvasti "tässä ja nyt" tapahtuvan vuorovaikutuksen ohjaamana. Sosiaalityöntekijä avasi keskustelun institutionaalisen tehtävän horisontista tiedustelemalla sitä, onko asiakas lukenut hänelle etukäteen lähetettyä esi-

tettä yhdyskuntapalvelusta. Tämä kysymys mahdollistaa yleensä sosiaalityöntekijälle siirtymisen informaation jakamiseen, jonka toiset työntekijät suorittavat keskustellen "haastatteluformaattissa" ja toiset enemmän 'esitelmöiden' "informaationjakoformaattissa". Nyt keskustelu kuitenkin lähti liikkeelle poikkeuksellisella tavalla asiakkaan 'kieltäydyttyä' lähtemästä mukaan tähän agendaan. Sen sijaan asiakas lähti käymään tunnepitoisesti läpi tapahtumasarjaa, jonka seurauksena hän sai pahoinpitelysyytteen. On mielenkiintoista, että sosiaalityöntekijä suostui tähän agendan vaihdokseen¹¹. Sen jälkeenkään sosiaalityöntekijä ei suoraan siirtynyt tavalliseen työjärjestykseen, vaan lähti rakentamaan asiakkaan kertomuksesta käsin ja hänen kanssaan tapahtumasta toisenlaista narratiivia, jossa asiakkaan tekojen mieltä oli mahdollista pohtia vaihtoehtoisesta näkökulmasta. Tässä mielessä voidaan esittää, että sosiaalityöntekijä teki tapaamisessa enemmän kuin mitä hänen institutionaalinen toimeksiantonsa olisi suppeasti ajatellen edellyttänyt¹².

Näkisimmekin sosiaalityöntekijän vaikeasti havaittavan ekspertiisin kätkeytyvän suurelta osin juuri siihen, miten hän rakentaa keskustelusuhdetta asiakkaan kanssa: antaa tilaa asiakkaalle keskustelun joissakin kohdissa ja virittää keskustelua uusiin suuntiin toisissa. Tämän ammattitaidon eksplikoiminen on haastava tehtävä, sillä kohtaaminen on sensitiivinen vuorovaikutuksellinen virta, jossa (vähintään) kaksi osapuolta rakentaa hetki hetkeltä yhteistä 'pienoiskulttuuriaan'. Näin ollen yleispätevien neuvojen antaminen siitä, kuinka tulisi keskustella, on vaikeaa ellei peräti mahdotonta.¹³ Toivomme kuitenkin, että esittämämme prosessin kuvaus havainnollistaa sitä, kuinka pienistä keskustelullisista siirroista ja avainhetkien oivaltamisesta keskustelussa lopulta on kysymys.

Sosiaalityön konteksti ja ammatillinen ekspertiisi näkyi kohtaamisessa myös siinä, millaisia merkitysulottuvuuksia sosiaalityöntekijä suosi, viritti tai sammutti keskustelussa. Esimerkiksi keskustelun alussa, jossa nuori lähti maailemaan tappelua värikkäiden ja yksityiskohtaisten tapahtumakuvausten kautta, asemoituivat nuori asiakas ja sosiaalityöntekijä suorittamaan erilaista tehtävää. Nuorelle menneiden asioiden muistelemisen funktiona oli kuulijan vakuuttaminen hänen syyttömyydestään, kun taas sosiaalityöntekijä pyrki tapahtumien läpikäymisen kautta rakentamaan asiakkaan vastuullisuutta (vrt. Edward 1997, 283). Analysoimassamme tapauksessa muutosäänien virittäminen kietoutuikin selvästi osaksi sosiaalityön moraalialueita – käsitystä hyvästä ja pahasta, tavoiteltavasta ja varottavasta kehityssuunnasta. Samaa prosessia voikin siten tarkastella paitsi esimerkkinä sosiaalityöntekijän ammattitaidosta myös esimerkkinä subjekteja tuottavan (Foucault 1981 ja 1982), keskusteluprosesseihin kytkeytyvän hienovaraisen vallan käytöstä (ks. myös Jokinen 1995). Vallankäyttöä ei sinänsä tarvitse ajatella joko hyväksi tai pahaksi asiaksi, sillä ehkä kaikkialla, missä neuvotellaan, on väistämättä läsnä,

joko helposti havaittavassa tai piilevässä muodossa, vallan elementtejä. Olen-
naista on se, mitä valta on tuottamassa kulloisessakin tilanteessa ja suhteiden
verkossa.

Viitteet

- 1 Tutkimuksemme on osa Suomen Akatemian rahoittamaa kolmivuotista tutkimusprojektia (1997-1999) "Auttamisen instituutiot arkisina käytäntöinä". Tämän artikkelin kehittälyssä ja viimeistelyssä olemme saaneet arvokasta tukea tutkimusprojektimme jäseniltä Tarja Pösöltä, Kirsi Juhilalta, Jarl Wahlströmiltä, Katja Kurrilta ja Timo Vottoselta. Työtämme eteenpäin siivittäneistä kommentteista kiitämme myös Mirja Satkaa, Anssi Peräkylää, Johanna Ruusu-
vuorta ja Tapio Kuureta.
- 2 Puhe ja kirjoitus eroavat toisistaan monessa suhteessa. Puhe on yleensä katko-
naisempaa, se sisältää kaikkea "ylimääräistä sälää", eikä noudata kielioppisääntö-
jä jne. Siksi puhutusta vuorovaikutuksesta tehtyjen transkriptioiden luke-
minen saattaa tuntua tuskastuttavalta. Emme kuitenkaan ole halunneet hel-
pottaa analysoijan (tai lukijan) työtä yksinkertaistamalla kielenkäyttöä, koska
vuorovaikutuksen analyysissä puhutun kielen ominaispiirteet ovat olennaisia.
(vt. Silverman 1997, 26-27, Cameron 1996, 257-258). Sävyjen säilyttämisek-
si käytetyt erikoismerkit selitetään viitteessä kuusi.
- 3 Derek Edwars (1997, 271-272) esittää, että narratiivien analyysi voi kohdistua
kolmeen eri tehtävään:
 - 1) narratiiveja tarkastellaan niiden tapahtumien kuvauksena, joista ne ker-
tovat
 - 2) kiinnostus on siinä, kuinka ihmiset ymmärtävät tapahtumat tai
 - 3) analyysin lähtökohdaksi otetaan toiminta (keskustelu), jossa narratiiveja
tuotetaan.Oma lähestymistapamme edustaa viimeksi mainittua vaihtoehtoa.
- 4 Sellaisten yksityiskohtien, kuin katseen suunnan, eleiden tai ilmeiden tarkas-
telemisen kannalta olisi ollut hyödyllistä, että aineisto olisi ääninauhojen sijas-
ta videoitua. Koska analyytinen kiinnostuksemme ei kuitenkaan ole ensisijai-
sesti vuorovaikutuksen yksityiskohdissa sinänsä vaan merkitysten rakentumi-
sessa vuorovaikutuksen helminauhassa, katsomme saavamme riittävästi aineksia
analyysin tekemiseen pelkkien ääninauhojenkin avulla.
- 5 Mikäli syyttäjät syytettä nostaessaan arvioi, että syytteen pohjana olevasta rikok-
sesta voi seurata korkeintaan kahdeksan kuukauden mittainen ehdoton van-
keusrangaistus, hän voi pyytää oikeudenkäyntiä varten tehtäväksi syytetystä
ns. soveltuvuusselvityksen yhdyskuntapalvelua varten. Yhdyskuntapalvelu on
rangaistusmuoto, jossa tuomittu suorittaa rangaistuksensa – vankeusrangais-
tuksen sijasta – vapaudessa tekemällä jotain yleishyödyllistä työtä.

6 Oteissa käytetyt erikoismerkit:

<u>alleviivaus</u>	painotettu kohta
(1)	tauco, jonka kesto sekuntteina suluissa
(.)	korkeintaan puolen sekunnin mittainen tauco
	päällekkäispuheen alkukohta
.	laskeva sävelkorkeus
,	tasainen tai nouseva sävelkorkeus
:	pidennettynä lausuttu äänne
.hh	kuuluva sisäänhengitys
hh	kuuluva uloshengitys

Henkilöiden ja paikkojen nimet on muutettu tunnistamisen estämiseksi.

- 7 Sosiaalityöntekijän antaessa palautetta riveillä 9, 36 ja 41 asia ei ole sisällöllisesti kesken, mutta tasainen tai nouseva sävelkorkeus (jota merkitään oteissa pilkkulla) viestii siitä, että puhuja ei ole vielä lopettanut.
- 8 Tosin tauot riveillä 14 ja 41 on mahdollista lukea myös jonkinlaiseksi kriittisyydeksi, kuten asiakas näyttääkin tulkitsevan ainakin rivin 16 "mut" -sanana välityksellä.
- 9 Usein kuulee väitettävän, että rikoksiin syllistyneiden nuorien kanssa on turha keskustella, koska heille tekeminen on asioiden verbalisoimista tärkeämpää. Uudenlaisia sankaruuksia on toki mahdollista yrittää rakentaa 'tekemällä', vaikkapa autopajatoiminnan kautta. Olemme kuitenkin halunneet osoittaa artikkelillamme, että toisinaan jo pelkkä työntekijän kanssa käyty keskustelu voi olla tärkeä uudenlaisten symbolisten resurssien lähde.
- 10 Koska artikkelimme keskittyy narratiivien muuttumiseen, eivät esitetyt aineisto-otteet havainnollista systemaattisesti eri teemojen käsittelyä tai tiedonannon muotoutumista.
- 11 Asettuminen kertojaksi saattaa olla sellainen asiakkaan keino ääneen pääsemiseen, jolla on laajempaakin merkitystä. Lääkäri-potilas -vastaanottoja analysoinut Johanna Ruusuvoori (tulossa) on havainnut, että narratiivimuotoisten kertomusten rakentaminen lääkärin kysyessä potilaalta vastaanotolle tulon syytä, on se keino, jolla asiakkaat saavat areenan hetkeksi itselleen.
- 12 Sosiaalityön/kriminaalihuoltotyön kehys ja tarkemmin sanoen yhdyskuntapalveluhaastattelujen institutionaalisen tehtävän hahmottaminen (tai arvottaminen) ei kuitenkaan ole mikään yksi ja yhtenäinen kokonaisuus, kuten Kirsi Juhila ja Tarja Pösö tämän kirjan artikkelissaan osoittavat.
- 13 Esimerkkinä tästä vaikeudesta voi mainita vaikkapa sen, että toisessa asiakas-kohtaamisessa, jossa samainen sosiaalityöntekijä yritti hyvin samantapaisilla kysymyksillä virittää toista nuorta miesasiakastaan pohtimaan tekoaan ja tulevaisuuttaan nuori kieltäytyi lähtemästä mukaan sosiaalityöntekijän aloitteisiin.

Kirjallisuus

- Burr, Vivien (1995) *An Introduction to Social Constructionism*. London: Routledge.
- Cameron, Deborah (1996) *Sukupuoli ja kieli: Feminismi ja kielentutkimus*. Tampere: Vastapaino.
- Cedersund, Elisabet (1999) *Using Narratives in Social Work Interaction*. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Tarja Pösö (toim.) *Constructing Social Work Practices*. Aldershot: Ashgate.
- Drew, Paul & Heritage, John (1992) *Analyzing Talk at Work: an Introduction*. Teoksessa Paul Drew & John Heritage (toim.) *Talk at Work. Interaction in Institutional Settings*. Cambridge: University Press, 3-65.
- Edwards, Derek (1997) *Discourse and Cognition*. London: Sage.
- Eräsaari, Leena (1995) *Kohtaamisia byrokraattisilla näyttämöillä*. Helsinki: Gaudemus.
- Forsberg, Hannele (1998) *Perheen ja lapsen tähden*. Etnografia kahdesta lastensuojelun asiantuntijakulttuurista. Saarijärvi: Lastensuojelun keskusliitto.
- Foucault, Michel (1981) *The History of Sexuality. Volume I: An Introduction*. Harmondsworth: Penguin.
- Foucault, Michel (1982) *The Subject and Power*. Teoksessa Hubert Dreyfus & Paul Rabinow *Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: University Press, 208-226.
- Gergen, Kenneth J. (1994) *Realities and Relationships. Soundings in Social Construction*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gergen, Kenneth J. & Kaye, John (1994) *Beyond Narrative in the Negotiation of Therapeutic Meaning*. Teoksessa Sheila McNamee and Kenneth J. Gergen (toim.) *Therapy as Social Construction*. London: Sage, 166-185.
- Hakulinen, Auli (1997) *Johdanto*. Teoksessa Liisa Tainio (toim.) *Keskusteluanalyysin perusteet*. Tampere: Vastapaino, 13-17.
- Hall, Christopher (1997) *Social Work as Narrative: Storytelling and Persuasion in Professional Texts*. Aldershot: Ashgate.
- Heino, Tarja (1997) *Asiakkuuden hämäryys lastensuojelussa. Stakes: Tutkimuksia 77*. Helsinki: Stakes.
- Heritage, John (1997) *Conversation Analysis and Institutional Talk. Analysing Data*. Teoksessa David Silverman (toim.) *Qualitative Research. Theory, method and Practice*. London: Sage, 161-182.
- Holstein, James A. & Miller Gale (1993) *Social Constructionism and Social Problems Work*. Teoksessa James A. Holstein & Gale Miller (toim.) *Reconsidering Social Constructionism. Debates in Social Problems Theory*. New York: Aldine de Gruyter, 163-187.
- Hyvärinen, Matti (1998) *Lukemisen neljä käännettä*. Teoksessa Matti Hyvärinen & Eeva Peltonen & Anni Vilkkö (toim.) *Liikkuvat erot: sukupuoli elämäkertatutkimuksessa*. Tampere: Vastapaino.

- Jaatinen, Jaana (1996) *Terapeuttinen keskustelutodellisuus. Diskurssianalyttinen tutkimus alkoholio Ongelmien sosiaaliterapeuttisesta hoidosta*. Stakes, tutkimuksia 72. Jyväskylä: Stakes.
- Jokinen, Arja (1995) *Neuvottelu asiakkaan identiteeteistä*. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila ja Tarja Pösö (toim.) *Sosiaalityö, asiakkuus ja sosiaaliset ongelmat*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 127-154.
- Jokinen, Arja (1999) *Diskurssianalyysin suhde sukulaistraditioihin*. Teoksessa *Diskurssianalyysi liikkeessä. Vuorovaikutus, toimijuus ja kulttuuri empiirisen tutkimuksen haasteina*. Tampere: Vastapaino, 37-53.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi (1996) *Merkitykset ja vuorovaikutus. Poimintoja asunnottomuuspuheen kulttuurisesta virrasta*. *Acta Universitatis Tamperensis* 580. Tampereen yliopisto.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi (1997) *Social Work as Negotiation. Constructing Social Problems and Clienthood*. *Nordisk Socialt Arbeid* (3)1997, 144-152.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Pösö, Tarja (1995) *Tulkitseva sosiaalityö*. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila ja Tarja Pösö (toim.) *Sosiaalityö, asiakkuus, sosiaaliset ongelmat*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 9-31.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Pösö, Tarja (1999) *Introduction: Constructionist Perspectives on Social Work Practices*. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Tarja Pösö (toim.) *Constructing Social Work Practices*. Aldershot: Ashgate, 3-24.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1993) *Diskurssianalyysin aakokset*. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1999) *Diskurssianalyysi liikkeessä. Vuorovaikutus, toimijuus ja kulttuuri empiirisen tutkimuksen haasteina*. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi (1994) *Muistot resurssina. Entisten asunnottomien menneisyyspuheiden tarkastelua*. *Janus* 2(2), 164-177.
- Juhila, Kirsi (1995) *Asiakkuuden edellytykset neuvottelussa*. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila ja Tarja Pösö (toim.) *Sosiaalityö, asiakkuus, sosiaaliset ongelmat*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 155-192.
- Labov, William (1972) *Language in the Inner City. Studies in the Black English Vernacular*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- McLeod, John (1997) *Narrative and Psychotherapy*. London: Sage.
- Middleton, David & Edwards, Derek (1990) *Collective Remembering*. London: Sage
- Miller, Gale (1997) *Building Bridges. The Possibility of Analytic Dialogue Between Ethnography, Conversation Analysis and Foucault*. Teoksessa David Silverman (toim.) *Qualitative Research. Theory, method and Practice*. London: Sage, 24-44.
- Miller, Gale and Holstein, James A. (1991) *Social Problems Work in Street-Level Bureaucracies. Rhetoric and Organizational Process*. Teoksessa Gale Miller (toim.) *Studies in Organizational Sociology*. Greenwich: Jai Press Inc, 177-199.

- Miller, Gale and Holstein, James A. (1993) Reconsidering Social Constructionism. Teoksessa James A. Holstein & Gale Miller (toim.) Reconsidering Social Constructionism. Debates in Social Problems Theory. New York: Aldine de Gruyter, 5-24.
- Payne, Malcolm (1999) Social Construction in Social Work and Social Action. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Tarja Pösö (toim.) Constructing Social Work Practices. Aldershot: Ashgate, 25-65.
- Peräkylä, Anssi ja Silverman David (1991) Reinterpreting Speech-exchange Systems: Communication Formats in AIDS Counselling. *Sociology*, 25(4), 627-651.
- Peräkylä Anssi (1997) Institutionaalinen keskustelu. Teoksessa Liisa Tainio (toim.) Keskustelunanalyysin perusteet. Tampere: Vastapaino, 177-203.
- Potter, Jonathan (1996) Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction. London: Sage.
- Potter, Jonathan (1997) Discourse Analysis as a Way of Analysing Naturally Occuring Talk. Teoksessa David Silverman (toim.) Qualitative Research. Theory, method and Practice. London: Sage, 144-160.
- Psathas, George (1995) Conversation Analysis. The Study of Talk-in-Interaction. Qualitative research methods series, volume 35. Thousand Oaks: Sage
- Pösö, Tarja (1993) Kolme koulukotia. Tutkimus tyttöjen ja poikien poikkeavuuden määrittelykäytännöistä koulukotihoidossa. Tampere: Acta Universitatis Tamperensis. Ser A. Vol. 388. Tampereen yliopisto.
- Riessman, Catherine Kohler (1993) Narrative Analysis. Qualitative research methods series, volume 30. London: Sage.
- Riikonen, Eero & Smith, Gregory Madan (1997) Re-imagining Therapy. Living Conversation and Relational Knowing. London: Sage.
- Rostila, Ilmari (1997) keskustelua sosiaaliluukulla. Sosiaalityön arki sosiaalityötoimiston toimentulokeskusteluissa. Acta Universitatis Tamperensis 547. Tampereen yliopisto.
- Ruusuvuori, Johanna (tulossa 2000) Control in Medical Interaction: Practices of giving and reiving the reason for the visit in primary health care. Electronic dissertation. Acta Universitatis Tamperensis. <http://acta.uta.fi>
- Shotter, John (1993) Conversational Realities. Constructing Life through Language. London: Sage Publication.
- Silverman, David (1997) Discourses of Counselling: HIV Counselling as Social Interaction. London: Sage.
- Sirkiä, Sari (1998) Kielikuvista mielikuviiin. Asiakkuuksien rakentuminen sosiaalityötoimiston lastensuojelun huoltoselosteissa. Tampereen yliopisto, sosiaalipoliitiikan laitos. Julkaisematon pro gradu -tutkielma.
- Suoninen, Eero (1993) Kielen käytön vaihtelevuuden analysoiminen. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila & Eero Suoninen: Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino, 48-74.

- Suoninen, Eero (1997a) Miten tutkia moniäänistä ihmistä? Diskurssianalyttisen tutkimusotteen kehittelyä. *Acta Universitatis Tamperensis* 580. Tampereen yliopisto.
- Suoninen, Eero (1997b) Selonteot ja oman toiminnan ymmärrettäväksi tekeminen. *Sosiologia* 34(1), 26-38.
- Suoninen, Eero (1999a) Doing 'Delicacy' in Institutions of Helping. A Case of Probation Office Interaction. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Tarja Pösö (toim.) *Constructing Social Work Practices*. Aldershot: Ashgate, 103-115.
- Suoninen, Eero (1999b) Vuorovaikutuksen mikromaiseman analysoiminen. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen: *Diskurssianalyysi liikkeessä. Vuorovaikutus, toimijuus ja kulttuuri empiirisen tutkimuksen haasteina*. Tampere: Vastapaino, 101-125.
- White, Michael and Epston David (1990) *Narrative Means to Therapeutic Ends*. New York: Norton.
- White, Susan (1999) Examining the Artfulness of 'Risk Talk'. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Tarja Pösö (toim.) *Constructing Social Work Practices*. Aldershot: Ashgate, 87-102.

Anna Metteri

SOSIAALITYÖN VAIKEIDEN TILANTEIDEN TUTKIMINEN

Asiantuntijatyön moraalit ja politiikka

Motivaatio tutkimukseen

Artikkelini perustuu väitöskirjaprojektini aineistoon ja suomenkielisiin julkaisuihin, käsikirjoitukseeni sekä tutkimuspäiväkirjaani ja aihepiiriä käsitelleisiin esitelmiini. Lähtökohtani tutkimukselleni on ollut käytännön terveydenhuollon sosiaalityössä ja työryhmätyössä eniten keinottomuutta ja ristiriitaisuutta herättänyt tilanne. Olen tutkinut työelämän ja eläkejärjestelmien väliin pudonneiden ihmisten tilanteen ja työkykyisyyden moniammatillista arviointia terveydenhuollossa. Täsmällisemmin sanoen, olen tutkinut sosiaalivakuutusjärjestelmän vakiintuneiden toimintatapojen ja ihmisten kokemusten välistä suhdetta ja tuon suhteen työstämistä terveydenhuollon moniammatillisessa arviointityössä.

Kun kerron tutkimuksesta, joka liittyy kiinteästi kansallisten työkyvynarviokäytäntöjen ja sosiaalivakuutusjärjestelmien toimintaan, pidän ongelmallisena sitä, miten lukija pystyy ymmärtämään tutkimustani tuntematta näitä järjestelmiä. Olen pyrkinyt ratkaisemaan tämän ongelman toisaalta paikantamalla tutkimukseni suomalaisen järjestelmään ja toisaalta keskustelemalla järjestelmän toimintatavan ja ihmisten kokemuksen suhteesta sellaisella yleisyytasolla, että ilmiön tunnistaminen olisi mahdollista tutkitun järjestelmän ulkopuolellakin. Ongelmanasetteluni taustaksi haluan kuitenkin muistuttaa, että erityinen piirre suomalaisessa sosiaalivakuutusjärjestelmässä on ollut kattavuus. Hyvinvointivaltiossamme on opittu ajattelemaan, että sosiaalivakuutus kattaa riskit, jotka johtuvat sairaudesta tai työkyvynmenetyksestä. Kansalaiset ovat sisäistäneet tämän hyvinvointivaltion lupauksen. Lait, jotka tätä hyvää lupasivat, ovat edelleen voimassa. Väliinputoamisen ongelmaa on tarkasteltava tätä taustaa vasten.

Olen halunnut tutkia ongelmallisia etuuksien hylkäämistapauksia ja tapausten uudelleen käsittelyä portinvarijärjestelmien organisaatioissa. Olen etsinyt tutkimushenkilöiksi niitä terveydenhuollon vastaanotolle tulevia asiakkaita, jotka eivät työkyvyn menetyksen takia katso kykenevänsä palaamaan entiseen työhön, mutta jotka ovat saaneet hylkäämispäätöksen eläkehakemuksensa. Tutkimukseni kohdistuu sosiaalipolitiikan toimeenpanon kannalta kiinnostavaan kohtaan, jossa yhteiskunnan eri osajärjestelmät ovat jännitteessä suhteessa toisiinsa. Tutkimus samalla valottaa ammattikäytäntöjen tasolta vajaatyökykyisyyden yhteiskunnallista säätelyä ja tekee näkyväksi työelämän ja eläkejärjestelmien väliinpudonneiden ihmisten asemaa ja asiakkuutta.

Ne eläkkeenhylkäämispäätöksen saaneiden ihmisten väliinpudonnut tilanteet, jotka olen ottanut tutkimukseni kohteeksi, muodostavat tietenkin vain pienen osan kaikkien hylkäämispäätöksen saaneiden tilanteista. Tämä ei kuitenkaan ole ongelma kvalitatiivisessa tutkimuksessa, jossa ei pyritäkään tilastolliseen yleistämiseen, vaan kerätyn aineiston perusteella luomaan kuvaa ja kehittämään ymmärrystä (teoriaa) tutkittujen asioiden välisestä yhteyksistä. Kaikille työkykyään menettäville ei käy huonosti, mutta sosiaaliryön ja mielestäni yhtä hyvin sosiaaliryön tutkimuksen yhtenä tehtävänä on tuoda näkyviin niitä prosesseja, joissa on käynyt huonosti.

Motivaationi sosiaaliryön jatko-opiskeluun ja tutkimukseen nousi siitä kaikesta epäselvästä, kiinnostavasta ja vastausta vaille jääneestä ristiriitaisuudesta, jota olin terveydenhuollon sosiaaliryöntekijänä työskennellessäni kokenut. Halusin istua märehäimään nielemääni. Motivaatio nousi myös siitä, että niin paljon "puoliksi oivallettua" oli vuosien varrella jäänyt keskusteluun nostamatta. Käytössäni ei ollut riittävästi lääketieteellisen jäsenrymällin ulkopuolisia käsitteitä, joilla olisin voinut kuvata ja eritellä eteen aukeavaa sosiaalisen ja psykososiaalisen ongelmakenttää. Minulla ei ollut riittävästi sosiaaliryön ammatilliseen näkökulmaan sopivia käsitteellisiä välineitä, jotta olisin pystynyt "vieraassa viitekehäksessä" näkökulmani muillekin perustelemaan. Aina ei ollut kieltä, jolla muotoilla täsmällisesti mieleen nousevat kysymykset. Olin todennut, että määrittelykiistoissa ja arviointikeskusteluissa jää helposti häviölle se, joka ei hallitse omaan näkökulmaansa liittyviä käsitteitä. Niin terveydenhuollon ryöntekijöinä kuin asiakkainakin meidän on lisäksi henkilökohtaisesti usein vaikea sietää tilanteita, joissa institutionaalinen logiikka, järjestelmien vakiintunut toimintatapa, mitätöi ihmisten kokemukset. Halusin antaa ääntä tälle kokemukselle. Olen pitänyt kokemustietoa perustavanlaatuisena tiedonlajina sosiaaliryössä, sekä asiakkaan kokemustietoa että sosiaaliryöntekijän kokemustietoa.

Tutkimusprosessini onkin ollut sosiaaliryöntekijän ammatissa eletyn ja koetun ja mieltä askarruttamaan jääneen monimutkaisuuden käsitteellistämistä tutkimusaineiston valossa. Olen siis pyrkinyt ymmärtämään parem-

min sitä, minkä olen aiemmin kokenut ymmärtäväni vajaasti. Siinä mielessä tutkimusaineistoni voi nähdä myös teoreettisena otantana aiempien ammatillisessa toiminnassa syntyneiden kysymysten tutkimiselle. Olen tutkinut monimutkaisten tilanteiden arviointia paikassa, jossa tilanteen ristiriitaisuutta pyritään moniammatillisesti jäsentämään ja saavuttamaan ratkaisuja. Tällöin on mahdollista ymmärtää aikaisempaa paremmin tuossa tilanteessa toimivien ihmisten näkökulmia ja kokemista, eri näkökulmien yhteensovituksen ehtoja. Toimivista ihmisistä puhuessani tarkoitan kaikkia niitä, jotka ovat läsnä tutkimissani tilanteissa, niin asiantuntijoita ja eri viranomaisia kuin asiakkaita.

Työelämän ja eläkejärjestelmien väliin pudonneiden ihmisten tilanne ja sen moniammatillinen käsittely tutkimuskohteena

Tutkimustani voi myös tarkastella yhteydessä niin sanotun heikompiosaisen väestön asemaa koskevaan tutkimukseen. Tässä tapauksessa on kyse huono-osaistumisen ja siihen liittyvän terveydenhuollon sosiaaliturvan auttamiskäytännön tutkimuksesta, toisaalta myöskin sosiaaliturvan aukkojen ja residuaalisen sosiaalipolitiikan ja sosiaaliturvan tutkimuksesta. Työelämästä poistujoutuvilla ei yleensä ole yhteiskunnassa puolestapuhujia eikä valtaa. Kärjistyneimmillään syrjäytymiskehitys etenee jättämättä juurikaan yksilölle valinnanvaraa työelämän suhteen. Valintatilanteita monille työkykyään menettäneille ja ikääntyville työttömille saattaa syntyä korkeintaan uuden työelämän ulkopuolisen statuksen etsimisessä: päädytäänkö työttömäksi, työkyvyttömyyseläkeläiseksi vai kokonaan sosiaaliturvan ulkopuolelle. Silloinkin määrittelyvalta on pikemminkin hallinto-organisaatioilla kuin yksilöillä. Oikeus arvostettuun olemassaoloon, inhimillisen arvokkuuden säilyttämiseen, on myös keskeinen teema väliinputoajakansalaisen asiakkuuden tarkastelussa.

Hylkäämispäätöksen saaneet esiintyvät tilastoissa ja tutkimuksissa lähinnä numeroina, luokkina ja ryhminä tai korkeintaan tapauksina, joihin liitetään erilaisia laatusanoja kuten 'moniongelmainen' tai 'diagnostisesti epäselvämpi tapaus' (Munter et al. 1984, 140). Tai hylkäämispäätöksen todetaan vertailussa olevan 'nuorilla yleisempiä kuin vanhoilla', 'naisilla yleisempiä kuin miehillä', 'omasta aloitteesta eläkettä hakeneilla yleisempiä kuin lääkärin kehotuksesta eläkettä hakeneilla', 'monisairailta yleisempiä kuin yhtä tautia sairastavilla' (Gould 1985, 197). Sosiaalivakuutusjärjestelmän toimintaa ei ole juurikaan aiemmissa tutkimuksissa tarkasteltu yksittäisen hylkäämispäätöksen saaneen kansalaisen näkökulmasta.

Kiinnostava erityispiirre hylkäämispäätösten jakaumassa on miesten ja naisten välinen systemaattinen ero. Vuosien 1970-1990 ratkaisutilastojen vertailuun perustuen on voitu todeta, että työkyvyttömyyseläkkeiden hylkäämisosuus on ollut naisilla tänä aikana 1,3-1,7 -kertainen miehiin verrattuna (Gould et al. 1993, 1). Johtopäätösten mukaan tulokset heijastelevat yhteiskunnan toimintaan ja sukupuolirooleihin liittyviä eroja. Yhteiskunnan toimintaan sisältyy tässä myös arviointia tekevien instituutioiden toiminta, ratkaisukäytännöt sekä työkyvyttömyyskäsitteen sisältö ja tulkinnat (mt., 11). Uudempien tilastojen mukaan miesten ja naisten hylkäämisprosenttien erot ovat edelleen samalla tasolla, kansaneläkkeiden osalta 1,3-1,4 -kertaiset vuosina 1995-1997 (Kela 1996, 88; Kela 1997, 89; Kela 1998, 89).

Eläkemahdollisuuden hylkääminen terveydenhuoltojärjestelmässä tapahtuu joskus myös asiantuntijan ennakoivana itesesensuurina, joka perustuu ylempään tason ratkaisukäytäntöjen tuntemukseen. Näin tapahtuu arvioinnissa olevan ihmisen työelämässä selviytymättömyydestä huolimatta. Nämä tilanteet eivät näy hylkäämistilastoissa. Työkyvyttömyyseläkehakemusten ja -ratkaisujen kokonaismäärä on laskenut Suomessa valtakunnallisen tavoitteenasettelun mukaisesti vuodesta 1994 alkaen (Kela 1998, 90) yhtä aikaa hylkäämisratkaisujen lisääntymisen ja pitkäaikaistyöttömyyden kasvun kanssa. Tämä antaa aiheen kysyä, miten paljon työttömien joukossa on tällä hetkellä työkyvyttömiä, työelämän ja eläkejärjestelmien väliinputoajia. Asian selvittämiseksi on maassamme toimeenpantu laaja kartoitus (Rajavaara 1998; Lind 1997). Oma hypoteesini tutkimukseni pohjalta on, että ilman lähestymistavan muuttamista tämä arviointi merkitsee hyvin monelle vajaakuntoiselle vain yhtä ylimääräistä kierrätystä.

Olen tarkastellut väliinputoamistilannetta myös siltä kannalta, miten palvelujärjestelmän ja työkyvynarvioinnin yhdeksi tehtäväksi muodostuu työmoralaalin ylläpito (esim. Gould 1985, 71-72). Toisaalta olen todennut, miten hylkäämispäätöksen saaneen ihmisen tilanteessa häpeä ja siihen liittyvä 'pinnarin leiman torjuminen' voi muodostua yhdeksi keskeiseksi käyttäytymistä ohjaavaksi tekijäksi (kunniallisuudesta vastaavasti Baruch 1981; Silverman 1987, 12-13). Nicholas Rose (1998) on huomauttanut nimeäminen-syyttäminen-häpeä (llistä)minen (naming-blaming-shaming) -kierteen lisääntyvän viranomaisten ja kansalaisten suhteissa kansalaisten moraalisen vastuullistamisen aikana 1990-luvun postmodernissa hallitsemiskäytännössä. Tutkimissani tapauksissa moraaliryötköä tekevät sekä asiakkaat että asiantuntijat. Tahän asetelmaan liittyy myös ammatillisen vallankäytön kriittinen kohta: millä ehdoilla voimme arvioida ihmisiä vahingoittamatta heitä tilanteessa, jossa ihmiset elämänsä käännekohtissa ovat meidän asiantuntijamäärittelyistämme ja ratkaisuihimme riippuvaisia. Miten kannamme vastuun asiantuntija-arviointiemme seurauksista?

Väliinpuotoamisen taustalla on usein työelämän markkinamekanismien mukainen valikointi, työnantajien välinpitämättömyys työntekijöiden työkyvystä (ei ole huolehdittu henkisen ja fyysisen työkyvön ja koulutuksellisten valmiuksien ylläpidosta) sekä eläkepoliittisen linjanvedon muutokset. Monet terveydenhuollon ammattilaiset ovat asiakkaidensa ohella väliinpuotamistilanteista ahdistuneita ja keinottomia. Vuosia palvelujärjestelmissä kiertävät työelämään palaamattomat asiakkaat vievät lukumääränsä nähden paljon työaika palvelujärjestelmän eri sektoreilla ja tasoilla. He asioivat tyydyttävää ratkaisua vaille jääneen tilanteensa takia muun muassa terveydenhuollossa, kuntoutusorganisaatioissa, sosiaalihuollossa, eläkelaitoksissa ja usein vielä työvoimatoimistossakin. Pelkästään työttömän työnhakijan perusturvan saaminen edellyttää asiakkuutta useassa virastossa: kansaneläkelaitoksessa, työvoimatoimistossa ja perusturvan pienuuden takia usein myös sosiaalitoimistossa. Työkykyään menettänyt ihminen asioi lisäksi yleensä terveydenhuollossa. Pitkään jatkuva elämäntilanteen epävarmuus tuottaa vähitellen lisää oireita, jotka antavat aiheita pitkäaikaispotilaan rooliin asettamiselle tai asettumiselle. Näin tapahtuu väliinpuotoajan asiakkaistaminen. Vuosia tai joka tapauksessa kuukausia kestäneen prosessin päätteeksi sitten onkin mahdollista saada eläkelausunto uusien oireiden perusteella. Toimeentulo ja tulevaisuus on turvattu, mutta minkä kustannuksella? Vuosien kiertäminen institutionaalisen epäilyn kohteena on tuottanut vahvistumisen sijasta toimintakykyisyyden heikentymistä siitäkin huolimatta, että yksittäiset työntekijät toimisivat parhaan tahtonsa ja osaamisensa mukaan.

Palvelujärjestelmämme ovat hyvin usein siten rakentuneet, että keskimääräisten tapausten hoitaminen sujuu hyvin, mutta toiminnassa ei ole varauduttu poikkeuksiin (Metteri 1998), jollaisena voi eläkkeenhyökkäämispäätöksen saannuttakin pitää verrattuna niin sanottuihin normaaleihin työkyky- ja kuntoutusarviointitapauksiin. Terveydenhuoltojärjestelmässä tehdään arvioita arvioiden perään näille ihmisille, mikä voi turhauttaa sekä työntekijät että asiakkaat. Muuta ei oikein osata tehdä. Ihminen ei koe tulevansa autetuksi eikä työntekijä koe voivansa ratkaisevasti auttaa. Asiakkaita kierrätetään ja kukin palvelujärjestelmän osa toimii eriytyneesti omalla rajatulla alueellaan.

Sosiaalivakuutuksen ratkaisukäytännöt ja toimeenpanotavat näytävät suorastaan tuottavan joillekin ihmisille loukkuja, joista on hyvin vaikea päästä ulos edes moniammatillisella tuella. Järjestelmän tarkoittamattomat seuraukset eivät kuitenkaan ole saaneet ansaitsemaansa huomiota. Aihe on tuntunut Suomessa hyvin tulenaralta keskustelunaiheelta, mahdollisesti sen takia että on haluttu perustellusti korostaa järjestelmämme erinomaisuutta sekä valtion ja lääketieteen profession välisen sopimuksen koskemattomuutta. Erään tutkijakollegani kansainvälinen konferenssipuheenvuoro keskeytettiin 1990-luvun alkupuolella, kun hän oman tutkimuksensa pohjalta kosketteli

väliinpuotoamistilanteen ristiriitoja. Keskeyttäjä sattui olemaan sosiaalivakuutusjärjestelmän edustaja. Toinen tutkijakollegani sanoi minulle tutkimusprosessini alkutaipaleella, että hän olisi itse asiassa halunnut tutkia juuri väliinpuotoamisen ongelmia, mutta niiden tutkimiseen ei ollut mahdollista saada rahoitusta. Tämän kollegan rahoitus tuli tuolloin sosiaalivakuutusjärjestelmää lähellä olevista lähteistä. Väliinpuotoamiseen liittyvällä järjestelmän toiminnan tarkastelulla on siis todella tuntunut olevan tabaluonne, mikä ei ole tullut näkyviin pelkästään käytännön sosiaalityössä. Ilmiön analyttiselle tarkastelulle ei ole tuotettu välineitä, koska sosiaalivakuutusjärjestelmä ei ole ollut kiinnostunut kriittisestä itsetarkastelusta. Edelleenkin 1998 korporativistinen työntekijä- ja työnantajajärjestöjä, sosiaalivakuutuslaitoksia sekä valtiota edustanut ministeriön työryhmä, joka selvitti työkyvyttömyyseläkkeeseen liittyviä ongelmia uudessa yhteiskunnallisessa tilanteessa, ei tuottanut mietintöönsä minkäänlaista kritiikkiä itse sosiaalivakuutusjärjestelmän toimintaperiaatteita kohtaan. Työryhmä totesi työelämän ja eläkejärjestelmien väliinpuotoamistilanteen ongelmaksi sen, jos hoitava lääkäri ottaa kantaa väliinpuotoamistilanteen epäoikeudenmukaisuuteen, sillä hän menettää tällöin objektiivisuutensa. (Muistio 1998.) Tällaisiin ministeriön työryhmiin osallistuvat ammattiliiton edustajatkaan eivät erityisesti näytä ajavan marginalisoiduvien jäsentensä asiaa.

Ajattelen kuitenkin, että terveydenhuollon ja sosiaalihuollon toiminnan tuloksellisuuden korostamisen aikoina on entistä tärkeämpää tarkastella myös järjestelmän toimintahäiriöitä. On tarpeen tutkimuksenkin keinoin pysähtyä tarkastelemaan palvelujärjestelmän toiminnan logiikkaa ja sen kykyä vastata asiakkaiden tarpeisiin. Vaarana on, että teknisrationaalisen tehokkuuslaskennan aikana 'ihmistyön' laadullisen vaikuttavuuden arviointi ja merkitys unohtuu. Vaarana on, ettei työn kokonaisuutta ja intersubjektiivisuutta havaita, kun lasketaan vain suoritteita. Kun sairastavuuden rakenne muuttuu ja yhteiskunnallisiin, sosiaalisiin, psykologisiin tekijöihin ja elämäntapaan liittyvä sairastaminen yleistyy, on perusteltua kohdentaa myös terveydenhuollon tutkimusta tilanteisiin, joissa käsiteltävänä on tautia laajempia ongelmakokonaisuuksia. Parhaimmillaan yhteiskunnallinen tutkimus tuottaa uusia näkökulmia ja uutta ajattelua, mikä tässä tapauksessa auttaisi kohdentamaan palvelujärjestelmän rajallisia resursseja asiakkaan tukemisen kannalta merkityksellisiin kohtiin, asianmukaisella tavalla ja oikea-aikaisesti.

Mieleeni on tutkimussuunnitelman tekemisen ajalta jäänyt seuraavanlainen Klaus Hozkampilta inspiraation saanut ajatus: jos haluaa tuoda jotakin uutta näkyviin, on turha lähteä taskulampun kanssa sinne, missä jo on valoisaa, vaikka liikkuminen siellä olisikin helppoa. Sen sijaan kannattaa pyrkiä valottamaan katvealueita, jotka ovat jääneet pimentoon, vaikka silloin saat- taakin joskus kompastella risuihin. Tutkijaksi ruvetessani en halunnut hylä-

tä sosiaalityöntekijän näkökulmaa. Tutkijaksi tuleminen sinänsä ei ollut päämääräni, vaan juuri sosiaalityön tutkiminen. Halusin pitää mukana kokeuksellisuuden ja toimijanäkökulman enkä halunnut kaventaa tutkimuskohdettani mihinkään yksittäiseen kapeaan siivuun. Halusin tutkia juuri monimutkaisten tilanteiden arviointia sellaisena kuin se käytännön työssä tapahtuu. Halusin valottaa sitä ristiriitaista paikkaa, jossa sosiaalityöntekijä toimii moniammatillisessa arviointityössä ja sosiaalivakuutuksen toimeenpanossa. Työssä toistuvasti näkemieni kohtuuttomien tilanteiden takia halusin syvämmän paneutua asiakkaan näkökulmaan näissä vaikeissa tilanteissa.

Näin jälkeenpäin ajatellen, halusin varmaan myös tutkimuksen keinoin saada itselleni, sosiaalityöntekijälle, vahvemman äänen, valtuudet palautteen antamiseen. Liian usein työssäni koin, että minulla sosiaalityöntekijänä ei ollut sosiaalivakuutuksen toimeenpanossa riittävästi valtaa ja legitimejä keinoja puuttua niihin asioihin, joihin minulla olisi ollut ymmärrystä ja asiantuntemusta. Joskus tämä kokemus vallan puutteesta ja asiantuntemuksen mitätöinnistä kosketti koko moniammatillista työryhmää ja paikallista viranomaisverkostoa, kun huolelliset ja perustellut arviot ylemmässä sosiaalivakuutusjärjestelmän ratkaisukäytännössä hylättiin. Ihmisten kokemus ja institutionaalinen logiikka, periaatteet joiden mukaan instituutiot toimivat, olivat pahasti ristiriidassa.

Sosiaalivakuutuksen ylemmän tason ratkaisut tapahtuvat yksitieteisesti, luonnontieteellisen logiikan mukaan, kun sen sijaan eläkelainsäädäntömme ja alemman tason arviointikäytäntömme perustuvat monitieteisiin perusteluihin ja moniammatilliseen tiimityöhön. Työkyky- ja kuntoutusarviointia ohjaava lainsäädäntömme edellyttää myös muiden kuin lääketieteellisten seikkojen huomioonottamista työkyky- ja kuntoutusarvioon sisältyvässä tilanteenmäärittelyssä ja suunnittelussa. Säädöksissä toistuva kohtuullisuus-sana erityisesti kiinnittää huomiota ja viittaa selvästi ratkaisun yhteydessä tapahtuvaan harkintaan:

...kykenemätön tekemään tavallista työtään tai muuta siihen verrattavaa työtä, mitä on pidettävä ikä, ammattitaito ja muut seikat huomioon ottaen hänelle sopivana ja *kohtuullisen* toimeentulon turvaavana. (KEL 347/56, 22§)

... yksilöllisenä varhaiseläkkeenä, jos hänen työkykynsä huomioonottaen sairaus, vika tai vamma, ikääntymiseen liittyvät tekijät, ammattissaolon pitkäaikaisuus, hänelle työstä aiheutunut rasittuneisuus ja kuluneisuus sekä työolosuhteet, on siinä määrin alentunut, ettei hänen *kohtuudella* voida edellyttää enää jatkavan ansiotyötään. (KEL 347/56, 22a§)

...Työkyvyn alentumisesta arvioitaessa otetaan huomioon työntekijän jäljellä oleva kyky hankkia itselleen ansiotuloja saatavissa olevalla sellaisella työllä, jonka suorittamista voidaan häneltä *kohtuudella* edellyttää silmällä pitäen hänen kou-

lutustaan, aikaisempaa toimintaansa, ikäänsä ja asumisosuhteitaan sekä näihin verrattavia muita seikkoja. (TEL 395/61, 4§)

Kun sosiaalivakuutusjärjestelmä hylkää asiakkaat, usein myös terveydenhuoltojärjestelmä hylkää heidät, koska näille asiakkaille ei ikään kuin ole tehtävissä enää mitään. Asiantuntijatyön moraali ja politiikka nousevat silloin kysymykseksi. Mikä on arvioinnin suhde auttamiseen? Mikä on moraalinen suhde tietoon? Mikä on sosiaalityön ammatin velvoite ja valtuudet asianajon ja järjestelmän epäkohtien osoittamiseen, järjestelmän toimintahäiriöiden osoittamiseen? Valtuuksia ja keinoja tähän osoittamiseen en ole sosiaalityön perinteestämme oikein löytänyt.

Tutkimuksen metodologiset lähtökohdat, aineisto ja metodi

Kysymys ihmisten kokemuksen ja institutionaalisten käytäntöjen suhteesta on sosiaalityössä ollut olemassa kauan, kuten myös kysymys kokemuksen ja tieteellisen tiedon suhteesta sekä sosiaalityön tutkimukseen sopivista metodologisista ja teoreettisista lähestymistavoista (esim. Reamer 1993). Mielestäni metodin valinta on tutkimuksen intressiin ja aineistoon suhteutettava tarkoituksenmukaisuuskysymys. Tarvitsin metodin, jolla pääsisin kiinni ihmisten kokemuksen ja institutionaalisen logiikan suhteeseen. Tarviisin yhtäaikaan kosketuksen mikeroon ja makroon, näkökulman institutionaalisten ehtojen ja ihmisten toiminnan suhteeseen. Fenomenologisesta perinteestä sain aineksia kokemuksellisuuden pohtimiseen sekä ontologian ja epistemologian kysymysten ymmärtämiseen. Toisaalta monet symbolisen interaktionismin perinteeseen liittyvät Goffmanin tekstit (esim. 1952; 1961; 1963) puhuivat juuri siitä, mitä olin työssäni alkanut ihmetellä ja auttoivat pohtimaan institutionaalista identiteetinmäärittelyä ja merkityksen kysymyksiä. Kriittisen sosiaalityön tutkimuksen perinne vahvisti suuntautumistani ristiriitatilanteiden tarkasteluun (esim. Harvey 1990).

Halusin lähestyä tutkimuskohdettani aineistokeskeisesti ilman vahvoja teoreettisia ennakoasettamuksia. Keräsin ensimmäisen aineistoni nauhoittamalla eläkkeenhylkäämispäätöksen saaneiden väliinpuotoajien työkyky- ja kuntoutusarviointikierroksia kahdessa portinvartija-organisaatiossa. Kentälle pääsy oli kärsivällisyyttä vaativaa. Koin olevani herkällä ja jännitteisellä alueella, mutta ammatillisesta kokemuksestani oli hyötyä nauhoitustilanteiden valmistelussa. Moniammatillisten tiimien jäsenet ja väliinpuotoaja-asiakkaat luottivat toimintaani ja suostuivat yhteistyöhön, mistä olen heille kiihollinen. Itse en ollut mukana asiakastilanteissa ja tiimikokouksissa, vaan työntekijät itse hoitivat nauhoitukset, kun toimitin heille välineet ja annoin ohjeet.

Valitsin tapaukset teoreettisen otannan periaatteella ja pyrin saamaan mukaan mahdollisimman monenlaisia väliinputoamistilanteita. Kaikkiaan nauhoitin 13 eläkehakemukseen hylkäämispäätöksen saaneen väliinputoajan työkyky- ja kuntoutusarviointihaastattelut ja työryhmäkeskustelut (yhteensä 90 tilannetta). Tärkeätä tutkimusongelmani kannalta minulle oli saada aineisto autenttisista tilanteista, joissa monimutkaisia tilanteita moniammatillisesti arvioitiin. Näin sain sosiaalityöntekijän ammatissa minulle ammatillista hämmennystä aiheuttaneet ristiriitatilanteet taltioituksi analyttistä tarkastelua varten. Kaikki nauhoitteet litteroitiin, jolloin niitä oli mahdollista analysoida teksteinä.

Tehtyäni alustavaa analyysiä ensimmäisistä arviointikierroksista huomasin, että asiakkaan osuus asiantuntijajohtoisisissa keskusteluissa usein jäi aika vähäiseksi. Päätin tehdä asiakkaille myös seurantahaastattelut. Siten sain tarkasteluun mukaan heidän oman kertomuksensa väliinputoamistilanteesta ja sen arvioimisesta sekä tiedon arvioinnin jälkeisistä tilanteen muutoksista. Tein kymmenelle asiakkaalle seurantahaastattelut noin puoli vuotta arviointikierroksen jälkeen. Lisäksi keräsin jonkin verran asiakirja-aineistoa sekä asiakailta heidän työkykyään koskevia lausuntoja ja vakuutuslaitosten päätöksiä koko siltä ajalta, kun heidän työkykyasiaansa oli käsitelty sosiaalivakuutusjärjestelmässä.

Analyysitapani on ollut lähinnä grounded theoryn konstruktionistinen (Charmaz 1990) sovellus. Tutkin väliinputoamistilanteen ja ihmisen arkisen selviytymisen moniammatillista määrittelyä ja tulkintaa asiakkaan ja asiantuntijoiden välisestä puheesta sekä asiantuntijoiden keskinäisestä puheesta ja asiakkaiden eri ihmisille kertomista tarinoista. Sosiaalityöntekijänä olin oppinut sen, että ihmisen oman tarinan kuunteleminen ja vakavasti ottaminen on perusedellytys onnistuneelle työskentelylle. Tutkijana edelleen pidin kiinni tästä kulttuurisesta näkökulmasta.

Soveltamassani grounded theory -tutkimusmallissa teoreettinen kirjoittaminen kytkeytyy kiinteästi empiriseen analyysiin ja prosessi pysyy jäljitettävissä teknisen apuvälineen, ATLASTi-analyysiohjelman (Muhr 1997) ansiosta. Aineiston käsittely perustuu koodausparadigmaan. Koodien, aineistokatkelmien ja niihin liittyvien teoreettisten tai metodologisten muistiinpanojen kytkentä toisiinsa ja käsittely on ollut ohjelman avulla teknisesti helppoa, vaikka aineistoni onkin melko laaja. En voi kuvitella, että olisin hallinnut tämän kokoista aineistoa yhtä tarkasti ja systemaattisesti ilman tietokoneavusteista analyysia.

Laadullisen tutkimuksen perustyökaluksi on useissa opaskirjoissa esitetty jatkuvan vertailun menetelmä ja siihen sisältyvä poikkeavien tapausten analyysi. Myös grounded theory -tutkimusmallissa edellä mainitut ovat analyysin laadun ja luotettavuuden kriteereitä. Markku Lonkila (1993), joka tutki

liseniaattityössään suomalaisten tutkijoiden laadullisten menetelmien käyttöä, esitti johtopäätöksen, että eri koulukuntiin kuuluvien tutkijoiden työskentelytavat eivät käytännössä ratkaisevasti eroa toisistaan, mutta grounded theory- tutkimusmallissa toteutetaan systemaattisimmin aineiston sisäisen vertailun menetelmää. Jatkuvan vertailun avulla haetaan erilaisuudesta jotakin yhteistä juonta, jonka valossa olisi mahdollista ymmärtää aineiston sisäistä vaihtelua ja jonka avulla voi selittää vaihtelun. Grounded theory -mallissa näin löytyvää tärkeintä käsitettä nimitetään tutkimuksen ydinkäsitteeksi. Toinen keskeinen piirre grounded theory -tutkimusmallissa on tutkimusaineiston kartuttaminen teoreettisen otannan pohjalta. Omassa aineistonkeruussani olen noudattanut tätä periaatetta, mutta ajatellut että myös laajan aineiston eri osien valinta tarkemman tutkimisen kohteeksi voidaan nähdä aineiston sisäisenä teoreettisena otantana.

Vaikka tarkoitukseni on ollut tehdä laadullista, aineistolähtöistä tutkimusta mahdollisimman avoimin mielin, pääni ei tietenkään ole ollut teoriasta tyhjä, kun olen lähtenyt kentälle keräämään aineistoa. Tutkimuksessa on ollut kysymys itselleni tutun toiminta-alueen, oman ammatin ja itselle työn kautta tutuksi tulleen institutionaalisen järjestelmän tutkimisesta. Omat käyttöteoriat ja oletukset asiain tilasta ovat olleet olemassa. Tutkijan erilaiset sidokset tutkittavaan kenttään vaikuttavat tutkimuksen näkökulmaan. Yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa on aina jokin näkökulma, joka on myös yhteydessä tutkijan arvoihin. Sitä ei sinänsä ole pidettävä virheenä tai vääristävänä tekijänä, mutta sen huomiotta jättäminen olisi laadullisessa tutkimuksessa virhe ja vaikeuttaisi tutkimuksen tulosten arvioimista. Olen pyrkinytkin objektivoimaan omaa ajatteluaani kirjoittamalla alusta asti tutkimuspäiväkirjaan omia oletuksiani ja teoreettisia ajatuksiani. Täten oman ajattelun kehitys on myös seurattavissa ja omat alkuoletukset ja niiden muokkautuminen prosessin kuluessa ovat tunnistettavissa. Tavallaanhan valitsemassani lähestymistavassa tutkimus etenee juuri yhden osa-aineiston pohjalta syntyvien oletusten testaamisena uusissa osa-aineistoissa. Omat alkuoletukset joutuvat myös testiin ja ovat avoinna muutokselle tutkimusprosessin aikana.

Käsitteet ovat aina teoriapitoisia; käytetyt käsitteet liittyvät tekstin määrättyihin keskusteluihin ja teoreettisiin perinteisiin. Aiemmasta kirjallisuudesta olen tutkimuksessani löytynyt joitakin käyttökelpoisia käsitteitä, joita olen käyttänyt lähinnä ajattelua ohjaavina ja suuntaavina käsitteinä (sensitizing concepts, Strauss 1987). Olen esimerkiksi omaksunut moraalisen uran käsitteen Goffmanilta (1963, 45-55; 1987, 117-155), koska se auttaa näkemään asiakasuran identiteetinmäärittelyjen toistuvana prosessina. Se auttaa myöskin ajattelemaan ammatillisen työn moraalista ja poliittista ulottuvuutta, joka on aina mukana monimutkaisissa arviointitilanteissa. Tärkeä on myös Deborah A. Stonen (1985) keskusteluun tuoma käsite institutionaalinen epäily,

jolla hän tekee näkyväksi työkyvymäärityksen pitkää historiaa hallinnollisena käytäntönä. Tälle käsitteelle löytyy asiakkaiden kokemuksesta vastineena oman kunniallisuuden todistamisen tarve. Kunniallisuuden tuottamista löytyy paljon asiakkaan puheesta arviointikierroksen eri vaiheista (vastaa- vasti Baruch 1981; Silverman 1987). Etuuksien, eläkkeen tai kuntoutuksen, myöntämiseksi tai kieltämiseksi tapahtuvaa institutionaalista arviointikäytäntöä jäsentää myös portinvartijuuden käsite (Foster 1983). Se taas auttaa kiinnittämään huomiota asiantuntijatyön poliittisuuteen eli yhteiskunta- poliittiseen vallankäyttöön.

Sosiaalityöntekijän tulkintahorisontti ja monimutkaisuuden jäsentäminen

Tutkijan tulkinta on merkityksen antamista niille havainnoille, joita tutkija tuottaa aineistosta valitsemillaan menetelmillä tai tekniikoilla. Jännittäväksi oman tutkijan tulkintani pohtiminen on tullut itselleni sen takia, että tutkimuskohteenanikin on tavallaan tulkintojen tuottaminen työkyvystä. Aineistoni sisältää erilaisia ja myös keskenään ristiriitaisia tulkintoja yhdestä ja samasta asiakkaan tilanteesta. Tarkastelen tulkintojen välistä suhdetta, tulkintojen tuottamista ja seurauksia moniammatillisen asiantuntijatyön arkipäivässä. Samalla tarkastelen erilaisten tulkintojen ehtoja ja yhteyksiä sekä seurauksia asiakkaan ja palvelujärjestelmän suhteessa tai asiakkaan ja yhteiskunnan suhteessa.

Oma tutkijan tulkintahorisonttini on 1) sosiaalityön ja moniammatillisen työn kokemus ja 2) ajankohtainen käytännöllinen asian tuntemus ja 3) teemoihini liittyvä teoreettinen ja tutkimuskirjallisuus. Näistä asemista väistämättä ovat syntyneet kysymykseni ja näistä asemista tarkastelen aineistosta tuottamiani havaintoja. Oman paikan tunnistaminen ei silti tarkoita, etten pyrkisi koko ajan ylittämään rajojani ja irtautumaan ennakkokäsityksistäni eli tekemään uusia ja oivaltavia havaintoja. Ratkaisu ammatillisen asian tuntemisen ja uusien havaintojen yhteensovittamiselle onkin ammatillisten näkökulmien ja rajojen reflektointi.

En ole löytänyt mitään perusteita sille, että pyrkisin tutkimusta tehdessäni irtisanoutumaan sosiaalityöntekijyydestä ja unohtamaan kaiken sen, mitä olen tähän mennessä elämältä oppinut. Positiivistisesta tieteenperinteestä tuleva professori Joseph Heffernan kertoi esittävänsä vaatimuksen sosiaalityön näkökulman hylkäämisestä omille jatko-opiskelijoilleen (jatkokoulutusseminari, Tampere, toukokuu 1996). Käytännön asiantuntemuksen ja tutkimus- havaintojen yhdistämistä tutkijan tiedon tuottamisessa voidaan kuitenkin

perustella myös positivistisessa perinteessä (kuten Kaakkuri- Knuuttilla 1996). Olen tavoitellut sitä, että olisin valmis korjaamaan aiemmin oppimaani heti, kun löydän perusteita toisin ymmärtämiselle. Oletan, että juuri näin ollen tarkasteluillani olisi kiinnostavuutta nimenomaan sosiaalityölle ja moniammatilliselle arviointikäytännölle.

Tutkimuksessani olen lähtenyt liikkeelle asiakkaan kokemuksen analyysistä, väliinputoajan identiteettiä rakentavasta ja ylläpitävästä suhteesta sosiaalivakuutusjärjestelmään. Sen jälkeen olen tarkastellut, miten moniammatillisessa arviointityössä käsitellään tätä asiakkaan ja sosiaalivakuutusjärjestelmän ongelmallista suhdetta. Kysyn aineistolta muun muassa, miten tiimi katsoo ihmisten arkielämää, mikä on sosiaalisen legitimitettiin moniammatillisessa työkyvynarviotyössä, miten väliinputoamistilanteen moraalisia kysymyksiä käsitellään.

Käytännön sosiaalityöntekijyydestä kulunut aika on helpottanut tutkimuksen alkuasetelman jännitteisyydestä irtaantumista. Tosin pystyin aivan alusakin muun muassa tutkimuslupakeskusteluja ihmisten kanssa käydessäni käytännöllisesti ylittämään nuo jännitteisyydet. Ajattelin, että asioiden ja näkökulmien välillä on jännitteitä, ei sinänsä ihmisten välillä. Tämä on aivan totta, mutta usein käy niin, että myös ammatillisten näkökulmien välisiä aitoja eroja ja niihin liittyviä konflikteja tulkitaan ihmistenvälisiksi, henkilökohtaisista ominaisuuksista johtuviksi (Abramson & Mizrahi 1986), mikä vaikeuttaa asioista keskustelua. Eri ammattien näkökulmaerojen asiallinen tunnistaminen ja tunnustaminen helpottaisi moniammatillisen työn tekemistä, kuten myös Sands ym. (1989) ovat kirjoittaneet Toisaalta myös ammattikunnat linnoittautuvat omaan piiriinsä ja rakentavat kollegiaalisuuden turva- muureja. Niiden yli toiseen ammattiin kuuluvat eivät pääse keskustelemaan edes sellaisista kysymyksistä, jotka vaikuttavat yhteisesti hoidettaviin asioihin. Nyt, monen vuoden jälkeen, en kuitenkaan tunne enää itseäni millään tavalla estyneeksi ottamaan esiin kaikenlaisia asioita, joita aineistosta teemojeni valossa näen. Tämäkö on se paljon puhuttu intellektuellin rooli: tuntee itsensä vapaaksi sanomaan, mitä näkee – työnantajan tukkimatta suuta. Arvostan tätä akateemiseen asemaan kuuluvaa mahdollisuutta. Ajattelen, että myös aiemmin sosiaalityöntekijänä olisin tarvinnut valmiudet ja valtuudet ruohonjuuritason intellektuellin rooliin.

Tarkastelun kohteena moraaliset ja poliittiset kysymykset

Olen halunnut etsiä ja analysoida huolellisesti joitakin moniammatillisen työkyky- ja kuntoutusarviointitoiminnan kriittisiä kohtia. Ne vaikuttavat sekä asiantuntijoiden että asiakkaiden toiminnassa ja välittömässä kokemukses-

sa, mutta niiden merkitystä ei aina jokapäiväisessä työssä tunnisteta. Näiden asioiden luonnetta olen kuvannut käsitteillä moraalinen ja poliittinen ja olen puhunut moraalisten ja poliittisten näkökulmien peittymisestä neutraaliksi oletetun asiantuntijatiedon alle.

Yhden perusongelman arviointitoiminnassa ja väliinpuotoajien auttamisessa aiheuttaakin se, että työkyky- ja kuntoutusarvioinnin kuvitellaan perustuvan tieteellisen ja ammatillisen, mutta samalla moraalispoliittisesti neutraalin tiedon käyttöön. Tämä terveydenhuollon arviointikulttuurin hallitseva perusolettamus, objektiivisen tiedon myytti (myytistä Sykes 1965; Hughes 1995), käy ilmi moniammatillisten työryhmien keskusteluista. Muunkinlaisten perusolettamusten varassa työskentelevät tiimin jäsenet usein sopeuttavat toimintansa tähän hallitsevaan perusolettamukseen. Kapeimmin tulkituna neutraalin, ratkaisun perusteeksi sovellettavan tiedon katsotaan olevan yhtä kuin luonnontieteelliset, standardimittareilla näkyviin tulevat objektiiviset löydökset. Tämä monimutkaisten tilanteiden medikalisaatio muodostaa todellisen ongelman tulokselliselle toiminnalle, jos tuloksena pidetään väliinpuotoajan umpikujatilanteen ratkaisemista tavalla tai toisella. Medikalisaatio eli ilmiön ohentaminen pelkäksi lääketieteelliseksi kysymykseksi, voi ilmetä ongelmana nimenomaan sosiaalityölle, jonka asiantuntijuus on perustaltaan laaja-alaista.

Kiinnostavan jännitteen sosiaalityön ja lääkärin välille arviointitiimissä luose tosiasiaksi, että sosiaalityöntekijällä on virallinen ammatillinen vastuu ihmisen arkisen selviytymisen tukemisesta ja siihen liittyvistä järjestelyistä, kun taas lääkärillä on viimesijainen vastuu niistä lausunnoista, joilla sosiaaliturva ratkaistaan. Auttamis- ja kuntoutustyön tavoitteiden näkökulmasta hyvä tulos olisi uusi umpikujasta pois vievä suunnitelma, johon liittyy viranomaisen toimeenpanovastuu. En toisin sanoen pidä hyvänä tuloksena sellaista ratkaisua, jossa ihmisen arviointikierrätystä entisellään jatketaan. Tämä on väliinpuotoajien seurantahaastattelujen perusteella syntynyt näkemys. Etenevämahdollisuuksia uudelleenarviointitilanteessa on periaatteessa kahteen suuntaan, joko eläkeratkaisuun riittävä medikalisaatio tai sitten aktiivinen uusien mahdollisuuksien etsiminen. Uuden kuntoutussuunnitelman toteutuminen edellyttää yksilöllistä seurantaa ja ohjausta, kuntoutusluotsausta (Metteri 1997a ja b; Havukainen 1997a ja b; Piirainen 1997). Tällainen ohjaus ei vielä kuulu vakiintuneeseen toimintakäytäntöön.

Asiakkaan oma kokemus selviytymisestään tulee tulkituksi asiantuntijakierroksilla moneen kertaan ja enemmän tai vähemmän huomioonotetuksi tutkimusaineistoni kasvokkaisissa tapaamisissa. Paljon käsitellään myös asiakkaan suhdetta sosiaalivakuutusjärjestelmään ja palvelujärjestelmään ja asiakkaan identiteettiä muuttaneita moraalisia kokemuksia (Goffman 1961; 1963) pitkään jatkuneella väliinpuotoajauralla. Tästä kokemuksen purkami-

sesta olen kirjoittanut moraaliryöön nimikkeellä (Metteri 1995). Olen antanut nimen "kun ei uskota -kokemus" sille väliinpuotoajan kokemuksele, että hänen omalla näkemysellään ja kokemuksellaan ei ole merkitystä häntä itseään koskevassa päätöksenteossa. Tämä on samalla tutkimukseni ensimmäisen osan ydinkäsite, jonka alle olen koontanut väliinpuotoajan asemaa koskevat aineistotulkinnat ja käsitteellistykset.

Asiakkaan tilannetta koskevat päätökset tulevat hänelle tuntemattomista sosiaalivakuutusjärjestelmän instansseista ja ylittävät usein myös hänen asiointaan läheltä tuntevien asiantuntijoiden näkemykset. Päätöksen oikaiseminen ja muutoksen saaminen ratkaisuun on osoittautunut hankalaksi ja aikaa vieväksi prosessiksi väliinpuotoamistilanteissa. Hallinnolliseen muutoksenhakuprosessiin kuuluu hylkäämispäätöksen jälkeen keskimäärin noin puoli vuotta. Käsitteilyn hitaus ja pitkät odotusajat on tietysti myös yksi sosiaalivakuutusjärjestelmän hallinnollinen keino säädellä muutoksenhakujen määrää ja hallita eläkepoliittista linjanvetoa. Yksilön oikeusturvan kanssa tällä käytännöllä ei kuitenkaan ole mitään tekemistä. Rikosoikeuskäytäntöjen terminologiaa lainaten tässä voisi mielestäni yhtä lailla puhua syyttömien tuomitsemisestä ja oikeusmurhasta. Väliinpuotoajilta puuttuu yleensä asianajotuki ja usein myös tilanteen selvittäjät ja neuvojen antajat. Muutoksenhakuprosessin keskeneräisyyttä käytetään lisäksi usein kuntoutusratkaisuissa perusteena sille, että uusiin kuntoutustoimenpiteisiin ei ryhdytä. Annetun selityksen mukaan ihminen ei motivoitu kuntoutukseen, jos hänellä on eläkevalitus vireillä. Ihminen jää siis usein aika yksin umpikujatilanteeseen. Monesti läheisin henkilö järjestelmän puolella on asiakasta hoitava lääkäri.

Kun ei uskota -kokemuksessa voi erottaa väliinpuotoajan identiteettiä tuottavan suhteen sosiaalivakuutusjärjestelmään. Asiana, jota ei uskota, tulee näkyviin ihmisen oma välitön kokemus ruumiillisesta tilastaan ja ruumiillisuuden ehtoihin liittyvä kokemus omasta arkisesta selviytymisestä. Olen erottanut näitä kun ei uskota -kokemukseen liittyviä käsityksiä itsestä suhteessa sosiaalivakuutusjärjestelmään seuraavasti: "syrjitty", "ajautuja", "uhri", "alamainen", "lainsuojaton", "mihinkään kuulumaton", "pinnariksi epäilty", "nöyrä odottaja", "tyrmätty viisas". Yhden henkilön minäkäsitykseen voi sisältyä näistä useita.

Kun ei uskota -kokemukseen liittyy vastaavasti se, millaisena suhteen vastapuoli eli sosiaalivakuutusjärjestelmän ratkaisuja tekevä taso näyttäytyy väliinpuotoajalle. Epäoikeudenmukaisuutta kokeva "syrjitty" näkee muihin työkyvyttömäksi todettuihin kuntalaisiin ja kansalaisiin verratessaan itsensä systemaattisesti syrjittynä huono-osaisena. Sosiaalivakuutusjärjestelmä ylläpitää ja tuottaa ratkaisuihllaan tätä syrjintää riippumatta asianomaisen omista ponnistuksista ja epäonnistuneista työelämään paluun yrityksistä. Syrjinnän kokemuksella on henkilökohtainen, taloudellinen, kunnallispoliittinen ja yhteiskuntapoliittinen ulottuvuutensa.

Tutkimukseni toinen osa käsittelee moniammatillisten asiantuntijatyöryhmien toimintaa. Neutraalin tiedon myyttiin liittyvä *objektiivisten löydösten logiikka* on sellainen yleiskäsite, jonka valossa olen voinut jäsentää hyvin paljon siitä eri näkökulmien välisestä ristiriitaisuudesta, jota väliinpuotoamistilanteiden käsittelyssä on nähtävissä. Objektiivisten löydösten logiikkaan ovat suhteessa myös ne moraaliset kokemukset, joita asiantuntijat ja asiakkaat arviointitilanteissa työstävät. Eri käänteissä vastaantuleva ”*objektiiviset löydökset*” on täten hyvin vahva toimintaa määrittelevä käyttökäsite. Samalla se on epistemologinen ja metodologinen kannanotto arviointityössä sovellettavan tiedon ja tietämisen luonteesta ja tiedonhankintamenetelmistä. Sitä voidaan pitää myös ontologisena, todellisuuden luonnetta koskevana kannanottona (Varto 1992). Ottamalla tämän käsitteen yläkäsitteeksi ja tutkimalla, mitkä ovat aineistossani tämän käsitteen ominaisuudet ja ulottuvuudet, käyttöyhteydet, seuraukset, alakäsitteet ja suhteet muihin käsitteisiin jne. on se tapa, jolla grounded theory -idean mukaisesti olen pyrkinyt tutkimuksessani teoreettiseen integrointiin. Käytännössä olen siis järjestänyt eri ammattien yhteistyötä koskevat analyysini ja niihin liittyvät muistiinpanoni juuri tuosta yläkäsitteestä johdettuun temaattiseen järjestykseen. Poikkeavina tapauksina kiinnostavia ovat esimerkiksi ne työryhmätilanteet, joissa osa työryhmän jäsenistä pyrkii tietoisesti kyseenalaistamaan objektiivisten löydösten logiikkaa ja syntyy konflikti.

Kun uudelleenarviota tekevä asiantuntijatiimi käsittelee väliinpuotoajan ja sosiaalivakuutusjärjestelmän suhdetta, se ei yleensä kykene tekemään tilanteessa mitään konkreettista uutta ratkaisua objektiivisten löydösten logiikkaa noudattaessaan. Tilanne palautetaan joskus paikallistasolle, jossa kuitenkin mitään uutta ei ole odotettavissa, koska lakisääteinen paikallinen asiakasyhteistyöryhmä on jo aiemmin käsitellyt tilanteen ja suositellut eläkearviota tai sitten asiakasyhteistyöryhmä ei toimi jne. Yksi objektiivisten löydösten logiikan mukainen, mutta asiakkaalle myönteinen toimintavaihtoehto näyttää olevan, että työryhmä ottaa oikeuden ja kohtuuden punnitsemisen pohjalta tietoiseksi strategiaksi medikalisaation vahventamisen. Kohtuullisen ratkaisun saavuttamiseksi työryhmä pelaa niillä välineillä, jotka on yleisellä tasolla hyväksytty pelivälineiksi.

Mielenkiintoista on se, että hylkäämispäätösten ja vastaavasti niiden joukossa olevien kohtuuttomuustapausten lisääntyttyä sosiaalivakuutusjärjestelmän sisäinen kontrolli koettaa palauttaa hoitavia lääkäreitä objektiivisten löydösten logiikkaan. Ministeriön kokoama korporatistinen edustuksellinen työryhmä korostaa muistiossaan sitä, että hoitava lääkäri ei voi eikä saa olla potilaan asianajaja, vaan hänen pitää pysyä puolueettomana. Epäoikeudenmukaisuuksiin ei lääkärin pidä kiinnittää huomiota. (Muistio 1998, 39-40.) Tämän mukaan siis kohtuuttomissakaan tilanteissa oikein toimiva lää-

käri ei voi eikä saa käyttää moraalista harkintaa. Kirjaimellisesti ottaen tästä olisi seurauksena, että käytännön järki ja inhimillinen ymmärrys suljetaan pois lääkarintyöstä. Sosiaalivakuutusjärjestelmän sisällä usko objektiiviseen asiantuntijuuteen ja objektiivisiin luonnontieteellisiin faktoihin sosiaalivakuutuksen kriteereinä näyttää edelleen olevan horjumaton.

Kun ei uskota -kokemus ja objektiivisten löydösten logiikka liittyvät eläkevakuutuksen toimeenpanossa yhteen. Kun toimitaan objektiivisten löydösten logiikan mukaan, kun ei uskota -kokemus tulee todennäköiseksi määrättyjen ehtojen vallitessa. Tilanteen monimutkaisuus (ei yhtä selkeää standardimittareilla todennettavaa sairautta, vaan useita sairauksia ja vaivoja, elämäntilanteen erilaisia paineita ja hankaluuksia) onkin nimenomaan aiempien tutkimusten mukaan yksi tällainen ehto. Kun monimutkaisia tilanteita ratkaistaan kapea-alaisen asiantuntijuuden varassa, seurauksena on väliin-putoamisia ja asiakkaiden kierrätystä.

Tutkijan oman kokemuksen käyttöönotto

Tutkimusprosessini on ollut henkilökohtaisesti motivoiva ja palkitseva. Yksi syy tähän on ollut se, että aineiston analysointi on houkutelut minua ajatuksisani palaamaan menneisiin sosiaalityökokemuksiini ja poimimaan sieltä mieleen painuneita tapauksia ja tilanteita vertailuun ja aineiston kanssa keskusteluun. Seuraavaksi eksynkin tarkoituksella sivupoluille ja hieman kuvaan syrjityksi itsensä tuntevan tutkimushenkilön Taimi Vähälän tapausta, ja samalla havainnollistan, millä tavalla olen voinut näitä tutkimukseni tuottamia tarinoita, ihmisten tapauksia ja niihin liittyvää omaa kritiikkiäni aineistoperustaisessa pohdinnassa harrastaa. Kyseessä on myös aggregaatti-analyysin tai muuttuja-analyysin ja tapausten syvälliseen ymmärtämiseen perustuvan tiedon tuottamisen suhde (esim. Stake 1995).

Vaikka grounded theory -lähestymistavassa nimenomaan tehdään teemoihin perustuvaa muuttuja-analyysia, pyrkimys ihmisen kokemuksen mahdollisimman syvälliseen ymmärtämiseen on omassa tutkimuksessani myös tavoitteena. En voi kokonaan välttää sitä tragikomiikkaa, joka näistä tilanteista itselleni välittyy. Olen alkanutkin nähdä monien asioiden hoitamisen yhteiskunnassa enemmän mustana farssina kuin viisaiden ihmisten toimintana.

Moniammatillisen työryhmäarvion jälkeen kroonista tautia sairastava ja säännöllistä lääkitystä tarvitseva Taimi Vähälä on myös vailla lääkkeitä rahanpuutteen takia. Hän ei halua mennä pyytelemään toimeentulotukea pienen kunnan sosiaalitoimistosta, minkä jälkeen hänen häpeällinen tilanteensa olisi paikkakuntalaisten puheenaiheena. Hän ei halua joutua enää enempää nöyrytymään. Jostakin ihmisen sentään on pidettävä kiinni, edes omasta itsekkunni-

oituksesta. Hän on joutunut kuitenkin itse maksamaan sairauden takia määrätty tukivälineet Kansaneläkelaitoksen hylätessä arviointikierroksella laaditun vammaistukianomuksen. Itse järjestämästään työpaikasta hän joutuu myös muutaman kuukauden jälkeen luopumaan, kun ei vaivojensa takia kykene käymään töissä. Yrittämisen puutteesta häntä ei voi syyttää.

Uudelleenarviointikierroksen lopputulos on Taimi Vähälälle itselleen aiheutuneiden seurausten kannalta tulokseton, se on ”moraalispoliittisen hyödyn” näkökulmasta tulokseton. Se on mahdollisesti yhteiskunnan taloudellisenkin hyödyn kannalta tulokseton, vaikka lyhyellä tähtäyksellä yhteiskunnan eläkerahoja ehkä voitiinkin säästää. Taimi Vähälälle itselleen ilmaistu arviointityöryhmän peruste loppuratkaisulle on biologinen ja numeroilla ilmaistava, mutta elämäntavan muutosta edellyttävä: Taimi Vähälä painaa liikaa, on liian lihava. Ajankohtaisen sosiaalivakuutuksen ohjesäännön mukaan yhteiskunta voi tukea vain vähän laihempaa ihmistä. Työkykyä ei voi lääkärin soveltamien ohjeiden mukaan nimittäin oikein arvioida niin kauan kuin lihavuus voidaan olettaa osasyynä vaivoihin. Tässä huomautan, että Saksassa on viime vuosina käyty vakavaa keskustelua lihaviin ihmisten sairausvakuutusetuksien vähentämisestä. Kun Taimi Vähälä ei ole kolme laihdutuskurssia käytyäänkään pystynyt laihtumaan, hänen olisi siis tiimin lopputulkinnan mukaan mentävä neljännelle, ennen kuin hänen asioitaan voidaan sosiaalivakuutuksen perusteella hoitaa. Tutkijalle Taimi Vähälä seuranta-aastattelussa sivumennen toteaa, että arvioitsijat eivät olleet kuitenkaan yhtään sen laihempia kuin hän.

Taimi Vähälän tilanne osoittaa, miten moraalisesti ongelmallista voi olla etuuksien perustana olevien biologisten kriteerien suoraviivainen tai mekaaninen soveltaminen. Omassa sosiaalityön tulkintahorisontissani yksi assosiaatio toimii näin: Vaikka tämä menee tieteellisesti arveluttaville poluille, en voi ajatuksissani olla rinnastamatta Taimi Vähälän tapausta erään Ison Miehen tapaukseen 1980-luvun työkyvynarviokokemuksestani. Tämä Iso Mies sai eläkkeensä lopulta nimenomaan sillä perusteella, että hänen todistettiin olevan kyvytön laihduttamaan ja kyvytön tekemään työtä senhetkisessä kunnossa. Tilanne tutkittiin huolellisesti ja perustelut sovitettiin psykiatriseen tautiluokitukseen eli laihdutuskyvyttömyydelle annettiin tautinnumero. Valokuva liitettiin asiakirjoihin. Iso Mies sai eläkkeen. Tuolloin siis objektiivinen löydös, lihavuus, tulkittiin täysin päinvastaisesti kuin Taimi Vähälän tapauksessa. Sitä ennen tilanne oli kuitenkin psykiatrisoitava, vaikka Iso Mies ei tullutkaan arvioon psykiatrisista syistä.

Työkyvyttömyyden tulkintajärjestelmä ei siis suinkaan ole yhdenmukainen eikä edes tarkkojen ohjeiden lisääminen voi taata rajanveto-organisaatioissa asiakkaiden yhdenmukaista kohtelua. Johtopäätökseni on, että moraalispoliittinen oikeuden ja kohtuuden yksilöllinen punnitseminen pitäisi olla

selkeästi mukana näiden monimutkaisten hylkäämistapausten käsittelyssä. Asian käsittelyssä huolellisella kuvauksella ja siihen perustuvilla johtopäätöksillä pitäisi olla legitimitetti. Järjestelmän mielivaltaisuutta voisi vähentää vanhan tuomariohjesäännön noudattaminen: "Mikä ei ole oikeus ja kohtuus, ei voi olla lakikaan." Ehkäpä Taimi Vähälän arkipäivästä olisikin pitänyt tehdä video. Taimi Vähälän tapauksessa väliinpuotoamistilanne kiertyi lopulta lähinnä sairastavan ihmisen itsensä syyksi. Näin tapahtuu asian tuntemukseni mukaan usein etuuskien hylkäämistilanteissa ja sitä mekanismeja olisi syytä tutkia enemmän, koska tilanteessa helpotuksen sijasta tuotetaan hankalassa elämäntilanteessa oleville ihmisille lisää taakkaa. Näissä tilanteissa tapahtuu juuri Nikolas Rosen (1998) analysoima naging-blaming-shaming -kierre.

Kerran annettua ja sitten sosiaalivakuutusjärjestelmän pois ottamaa, vastuusta vapauttavaa sairaan roolia (Parsons 1951) ei annettu Taimi Vähälälle takaisin. Objektiivisen tiedon myytti luo todellisuutta kuvatussa tilanteessa siten, että se oikeuttaa (Sykes 1965) lääkärin ja tiimin moraalispoliittisesti passiivisen asenteen, koska käytetyillä mittareilla ei voida osoittaa väliinpuotoajalla olevan riittävästi työkyvyttömyyttä aiheuttavaa vaivaa. Luonnontieteen kehityksessä eli objektiivisten löydösten logiikan mukaan toimittaessa moraalispoliittisten asioiden käsittely on epäammattillista ja epätieteellistä, se ei kuulu asiaan. Tutkimukseni aineistossa kuitenkin erityisesti kokeneen sosiaalityöntekijän ja asiakkaan keskusteluissa ja joskus myös kokeneen psykologin ja asiakkaan keskusteluissa on runsaasti moraalisten kysymysten käsittelyä ja asianajoon liittyvää toimintaa (Metteri 1996).

Palaan taas yhden tapauksen myötä kun ei uskota -kokemuksen takaa löytyviin väliinpuotoajan käsityksiin itsestä suhteessa sosiaalivakuutusjärjestelmään. Martta Liikanen on saanut Kansaneläkelaitoksen 1990-luvun alkupuolen normaalikäytännön mukaisesti ohjeen hakea eläkettä, kun 160-300 sairauspäivää on kulunut. Martta on saanut hoitavalta lääkäriltä työkyvyttömyystodistuksen ja on "ajautunut" vastahakoisesti eläkkeenhakuprosessiin, joka on jäänyt tästä syystä puutteellisesti valmistelluksi. Martta kokee sosiaalivakuutusjärjestelmän toimivan hyvin ristiriitaisesti. Ensinnäkin kehoitetaan hakemaan eläkettä ja sitten kun ihminen sitä vastahakoisesti työelämästä luopuen hakee, eläke hylätään. Tämän jälkeen sosiaalivakuutusjärjestelmä näyttää toimivan "joka kerran keksitään, sitä aina epäillään" -periaatteella. Järjestelmä pitää eläkkeenhakijassa pysyvästi liian vähän perusteita -leimaa, jota ei kyetä muuttamaan, vaikka tilanne muuttuu. Kun arviointityöryhmä toimii objektiivisten löydösten logiikan mukaan, ratkaisun-tekona ei yhdistetä alkuprosessin puutteellisuuksien osoittamiseen ja arvioinnin korjaamiseen siltä pohjalta eli tulkinnan muuttamisen mahdollisuuksiin. Järjestelmä ei tunnista virheitään ja hämmästyttävää on, että asiantuntija-

työryhmät eivät lähde koskaan työskentelyssään tehdyn päätöksen virheelliseksi osoittamisesta, vaan etsivät aina uutta objektiivista näyttöä. Objektiivisen tiedon myyttiin sisältyy näin ollen myös virheettömien ratkaisujen myytti.

Taas oma sosiaalityön tulkintahorisonttini aktivoi minut epätieteelliseen muisteluun: Kun tilanne alkoi olla ilmeinen, rohkaistuin kerran rikkomaan tabua (sanaton sopimus siitä, että laadittuihin lääkärinlausuntoihin ottavat kantaa vain lääkärit) ja tekemään eläkevalituksen liitteeksi objektiivisia löydöksiä uudelleentulkitsevan selostuksen. Yksilöin selostukseeni eläkkeenhakuprosessin alusta jäljittämäni ilmeisen tulkintavirheen. Liima-ainealtistuksesta johtuvat oireet oli määritelty psykkisperäisiksi. Ainekset päättelylleni sain työhön kykenemättömän asiakkaani työhistorian, sairastumisprosessin ja tilanteen kuvauksen sekä työryhmäni lääkärin antaman yleisen luotinnainealtistustiedon pohjalta. Huomiotta oli prosessin alussa jätetty asiakkaani työympäristön yhteys oireiden syntyyn. Kengänpohjien liimaaja sai valituksen jälkeen eläkkeensä. Sosiaalityöntekijä teki asianajotyötä (advocacy). Vastaavanlaisissa tilanteissa olen kokemuksen pohjalta oppinut tarkkailemaan työnantajan taloudellista laskelmointia ja työterveyslääkärin ristiriitaista lojaliteettia työnantajan ja työntekijän toimeksiantojen välissä (Walsh 1986; Goffman 1952). Taustalla vaikuttaa se taloudellinen tosiasia, että työntekijämäärältään tietynsuuruiset yritykset joutuvat Suomessa osallistumaan ammattitautikorvauksiin, jos työkyvyn menetys todetaan ammatista aiheutuneeksi.

Metodologinen pohdinta

Kun lähdin tekemään sosiaalityön tutkimusta, en halunnut muuttaa arvoituumuksiani ja elämäni päämääriä. Halusin pysyä toiminnassani sosiaalityön eettisiin näkökulmiin sitoutuneena. Halusin säilyttää kokonaisnäkemyseni ja halusin tehdä sosiaalityön tutkimusta niin, että tutkimuksellani olisi merkitystä moniammatillisten käytäntöjen, sosiaalityön ja vaikeisiin väliinputoamistilanteisiin joutuneiden asiakkaiden kannalta. Halusin sosiaalityön tutkijanakin pitää kiinni kokemuksellisuudesta ja toimijanäkökuilmasta. Grounded theory -ideoiden soveltaminen analyysissä ei tätä mitenkään estänyt. Niinpä olen tutkimuksessani käsitteellistänyt ensiksi väliinputoaja-asiakkaiden kokemusta ja heidän suhdettaan sosiaalivakuutusjärjestelmään ja tuon suhteen synnyttämää väliinputoajaidenteettä. Sen jälkeen olen tarkastellut asiakkaan ja moniammatillisen tiimin kohtaamisia ja niitä institutionaalisia ehtoja, joilla väliinputoaja-asiakkaan tilannetta työsetään. Tutkimukseni ydinkäsitteet, joiden varassa teoreettinen integraatio tapahtuu, ovat kun ei uskota -kokemus ja objektiivisten löydösten logiikka.

Jos ajatellaan, että sosiaalityön tutkimus on osa sosiaalityön käytäntöä,

millainen osa sosiaalityön käytäntöä oma tutkimukseni on? Olen tutkimukseni avulla käsitteellistänyt eli tehnyt itselleni ja samalla muille näkyväksi ja ymmärrettäväksi joitakin sellaisia moniammatillisen arviointitoiminnan ristiriitaisuuksia, jotka sosiaalityön käytännössä olivat tuntuneet tärkeiltä mutta vaikeasti tavoitettavilta. Grounded theoryn ideat sopivat systemaattiseen empiirisen aineiston käsitteellistämiseen, vaikka olen ottanut oikeuden käyttää niitä omaan aineistooni ja ajatteluuni sopivalla tavalla. Grounded theory -tutkimus on jatkuvaa liikettä empiirisen aineiston ja kehiteltävien käsitteiden välillä. Syntyvän teorian pitäisi, kuten Turner (1981, 240) on todennut, olla hukkaamatta tutkimuksen kohteena olleen maailman monimutkaisuutta. Toinen perustellun teorian ominaisuus on (mt.) mukaan sellainen läheisyys tutkittuun alueeseen, että tutkimus on ymmärrettävä tuon alueen maallikoille. Judith Green (1998) on arvioinut grounded theorya laadullisen tutkimuksen lähestymistapana terveydenhuollossa. Hänen mielestään kunnollisesti raportoidulla aineistoon perustuvalla tutkimuksella on mahdollisuuksia erityisesti terveyspalvelujen käyttäjien näkökulman avaamisessa päätöksentekijöille ja ammattilaisille.

Tutkimusprosessin kuluessa olen paljon pohtinut sitä, miten on mahdollista tuottaa tutkimuksessani aineistoon pohjautuvana teoreettinen ydinkäsite, jonka valossa aineiston vaihtelu olisi selitettävissä ja ymmärrettävissä. Tarvitseeko tutkimuksen tavoitteena olla tällainen teoreettinen tulos, kuten grounded theoryn alkuperäinen ajatus esimerkiksi Kathleen Wellsin (1995) mukaan on? Eikö yhtä hyvin riittävä tulos ole hyvä kuvaus toiminnan ehtoista, prosessista ja seurauksista? Eikö riittävä tulos aineistokeskeisessä laadullisessa tutkimuksessa ole aineiston perustalta tapahtuva ilmiön uusi jäsenyys? Omaperäisissä metodin sovelluksissa pitäisi ehkä kuitenkin esitettyjen grounded theoryn peruskriteerien (jatkuva sisäinen vertailu, poikkeavien tapausten analyysi, teoreettinen otanta) valossa olla väittämättä, että tutkimus kuuluu Straussin ja Glaserin (1967) luomaan grounded theory -perinteeseen. Olisi parempi sanoa, että tutkimus on saanut vaikutteita tästä perinteestä ja tutkija toimii omalla tavallaan (esim. tapaukset Abramson & Mizrahi 1994; Burnette 1994; Gregg 1994). Näin minunkin on ehkä viisasta sanoa omasta tutkimuksestani. Vastuu onkin mielestäni aina menetelmien soveltajalla sen suhteen, käyttääkö hän menetelmiä tarkoituksenmukaisesti ja luovasti vai mekaanisesti ja kaavamaisesti. Menetelmät sinänsä eivät ole hyviä tai huonoja.

Grounded theory on toisaalta niin laajasti käytetty tutkimusmalli, että sen sisään sopii hyvin monenlaisia ja lähtökohdiltaan keskenään ristiriitaisiakin sovellutuksia. Grounded theory sinänsä ei vielä kerro, miten tutkija on toiminut. Locke (1996) on tutkinut, miten organisaatiotutkijat ovat käyttäneet grounded theory -metodia. Useimmat hänen otoksensa kirjoittajista tukeu-

tuivat Glaserin ja Straussin julkaisuun vuodelta 1967 eivätkä lainkaan otta-
neet käyttöön sen jälkeen ilmestyneitä grounded theoryn metodioppikirjoja
(1978, 1987, 1990). Jatkuva vertaileva menetelmä oli useimmiten mainittu
lähestymistavan ominaispiirteenä, mutta toisesta tärkeästä piirteestä, teoreet-
tisesta otannasta ei yleensä keskusteltu. Kirjoittaja kritisoi tutkimusmenetel-
män käyttäjiä siitä, että nämä käyttävät metodiviittausta vain retorisena oikeu-
tuksena eikä täsmentääkseen oman metodinsa esitystä. Täten he uudelleen-
kirjoittavat metodia pinnallisella tavalla.

Grounded theorylla on todettu olevan sekä positivistisia että fenomeno-
logisia juuria (esim. Charmaz 1990; Locke 1996). Locken (mt.) arvion mu-
kaan grounded theory on kehittynyt 1967 julkaistusta Glaserin ja Straussin
teoksesta alkaen kahteen eri suuntaan, jotka eroavat toisistaan sen suhteen,
mikä on tutkijan suhde tutkimuksen kohteena olevaan maailmaan. Kirjoit-
tajan mukaan Glaser ja häntä lähellä olevat tutkijat ovat kiinnittyneet positivistis-
eseen gt-traditioon, jossa tutkija nähdään tutkimuksen kohteena olevan maa-
ilman ulkopuolisena, objektiivisena. Straussin ja häntä lähellä olevien tutki-
joiden gt-lähestymistapa taas sallii kysymysten esittämisen aineistolle, tutki-
ja nähdään aineiston tulkitsijana.

Kokemukseni mukaan grounded theoryn inspiroima tutkimusprosessi voi
sisältää paljon samankaltaisia aineksia kuin refleksiivisen, itseään tunnista-
maan ja arvioimaan pyrkivän sosiaalityön työskentelyprosessi. Herkistävät,
suuntaa-antavat käsitteet ohjaavat ajattelua ja ilmiöiden tunnistamista, mut-
ta eivät vahvassa mielessä, koska todellisuutta ei haluta pakottaa ennalta luk-
koon lyötyihin valmiisiin kategorioihin. Avoimuus eteen tulevalle on periaat-
teena, jolloin ei aineiston tarkastelussa käytetä ennalta lukkoon lyötyjä teoreet-
tisia määritelmiä. Toiminnassa pyritään mahdollisimman avoimeen ja dialo-
giseen vuorovaikutukseen eteen tulevan kanssa. Ymmärryksen rakentami-
nen tapahtuu tilanteessa eteen tulevan perustalta, ei vanhojen rutiinien ja
selitysten pohjalta. Toimintaa ohjaavaa teoriaa eli ajattelua rakennetaan ja
tarkennetaan ja korjataan eteen tulevista aineksista eli aineiston pohjalta.
Aineiston vaihtelua pyritään selittämään aineiston pohjalta kehitetyllä
peruskäsitteellä. Tapahtumisesta pyritään ikään kuin pelkistämään esille pää-
juoni. Grounded theory -mallissa kysytään kuten tutkivassa sosiaalityössä,
mikä selittää vaihtelun, mistä on kysymys.

Grounded theory on refleksiivisen ja kehittymään pyrkivän sosiaali-
työntekijän työskentelyprosessia muistuttava myös siinä, että aineiston ana-
lyysin pohjalta löytyneitä johtolankoja testataan uusissa aineistoissa, uusissa
aineiston osissa ja tuloksia vertaillaan myös muihin tutkimuksiin. Näin teh-
dään huolellista aineiston sisäistä ja aineistojen välistä vertailua, jotta voitai-
siin päästä varmuuteen joidenkin asioiden yhteyksistä tai sosiaalisesti
rakentuneista syysuhteista. Tulosten tulkinnassa otetaan huomioon oma koke-

mus, aiemmat tutkimustulokset, näkemykset ja teorit ja keskustellaan niiden kanssa. Tutkimus tai toimintaa ohjaava päättely ei avoimista lähtökohdistaan huolimatta lopultakaan rakennu tyhjän päälle, vaan liittyy valittuihin keskusteluihin. Avoimilla lähtökohdilla vain ikään kuin pyritään välttämään sokeus, joka estää näkemästä odottamatonta eteen tulevaa. Myös sosiaalityön käytäntöjen kehittämisen ja opettamisen kannalta on hyvin keskeistä se, miten sovitamme yhteen olemassa olevat perinteet ja metodiset ohjeistukset toisaalta ja innovatiivisen avoimuuden ja keskinäisen dialogin toisaalta.

Grounded theory -mallissa, kuten Strauss (1987) on korostanut, yhdistyy parhaimmillaan tutkijan teoreettinen lukeneisuus, empiirinen kokemus ja aineistosta tuotetut havainnot. Tutkimusprosessi on näiden kolmen elementin vuorovaikutusta. Mielestäni refleksiivisestä sosiaalityöstä voi sanoa samaa. Huonoimmillaan grounded theory voi olla mekaanista aineiston koodaamista ja tyhjien luokitusten rakentamista, mistä lähestymistapaa on arvoiteltu. Mutta tällaistaahan voi olla myös ulkokohtaisesti ja rutiininomaisesti luokitteleva ja mekaanisesti toimiva sosiaalityö. Huonoon lopputulokseen voidaan tulla sekä tutkimuksen teossa että käytännön sosiaalityössä, jos ajattelu luovutetaan tekniikalle ja metodille.

Sosiaalityön vaikeat tilanteet eivät ole suomalaisen yhteiskunnan kehityksessä vähentyneet. Päinvastoin, tutkimuskohteeni ja -näkökulmani on tullut yhä ajankohtaisemmaksi kuluvalle vuosikymmenellä. Huono-osaistumisen, väliinputoamisen ja eriarvoistumisen ongelmat ovat kärjistyneet Suomessa 1990-luvulla. Olemme kokeneet taloudellisen laman ja perustavanlaatuisen yhteiskunnallisen murroksen, jonka jälkeen laaja työttömyys on jäänyt pysyvänluonteiseksi ilmiöksi. Työttömiä oli taloudellisen laman tasaannuttuakin vielä 1997 vuoden lopussa 16,5 prosenttia työvoimasta ja edelleen vuoden 1999 puolivälissä työministeriön tilastoinnin mukaan 13,6 prosenttia työvoimasta (Työmarkkinat TM 1997:12, 1999:6). Työperustaisen toimeentulojärjestelmän toteutus laajan työttömyyden oloissa on ristiriitoinen monin tavoin haastanut sosiaalityön asiantuntijuuden ja perinteiset toimintatavat. Yhtäaikainen pitkäaikaistyöttömyyden kasvu, työpaikkojen väheneminen ja sosiaaliturvan kriteerien tiukentuminen pakottaa miettimään uusia ratkaisuja myös ammattilaisten toimintaan. Vanhojen rakenteiden tai käytäntöjen ja uusien elämäntilanteiden yhteentörmäys tuottaa paradokseja, jotka tulevat näkyviin sosiaalityöntekijän asiakastyössä. Vähentyneiden taloudellisten resurssien oloissa kohtuus ja oikeudenmukaisuus nousevat tärkeiksi kysymyksiksi yksilöitä ja ryhmiä koskevassa käytännön päätöksenteossa. Sosiaalityöntekijän toiminnan poliittisuus ja moraalisuus on uudella tavalla tullut tunnistettavaksi.

Kirjallisuus

- Abramson, Juliet S. & Mizrahi, Terry (1994) Examining Social Work/Physician Collaboration: An Application of Grounded Theory Methods. Teoksessa Catherine Kohler Riessman (toim.) *Qualitative Studies in Social Work Research*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage, 28-48.
- Abramson, Juliet S. & Mizrahi, Terry (1986) Strategies for Enhancing Collaboration between Social Workers and Physicians. *Social Work in Health Care*, 12(1), 1-21.
- Baruch, Gregory (1981) Moral Tales: Parents Stories of Encounters with the Health Professions. *Sociology of Health and Illness* 3(3), 275-295.
- Burnette, Denise (1994) Managing Chronic Illness Alone in Late Life: Sisyphus at Work. Teoksessa Catherine Kohler Riessman (toim.) *Qualitative Studies in Social Work Research*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage, 5-27.
- Charmaz, Kathy (1990) 'Discovering' Chronic Illness: Using Grounded Theory. *Social Science & Medicine* 11(30), 1161-1172.
- Foster, Peggy (1983) Access to welfare. An introduction to welfare rationing. Hong Kong: The MacMillan Press.
- Glaser, Barney G. & Strauss, Anselm L. (1967) *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. New York: Aldine.
- Goffman, Erving (1987, alkuperäinen 1961) *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. London et al: Penguin Books.
- Goffman, Erving (1963) Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity. New Jersey, Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Goffman, Erving (1952) On Cooling the Mark out: Some Aspects on the Adaptation to Failure. *Psychiatry* (15), 451-463.
- Gould, Raija (1985) Työkyvyttömyys - erivapaus työstä vai työttömyydestä? Tutkimus työkyvyttömyyskäsitteen sisällöstä ja työkyvyttömyyseläkeläistymisen vaiheista. Helsinki: Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1.
- Gould, Raija & Hytti, Helka & Lietsala, Leena (1993) Työkyvyttömyyseläkehakemusten hylkäykset naisilla ja miehillä. Teoksessa Tasa-arvojulkaisuja A 2. Naisten ja miesten työkyvyttömyys. Erot eläkkeiden hylkäämisessä, Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö, 1-11.
- Green, Judith (1998) Commentary: Grounded Theory and the Constant Comparative Method. *British Medical Journal* 7137(316), 1064-1065.
- Gregg, Robin (1994) Explorations of Pregnancy and Choice in a High-Tech Age. Teoksessa Catherine Kohler Riessman (toim.) *Qualitative Studies in Social Work Research*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage, 49-66.
- Harvey, Lee (1990) *Critical Social Research*. London: Unwin & Hyman.
- Havukainen, Pirjo (1997a) Kuntoutusluotsaus kuntoutumisen tukena. *Kuntoutus* 2 (20), 28-36.
- Havukainen, Pirjo (1997b) Sosiaalityöntekijä kuntoutusluotsina. Teoksessa Kuntoutuksen haasteita ja näköaloja. Helsinki: Suomen Kuntaliitto, 120-128.

- Hughes, Christina (1995) From Field Notes to Dissertation: Analyzing the Step-family. Teoksessa Alan Bryman & Robert G. Burgess (toim.) *Analyzing Qualitative Data*. London: Routledge, 35-46.
- Kaakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa (1996) Aristoteelista oppia jälkipositivisteille. *Sociologia* 3(34), 179-190.
- Kansaneläkelaitoksen tilastokatsaus 1/1990-1/1999. Helsinki: Kansaneläkelaitos. KEL 347/56. Kansaneläkelaki. Suomen säädöskokoelma n:o 347 vuodelta 1956. Kela 1996. Kansaneläkelaitoksen tilastollinen vuosikirja 1995 (1996). Helsinki: Kansaneläkelaitos.
- Kela 1997. Kansaneläkelaitoksen tilastollinen vuosikirja 1996 (1997). Helsinki: Kansaneläkelaitos.
- Kela 1998. Kansaneläkelaitoksen tilastollinen vuosikirja 1997 (1998). Helsinki: Kansaneläkelaitos.
- Lind, Jouko (1997) Pitkäaikaistyöttömyys ja väajaatyökykyisyys: rekisterikartoitus. Ikääntyneiden pitkäaikaistyöttömien palvelutarvetutkimuksen seuranta-tutkimuksen osaraportti 2. Helsinki: Kansaneläkelaitos, Sosiaali- ja terveysturvan katsauksia 21, 1997.
- Locke, Karen (1996) Rewriting the Discovery of Grounded Theory after 25 Years? *Journal of Management Inquiry*, 3(5), 239-246.
- Lonkila, Markku (1993) Tietokoneavusteinen kvalitatiivinen analyysi. Lisensiaattityö. Helsingin yliopisto, sosiologian laitos. Julkaisematon.
- Metteri, Anna (1998) Palvelujärjestelmän paradoksi – hyvin toimiva järjestelmä ja kohtuuttomiksi koetut tilanteet. Esitelmä. Sosiaalipolitiikan päivät. Turku 16.-17.10.1998.
- Metteri, Anna (1997a) Kuntoutusluotsaus (case management) kuntoutumisen tukena. 25. Kuntoutuspäivät Suomalainen työ ja voima 5.-6.3.1997. Helsinki: Kuntoutussäätiö. Moniste.
- Metteri, Anna (1997b) Työelämän, kuntoutuksen ja eläkejärjestelmien väliin puutoaminen. Teoksessa Kuntoutuksen haasteita ja näköaloja. Helsinki: Suomen Kuntaliitto, 60-69.
- Metteri, Anna (1996) Arjen tieto ja sosiaalityö terveydenhuollon moniammatillisessa työryhmässä – tietojen yhteensovitus. Teoksessa Anna Metteri (toim.) *Moniammatillisuus ja sosiaalityö*. Helsinki: Sosiaalityöntekijäin Liitto ja Edita Oy.
- Metteri, Anna (1995) Sosiaalityön moraali ja politiikka eläkevakuutuksen toimeenpanossa. Teoksessa *Utelias järki ja sosiaalipolitiikka*. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 81-95.
- Muhr, Thomas (1997) *Atlasti. The Knowledge Workbench. Visual Qualitative Data Analysis Management Model Building. Short User's Manual. Version 4.1 for Windows 95 and Windows NT*. Berlin: Thomas Muhr, Scientific Software Development.
- Munter, Arja, Hurri, Heikki, Järvikoski, Aila, Kohvakka, Antti, Nurminen, Ulla-Maija, Tamminen, Tapani & Tuhkanen, Kari (1984) Kunnallisen eläkelaitoksen

- työkyvyttömyyseläketutkimus. Helsinki: Kuntoutussäätiön katsauksia ja selvityksiä 6.
- Parsons, Talcott (1951) *The Social System*. Glencoe: Free Press.
- Piirainen, Keijo (1997) Ammatillisen kuntoutuksen laatu case managementin systeemissä. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 2(34), 108-118.
- Rajavaara, Marketta (1998) (toim.) *Työtä, eläkettä vai työttömyyttä? Ikääntyneiden pitkäaikaistyöttömien palvelutarveselvityksen seuranta tutkimuksen osaraportti 4*. Helsinki: Kansaneläkelaitos, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 34.
- Reamer, Frederic (1993) *The Philosophical Foundations of Social Work Knowledge*. New York: Columbia University Press.
- Rose, Nikolas (1998) Vallan ja vapauden välissä: Hyveen hallinta vapaassa yhteiskunnassa. *Janus* 1(6), 1-33.
- Sands, Roberta & Stafford, J. & McClelland, M. (1989) I Beg to Differ: Conflict in the Interdisciplinary Team. *Social Work in Health Care* 3(14), 55-72.
- Silverman, David (1987) *Communication and Medical Practice. Social Relations in the Clinic*. London et al: Sage.
- Muistio 1998. Työkyvyttömyyseläkkeeseen liittyviä ongelmia selvittävän työryhmän (letka) muistio. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus. Työryhmämuistioita 1998, 11.
- Stake, Robert E. (1995) *The Art of Case Study Research*. London: Sage.
- Stone, Deborah A. (1985) *The Disabled State*. Hampshire, London: Macmillan.
- Strauss, Anselm L (1987) *Qualitative Analysis for Social Scientists*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Strauss, Anselm & Corbin, Juliet (1990) *Basics of Qualitative research. Grounded Theory Procedures and Techniques*. Newbury Park et al: Sage.
- Strauss, Anselm & Corbin, Juliet (toim.) (1997) *Grounded Theory in Practice*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
- Sykes, A.J.M. (1965) Myth and Attitude Change. *Human Relations* 4(18), 323-337.
- TEL 395/61. Työeläkelaki. Suomen säädöskokoelma n:o 395 vuodelta 1961.
- Turner, Barry A. (1981) Some Practical Aspects of Qualitative Data Analysis: One Way of Organizing the Cognitive Processes Associated with the Generation of Grounded Theory. *Quality and Quantity*, 15, 225-247.
- Työmarkkinat TM 1997: 12. Työministeriön tilastoja. SVT. Helsinki: Työministeriö.
- Työmarkkinat TM 1999: 6. Työministeriön tilastoja. SVT. Helsinki: Työministeriö.
- Walsh, Diana (1986) Divided Loyalties in Medicine: The Ambivalence of Occupational Medical Practice. *Social Science & Medicine* 8(23), 789-795.
- Varto, Juha (1992) *Laadullisen tutkimuksen metodologia*. Tampere: Kirjayhtymä.
- Wells, Kathleen (1995) The Strategy of Grounded Theory: Possibilities and Problems. *Social Work Research* 1(19), 33-37.

KIRJOITTAJAT

Leena Eräsaari, YTT, tutkija, Suomen Akatemia

Riitta Granfelt, VTT, lehtori, sosiaalipolitiikan laitos, Helsingin yliopisto

Arja Jokinen, YTT, lehtori, sosiaalipolitiikan laitos, Tampereen yliopisto

Kirsi Juhila, YTT, professori, sosiaalipolitiikan laitos, Tampereen yliopisto

Synnöve Karvinen, YTT, professori, sosiaalipolitiikan laitos, Helsingin yliopisto

Teppo Kröger, YTT, tutkija, sosiaalipolitiikan laitos, Tampereen yliopisto

Anna Metteri, YTL, yliassistentti, sosiaalipolitiikan laitos, Tampereen yliopisto

Tarja Pösö, YTT, professori, sosiaalipolitiikan laitos, Tampereen yliopisto

Mirja Satka, YTT, tutkijatohtori, Suomen Akatemia

Eero Suoninen, YTT, tutkija, sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos, Tampereen yliopisto

Maritta Törrönen, VTT, assistentti, sosiaalipolitiikan laitos, Helsingin yliopisto

SOSIAALITYÖN TUTKIMUS on 1990-luvulla suunnistanut mielenkiintoisille teille analysoidessaan esimerkiksi teorian ja käytännön suhteita. Lisäksi se on alkanut pohtia sosiaalityönteorian klassisia kysymyksiä omista lähtökohdistaan käsin.

"EPÄVARMUUDEN OLOISSA" sosiaalityön tutkimus on etsinyt identiteettiään ja rakentanut edellytyksiä kehitykselleen. Se ei ole tyytynyt pelkästään seuraamaan tapahtunutta, vaan se on samalla tarjonnut uusia näkökulmia tutkimuskohteisiinsa. Sosiaalityön tutkimukselle on ominaista vahva pyrkimys otteisiin, jotka tavoittavat sosiaalityön ammatillisen, vuorovaikutuksellisen, yhteiskunnallisen ja eettisen erityislaadun.

TÄMÄ KIRJA ON edustava näyte viimeaikaisesta sosiaalityön tutkimuksesta. Se tarjoaa kuvan kymmenen tutkijan kehittämistä ja soveltamista tutkimusmetodologisista ratkaisuista ja innovaatioista. Kirja sisältää myös sosiaalityön tutkimuksen ajankohtaisia metodologisia jännitteitä analysoivan luvun.

Kirja on julkaistu yhteistyössä Sosiaalityön tutkimuksen seuran ja Suomen sosiaalityöntekijäin liiton kanssa.

Kansi: Tuuja Tarkkainen

SoPhi

37.2

isbn 951-39-0659-0

www.jyu.fi/sophi

Syynöve Karvinen, Tarja Pösö & Mirja Satka (toim.)

SOSIAALITYOÖNTIKKIMUS

SiS